

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

VI/2

LJUBLJANA

1955

**PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI**

Josip Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 62 str. + XVII tab. 8°.

Josip Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1948. 76 str. + III tab. + 32 slik + 18 skic. 8°.

Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1950. 368 str. + LXXXIX tab. + 1 pril. 8°.

Jože Kastelic-Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik + X tab. + 1 pril. 8°.

Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuj. Ljubljana 1950. 112 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 8°.

Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950. 100 str. + XLVIII tab. + 2 pril. 8°.

Franjo Ivaniček: Staroslavenska nekropola u Ptuj. Rezultati antropoloških istraživanja. Ljubljana 1951. 234 str. 4°.

Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Ljubljana 1951. 273 str. + LV tab. + 6 zvd. 8°.

Srečko Brodar: Otoška jama, paleolitska postaja. Ljubljana 1951. 40 str. + IX tab. 8°.

Srečko Brodar: Paleolitski sledovi v Postojnski jami. Ljubljana 1951. 42 str. + I tab. 8°.

Razprave III. Ljubljana 1953. 335 + XIX str. + IX pril. 8°.

France Starč: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954. 135 str. LXXXV tab. 2 pril. 2 zvd. 8°.

Arheološki vestnik II/1. Ljubljana 1951. 87 str. 8°.

Arheološki vestnik II/2. Ljubljana 1951. 191 str. 8°.

Arheološki vestnik III/1. Ljubljana 1952. 168 str. 8°.

Arheološki vestnik III/2. Ljubljana 1952. 192 str. 8°.

Arheološki vestnik IV/1. Ljubljana 1953. 192 str. 8°.

Arheološki vestnik IV/2. Ljubljana 1953. 176 str. 8°.

Arheološki vestnik V/1. Ljubljana 1954. 205 str. 8°.

Arheološki vestnik V/2. Ljubljana 1954. 215 str. 8°.

Arheološki vestnik VI/1. Ljubljana 1955. 176 str. 8°.

Naslov za zamenjavo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka, Poštni predal 523, Ljubljana, Jugoslavija.

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

VI/2

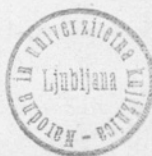

LJUBLJANA

1955

102469

SPREJETO NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 23. JUNIJA 1955

Uredili:

dr. Srečko Brodar, dr. Josip Korošec,
dr. France Stelež, dr. Božo Škerlj

Odgovorni urednik:

dr. Srečko Brodar

Za tujejezične povzetke odgovorni urednik: dr. Matevž Šmalc

Tiskala Triglavska tiskarna v Ljubljani

VSEBINA — CONTENTS

<i>Srečko Brodar:</i>	
Paleolitik v Vršču in njegovi okolici ?	181
Paläolithikum in Vršac und seiner Umgebung?	
<i>Mitja Brodar:</i>	
Poskusno izkopavanje v Mokriški jami	204
Eine Probegrabung in der Mokriška jama	
<i>Draga Garašanin:</i>	
O problematici sekira jadranskog tipa — povodom sekire iz Sinaje na Kosmetu	227
Contributions au problème des hâches dites adriatiques	
<i>Šime Batović:</i>	
Nekoliko ilirskih antropomorfnih figura iz Sjeverne Dalmacije	233
Einige illyrische anthropomorphe Figuren aus Norddalmatien	
<i>Paola Korošec:</i>	
Slovanska najdišča v Vzhodni Furlaniji	247
Scoperte archeologiche del periodo slavo nel Friuli orientale	
POROČILA — REPORTS	
<i>Stanko Pahič:</i>	
Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah	258
Urgeschichtliche Fundstelle in Zreče	
<i>Staško Jesse:</i>	
Novo odkriti kolišči na Ljubljanskem barju	264
Deux nouveaux villages lacustres découverts au Ljubljansko barje	
<i>Alojz Šerclj:</i>	
Palinološki profil kolišča pri Kamniku pod Krimom	269
Un profil palinologique dans le village lacustre près de Kamnik sous le Krim	
<i>Milutin Garašanin:</i>	
Dva nova nalaza bronzanog doba iz Južnog Pomoravlja	272
Deux nouvelles découvertes de l'âge du bronze dans les régions de la Morava du sud	
<i>Tatjana Bregant:</i>	
Tulasta sekira z Ljubljanskega barja	282
A socket-hatchet (Tüllenbeil) from Ljubljansko barje	
<i>France Starè:</i>	
Grob z bronastim kotličkom iz Sv. Lovrenca	284
A bronze kettle in a tomb at Sv. Lovrenc	
<i>France Starè:</i>	
Dva nova prazgodovinska grobova z Vač	287
Two more prehistoric burials at Vače	
<i>Josip Klemenc:</i>	
Začasno poročilo o izkopavanju v Šempetru	291
Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Šempeter	

<i>Vinko Jordan:</i>	
Drobne najdbe iz Savinjske doline	313
Minor findings in Savinjska dolina	
<i>Alojzij Bolta:</i>	
Rimska miljnika iz Škofje vasi pri Celju	316
Zwei römische Meilensteine in Škofja vas bei Celje	
<i>Alojzij Bolta:</i>	
Nekaj pripomb k miljniku CIL III 5737	320
Bemerkungen zu dem Meilenstein CIL III 5737	
<i>Alojzij Bolta:</i>	
Rimski sarkofag iz okolice Vojnika	322
Römischer Sarkophag aus der Umgebung von Vojnik	
<i>Stanko Pahič:</i>	
Staroslovenski grobovi v Brezju pri Zrečah	324
Altslowenische Gräber in Brezje bei Zreče	
<i>Branko Marušič:</i>	
Staroslovanski grob v Bujah	338
Ein altslawisches Grab in Buje (Istrien)	
KNJIZNA IN DRUGA POROČILA — BOOK AND OTHER REWIEWS	
<i>Mitja Brodar:</i>	
Hermann Schwabedissen, Die Federmesser-Gruppen des nordwesteuro- päischen Flachlandes	341
<i>Stanko Pahič:</i>	
Heinrich L. Werneck, Ur- und frühgeschichtliche Kultur- und Nutz- pflanzen in den Ostalpen und am Rande des Böhmerwaldes	342
Památky Archeologické 1954, 1—2	344
Archaeologia Austriaca 1954, Heft 14—15	346
Schild von Steier, 1953, Heft 2	348
<i>Josip Korošec:</i>	
Richard Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes	350
Helmut Preidel, Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens	351
Grosser historischer Weltatlas, Erster Teil	353
Oscar Paret, Das neue Bild der Vorgeschichte	354
<i>Paola Korošec:</i>	
Origines	355
<i>Tatjana Bregant:</i>	
Draga Arandelović-Garašanin, Starčevačka kultura	357
<i>Josip Klemenc:</i>	
Forschungen in Lauriacum, Bd. I	357
<i>Vida Brodar:</i>	
Kurt Gerhardt, Die Glockenbecherleute in Mittel und Westdeutschland	359
<i>Zlata Dolinar:</i>	
J. Nemeskéri-P. Lipták-B. Szöke, Le cimetière du XI ^e siècle de Kerpusztá	362
<i>St. Jesse:</i>	
Bibliografija	364
Zamenjava knjig	376

PALEOLITIK V VRŠCU IN NJEGOVI OKOLICI?

S. Brodar

Tako imenovane paleolitske najdbe iz Vršca v Vojvodini (Vršac-zahodni rob in Vršac-Mesić kanal) ter njegove okolice (Kozluk in Vatin) so že zelo stare. Izkopane so bile v obdobju 1888—1910 in prvič objavljene šele 1937. leta. Objavil jih je zaslužni prazgodovinar F. Milleker (1937, str. 76—79), ustanovitelj znanega muzeja v Vršču in dolgoletni raziskovalec pozne bronastodobne vatinske kulture. Iz objavljenega poročila ni zadostno razvidno, ali je avtor bil pri izkopavanjih navzoč. Ker sam trdi, da so bile najdbe le naključne (l. c., str. 76) in glede najdb v Vršču berlinskemu profesorju W. Wirchowu že 1891. leta ni mogel sporočiti zaželenih pojasnil o bližnjih okolnostih (l. c., str. 78), smemo tudi za druga najdišča sklepati, da pri izkopavanjih ni bil prisoten in si je najdišča ogledal najbrž šele potem, ko so mu drugi prinesli izkopane predmete. Žal so bili tudi njegovi pojmi o paleolitiku še za časa objave zelo megleni, saj izjavlja (l. c., str. 72), da je človek že v paleolitiku prvič poskušal izdelovati keramiko, na drugem mestu (1939, str. 15) pa zopet govori o življenju »pračloveka«, ko obravnava ognjišče zelo pozni bronasti dobi pripadajočega vatinskega najdišča. Ali so bile najdbe omenjene kot paleolitske že v prvih dveh izdajah Vodnika po zbirkah starin mestnega muzeja v Vršču, nam ni znano, vsekakor jih S. (F.) Milleker (1939, str. 9) navaja prav kratko, samo delno in brez vsakih podrobnejših navedb o najdiščih v tretji izdaji.

Ker so bili podatki F. Millekerja zelo skopi, v marsičem nejasni in nepregledni, jih je tudi M. Grbić (1939, str. 48—49) zajel le nepopolno. Kot nesporna paleolitska najdišča navaja samo dve najdišči iz samega Vršca in tretje iz Vatina pri Vršču, medtem ko najdišča Kozluk, kjer so bili po F. Millekerju (1937, str. 79) oziroma MacCurdyju prav tako najdeni artefakti paleolitske starosti, sploh ne omenja. V kulturnem pogledu pripisuje vsa tri najdišča starejšemu paleolitiku in izraža mnenje, da je tu povsod živel prvobitni primitivni krapinski človek.

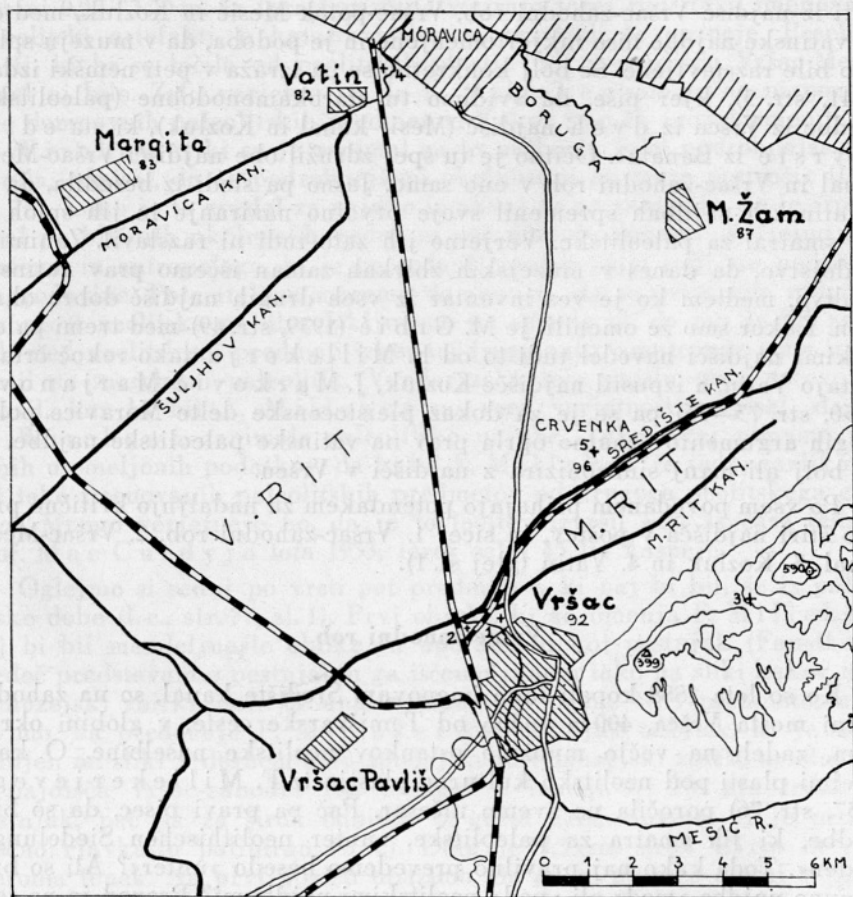
Podatke F. Millekerja in M. Grbića je prevzela tudi J. Marković-Marjanović (1950, str. 73—75) in jih uporabila za stratigrafsko opredelitev in določitev starosti fosilne delte Moravice pri Vatinu. V inozemskem strokovnem slovstvu, kolikor nam je znano, paleolitske postaje iz Vršca in njegove okolice doslej še niso bile nikjer navedene. Pač pa poznamo delno si nasprotujoči izjavi pokojnih MacCurdyja iz Bostona in R. R. Schmidta o njihovi kulturni pripadnosti, ki sta

jih izrekla pri ogledu materiala v Narodnem muzeju v Vršču (S. Milleker, 1959, str. 9). Značilno je, da vodilni srednjeevropski strokovnjak za paleolitik O. Menghin (1928, str. 14—29) začenja obravnavanje prazgodovinske dobe Vojvodine kar z neolitikom. Jasno je, da na paleolitske najdbe do takrat še ni bil opozorjen. Vse to kaže, da jih tudi F. Milleker do leta 1953 verjetno ni smatral za paleolitske in se je v tem smislu prvi izrazil šele bostonski profesor MacCurdy, ko je obiskal muzej.

Pri omenjenih avtorjih ni enotnosti niti glede števila najdišč, ali gre za dve, tri ali štiri, niti glede presoje, kateri kulturni stopnji pripadajo. Ker že v F. Millekerja objavah ne dobimo v nobenem pogledu jasne slike in se iz njih zrcali velika negotovost, je potrebno, da vse podatke kritično preverimo in poskušamo ugotoviti, koliko paleolitskih postaj je pravzaprav na tem ozemlju, kje točno leže, kaj vemo o njih, kakšen je paleolitski inventar in kako bi ga bilo najpravičneje časovno in kulturno opredeliti. In končno se zastavlja še glavno vprašanje, ali so vse te postaje dejansko paleolitske, ali samo posamezne od njih oziroma sploh nobena? Poleg študija slovstva je bil za to potreben tudi pregled iz najdišč izviraajočih predmetov, ki so razen vatinskih k sreči še danes shranjeni v Narodnem muzeju v Vršču. Na tem mestu se iskreno zahvaljujem kol. R. Rašajskemu, kustosu muzeja, ki mi je dal ustno in potem še pismeno važne terenske in druge podatke ter je tudi narisal tu priobčene artefakte. Najpristrčnejša zahvala gre tudi kol. Jeleni Marković-Marjanovičevi, znanstvenemu sodelavcu Geološkega inštituta SAN v Beogradu, za pismeno sporočena obširna pojasnila.

F. Milleker (1957, str. 76) v uvodu sicer izrecno izjavlja, da »imamo že tri najdbe iz diluvija«, dve iz samega območja Vršca in tretjo iz severneje ležečega Vatina, omenja pa v članku tudi najdbe iz vzhodno od Vršca ležečega Kozluka. Nato obravnava najprej najdbe, ki so jih odkrili že 1888. leta, ko so na zahodni strani mesta Vršca, 400 m južno od Temišvarske ceste kopali tako imenovani Središte kanal. Pri tem opozarja na sliko 1 v tekstu (l. c., str. 77), kjer objavlja fotografske slike odkritih artefaktov. Pod to sliko sta navedeni dve najdišči: Vršac-zahodni rob in Vršac-Mesić kanal, iz česar sledi, da razlikuje tu dvoje različnih najdišč, čeprav v besedilu izrecno ne omenja niti najdišča Mesić kanal niti tam najdenih kamenih artefaktov. V muzeju v Vršču so danes artefakti iz obeh najdišč strogo ločeni. Posebej so deponirani artefakti najdišča Vršac-zahodni rob, označeni z inventarnimi številkami 47—50, v posebni škatli pa so shranjeni artefakti iz najdišča Vršac-Mesić kanal, ki imajo inv. št. 51—82. Če primerjamo artefakte v muzeju z objavljeno sliko, z lahkoto takoj ugotovimo, da sta zgornji dve vrsti artefaktov na sliki iz najdišča Vršac-Mesić kanal. Vseh artefaktov ni na sliki, temveč po vrstnem redu od zgoraj navzdol samo artefakti s sedanjimi inventarnimi številkami 77, 54, 55, 52, 51, 71, 70, 82, 81, 64, 63 in 61. Spodnji dve vrsti pa predstavljata vse artefakte iz najdišča Vršac-zahodni rob. V besedilu pod sliko je potemtakem vrstni red obeh najdišč zamenjan. Da najdišče Vršac-Mesić kanal v besedilu razprave ni posebej omenjeno, si moremo razlagati le tako, da sta obe najdišči zelo blizu drugo od drugega in ju je F. Milleker skupno smatral za eno samo. Za tem omenja zelo skopo in le

mimogrede najdišče Kozluk in opozarja na sliko 2 v besedilu (l. c., str. 78), kjer beremo pod fotografskimi posnetki artefaktov označbo Vršac-Kozluk. Objavljene so v prvi vrsti zgoraj od leve proti desni slike artefaktov s sedanjimi inventarnimi številkami 21, 31 in 36, v drugi vrsti s števil-

Sl. 1. Paleolitska(?) najdišča v Vršču in okolici: 1. Vršac-zahodni rob, 2. Vršac-Mesič kanal, 3. Kozluk, 4. Vatin, 5. neolitsko najdišče Crvenka

kami 33, 23 in 25, v tretji vrsti s številkami 6, 4, 5, 7 in 8 ter v zadnji vrsti zgoraj s številko 43, spodaj s številko 45, desno od teh pa s številkami 39 in 35. Iz označbe Vršac-Kozluk smemo sklepati, da je F. Milleker prisodil tudi najdišče Kozluk k teritoriju Vršca, čeprav leži okrog 6 km vzhodno od mesta, na hribovitem svetu v višini vsaj okrog 300 m, medtem ko je mesto Vršac popolnoma v ravnini in ima nadmorsko višino 92 m. Končno navaja (l. c., str. 79) še paleolitske najdbe, ki so jih leta 1910 izkopali v neki jami za pridobivanje peska pri Vatinu, okrog 12 km

severno od Vršca in že blizu romunske državne meje. Tam najdene predmete sicer opisuje, toda ne objavlja nobene slike.

Razumljivo je, da je F. Milleker paleolitske najdbe razstavil za ogled javnosti in posebej opozoril nanje v raznih izdajah Vodnika po muzeju. Toda v tretji srbski izdaji (1939, str. 9) so navedeni samo predmeti iz najdišč Vršac-zahodni rob, Vršac-potok Mesić in Kozluk, medtem ko vatinske najdbe niso nikjer omenjene in je podoba, da v muzeju sploh niso bile razstavljene. Še bolj konkretno se pa izraža v peti nemški izdaji (1941, str. 5), kjer piše, da »vidimo tu starokamenodobne (paleolitske) najdbe iz Vršca iz dveh najdišč (Mesić kanal in Kozluk), ki sta edini te vrste iz Banata«. Očitno je tu spet združil obe najdišči Vršac-Mesić kanal in Vršac-zahodni rob v eno samo. Jasno pa sledi iz besedila, da je o vatinskih najdbah spremenil svoje prvotno naziranje in jih sploh ni več smatral za paleolitske. Verjetno jih zato tudi ni razstavil. Zanimivo je dejstvo, da danes v muzejskih zbirkah zaman iščemo prav vatinsko gradivo, medtem ko je ves inventar iz vseh drugih najdišč dobro ohranjen. Kakor smo že omenili, je M. Grbić (1939, str. 49) med tremi paleolitskimi najdišči navedel tudi to od F. Millekerja tako rekoč črtano postajo Vatin, a izpustil najdišče Kozluk, J. Marković-Marjanović (1950, str. 73–75) pa se je za dokaz pleistocenske delte Moravice poleg drugih argumentov znatno oprla prav na vatinske paleolitske najdbe, ki jih bolj ali manj sinhronizira z najdišči v Vršču.

Po vsem povedanem prihajajo potemtakem za nadaljnjo kritično presojo štiri najdišča v poštev, in sicer 1. Vršac-zahodni rob, 2. Vršac-Mesić kanal, 3. Kozluk in 4. Vatin (glej sl. 1).

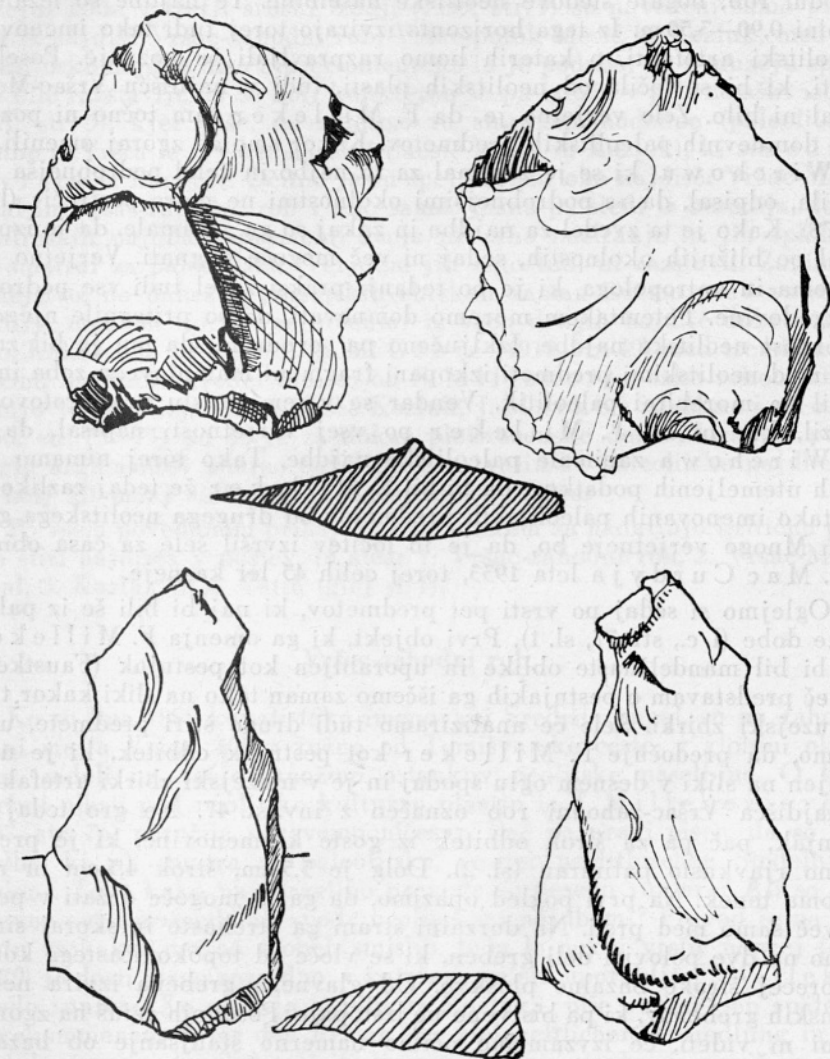
Vršac-zahodni rob

Ko so leta 1888 kopali tako imenovani Središte kanal, so na zahodni strani mesta Vršca, 400 m južno od Temišvarske ceste, v globini okrog 3,5 m, zadeli na večjo množino ostankov neolitske naselbine. O kaki posebni plasti pod neolitsko kulturno plastjo iz F. Millekerjevega (1937, str. 76) poročila ne zvemo ničesar. Pač pa pravi pisec, da so bile najdbe, ki jih smatra za paleolitske, »unter neolithischen Siedlungsfunden«. Toda kako naj pravilno prevedemo besedo »unter«? Ali so bile zadevne najdbe »med« ali »pod« neolitskimi najdbami? Prevod je na tem mestu vsekakor mogoč v obeh smislih, toda le nekaj vrstic naprej (l. c., str. 79) je dosti jasno razvidno, v katerem smislu uporablja F. Milleker besedo »unter«. Ko omenja najdbe iz Kozluka, piše »unter den späteren vorgekommenen, unter den Resten der steinzeitlichen Ansiedlung in der Kuzluk stammenden Feuersteinklingen«. V tem stavku je prvič uporabljeno besedo »unter« mogoče prevesti le v smislu »med« in jo je pisec mogel uporabiti le v tem smislu. Toda tudi drugi v stavku se nahajajoči »unter« ima isti smisel že glede na to, da izvirajo vse kozluške najdbe iz struge potoka, ki je izpodjedal svoje obrežje. Po ustnih pojasnilih R. Rašajskega tam arheoloških izkopavanj sploh ni bilo, temveč so iz potočne naplavine samo pobirali posamezne neolitske predmete. Tako smemo torej tudi za tako imenovane paleolitske najdbe iz najdišča Vršac-

zahodni rob sklepati, da so bile najdene med neolitskimi ostanki ali pa vsaj tik pod njimi. Po podatkih R. Rašajskega so izkopali tudi v sosednjem, nedaleč stran ležečem najdišču Vršac-Mesić kanal, ki ga je F. Milleker, kakor smo videli, povezal v enoto z najdiščem Vršac-zahodni rob, bogate sledove neolitske naselbine. Te najdbe so ležale v globini 0,90—3,50 m. Iz tega horizonta izvirajo torej tudi tako imenovani paleolitski artefakti, o katerih bomo razpravljali še pozneje. Posebne plasti, ki bi se ločila od neolitskih plasti, tudi v najdišču Vršac-Mesić kanal ni bilo. Zelo verjetno je, da F. Milleker sam točno ni poznal lege domnevnih paleolitskih predmetov. Kakor smo že zgoraj omenili, je W. Wirchowu, ki se je zanimal za to najbo in želel podrobnejša pojasnila, odpisal, da »s podrobnejšimi okolnostmi ne more postreči« (l. c., str. 78). Kako je ta zvedel za najdbe in zakaj so ga zanimale, da je izpraševal po bližnjih okolnostih, sedaj ni več mogoče dognati. Verjetno kot anatoma in antropologa, ki je po tedanji praksi zajel tudi vse področje prazgodovine. Potemtakem moremo domnevati, da so pritegnile njegovo pozornost neolitske najdbe. Izključeno pa seveda ni, da mu je bil znan tudi med neolitskimi predmeti izkopani fragment mamutovega zoba in je mislil na morebitni paleolitik. Vendar se v tem smislu prav gotovo ni izrazil, ker bi bil F. Milleker po vsej verjetnosti napisal, da so W. Wirchowa zanimale paleolitske najdbe. Tako torej nimamo nobenih utemeljenih podatkov, da bi bil F. Milleker že tedaj razlikoval pet tako imenovanih paleolitskih predmetov od drugega neolitskega gradiva. Mnogo verjetneje bo, da je to ločitev izvršil šele za časa obiska prof. MacCurdyja leta 1933, torej celih 45 let kasneje.

Oglejmo si sedaj po vrsti pet predmetov, ki naj bi bili še iz paleolitske dobe (l. c., str. 77, sl. 1). Prvi objekt, ki ga omenja F. Milleker, naj bi bil mandeljnaste oblike in uporabljen kot pestnjak (Faustkeil). Sledeč predstavam o pestnjakih ga iščemo zaman tako na sliki kakor tudi v muzejski zbirki. Šele če analiziramo tudi druge štiri predmete, ugotovimo, da predočuje F. Milleker kot pestnjak odbitek, ki je upodobljen na sliki v desnem oglu spodaj in je v muzejski zbirki artefaktov iz najdišča Vršac-zahodni rob označen z inv. št. 47. Ne gre tedaj za pestnjak, pač pa za širok odbitek iz goste kremenovine, ki je precej močno rjavkasto patiniran (sl. 2). Dolg je 5,5 cm, širok 4,5 cm in razmeroma tenek. Na prvi pogled opazimo, da ga ni mogoče držati v pesti, temveč samo med prsti. Na dorzalni strani ga strehasto in skoraj simetrično na dve polovici deli greben, ki se vleče od topokoničastega konca do precej široke bazalne ploskve. Od glavnega grebena izvira nekaj stranskih grebenov, ki pa bistveno ne izstopajo. Posebnih retuš na zgornji strani ni videti, če izvajamo očitno namerno stanjšanje ob bazalni udarni ploskvi. Spodnja, to je ventralna stran je gladka. Ob bazalni ploskvi je tu izrazita velika čebulica (bulbus), ki pa ni pretirano močna, pač pa gladko posneta. Na ventralni strani je levi rob zlasti zgoraj retuširan, vendar gre očitno predvsem le za retuše, ki so nastale z rabo. Vsekakor niti po obliki niti glede na patino ne dobimo vtisa neolitskega artefakta, temveč mu moramo prisoditi moustéroiden značaj v širokem smislu. Vendar ga brez pridržka ne moremo prišteti moustérienu. Prvič ne poznamo njegove stratigrafske lege, drugič so ga našli med neolitskim

materialom ali tik ob njem, tretjič moustéroidna oblika, kadar gre za osamljene primerke, še nič ne pove in četrtič vemo iz izkušnje, da so tudi neolitski kameni artefakti tu in tam prav močno patinirani, kar je odvisno od materiala artefakta in atmosferskih vplivov nanj.

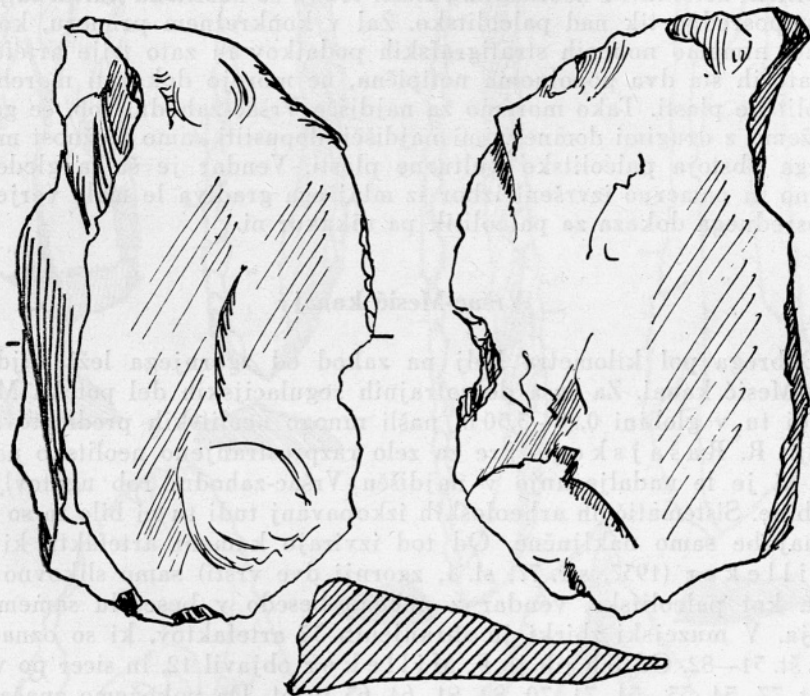

Sl. 2. Vršac-zahodni rob. Širok odbitek

Sl. 3. Vršac-zahodni rob. Koničasto rezilo iz zrnatega kremenjaka

Nadaljnja dva po mnenju F. Millekerja paleolitska artefakta sta iz navadnega zrnatega in žilastega kremenjaka, ki ga je le težko obdelovati. Zato ne predstavljata tipičnih oblik, po katerih bi ju mogli kulturno opredeliti. Oba sta precej debela odbitka. Zaradi ostrega rab-

nega robu bi enega (sl. 3; na F. Millekerjevi sliki levi v spodnji vrsti; v muzejski zbirki z inv. št. 48b) lahko smatrali za koničasto rezilo, drugi (sl. 4; pri F. Millekerju srednji v spodnji vrsti; v muzejski zbirki z inv. št. 48a) pa ima terminalno ob levi strani konico ali pravzaprav primitivno vbodalo. Oba bi mogla biti paleolitska artefakta, saj podobni netipični odbitki spremljajo kulturni inventar že v starejšem paleolitiku in so zlasti v tako imenovanem praaurignacienu (psevdo-

Sl. 4. Vrščac-zahodni rob. Primitivno vbodalo iz zrnatega kremenjaka

moustérienu) zelo pogostni. Pojavljajo pa se taki primerki tudi v neolitiku in še kasneje. Tako na primer v neolitskem inventarju Ljubljanskega barja niso nobena redkost.

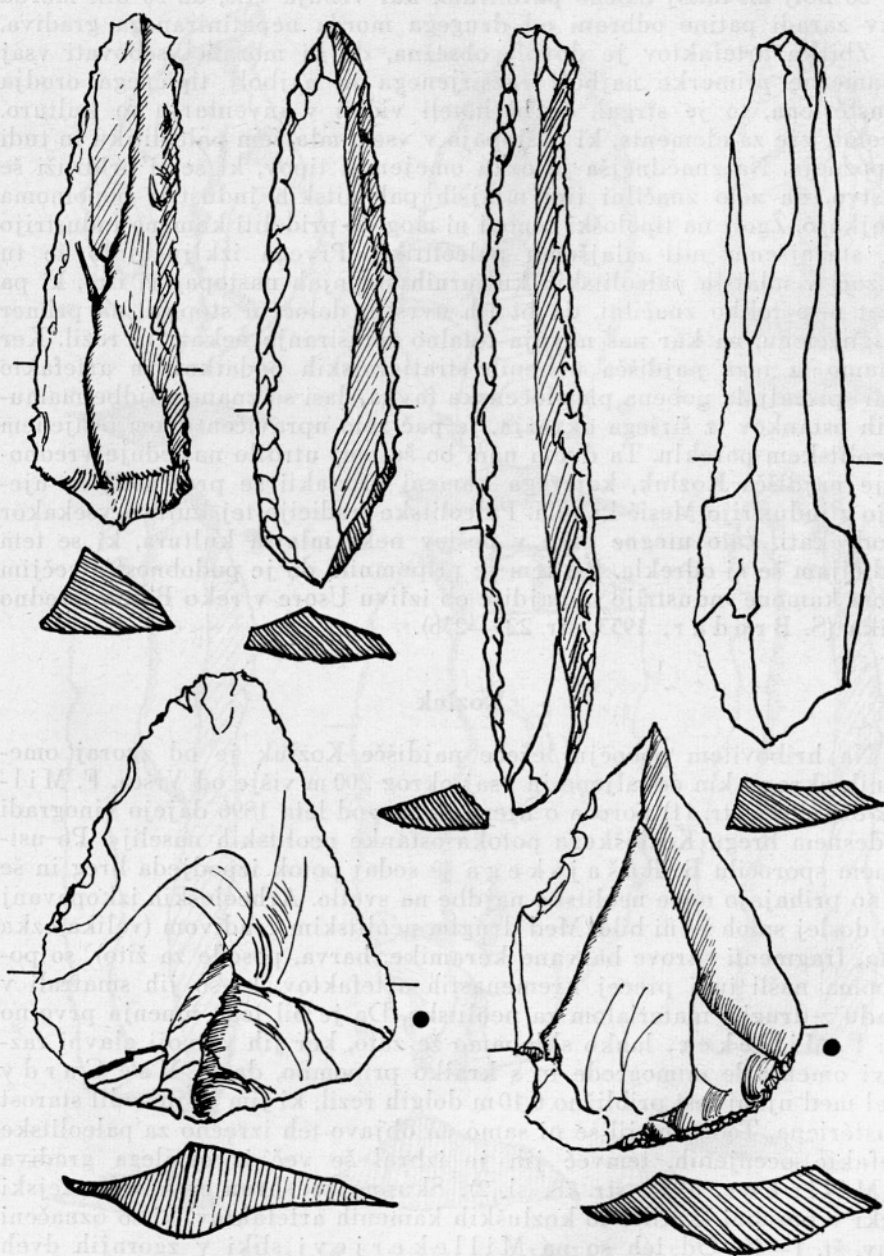
Četrty predmet je fragment mamutovega molarja (na F. Millekerjevi sliki levo v predzadnji vrsti; v muzejski zbirki z inv. št. 49), peti pa nedoločljiv, močno fosilen odlomek, ki ga smatra F. Milleker (l. c., str. 77) za del jelenovega rogovja (na njegovi sliki v sredini predzadnje vrste; z muzejsko inv. št. 50).

V celoti med naštetimi predmeti res ni prav nič tipično neolitskega. Ako bi bila njihova stratigrafska lega točno ugotovljena, bi utegnili biti paleolitski. Toda upoštevati je treba, da so bili izbrani iz gotovo dosti bogatejšega neolitskega materiala. Brezdvomno je predvsem navzočnost fragmenta mamutovega molarja odločilno vplivala na presojo Mac Curdyja, da jih je proglasil za moustérienske (l. c., str. 79). Vendar

ne bi bil smel prezreti dejstva, da so ostanki mamutovih kosti v okrožju Vršca prav pogostni in so tudi nekdanji neolitski prebivalci pri kopanju jam (zemunic) prav lahko zadeli nanje. Pleistocenska favna tako lahko zaide v neolitsko plast. Taki primeri so znani iz več naših jam, n. pr. iz Ajdovske jame pri Krškem, kjer so bile kosti jamskega medveda pomešane z neolitskim inventarjem (S. Brodar - J. Korošec, 1953, str. 14 do 15 in 27). Seveda ni izključeno, da se na isti način pomešajo morebitni paleolitski artefakti z neolitskimi, zlasti tedaj, če neolitska kulturna plast leži neposredno tik nad paleolitsko. Žal v konkretnem primeru, kot že rečeno, nimamo nobenih stratigrafskih podatkov in zato trije artefakti, od katerih sta dva popolnoma netipična, ne morejo dokazati morebitne paleolitske plasti. Tako moremo za najdišče Vršac-zahodni rob, če ga ne povežemo z drugimi domnevnimi najdišči, dopustiti samo možnost morebitnega obstoja paleolitske kulturne plasti. Vendar je še ta glede na umetno in namerno izvršeni izbor iz mlajšega gradiva le malo verjetna. Neposrednega dokaza za paleolitik pa nikakor ni.

Vršac-Mesić kanal

Dobrega pol kilometra bolj na zahod od zgornjega leži najdišče Vršac-Mesić kanal. Za časa dolgotrajnih regulacijskih del potoka Mesić so tudi tu v globini 0,90—3,50 m našli mnogo neolitskih predmetov. Po mnenju R. Rašajskega gre za zelo razprostranjeno neolitsko naselbino, ki je le nadaljevanje v najdišču Vršac-zahodni rob ugotovljene naselbine. Sistematičnih arheoloških izkopavanj tudi tu ni bilo in so bile vse najdbe samo naključne. Od tod izvirajo kameni artefakti, ki jih F. Milleker (1937, str. 77, sl. 1, zgornji dve vrsti) samo slikovno objavlja kot paleolitske, vendar z nobeno besedo v besedilu samem ne omenja. V muzejski zbirki je shranjenih 32 artefaktov, ki so označeni z inv. št. 51—82. Od teh jih je F. Milleker objavil 12, in sicer po vrsti inv. št. 77, 54, 53—51, 71, 70, 82, 81, 64, 63 in 61. Da pokažemo značaj te kamene industrije, objavljamo risbe nekaterih najbolj tipičnih artefaktov (sl. 5—10). Na prvi pogled se ti bistveno razlikujejo po obliki in materialu od artefaktov iz najdišča Vršac-zahodni rob. Ako izvzamemo nekaj navidezno moustéroidnih konic, ostanejo povečini artefakti, ki brezdvomno pripadajo kulturnemu krogu ozkih rezil. Tipičnih moustérienskih odbitkov ni. Poleg dolgih ozkih rezil s trikotnim ali trapezastim prečnim prerezom, oprémljenih tu in tam na enem koncu s praskalom, deloma obrobno neretuširanih, a v več primerih tudi strmo retuširanih na eni ali obeh straneh, je večja skupina širokih koničastih rezil. Vmes so tudi primerki, ki so popolnoma podobni rezilcem-praskalcem butmirskega neolitika. Med vsem gradivom ne zasledimo visokih praskal ali kakršnih koli vbodal. Kot posebnost, ki je ne smemo prezreti, je treba omeniti velik odstotek (37,5 %) artefaktov, ki imajo na dorzalni strani ob bazalnem koncu, kjer je bulbos, izdelano praskalo ali konico. V paleolitskih industrijah se pojavljajo taki artefakti le posamezno. Artefakti so izdelani iz najrazličnejših sileksov, predvsem iz rožencev in jaspisov.

Sl. 5—10. Artefakti iz najdišča Vršac-Mesić kanal

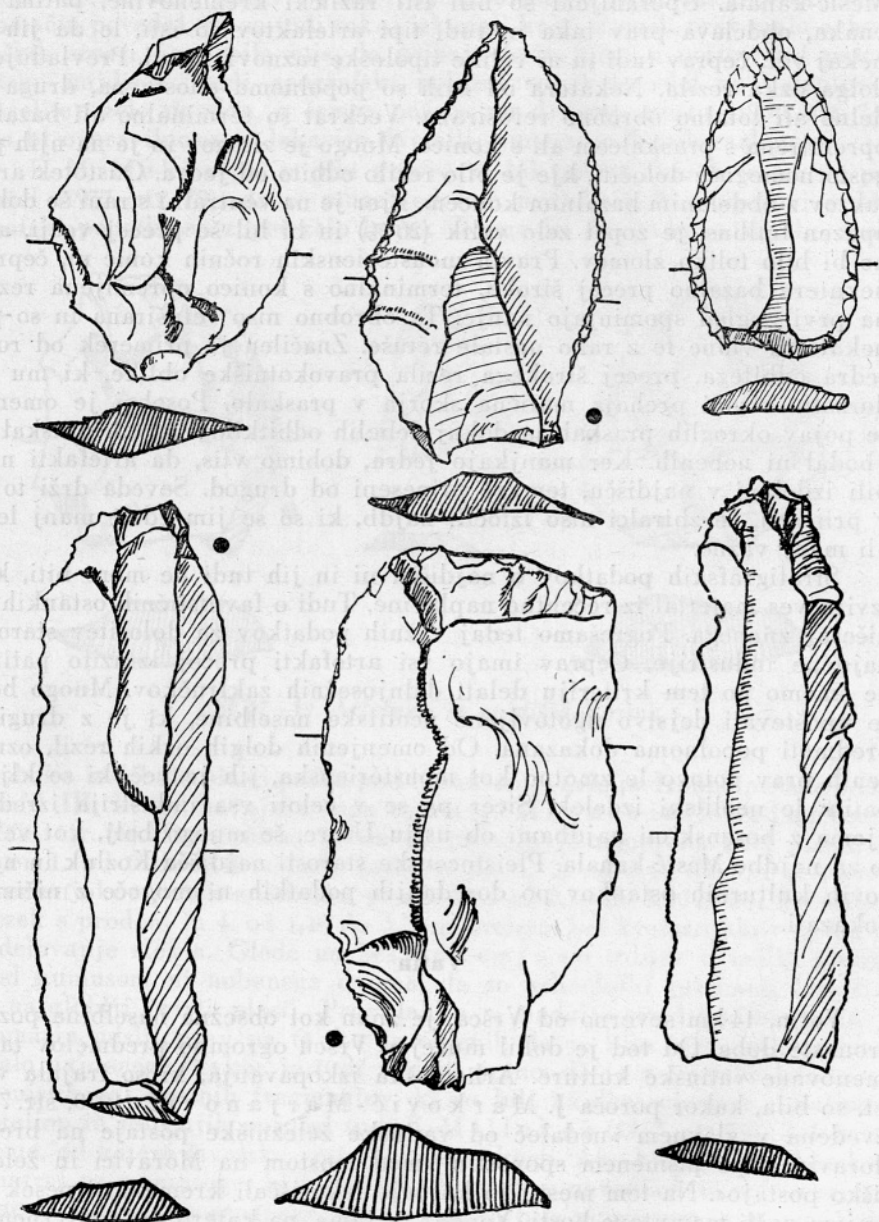
Vsi so bolj ali manj močno patinirani, kar vzbuja vtis, da so bili morda prav zaradi patine odbrani od drugega morda nepatiniranega gradiva.

Zbirka artefaktov je dovolj obsežna, da bi morala vsebovati vsaj posamezne primerke najbolj razširjenega in najbolj tipičnega orodja moustériena, to je strgal, če bi hoteli videti v inventarju to kulturo. V celoti gre za elemente, ki nastopajo v vsem mlajšem paleolitiku in tudi še pozneje. Najznačilnejša je ozka omejenost tipov, ki se ji pridruži še dejstvo, da zelo značilni tipi mlajših paleolitskih industrij popolnoma manjkajo. Zgolj na tipološki osnovi ni mogoče prideliti kameno industrijo niti starejšemu niti mlajšemu paleolitiku. Prvega izključujejo že tu navzoči v mlajših paleolitskih kulturnih stopnjah nastopajoči tipi, ki pa zopet niso toliko značilni, da bi jih uvrstili določeni stopnji, na primer aurignacien, na kar nas navaja totalno retuširanje nekaterih rezil. Ker nimamo iz tega najdišča nobenih stratigrafskih podatkov in artefakte tu ni spremljala nobena pleistocenska favna, dasi so znane najdbe mamutovih ostankov iz širšega okrožja, je pač zelo upravičen dvom o njenem paleolitskem poreklu. Ta dvom nam bo še bolj utrdilo naslednje vrednotenje najdišča Kozluk, katerega kameni artefakti se presenetljivo ujemajo z industrijo Mesić kanala. Paleolitske tradicije tej kulturi vsekakor ni odrekli. Zato utegne priti v poštev neka mlajša kultura, ki se tem tradicijam še ni odrekla. Pri tem je pripomniti, da je podobnost z večjim delom kamene industrije iz najdišč ob izlivu Usore v reko Bosno izredno velika (S. Brodar, 1953, str. 225—236).

Kozluk

Na hribovitem pobočju ležeče najdišče Kozluk je od zgoraj omenjenih okrog 6 km oddaljeno in vsaj okrog 200 m višje od Vršca. F. Milleker (1939, str. 11) poroča o njem, da že »od leta 1896 dajejo vinogradi na desnem bregu Kozluškega potoka ostanke neolitskih naselij«. Po ustnem sporočilu R. Rašajškega še sedaj potok izpodjeda breg in še vedno prihajajo nove neolitske najdbe na svetlo. Arheoloških izkopavanj tam doslej sploh še ni bilo. Med drugim neolitskim gradivom (velika ozka dleta, fragmenti surove barvane keramike, barva, posode za žito), so postopoma našli tudi precej kremenastih artefaktov, ki so jih smatrali v skladu z drugim materialom za neolitske. Da je bil tega mnenja prvotno tudi F. Milleker, lahko sklepamo že zato, ker jih v svoji glavni razpravi omenja le mimogrede in s kratko pripombo, da je MacCurdy našel med njimi šest približno 0,10 m dolgih rezil, ki jim je prisodil starost moustériena. Toda omejil se ni samo na objavo teh izrečno za paleolitske artefakte ocenjenih, temveč jih je izbral še več iz ostalega gradiva (F. Milleker, 1937, str. 78, sl. 2). Skupno je shranjenih v muzejski zbirki v posebni škatlici 46 kozluških kamenih artefaktov, ki so označeni z inv. št. 1—46. Od teh so na Millekerjevi sliki v zgornjih dveh vrstah fotografije artefaktov št. 21, 31, 36, 33, 23 in 25, v srednji vrsti tako imenovanih moustérienskih dolgih in ozkih rezil št. 6, 4, 5, 7 in 8 ter spodaj artefaktov št. 43, 45, 39 in 35.

Že pri prvem pregledu celotnega kozluškega materiala (primere glej sl. 11 do 19) moremo ugotoviti izredno podobnost s kamenimi artefakti

Sl. 11—16. Artefakti iz najdišča Kozluk

Mesić-kanala. Uporabljeni so bili isti različki kremenovine, patina je enaka, obdelava prav taka in tudi tipi artefaktov so isti, le da jih je nekaj več, čeprav tudi tu ni velike tipološke raznovrstnosti. Prevladujejo dolga ozka rezila. Nekatera od njih so popolnoma enostavna, druga so delno ali totalno obrobno retuširana. Večkrat so terminalno ali bazalno opremljena s praskalcem ali s konico. Mnogo je zlomov in je na njih pogosto nemogoče določiti, kje je bilo rezilo odbito od jedra. Odstotek artefaktov z obdelanim bazalnim koncem, kjer je na ventralni strani še dobro opazen bulbus, je zopet zelo velik (26 %) in bi bil še precej večji, ako ne bi bilo toliko zlomov. Pravih moustérienskih ročnih konic ni, čeprav nekatera bazalno precej široka, terminalno s konico opremljena rezila na prvi pogled spominjajo nanje. Ta obrobno niso retuširana in so pri nekaterih vidne le z rabo nastale retuše. Značilen je primer ek od roba jedra odbitega, precej širokega rezila pravokotniške oblike, ki mu na dorzalni strani prehaja matična skorja v praskalo. Posebej je omeniti še pojav okroglih praskal na dokaj debelih odbitkih. Visokih praskal in vbodal ni nobenih. Ker manjkajo jedra, dobimo vtis, da artefakti niso bili izdelani v najdišču, temveč prineseni od drugod. Seveda drži to le v primeru, če zbiralci niso izločili najdb, ki so se jim zdele manj lepe ali manj važne.

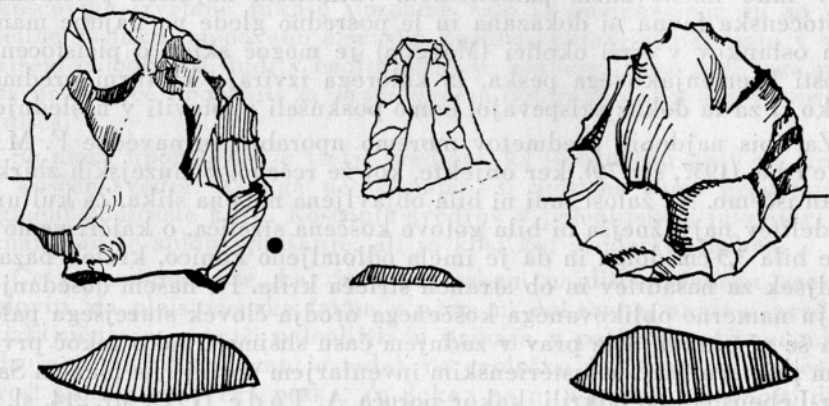
Stratigrafskih podatkov o najdišču ni in jih tudi ne more biti, ker izvira ves material iz recentne naplavine. Tudi o favnističnih ostankih ni ničesar znanega. Pogrešamo tedaj važnih podatkov za določitev starosti najdene industrije. Čeprav imajo vsi artefakti precej izrazito patino, ne smemo po tem kriteriju delati daljnosežnih zaključkov. Mnogo bolj je upoštevati dejstvo ugotovljene neolitske naselbine, ki je z drugimi predmeti popolnoma dokazana. Od omenjenih dolgih ozkih rezil, označenih prav gotovo le zmotno kot moustérienska, jih je več, ki so kljub patini le neolitski izdelek. Sicer pa se v celoti vsa industrija izredno ujema z bosenskimi najdbami ob ustju Usore, še mnogo bolj, kot velja to za najdbe Mesić-kanala. Pleistocenske starosti najdišča Kozluk in njegovih kulturnih ostankov po dosedanjih podatkih ni mogoče z ničimer dokazati.

Vatin

Vatin, 14 km severno od Vršca, je znan kot obsežna naselbina pozne bronaste dobe. Od tod je dobil muzej v Vršču ogromno predmetov tako imenovane vatinske kulture. Arheološka izkopavanja, ki so trajala več let, so bila, kakor poroča J. Marković-Marjanović (1950, str. 72), izvedena v glavnem »nedaleč od vatinske železniške postaje na bregu Moravice«, po pismenem sporočilu »med mostom na Moravici in železniško postajo«. Na tem mestu so kasneje izkoriščali kremenasti pesek in v njem našli mamutove kosti. Vendar ta jama, na katero se še povrnemo, ne prihaja v poštev kot domnevno paleolitsko najdišče. Pač pa neka druga jama, ki so jo začeli leta 1910 izkoriščati za pridobivanje kremenovega peska. Ta leži po navedbah F. Millekerja (1937, str. 79) od vatinske železniške postaje »precej daleč proti vzhodu, na bivšem polju grofa Gyürkyja«, po pismenem sporočilu J. Marković-Marjanovićeve »cel kilometer vzhodno od vasi (Vatina) proti romunski

meji». Ker drugih jam v tej smeri ni ugotovila in ji je zanesljiv tamošnji domačin povedal, da so tudi tukaj izkopali kosti, a našli prav malo arheoloških stvari, je dobila vtis, da prihaja le-ta jama v poštev kot paleolitsko najdišče. Tudi geografski položaj se ji je zdel za paleolitsko naselitev zelo ugoden, o čemer poroča na drugem mestu (1950, str. 74). Da bi o pravilnosti te lokacije dvomili, nimamo nobenih razlogov.

F. Milleker pri najdbi gotovo ni bil navzoč, ker bi sicer ne poročal (1937, str. 79), da je muzej od tam prejel najdbe. Njegovi stratigrafski podatki so zopet zelo borni. Zvemo le, da izvirajo najdbe »zelo

Sl. 17—19. Artefakti iz najdišča Kozluk

globoko iz debele plasti peska pod humusom«. Zelo podrobno pa nas pouči profil III, ki ga navaja s tega mesta J. Marković-Marjanović (1950, str. 66). Do globine 3,10 m od površja je ugotovila štiri plasti, in sicer 1. od 0 do 0,40 m črno peščeno plast, 2. od 0,40 do 0,70 m rumen kremenjakov pesek z debelim prodrom, 3. od 0,70 do 1,40 m bel kremenov pesek s prodrom in 4. od 1,40 do 3,70 m droben, bel kremenjakov pesek za izdelovanje stekla. Glede na Millekerjevo trditev o veliki globini pod humusom ni nobenega dvoma, da so arheološki predmeti ležali že v najgloblji četrti plasti. Prav lahko si nadalje predstavljamo, da je domačin mislil prav na te, ko je omenil, da je bilo arheološkega prav malo najdenega, kakor je tudi zelo verjetno, da je z omembo kosti imel v mislih pet kostnih fragmentov, ki so bili najdeni obenem s kulturno ostalino in je o njih poročal tudi F. Milleker (1937, str. 79). Žal pa ne vemo, od katere živalske vrste so bile te kosti. Ako bi jih F. Milleker smatral za mamutove, bi bil kljub skoposti v navedbah to zelo verjetno omenil. Tako neposrednega dokaza, da so bile mamutove, nimamo. Samo zaradi tega, ker so bile po pripovedovanju domačinov v precej oddaljeni jami arheoloških izkopavanj v enakem kremenastem pesku v globini okrog 2 m najdene mamutove kosti, je sicer mogoče domnevati, da so bile tudi tukaj, ne smemo pa iz samo verjetnega, toda nedokazanega dejstva delati daljnosežnih zaključkov. Sicer pa ostanki mamuta strokovno niso dokazani niti za jamo, kjer so bila arheološka izkopavanja, temveč

govore o njih le po spominu tamkajšnji prebivalci. Edino oporo, da so v Vatinu ali njegovi najbližji okolici res izkopali mamutove ostanke, na kar se naslanja tudi J. Marković-Marjanović (1950, str. 72), najdemo pri F. Millekerju (1939, str. 6) v opisu zbirk muzeja v Vršču, kjer navaja med drugim tudi »mamutove zobe... iz Vatina« kot poklon I. Krstića in »kosti praživotinja iz... Vatina«. Toda ta podatek za nesljivo ne določa niti ožjega najdišča niti ne izvemo ničesar o plasti, v kateri so bili živalski ostanke najdeni. Da so bile omenjene »praživalske kosti« mamutove, je le domneva, ki je samo zelo verjetna.

V tako imenovanem paleolitkem vatinskem najdišču potemtakem pleistocenska favna ni dokazana in le posredno glede na najdbe mamutovih ostankov v širši okolici (Margita) je mogoč sklep o pleistocenski starosti kremenjakovega peska, iz katerega izvirajo kulturni predmeti. Koliko ti za ta dokaz prispevajo, bomo poskušali ugotoviti v naslednjem.

Za opis najdenih predmetov moremo uporabiti le navedbe F. Millekerja (1937, str. 79), ker objekte, kot že rečeno, v muzejskih zbirkah zaman iščemo. Na žalost tudi ni bila objavljena nobena slika. Za kulturno opredelitev najvažnejša bi bila gotovo koščena strelica, o kateri vemo le, da je bila 3,5 cm dolga in da je imela odlomljeno konico, kratek bazalni podaljšek za nasaditev in ob straneh štrleča krila. Po našem dosedanjem znanju namerno oblikovanega koščenega orodja človek starejšega paleolitika še ni poznal. Šele prav v zadnjem času slišimo o tako rekoč prvem takem primeru. Med moustérienskim inventarjem postaje na planem Salzgitter-Lebenstedt so odkrili, kakor poroča A. Tode (1953, str. 214, sl. 19) prvi dejansko obdelani staropaleolitski kostni izdelek. Njegovo poročilo se glasi: »Iz najdišča, vsekakor ne iz zanesljivega ležišča, izvira končno majhna, 6,5 cm dolga koščena konica s krili, ki je izdelana iz rebrne kosti (mamuta?). Je pač najstarejša paleolitska konica z zazobkom (Widerhakenspitze).« Iz te navedbe razberemo, da ni bila odkrita in situ, vendar je Tode, kakor nam sporoča prof. L. F. Zotz, osebno izrazil prepričanje, da spada k drugemu staropaleolitkemu inventarju. Samo po objavljeni sliki dobimo vtis, da gre za odlomek koščenega šila, ki je šele ob zlomu dobil krila. Od vatinske strelice pa se razlikuje v tem, da nima bazalnega podaljška za nasaditev. Ker stratigrafska lega ni točno znana in se tudi po obliki ne ujema popolnoma, smo jo omenili, a je ne moremo uporabiti, da bi z njo dokazali staropaleolitsko starost vatinske strelice. Toda tudi v mlajšem paleolitiku oblike koščenih strelc s krili niso nekaj običajnega. Šele v drugi polovici magdalénieniana se pojavijo koščeni izdelki z zobci, to je harpune, na katere se domislimo, ako upoštevamo bazalni podaljšek med krili. Manj težav bi delala uvrstitev v neolitski inventar. Te možnosti ne izključuje tudi R. Rašajski, in sicer z utemeljitvijo, da so našli v Crvenki (96 m nad morjem) pri Vršču v isti gredi peska na tako imenovani suhi poti k Donavi celo v globini 9 m (87 m nad morjem) neolitsko kameno motiko (Schuhleistenaxt) in kamen klin (Steinmeissel). Žal J. Marković-Marjanović, ki je proučevala kvartarne usedline tega okoliša, prav kraja Crvenka točno ne pozna in je mogla le sporočiti, da so v tem odseku med Velikim in Malim Ritom bila prelaganja in naplavi, da ne gre za isto gredo peska in da suhi pot vodi po terasi Alibunarskega močvirja, ki ni iz peska (glej J. Marković-

Marjanovič, 1950 a, str. 83), in je zato morfološko paraleliziranje obeh najdišč nemogoče.

Drugi predmet iz vatinskega kremenjakovega peska je bil fragment cevaste kosti z izvrtano majhno okroglo luknjo. To je vse, kar vemo o njem. Pri pregledovanju muzejskih zbirk smo sicer opazili okrog 9 cm dolg, močno oglajen odlomek cevaste kosti lopatične oblike, ki ima na širšem koncu majhno izvrtano luknjo (inv. št. 9400), vendar ta ne izvira iz peska, ker so na njem še obilni sledovi humusa. Odkrili so ga potemtakem v nekem drugem najdišču in ni identičen z vatinskim fragmentom. V koščevino izvrtane luknje poznamo šele iz aurignacien in so prav značilne za tako imenovano olševsko kulturo, pojavljajo se nato v vsem mlajšem paleolitiku, tudi v neolitiku in še kasneje. Tako tudi tega predmeta ni mogoče uporabiti za zanesljivo in določeno datiranje vatinskega najdišča.

Še manj uporabljiv je tretji predmet, ki je označen prav na kratko kot koščen sveder. Ker ga ne poznamo, si moremo samo predstavljati fragment koničaste kosti. Koščenih svedrov v paleolitskem inventarju ne poznamo in je sploh vprašanje, ali je kost kot sveder uporabna.

Če povzamemo vse, kar je o vatinskem najdišču znanega, moramo ugotoviti, da pleistocenska favna v njem ni dokazana, najdeni predmeti pa izključujejo starejši paleolitik in prihaja v poštef kvečjemu mlajši. Toda še ta bi bil dokazan le tedaj, če geološko dokažemo pleistocensko starost kremenjakovega peska. Za dokaz pa ni dopustno uporabiti druga arheološka najdišča, ki so po svojem kulturnem inventarju popolnoma drugačnega značaja, zelo oddaljena in, kar je glavno, niso ležala v isti plasti kremenjakovega peska.

Kritika dosedanjega datiranja

Potem ko smo se seznanili z vsem, kar je znanega o vseh štirih najdiščih, pogledjmo, koliko so upravičene doslej izrečene datacije pomembnih paleolitskih raziskovalcev Mac Curdyja in R. R. Schmidta, po katerih so se ravnali F. Milleker, M. Grbić in J. Marković-Marjanovič.

Prav nič se ne čudimo, če je Mac Curdy (po F. Millekerju, 1937, str. 79 in 1933, str. 7) prisodil artefakte najdišča Vršac-zahodni rob moustérienu. Dejansko vzbujajo, če ne upoštevamo vseh drugih okoliščin in jih gledamo zgolj s tipološkega vidika, vtis starejše paleolitske kulture. Zlasti še, če popolnoma izločimo v najdišču odkriti neolitski material in smatramo, da je na tem mestu osamljeni fragment mamutovega molarja istodoben s kulturno ostalino. Popolnoma nerazumljivo pa je, kako je mogel priključiti tej periodi tudi artefakte iz najdišča Vršac-Mesić kanal, ki so po materialu, obliki in obdelavi povsem drugačni. Poleg nekaterih navidezno moustéroidnih konic tvorijo tu glavnino ozka dolga rezila in drugi tipi, ki so značilni kvečjemu za mlajši paleolitik, ako bi jih glede na močno patino ne hoteli prisoditi še kasnejšim kulturam. Nerazumljivi so razlogi, zakaj je prisodil k moustérienu artefakte iz Kozluka, kul-

turno identične z ostalino Mesić-kanala. Vprašamo se, kako je mogel po našem mnenju izrazito neolitska dolga ozka rezila opredeliti kot moustérienska. Nehote se vzbujajo sum, da je F. Milleker morda le posplošil mnenje Mac Curdyja, ki ga je ta izrekel za najdišče Mesić-zahodni rob. Po drugi strani pa je treba smatrati mnenja Mac Curdyja kljub velikemu ugledu, ki ga je užival, v nekaterih primerih za nezanesljiva ali celo zmotna. Tako je na primer uvedel v inozemsko strokovno slovstvo štiri aurignacijske postaje iz jam pri Beogradu, ki jih dejansko ni (S. Brodar, 1954, str. 411—412).

Presoja priznanega strokovnjaka R. R. Schmidta (cit. po F. Millekerju, 1939, str. 9), izrečena očitno kasneje, je bila že bistveno drugačna, čeprav se ni mogoče ubraniti vtisa, da jo je izrazil vendarle nekoliko pod vplivom mnenja Mac Curdyja. Tako Vršac-zahodni rob kakor tudi Vršac-Mesić kanal je dodelil moustériensko-aurignacijski dobi, in sicer v smislu prehoda iz starega paleolitika v mlajšega. Pri tem je prezrl, da se inventar iz Mesić-kanala tako rekoč v vsem ujema s kameno manufakturo Kozluka, ki jo je sam prisodil srednji kameni dobi, to je mezolitiku. R. R. Schmidtova opredelitev kozluškega najdišča mezolitiku, ki so jo poznejši avtorji v svojih citatih popolnoma spregledali, je še toliko bolj pomembna, ker je tudi naša raziskava dovedla do približno enakega zaključka, zlasti s tem, da je opozorila na kameno industrijo ob Usori v BiH.

Posebej je treba nadalje poudariti dejstvo, da po podatkih iz slovstva niti Mac Curdy niti R. R. Schmidt nista izrekla nobene sodbe glede vatinskega najdišča. Ali ju na tamkajšnje najdbe F. Milleker morda ni opozoril? Ali že tedaj teh najdb ni bilo v muzeju? Vsega tega ne vemo, toda zelo verjetno je, da vatinskim najdbam nista pripisovala paleolitske starosti in jih zato F. Milleker v muzejskih zbirkah javnosti tudi ni razstavil. Zato v njegovem Vodniku po muzeju (1939) o teh objektih ne najdemo nobene zabeležebe, v glavni razpravi (1937) pa govori o Vatinu le kot o tretji diluvialni najdbi, ne da bi jo poskušal podrobneje opredeliti.

Kakor smo že omenili, je M. Grbić (1939, str. 49) prevzel datacijo obeh najdišč v Vršču po Mac Curdyju in jo brez utemeljitve posplošil tudi za Vatin. Za vsa tri najdišča je smatral kot dokazano, da je tam prebival primitivni krapinski pračlovek. Popolnoma pravilno je izključil najdišče Kozluk, ki ga je verjetno smatral za neolitsko, ker izrecno ugotavlja, da na področju Vojvodine dotlej mezolitske kulture niso bile odkrite (1939, str. 49).

Po M. Grbiću je sinhronizirala z Vatinom najdišči Vršac-zahod in Vršac-Mesić kanal tudi J. Marković-Marjanović (1950, str. 74), vendar se je odločila za varianto R. R. Schmidta, ki je videl v kulturni ostalini obeh najdišč iz Vršca že mlajše paleolitske elemente. Enotno je vsa tri arheološka najdišča skupaj uporabila za stratigrafsko klasifikacijo in datiranje starosti fosilne delte Moravice, čemur glede na bistveno različen arheološki inventar ni mogoče pritrditi. Za to bi se mogel izkoristiti samo Vatin, o katerem pa žal nimamo zadostnih dokazov, da gre dejansko za paleolitsko najdišče.

Zaključki

Po analizi podatkov iz slovstva in pregledu še ohranjenega arheološkega gradiva ne moremo neposredno dokazati paleolitske naselitve za nobeno najdišče iz Vršca in njegove širše okolice. Točna stratigrafska lega najdb nam je deloma neznana, deloma ni zanesljivo pleistocenska. Za tipološko ocenitev nudijo najdišča deloma premalo arheološkega gradiva, deloma so za proučevanje na razpolago premalo tipični artefakti. Preuranjena in nezadostno utemeljena so vsa dosedanja podrobnejša datiranja.

Kljub neposredni zvezi z neolitsko naselbino imajo še najbolj paleolitski značaj maloštevilni artefakti najdišča Vršac-zahodni rob, kjer je arheološko gradivo vsaj v neki meri podkrepjeno s fragmentom mamutovega molarja. Vendar za dodelitev k določeni kulturni stopnji nimamo zanesljivih opor. Artefakti najdišča Vršac-Mesić kanal, ki ga je dejansko mogoče vezati s prejšnjim, so povečini tako izrazito sorodni s kameno industrijo Kozluka, da je dvom o njihovi paleolitski starosti prav gotovo upravičen. Kajti za najdišče Kozluk ni nobenih znakov, ki bi izpričevali paleolitsko starost tam najdenih artefaktov. Pač pa so razlogi, ki govorijo za bolj ali manj prehodno stopnjo k neolitiku. Prav gotovo obstaja neko sorodstvo z delom kamenih industrij ob Usori v BiH; čim bodo te točno opredeljene, bo rešeno vprašanje kozluške kulturne vsebine in posredno tudi kulturne ostaline najdišča Vršac-Mesić kanal. Vatinsko najdišče se s kostnim kulturnim inventarjem stratigrafsko in arheološko bistveno razlikuje od ostalih. Starejši paleolitik prihaja tu komaj v poštev, njegov mlajši paleolitski značaj pa bi dokazal samo ne glede na druga dvomljiva arheološka najdišča izvedeni geološki dokaz o pleistocenski starosti kremenjakovega peska, v katerem so našli koščene artefakte.

V zvezi z arheološkim materialom je bila ugotovljena pleistocenska favna edinole v najdišču Mesić-zahodni rob (fragment mamutovega molarja), vendar nimamo dokaza za njegovo primarno lego. Brez dvoma je ta odbitek svoj čas odločilno vplival v smislu paleolitske datacije ne samo tega, temveč tudi ostalih najdišč. Pri tem so sovplivale prav gotovo tudi pogostne najdbe mamutovih ostankov na terenu Vršca in njegove širše okolice, ki pa niso v nobeni neposredni zvezi z arheološkimi najdišči. Preseneča, da so mamutovi ostanki ležali v raznovrstnih sedimentih in v višinsko dokaj različnih nivojih. Na severozahodnem robu Alibunarskega močvirja so jih našli pri Margiti v terasi 83 m v barski puhlici in po pričevanju domačinov v isti terasi, toda v kremenjakovem pesku, pri Vatinu; nadalje v depresiji Alibunarskega močvirja v Velikem Ritu v višini okrog 76 m, pa zopet na jugovzhodnem obrobju na več mestih, ponekod v produ, pri Vršču in Pavlišu v višini okrog 92 m (F. Milleker, 1937, str. 74). Vsaj pri bodočih najdbah, ki se bodo gotovo še pojavile, bi bilo zelo koristno točno dognanje njihovega sedimenta, njihove primarne ali sekundarne lege. Koder gre za primarna ali samo subprimarna ležišča pleistocenske favne, je brez dvoma zelo upravičena domneva, da bi utegnili biti tam tudi paleolitska postaja. Seveda je treba to z najskrbnejšim preiskovanjem še dokazati. Tako bi bodoča raziskovanja še mogla osvet-

liti dosedanje nezadostno razjasnjene, z neolitskim materialom mešane in navidezno paleolitske najdbe. Vsaj za nekatera domnevna paleolitska najdišča Vršca in okolice bi narasla verjetnost njihove dejanske pripadnosti paleolitski dobi odnosno prehodu od paleolitika k neolitiku.

Slovstvo

- Brodar, S., K odkritju kamenih industrij ob Usori. — Glasnik Zemaljskog muzeja. Sarajevo, 1953. Str. 225—236 in tab. I—X.
- Brodar, S. - Korošec, J., Ajdovska jama pri Nemški vasi. Razprave III razr. za zgod. in družbene vede SAZU, Ljubljana, 1953.
- Brodar, S., Historičen in kritičen pregled domnevnih paleolitskih najdišč na jugu Jugoslavije. — Razprave II razr. za prirod. vede SAZU, Ljubljana 1954. Str. 395—424.
- Grbić, M., Preistorisko doba Vojvodine. — Vojvodina I. Novi Sad, 1939. Str. 47—60.
- Marković-Marjanović, J., Pleistocena fosilna delta Moravice kod Vatina u jugoistočnom Banatu. — Geološki anali Balkanskog Poluostrva. Beograd, 1950. Str. 55—80.
- Marković-Marjanović, J., Prethodno saopštenje o Deliblatskoj Peščari. — I. Zbornik radova Geološkog instituta SAN-a. Beograd, 1950 a.
- Menghin, O., Ka preistoriji vrsacke oblasti. — Starinar 1926/27. Beograd, 1928. Str. 14—29.
- Milleker, F., Vorgeschichte des Banats. — Starinar XII. Beograd, 1937. Str. 59—79.
- Milleker, S., Vodž kroz zbirku starina Gradskog muzeja u Vršcu. — 3. izd. Vršac, 1939. Str. 1—20.
- Milleker, S., Führer durch die Altertums-Sammlung des Städtischen Museums in Werschetz. — 5. Auflage. Werschetz, 1941.
- Tode, A., Die Untersuchung der paläolithischen Freilandstation Salzgitter-Lebenstedt. — Eiszeitalter und Gegenwart III. 1953. Str. 144 i. d.

ZUSAMMENFASSUNG

Paläolithikum in Vršac und seiner Umgebung?

Die angeblichen Paläolithfunde von Vršac und seiner Umgebung stammen aus den Jahren 1880—1910 und wurden als solche erst im Jahre 1937 von dem bekannten Prähistoriker und Gründer des Museums von Vršac F. Milleker (1937, S. 76—79) publiziert. Für sie interessierte sich schon im Jahre 1891 der Berliner Prof. W. Virchow. Auf seine Anfrage über die näheren Fundumstände konnte ihm jedoch F. Milleker keine Auskunft geben. Es ist sehr bezeichnend, dass O. Menghin (1928, S. 14—29) in seiner Darstellung der Vorgeschichte von Vojvodina diese Funde überhaupt nicht erwähnt hat. Allem Anschein nach haben sich für ihr paläolithisches Alter als erste Mac Curdy aus Boston und R. R. Schmidt aus Tübingen ausgesprochen, und zwar erst dann, als sie dem Museum in Vršac einen Besuch abstatteten. Auskunft darüber geben auch die verschiedenen Auflagen des Führers durch die Altertums-sammlungen des Vršacer städtischen Museums, die F. Milleker (1939, 1941) veröffentlicht hat. Leider sind alle seine Angaben, welche nachher von M. Grbić (1939, S. 48—49) und J. Marković-Marjanović (1950, S. 73—75) benutzt wurden, sehr knapp gehalten, unklar und unübersichtlich. Einerseits spricht F. Milleker (1937, S. 76) von drei Fundstellen, von zweien aus Vršac und der dritten aus Vatin, wobei er dann einige Zeilen weiter noch die Fundstelle Kozluk

aus der weiteren Umgebung von Vršac nennt, anderseits an anderer Stelle (1939, S. 5 und 1941, S. 5) erklärt er wieder ausdrücklich, dass es im nordöstlichen Jugoslawien nur zwei paläolithische Fundstellen gibt, nämlich Mesić Kanal in der Stadt Vršac und Kozluk in deren weiteren Umgebung. Im Texte unter den Abbildungen der Steinindustrie (1937, S. 77) sind die Fundstellen Vršac-Westrand und Vršac-Mesić Kanal in verwechselter Reihenfolge genannt. Abgebildet sind auch mehrere Steinartefakte von der Fundstelle Kozluk (S. 79), während die Knochenartefakte von Vatin nur beschrieben sind, sonst aber von ihnen jede Abbildung fehlt.

Infolge dieser unklaren und widersprechenden Angaben musste die Frage gestellt werden, wie viele Fundstellen es eigentlich gäbe, wo ihr genauer Fundort liege, was über ihre Stratigraphie und den Kulturinhalt bekannt sei und schliesslich, ob sie mit Recht als paläolithische Stationen bezeichnet werden können. Nach genauer Überprüfung der Literatur und nach Durchsicht des noch im Vršacer Museum erhaltenen Fundmaterials konnte man feststellen, dass vier Fundorte in Betracht kommen, und zwar 1. Vršac-Westrand, 2. Vršac-Mesić Kanal, 3. Kozluk und 4. Vatin (Abb. 1).

Vršac-Westrand. Nach F. Milleker (1937, S. 76) stiess man auf die angeblichen Diluvialfunde »im Jahre 1888, als man am Westrande der Stadt (Vršac) den sogenannten Središter Kanal zog, bei 400 m südlich von der Temesvarer Strasse, beil. 3,5 m tief, unter neolithischen Siedlungsfunden«. Zahlreiche neolithische Kulturreste sind nicht nur auf dieser Stelle, sondern auch in nächster Umgebung gefunden worden. Wie uns R. Rašajski, Kustos des Nationalmuseums in Vršac, mitteilt, handelt es sich hier um eine weitausgedehnte neolithische Ansiedlung, deren Reste in der Tiefe von 0,90 bis 3,50 m vorkommen. Daraus und nach der Überprüfung, in welchem Sinne F. Milleker das Wort »unter« gebraucht hatte, ist zu schliessen, dass die sogenannten paläolithischen Gegenstände zwischen dem neolithischen Material oder höchstens knapp unter ihm ausgegraben wurden. Genauere stratigraphische Angaben besitzen wir nicht. Die Gegenstände wurden von den Arbeitern an F. Milleker übergeben, so dass er Prof. W. Wirchow »auf seine Erkundigung nach näheren Umständen nicht dienen konnte«. Es ist kaum anzunehmen, dass F. Milleker schon damals die angeblichen Paläolithfunde von den übrigen neolithischen abgesondert hätte. Diese Trennung geschah wahrscheinlich erst während des Besuches Prof. Mac Curdy's im Jahre 1933, also volle 45 Jahre später.

Von dieser Fundstelle werden 5 Gegenstände genannt. Zuerst »ein mandelförmiges Stück, welches als Faustkeil gedient haben mag«. Aus dem Vergleiche der im Museum unter der Bezeichnung Vršac-Westrand aufbewahrten Stücke mit den Abbildungen F. Millekers geht hervor, dass von einem richtigen Faustkeil keine Rede sein kann. Es handelt sich um einen 5,5 cm langen, 4,5 cm breiten und verhältnismässig dünnen mousteroiden Breitabschlag, der mit einer bräunlichen Patina versehen ist (Abb. 2). Seine Schlagfläche ist ziemlich breit. Von hier aus ist auf der Dorsalseite eine deutliche Verdünnung des Artefaktes bemerkbar. Die Ventralseite ist glatt und besitzt einen mittelstarken Bulbus. Besondere Retuschen gibt es auf der Oberseite nicht, wohl aber am linken Rande der Unterseite. Doch handelt es sich meist nur um Gebrauchsretuschen. Zwei weitere Stücke (Abb. 3 u. 4) sind aus körnigem Gangquarz. Das eine ist mit einer Schneide und das andere mit einer seitlichen Spitze oder eigentlich mit einem primitiven Stichel versehen. Der vierte Gegenstand ist ein Fragment eines Mammut-Backenzahns und der fünfte ein Bruchstück eines Hirschgeweihes (?).

Alle diese Stücke zeigen tatsächlich keine neolithischen Merkmale, sie muten paläolithisch an. Es ist jedoch in Betracht zu ziehen, dass es sich um eine Auslese aus dem neolithischen Material handelt. Die Patina des erstgenannten sagt nichts aus, da unter Umständen auch neolithische Artefakte eine sogar sehr dicke Patina bekommen können. Für die Bestimmung Mac Curdy's, von dem die Artefakte

dem Moustérien zugeteilt worden sind, war augenscheinlich auch das Bruchstück des Mammutzahnes massgebend. Auf dem Vršacer Boden kommen Mammutreste sehr häufig vor. Deshalb ist es nicht ausgeschlossen, dass sie von den Neolithikern beim Ausgraben von Erdgruben mit dem übrigen neolithischen Material leicht vermischt werden konnten, was übrigens in mehreren Fällen in unseren Höhlen schon festgestellt worden ist (S. Brodar - J. Korošec, 1953, S. 14—15 u. 27). Auf diese Weise können allerdings auch paläolithische Steinartefakte in die neolithische Schicht gelangen. Da jedoch auf Grund so weniger Artefakte weitgehende typologische Schlüsse nicht statthaft sind und ausserdem die Stratigraphie der Fundstelle gänzlich unbekannt ist, kann man einen unmittelbaren Beweis des paläolithischen Alters der Funde nicht erbringen.

Vršac-Mesić Kanal. Nur ein gutes halbes Kilometer westlich von der obigen liegt die Fundstelle Vršac-Mesić Kanal. Während langandauernder Regulierung des Mesić-Baches sind auch hier in der Tiefe von 0,90 bis 3,50 m viele neolithische Gegenstände von den Arbeitern gefunden worden. Auch diese Stelle gehört noch in den Bereich der neolithischen Ansiedlung, von der oben gesprochen wurde. Systematische archäologische Ausgrabungen fanden auch hier nicht statt, sämtliche Funde sind nur dem Zufall zu verdanken.

Von hier stammen die Steinartefakte, die von F. Milleker (1937, S. 77, Abb. 1, die beiden oberen Reihen) abgebildet, jedoch im Texte mit keinem Wort behandelt worden sind. Im Vršacer Museum findet man in einer Schachtel mit der Beschriftung Vršac-Mesić Kanal 32 Steinartefakte, von denen 12 mit den Abbildungen F. Millekers übereinstimmen. Auf den ersten Blick unterscheidet sich diese Sammlung (Abb. 5—10) in Bezug auf Steinmaterial (Hornsteine und Jaspise) und Form wesentlich von den Vršac-Westrand Artefakten. Trotz Vorhandenseins scheinbar mousteroider Spitzen gibt es keine typischen Moustérien-artefakte. Der Mehrzahl nach handelt es sich um lange Schmalklingen mit dreieckigem oder trapezförmigem Querschnitt. Sie sind teils einfach und unretuschiert teils stellenweise oder auch total mit ziemlich steiler Randretusche versehen. Einige von ihnen enden mit einem Kratzer, darunter gibt es Beispiele, die den Klingenkratzern des Butmir-Neolithikums vollkommen entsprechen. Sehr hoch ist der Prozentsatz (37,5 %) der Abschläge, an denen das Ende mit dem Bulbus zu Funktionszwecken bearbeitet worden ist. Die Artefakte sind mehr oder weniger patiniert.

Die Sammlung macht den Eindruck, dass es sich möglicherweise gerade um eine Auswahl patinierter Stücke handelt. Obwohl sie in Bezug auf die Zahl der Artefakte nicht gering ist, erblickt man in ihr keine Moustérienschaber. Im Ganzen treten Elemente hervor, die im Jungpaläolithikum und auch noch später erscheinen. Eng begrenzt ist die Zahl der Typen, viele jungpaläolithische, z. B. die Stichel, fehlen ganz. Vom typologischen Standpunkt kann von dem Altpaläolithikum keine Rede sein, aber auch eine bestimmte Stufe des Jungpaläolithikums kommt kaum in Betracht. Da mit den Funden keine pleistozänen Tierarten vergesellschaftet waren und wir nur über manchmal vorgekommene Mammutreste aus der nächstliegenden Umgebung unterrichtet sind, ferner über die Stratigraphie der Fundstelle keine Nachrichten vorliegen, sind die Zweifel bezüglich des paläolithischen Alters der Steinindustrie berechtigt. Dazu veranlasst uns auch der Vergleich mit den Artefakten der Fundstelle Kozluk, welche in dem Steinmaterial und der Bearbeitung vollständig mit der hiesigen Manufaktur übereinstimmen. Einen Grad der paläolithischen Tradition kann man dieser Industrie gewiss nicht absprechen. In dieser Hinsicht ist die grosse Ähnlichkeit mit dem Grossteil der Steinindustrien an der Usora in Bosnien nicht zu übersehen (S. Brodar, 1953, S. 225—236).

Kozluk. Unterschiedlich zu den beiden Vršacer Fundstellen, die sich in der Ebene (92 m) befinden, liegt die Fundstelle Kozluk in hügeliger Landschaft, etwa 6 km östlicher und rund 200 m höher als Vršac. Nach F. Milleker (1939, S. 11)

»geben die Weingärten am rechten Ufer des Kozlukbaches seit dem Jahre 1896 Reste neolithischer Besiedlung«. Der Bach untergräbt auch heute noch seine Ufer und es kommen immer wieder neue neolithische Funde zum Vorschein. Bisher fanden hier keine archäologische Ausgrabungen statt. Von hier sind im Vršacer Museum in einer besonderen Schachtel 46 Steinartefakte aufbewahrt. Teilweise sind sie von F. Milleker (1937, S. 78, Abb. 2) abgebildet worden. Darunter sehen wir auch die 10 cm langen Schmalklingen, denen vom Mac Curdy das Moustérienalter zugesprochen wurde. Schon die erste Durchsicht der Kozluker Steinartefakte (Abb. 11—19) ergibt eine auffallende Ähnlichkeit mit dem Vršac-Mesić Kanal Material. Gleichartige Silexe wurden hier benützt, ihre Patina ist dieselbe und die Bearbeitung ganz gleich. Bei nur wenig grösserer Anzahl der Typen sind lange, einfache, nur teilweise oder total retuschierte Schmalklingen vorherrschend. Oft sind sie terminal oder basal mit einem Kratzer oder einer Spitze versehen. An vielen Bruchstücken kann man das Abschlagsende nicht feststellen; der Prozentsatz hier zu Spitzklingen oder Klingenkratzern bearbeiteter Stücke ist wieder sehr gross (26 %). Richtige Handspitzen sind nicht vorhanden. Erwähnenswert sind verhältnismässig dicke Rundkratzer, während die Hochkratzer und Stichel vollständig fehlen. Auch Kernsteine sehen wir in der Sammlung keine. Faunistische Reste gibt es keine. Das ganze Material stammt aus der Bachanschwemmung, über seine primäre Lagerung wissen wir aber gar nichts. Nach der Patina auf das paläolithische Alter zu schliessen, wäre verfehlt, vielmehr ist die durch viele Gegenstände bewiesene neolithische Ansiedlung in Betracht zu ziehen. Die ganz gewiss irrtümlich dem Moustérien zugewiesenen Klingen sind neolithischer Herkunft. Wie schon oben bemerkt, stimmt diese ganze Industrie, sogar noch viel mehr, mit der bosnischen Usora-Steinindustrie überein. Das pleistozäne Alter der Fundstelle Kozluk und ihrer Kulturreste ist nicht beweisbar.

Vatin. Dieser 14 km nördlich von Vršac gelegene Ort ist durch die zahlreichen spätbronzezeitlichen Funde allgemein bekannt. Die archäologische Ausgrabungsstelle liegt nicht weit von der Eisenbahnstation und wurde nachher zur Gewinnung der Quarzsandes ausgebeutet. Dabei wurden nach Aussage der Ortsbewohner Mammutreste ausgehoben. Als paläolithische Fundstelle kommt jedoch eine andere Grube in Betracht, welche nach F. Milleker (1937, S. 79) »ziemlich weit gegen Osten«, nach J. Marković-Marjanović (1950, S. 72) »ein ganzes Kilometer weit gegen Osten, schon nahe an der rumänischen Grenze« liegt und seit dem Jahre 1910 zur Quarzsandgewinnung ausgenutzt worden ist. Von hier bekam das Vršacer Museum, die von F. Milleker (1937, S. 79) erwähnten Diluvialfunde, von welchen wir nur erfahren, dass sie »sehr tief aus der mächtigen Sandschichte unter dem Humus« stammen. Das von J. Marković-Marjanović (1950, S. 66) bekanntgegebene Profil umfasst bis zur Tiefe von 3,10 m vier Schichten, von welchen die vierte (1,40—3,10 m, feiner, weisser Quarzsand) nach der Aussage eines verlässlichen Ortsbewohners Tierknochen und einige archäologische Gegenstände geliefert hat. Auch F. Milleker (1937, S. 77) berichtete nur kurz über fünf Knochenfragmente. Es ist anzunehmen, dass er trotz seiner knappen Darstellungsweise den Fund von Mammutknochen unterstrichen hätte, wenn er diese in den Resten erkannt hätte. Wohl hat F. Milleker (1939, S. 6) Mammutzähne und Knochen von »Urtieren« aus Vatin im Museum ausgestellt, wir haben jedoch keinen Beweis, dass diese mit den sogenannten Diluvialfunden von Vatin in irgendeinem Zusammenhang wären. Das pleistozäne Alter des Quarzsandes, in welchem die archäologischen Objekte gefunden worden sind, ist auf faunistischer Grundlage nicht unmittelbar beweisbar.

Es ist jedenfalls auffallend, dass gerade diese Objekte im Vršacer Museum nicht mehr auffindbar sind. Sie sind uns nur nach der Beschreibung F. Millekers (1937, S. 79) bekannt. Leider hat er sie nicht abgebildet. Das wichtigste Objekt zur Kulturbestimmung wäre der »untere Teil einer Pfeilspitze aus Bein.

Die Spitze ist abgebrochen, der kleine in den Schaft gehörende Dorn und die auf beiden Seiten hervorspringenden Ecken sind noch vorhanden. Die Länge des Objektes ist 0,035 m. Dieser Fund erinnert an die in der Freilandstation Salzgitter-Lebenstedt gefundene Knochenspitze mit Flügeln, welche A. Tode (1953, S. 214, Abb. 19) als die älteste Widerhakenspitze dem Moustérien zugeteilt hat. Von der Vatiner Pfeilspitze unterscheidet sie sich allerdings darin, dass sie keinen in den Schaft gehörenden Dorn besitzt. Dieses vereinzelte Beispiel kann die Zugehörigkeit der Vatiner Pfeilspitze zum Altpaläolithikum nicht beweisen. Es kämen vielleicht die Schlussphasen des Jungpaläolithikums in Betracht, viel eher jedoch das Neolithikum. Diese Möglichkeit wird auch von R. Rašajski angenommen, nachdem in Crvenka bei Vršac noch in 9 m Tiefe eine neolithische Schuhleistenaxt und ein Steinmeissel gefunden worden sind. Allerdings kamen diese nicht in derselben Sandschicht vor, wie uns J. Marković-Marjanović freundlichst mitgeteilt hat. In Crvenka geht es um Umlagerungen und Anschwemmungen und können deshalb beide Fundstellen nicht parallelisiert werden.

Der zweite in dem Vatiner Quarzsande gefundene Gegenstand war ein Fragment eines Röhrenknochens, in welchem ein kleines rundes Loch gebohrt ist, der dritte ein Bohrer aus Knochen. Nur nach dieser Beschreibung ohne jede Abbildung können auch diese beiden Objekte zur Datierung der Fundstelle nicht ausgenutzt werden. Nur durch einen rein geologischen Beweis des pleistozänen Alters des Quarzsandes wäre die Zuteilung dieser Knochenfunde zum Jungpaläolithikum möglich.

Die bisherige Datierung der Fundstellen. Vom nur rein typologischen Standpunkt gesehen ist es nicht verwunderlich, dass Mac Curdy (nach F. Milleker, 1937, S. 79; 1939, S. 9) die Artefakte von Vršac-Westrand dem Moustérien zugeteilt hat. Unverständlich bleibt jedoch, aus welchem Grunde er auch den Kulturinhalt von Vršac-Mesić Kanal, der in Bezug auf Material, Form und Bearbeitung gänzlich verschieden ist, in dieselbe Stufe einreihen konnte. Vielleicht war die grosse Nähe beider Fundstellen dafür massgebend. Doch fragt man sich, wie er übersehen konnte, dass diese Industrie mit den weit entfernten und im Hügelgelände vorgekommenen Kozluker Funden vollständig identisch ist? Wie konnte er die Meinung äussern, dass die bestimmt neolithischen Schmalklingen von Kozluk der Moustérienperiode angehören? Vielleicht hat F. Milleker seine Bestimmung der Vršac-Westrand Funde auch für beide anderen Fundstellen nur verallgemeinert. Andererseits steht es aber fest, dass Mac Curdy's Urteile nicht immer verlässlich waren. So hat er z. B. vier Aurignacstationen aus den Höhlen Belgrads in die Fachliteratur eingeführt, die überhaupt nicht existieren (S. Brodar, 1954, S. 411–412).

Offenbar später äusserte sich über die obigen Fundstellen R. R. Schmidt (nach F. Milleker, 1939, S. 9). Sowohl die Steinindustrie von Vršac-Westrand als auch die von Vršac-Mesić Kanal wies er im Sinne des Überganges der Moustérien-Aurignacien Zeit zu. Für die Funde aus dem Bache Kozluk aber nahm er ausdrücklich Mittelsteinzeitalter an. Dabei fällt in die Augen, dass auch er die grosse Übereinstimmung dieser mit den Funden aus Vršac-Mesić Kanal übersehen hat.

Weder Mac Curdy noch R. R. Schmidt haben ihre Meinung über Vatin geäussert. Vielleicht befanden sich die von dort stammenden Knochenartefakte schon damals nicht mehr im Museum. Ausgeschlossen wäre es auch nicht, dass sie diesen Funden das paläolithische Alter abgesprochen hätten. Vielleicht hat sie gerade deshalb F. Milleker aus der Sammlung ausgeschieden. Jedenfalls sind sie in den von ihm herausgegebenen Führern durch die Altertumssammlungen nirgends erwähnt.

Die Datierung von Vršac-Westrand und Vršac-Mesić Kanal zum Moustérien übernahm nach Mac Curdy M. Grbić (1939, S. 49) und dehnte sie auf Vatin aus. Die Fundstelle Kozluk berücksichtigte er überhaupt nicht und das mit Recht.

Vršac-Westrand, Vršac-Mesić Kanal und Vatin synchronisierte nach ihm auch J. Marković-Marjanović (1950, S. 74), sie entschied sich jedoch für die Bestimmung R. R. Schmidt's. Sie benützte alle drei Fundstellen für die Datierung der fossilen Delta des Flusses Moravica, was wegen so verschiedenen archäologischen Inhalts und verschiedener Sedimentation nicht möglich ist.

Schlussbemerkungen. Die Literaturquellen und die Durchsicht des noch erhaltenen archäologischen Materials gestatten einstweilen keinen unmittelbaren Beweis der paläolithischen Besiedlung von Vršac und seiner Umgebung. Die stratigraphische Lage der Funde ist teils unbekannt teils unsicher. Typologische Schlussfolgerungen sind gewagt, da in einzelnen Stationen zu wenig Material zur Bewertung vorliegt und in anderen die wenigen Typen auch viel späteren Perioden angehören können. Die bisherigen Datierungen sind deshalb nicht begründet.

Trotz unmittelbarer Verbindung mit der neolithischen Ansiedlung könnte man noch am ehesten vom paläolithischen Charakter der Artefakte von Vršac-Westrand sprechen, wenn es auch nicht sicher ist, auf welche Weise sich das Fragment des Mammutzahnes zu ihnen gesellt hat. Für die Einreihung zu einer bestimmten Stufe gibt es jedoch zu wenig verlässliche Anhaltspunkte. Der Großteil der Steinindustrie von der nahe gelegenen Fundstelle Vršac-Mesić Kanal zeigt so ausgesprochene Verwandtschaft mit den Funden Kozluka, dass der Zweifel an ihrem paläolithischen Alter durchaus begründet erscheint. Die Funde von Kozluk sind teils sicher neolithisch teils gehören sie einer Übergangskultur zum Neolithikum an. Sobald die Frage der in Bosnien an der Mündung Usoras vorkommenden Steinindustrien gelöst sein wird, wird sich auch die Zugehörigkeit der Funde von Kozluk und Vršac-Mesić Kanal ergeben. Für die verschollenen Knochenkulturreste aus Vatin kommt das Altpaläolithikum kaum in Betracht. Ihre Zugehörigkeit einer jungpaläolithischen Stufe wäre erst dann erwiesen, wenn ohne Rücksicht auf die übrigen zweifelhaften archäologischen Fundstellen ein nur auf geologischer Basis geführte Beweis erbracht wäre, dass der Quarzsand, in dem sie eingebettet waren, pleistozänen Alters ist.

Zweifelloos hat seinerzeit das Bruchstück des Mammutzahnes, von dem wir nicht wissen, ob es sich in primärer Lagerung befand, auf die Bestimmung der Kulturreste von Vršac-Westrand und mittelbar auch der übrigen Fundstellen einen Einfluss gehabt. Auch häufige Funde von Mammutresten auf dem Territorium der Stadt Vršac und ihrer weiteren Umgebung waren bestimmt dabei massgebend. Zu bemerken ist jedoch, dass diese Reste, über deren primäre oder sekundäre Lagerung wir keine Kenntnisse besitzen, in sehr verschiedenen Sedimenten und in Niveaus verschiedener Höhen (76, 83 und 92 m) vorkommen. Die Klarstellung muss zukünftigen Forschungen überlassen werden. Dadurch könnte wenigstens ein Teil der angeblichen Paläolithstationen in einem neuen Lichte bewertet werden.

POSKUSNO IZKOPAVANJE V MOKRIŠKI JAMI

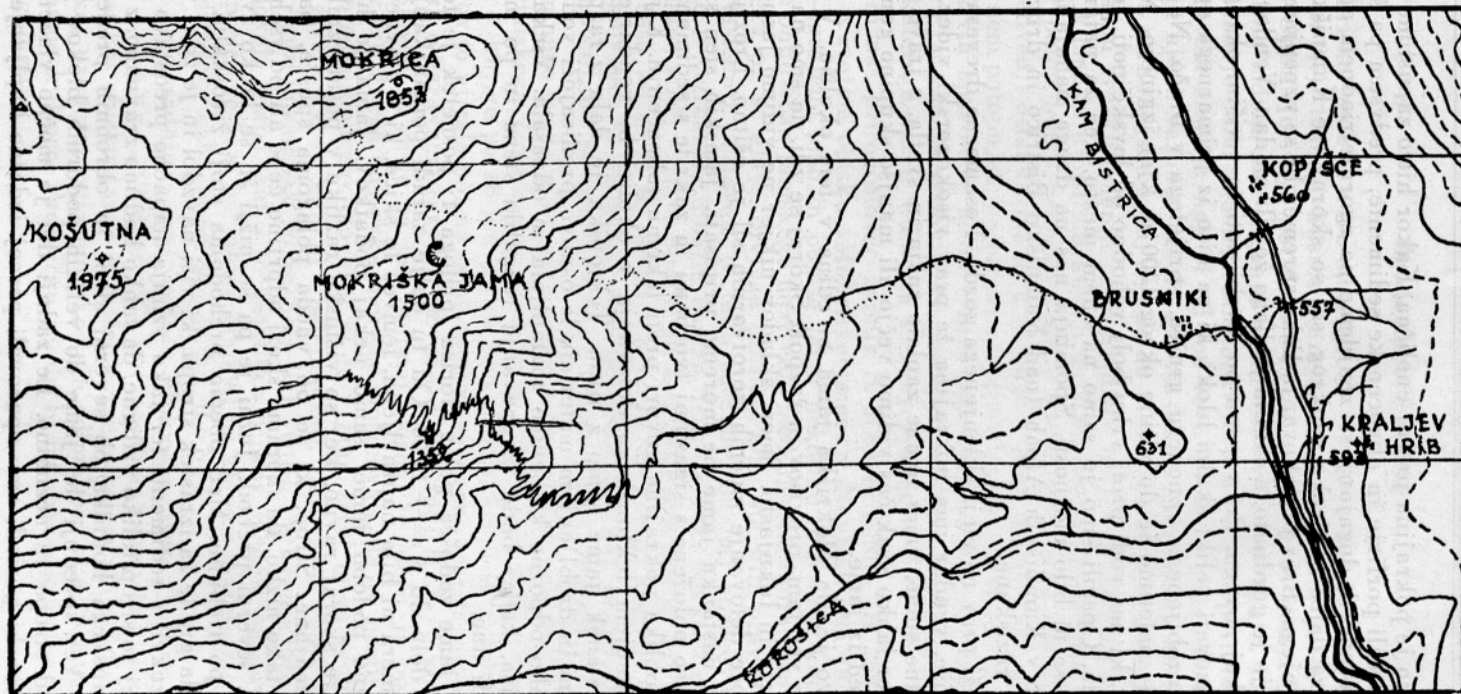
M. BRODAR

V raziskovanju slovenskega paleolitika se močno čuti potreba po novih najdbah na Dolenjskem in Gorenjskem, kjer so še velike praznine v mreži paleolitskih postaj. Zaradi bližnjega, v dobi poledenitev zaledenega ozemlja bi zlasti postaje na Gorenjskem lahko dale koristen prispevek tudi h kronologiji. Da bi odpravila ta nedostatek, je Arheološka sekcija SAZU že leta 1951 organizirala poskusno izkopavanje v Zijalki pod Jamarskim vrhom pri Begunjah (M. Brodar, 1951). Ker je akcija ostala brez uspeha, je bilo treba misliti na nov poskus. Tokrat je bila izbrana Mokriška jama na Mokrici, ki je že dolgo znana kot bogato nahajališče kosti jamskega medveda. Njena lega v neposredni bližini glacialnega področja in zlasti še njena velika višina ji dajeta prav poseben poudarek. Morebitne najdbe bi imele takoj tudi mednarodni pomen, ker je v preučevanju visokogorskega paleolitika še mnogo nerešenih vprašanj; katerih rešitev pričakujemo od novih najdišč. Poskusno izkopavanje v začetku septembra 1954 je izvedla Arheološka sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Streho delovni ekipi pa je v svoji lovski koči dala Uprava gojitvenih lovišč LRS, za kar ji gre najlepša zahvala.

Uvodni podatki

Od vseh vod, ki pritekajo iz Kamniških ali Savinjskih Alp, je Kamniška Bistrica zarezala svojo strugo najgloblje. Ob njej pridemo po dolini prav v osrčje osrednje gorske skupine. Če gremo iz Kamnika, se na levi strani doline kmalu vzdigne predhodnik visokih planin, Kamniški vrh z višino 1248 m. Za njim na severni strani globoke stranske doline Korošice se pa vzdigujeta že v pravo alpsko višino Košutna (1975 m) in Mokrica (1853 m), ki se dalje vežeta preko Dolgih njiv in Kalškega grebena z glavno verigo Savinjskih Alp.

Mokriška jama je na jugovzhodnem pobočju Mokrice, ki pravzaprav že prehaja v pobočje Košutne. Jama je v višini 1500 m (izmerjena višina znaša ca. 1495 m, kar pa lahko zaradi majhne razlike in enostavnosti zaokrožimo na 1500 m). To je skoraj 1000 m nad strugo Kamniške Bistrice pri podnožju Mokrice pod Brusniki. Ker leži za zahodnim robom globoke in široke pobočne doline, ki poteka od vrha Mokrice navzdol, je njen vhod odprt proti severovzhodu, kar je glede na skoraj južno lego pobočja nekoliko presenetljivo.

Sl.1. Mokriška jama z okolico. Izrez iz karte 1 : 25,000. Ljubljana 1d in 2c.

Geološko je pokrajina precej enolična. Kakor hitro zapustimo dolino, kjer smo srečali porfirje in oligocenske sedimente, predvsem pa številne priče pleistocenskih dogajanj, se znajdemo na zgornjetriadnem apnencu. Ta se razteza daleč in široko naokrog, saj so skoraj vse Kamniške Alpe zgrajene iz njega. Brez pričakovanja kake spremembe se vzpenjamo proti jami. Pobočje je gozdnato, a skalna podlaga že sili na dan. Vendar kmalu opazimo nekaj novega. Pri vzponu po lovski poti se v višini okrog 900 m začno prikazovati veliki skalni bloki, ki pa niso iz primarnega apnenca, ampak iz zdobljenega apnenega grušča, sprijetega v brečo. Na precej takih blokov naletimo še do višine okrog 1200 m, kjer izginejo. Na turistiški poti, ki nas vodi proti vrhu bolj vzhodno od lovske poti, je breča manj razvita. Opazili smo jo samo na enem mestu, ker za natančnejše opazovanje še ni bilo možnosti. Spominja nas na druga nahajališča podobnih breč v Kamniških Alpah (nad Kamniško Bistrico in drugod), ki tudi še niso raziskana.

Jama leži prav na meji sklenjenega gozda. Posamezna drevesa segajo še precej više, vendar ima pokrajina že prav visokogorski videz. Strme in gole skalne stene, vmes temne zaplate rušja in svetla, s travo zarasla pobočja, kjer lahko vsak čas vidimo večjo ali manjšo skupino gamsov — tak je pogled iz jame.

Zanimivo je, da Mokriška jama ni edina v tem okolišu. V bližnji okolici je še več jam, previsov in razpok. Skoraj se zdi, da smo na Krasu. Vse je pretrto in luknjasto. Smeri skladov nikjer ne vidimo jasno. Dalj časa trajajoče delovanje močnih gorotvornih sil je očitno. Erozijski sili tekoče vode nastanka jame ne moremo pripisati. Jamskih sten sicer ne vidimo, ker so obložene s sigastimi tvorbami in zakrite s sedimenti, toda morfološka oblika pokrajine govori proti takemu tolmačenju. Kljub številnim znamenjem tektonskega delovanja v okolici bi vendarle težko razložili nastanek jame samo z njim. Tektonika je dala z razpokami, prelomnicami in drobljenjem materiala le osnovo pronicajoči vodi, ki je kemično slabo odporno kamenino raztapljala in odnašala. Vsekakor bo slika jasnejša, kadar bodo izkopavanja razgalila stene in po možnosti razkrila tudi dno.

Za opis jame zadošča poleg tlorisa (priloga 1; posnetek je točen le v vhodnem delu do $x = +11,00$). Od tu dalje zaradi pomanjkanja časa natančna izmera ni bila napravljena, temveč le skica, ki v glavnem daje vsaj približno podobo jame) samo nekaj podatkov. Jama je horizontalna. Dno je skoraj ravno, ker so višinske razlike v posameznih delih jame zelo majhne. Strop, ki se od vhoda polagoma spušča, pade pri $x = +10,00$ tako nizko, da moramo skozi odprtino čepe ali po vseh štirih. To velja za severni prehod. Južni je pa še nižji in se lahko zvlečemo skozi samo po trebuhu. Med obema prehodoma stoji živoskalni steber. Podoba je, da gre le za izrastek stropa, ki visi navzdol in je zdaj v spodnjem delu zakrit s sedimenti ter tako vzbuja napačno predstavo stebra. Od tu naprej se strop toliko vzdigne, da lahko hodimo zravnano, z izjemo začetka stranskega hodnika ob severni steni in obrobni predelov ob južni steni. Ves sprednji del jame do velikih podornih blokov je suh, kapljanje od stropa je neznatno. Le zadnji del je močno vlažen. Tudi v suhi vremenski periodi smo opazovali precej izdatno kapljanje.

Zgodovinski podatki

Mokriška jama ni novo odkritje. Že l. 1837 je slišal o njej H. Freyer (1839, str. 117), tedanji kustos muzeja v Ljubljani, in jo še istega leta obiskal. Opisal je svojo pot do nje in v kratkem tudi jamo. Ograjena je s kamnitim zidom, ker zaganja pastir čez noč ovce vanjo. Po stenah in stropu jame je obilo sigastega mleka, ki pri stiskanju v pesti oddaja vodo. Po njegovem mnenju naj bi od tod izviralo ime jame »Mokrica«. Zelo poudarja njeno važnost, češ da gre za drugo nahajališče kosti jamskega medveda na Kranjskem, saj so bile do takrat znane le iz Postojnske jame.

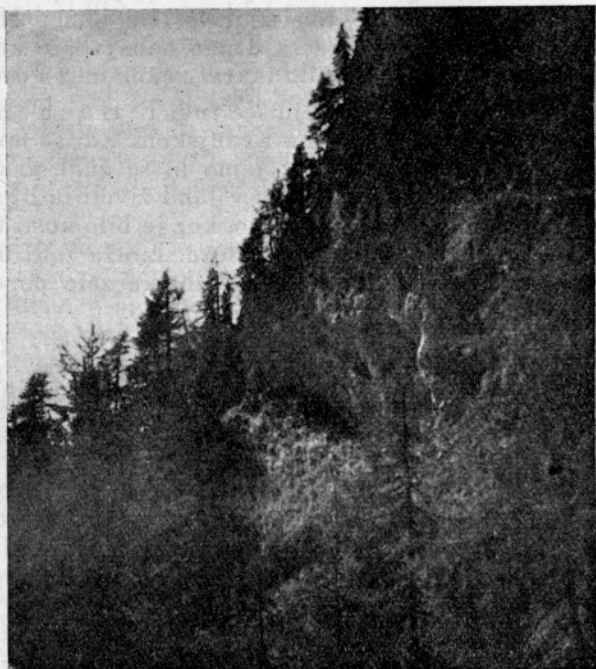
V istem zvezku omenja novo najdišče tudi F. H o c h e n w a r t (1839, str. 112) v članku o fosilnih kosteh na Kranjskem. Zdi se mu, da je samo vesoljni potop lahko prinesel kosti v jamo in se čudi, zakaj so v njej samo medvedji ostanki. Da bi medvedje v jami živeli in bi se bili utopili v vesoljnem potopu, se mu ne zdi verjetno, ker je bilo kosti trikrat toliko, kot bi živih medvedov našlo v njej prostora. Izraža tudi upanje, da bo Freyerju uspelo sestaviti za muzejske zbirke zelo popoln medvedji skelet, katerega razen v Parizu še nikjer nimajo.

Znani naš prirodoslovec župnik S. R o b i č (1877, str. 268 in 276) je poročal o svojem obisku »Mokriške jame« v Novicah leta 1877. Tudi on omenja ograjeno lopo in popiše jamo nekoliko obširneje kot Freyer. Našel je obilo kosti jamskega medveda, med drugim tudi njegovo lobanjo, razen tega pa še glavo divjega prašiča. Obe sta bili prav dobro ohranjeni. Naslednji odstavek je tako zanimiv, da naj spregovori Robič sam. »Ko ti velikanski lobajni eno za drugo v roki sukaje ogledujem, so se mi čudne misli v glavi budile. In kaj neki sem mislil? Mislil sem: kje so tisti časi, ko so se te pošasti po svetu klatile po tamnih gozdih naše mile domovine! Pa še nekaj sem premišljeval, kar ne povem in si ne upam zapisati, da se varuhom našega muzeja ne zamerim.«

Spomnimo se, da je bil gornji odstavek napisan leta 1877. Od odkritja neandertalskega človeka je poteklo že 21 let, od izdaje slovite Darwino ve knjige pa 18 let. To je bilo v času, ko si je v zahodni Evropi že zmagovito utirala pot ne samo splošna razvojna teorija, ampak posebej tudi nauk o naravnem razvoju človeka. Da je tudi Robič kot razgledan prirodoslovec, ki se je za vse zanimal, poznal te ideje, je bolj kot verjetno. Iz citiranega odstavka moremo domnevati, da je mislil na nekdanjega »predpotopnega« človeka, ki je v jami živel in za svojo prehrano pobijal živali. Če si tega ni upal napisati, najbrž ni vzrok zamera pri varuhih muzeja, ampak se je bolj bal svojih cerkvenih predstojnikov, saj je dovolj znano, kako je katoliška cerkev gledala na nove ideje in kakšne posledice bi si bil lahko nakopal na glavo s takimi izjavami. Kaže pa ta odstavek, kako napreden je bil Robič.

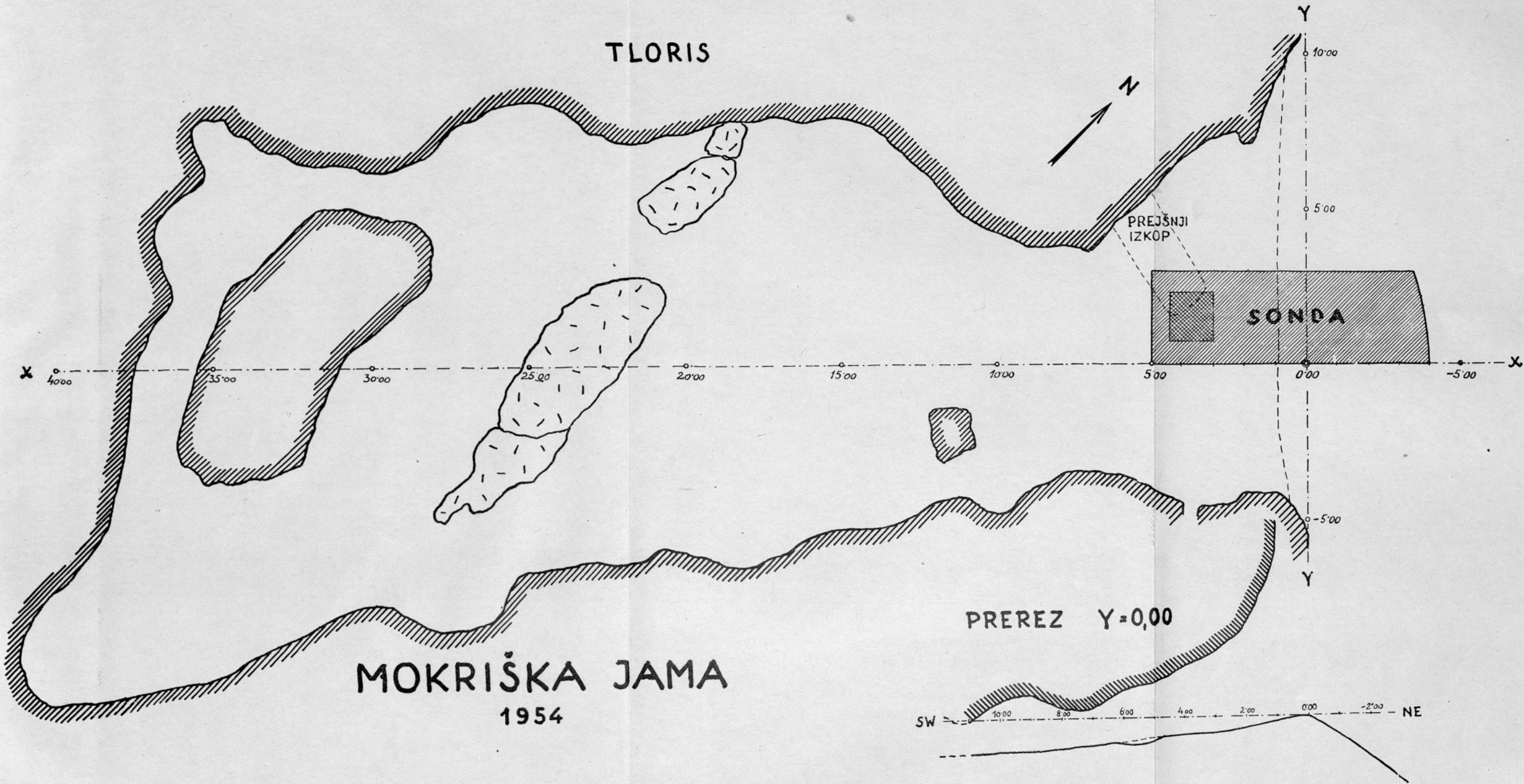
Tik pred zadnjo vojno omenja Mokriško jamo S. B r o d a r (1938, str. 166; J. B a y e r, 1929, str. 97) kot posebno važno najdišče jamskega medveda. Pri obisku jame je našel v prekopanem materialu v zadnjem delu nekaj primerov oglajenih kostnih odlomkov, ki se ujemajo s primitivno kostno kulturo. Prepričan je, da bi izkopavanje prineslo še druge važne ugotovitve.

Večkrat je obiskal jamo že pred zadnjo vojno dr. E. C e v c. Kopal sicer ni, vendar je marljivo zbiral kosti, ki so ležale razmetane po jami še od prejšnjih izkopavanj. Uspelo mu je, da je med drobnimi odbitki našel res lep primerek primitivne kostne kulture, ki ga bomo še omenili poleg najdb našega izkopavanja. Za podatke in prepustitev predmeta se dr. C e v c u prav lepo zahvaljujem.

Sl. 2. Mokriška jama pred začetkom izkopavanj.
Pogled od severa

V zgodovinskih podatkih ni nikjer govora o izkopavanjih. Dejstvo pa je, da je zadnji del jame že prekopan. Iz razgovorov z domačini sem izvedel, da se je v jami že večkrat kopalo. Kdo vse je kopal in kdaj, ni mogoče reči. Ker pa omenja H. F r e y e r (1839, str. 118) velike množine kosti jamskega medveda pod gruščem jamskih tal in ker F. H o c h e n - w a r t (1839, str. 116) poroča, da namerava H. F r e y e r iz znatne množine kosti, ki jih je nabral pri dveh obiskih v jami, sestaviti za ljubljanski muzej okostje jamskega medveda, je zelo verjetno, da je F r e y e r v zadnjem jamskem odseku tudi kopal. Tudi R o b i č (1877, str. 276) je bil dvakrat v jami in vsaj prvič odnesel obilo kosti. V glavnem so jamo izkoriščali pred prvo svetovno vojno. Kostni so šle na vse strani, baje so jih prodajali tudi v Zagreb. Vsi so iskali predvsem medvedje lobanje in zobe, zlasti velike podočnjake. Po vsem videzu je bil večji del zadnjega dela jame že prekopan. Ves vhodni prostor in do velikih podorov

tudi notranji prostor (glej prilogo 1) sta pa ostala še nedotaknjena. Edina izjema je malo obsežna in ne zelo globoka jama ob severni steni pri vhodu, ki jo je zadel tudi naš poskusni izkop. Kopači so se omejili na zadnji del jame verjetno zato, ker so tam prvotno ležale kosti kar na površini in so bili mnenja, da je najdišče omejeno le na ta prostor. Mogoče je sprednji del tudi nekoliko zaščitila v poročilih večkrat omenjena ovčja staja. Domačini pravijo, da je bil ves material mnogokrat premetan in se je vsakikrat kaj našlo. Vsa pripovedovanja so si pa edina v tem, da kopanje nikdar ni šlo v večje globine. Danes so tla na prekopanih mestih skoraj ravna. Če bi bil kdo napravil večje izkope in s tem tudi nasipe, bi se tla težko spet toliko izravnala.

Domačini imenujejo jamo večinoma »Medvedja jama« in le včasih tudi »Mokriška jama«. Ime Medvedja jama je prav gotovo nastalo šele zaradi številnih najdb medvedjih kosti. Kot prvi jo je Freyer (1839, str. 118) imenoval »Mokrica«, vendar je to najbrž zamenjava z imenom gore. F. Kos (1939, str. 31) jo imenuje »Mokriška zijalka«. Kje je slišal to ime, nam ni znano. Menimo, da je pravo prvotno ime »Mokriška jama«, kakor jo imenuje Robič (1877, str. 268).

Metoda izkopavanja

Poskusno izkopavanje je večinoma nekoliko tvegana stvar. Upoštevati je treba, da so pred prvim izkopavanjem neznani vsi podatki, ki bi omogočili pravilno mesto sonde, njeno velikost in način izkopavanja, ki je odvisen n. pr. od debeline sedimentov, fertilnih in sterilnih, od oblike jamskih sten, globine skalnega dna, velikih podorov, debeline in trdote sigastih skorij itd. Velikost sonde je v primeri s celotno površino jame navadno prav neznatna. Čim manjša je, tem lažje je zgrešiti kulturne ostanke, ki največkrat niso raztreseni po vsej jami. Prevelika sonda pa spet ne ustreza namenu sondiranja in lahko povzroča neprijetnosti pri morebitnem poznejšem sistematičnem izkopavanju, ker so v izkopani sondi profili uničeni.

Pri sondi, ki jo enostavno kopljemo navpično navzdol, so tudi težave z materialom. Izmetavamo ga na vse štiri strani okrog sonde. Če ga je preveč, ga je treba odmetavati dalje. Po končanem izkopavanju se postavlja vprašanje, ali naj sondo zasujemo ali ne. Če jo zasujemo, kar je boljše, ker s tem preprečimo posipanje stranskih sten, nas to pri bodočih izkopavanjih prisili, da se še enkrat ukvarjamo z že pregledanim materialom. Ker v sondi največkrat ni mogoče delati navpičnih stranskih sten, se površina sonde z globino hitro manjša. Zato je pri normalni velikosti 6 m² že v globini okrog 3 m nadaljnje prodiranje v globino nemogoče. Prevelika začetna površina sonde pa zahteva izkop precej večje kubature.

Zaradi vsega navedenega smo se odločili za drugo možnost sondiranja, to je za frontalni odkop s pobočja pri vhodu v jamo.

Pred začetkom izkopavanja smo vhodni del jame točno izmerili in vse važne točke označili z minijem na stropu in stenah. Kot mersko osnovo smo si izbrali dosledni koordinatni sistem. Tako odpade pri določanju mesta najdb ali profilov vsako opisovanje. Vsaka točka v prostoru

je označena s tremi oznakami x , y in z . Za profile, ki so pravokotni na eno od koordinatnih osi, zadošča samo ena oznaka. Za druge lege profilov bi bili potrebni dve oznaki, toda taki profili navadno ne prihajajo v poštev. Od vhoda v notranjost jame, to je v njeni podolžni smeri, poteka x os. Vsak x nam torej pove, ali je točka izven jame ($-x$) ali pri vходу ali pa nekje v notranjosti ($+x$). Določa torej njeno mesto v vzdolžni smeri. Druga os y stoji na vzdolžni x osi pravokotno in nam vsak y pove, koliko je točka oddaljena na desno ali na levo stran od vzdolžne osi ($+y$ ali $-y$). Tretja os z je kot običajno navpična in pove razdaljo poljubne točke od ravnine, ki jo določata osi x in y (navzgor $+z$, navzdol $-z$). Tretja oznaka nam torej ne pove, v kateri globini pod prvotno površino jamskih tal je točka, ampak njeno globino pod neko idealno ravnino. Ker so tudi profili snemani na isti način, ima površina tudi svojo, lahko bi rekli absolutno globino (višino). Razlika ali vsota teh dveh absolutnih mer vedno določa relativno globino točke.

Prednost dosledne izvedbe koordinatne metode je nedvoumnost, hitro delo, točni rezultati in vsestranska uporabnost. Seveda je za tako izmero potreben instrument. Kratek opis metode je bil potreben za razumevanje označb v tekstu in prilogah, ker so nekoliko drugačne, kot smo doslej navajeni.

Izhodišče koordinatnega sistema smo si izbrali na vrhu nasipnega stožca pred vhomom v jamo. Skozi njo potekajočo x os označujeta na jamskem stropu kroga s piko, in sicer pri $x = +5,00$ (ker se šele tu spusti strop dovolj nizko) in $x = +11,00$. Z dvema točkama je os popolnoma določena. Z označenimi metri je fiksirana tudi njena razdelitev in s tem tudi izhodiščna točka. Os y smo označili šele pri $x = +2,00$, kjer se jamski steni primerno zožata. Označena je na obeh straneh z navpično črto. Višine so zaznamovane na več mestih z vodoravnimi črtami, ki so jim pripisane ustrezne vrednosti.

Kopati smo začeli na pobočju pred jamo pri $x = -4,00$, in sicer med $y = 0,00$ in $y = +3,00$. Dno jarka smo si izbrali pri $z = -3,00$, toda pri delu smo zašli še nekoliko globlje. V označeni širini in globini smo nato prodirali od metra do metra naprej v jamo. Prvi prečni profil smo posneli pri $x = -2,00$, od tu dalje pa pri vsakem metru. Da je bilo to mogoče, smo uporabili vertikalni način izkopavanja. Vsak dolžinski meter posebej pa je bil izkopen na horizontalni način. Ta kombinacija, ki odstranjuje slabe strani ene in druge metode ter združuje dobre lastnosti obeh, se največkrat prav dobro obnese in smo jo zato uporabili tudi tokrat. Zaradi zelo sipkega materiala ni bilo mogoče obdržati stranskih sten navpičnih. Imeli smo precej dodatnega dela z odstranjevanjem porušenega materiala. Drugih težav posipanje ni povzročilo, ker so sipke plasti k sreči sterilne. Zgornji sipki grušči se proti notranjosti jame hitro tanjšajo, tako da so bile pri koncu jarka razmere že mnogo boljše kakor v začetku. Zato je upati, da bolj v notranjosti jame teh težav ne bo več. Da bi po možnosti dognali debelino sedimentov, smo na koncu jarka napravili še manjšo vertikalno sondo (glej prilogi 1 in 2). Kljub precejšnji globini, 4 m pod površjem, ki smo jo tako dosegli, še vedno nismo prišli do skalnatega dna jame. Sedimenti se še nadaljujejo v globino.

Opis plasti in poskus njihove časovne opredelitve

V ilustracijo opisu naj služi slika 3 in priloga 2, kjer so plasti označene z istimi številkami.

(1) Prva plast zgoraj je kakor običajno humus. Njegova debelina ni prav znatna. Na pobočju pred jamo znaša le okrog 30 cm, na vrhu ne-

Sl. 3. Profil $x = +5,00$. Desno zgoraj so plasti od starejšega izkopa uničene.

Nad humusom se vidi izkopani material. Opis plasti je v tekstu

koliko več, potem pa proti jami naglo pade. Čisti humus se neha že dober meter za začetkom jamskega stropa. Od tu dalje prihaja na površje že spodnji gruč (2), ki je pa pomešan s humusom.

(2) Pod humusom se začenjajo apnenčevi gručci. Plast je pred jamo zelo debela. V začetku jame se hitro stanjša in prehaja v površinsko plast, ker se pomeša s humusom. Pred vhodom, kjer je humus še čist, je meja ostra in tudi gruč popolnoma čist. Plast je rjave, nekoliko rdečkaste barve. Grušč je srednje velik, ima ostre robove in na njem ni opaziti korozije. Je precej enotne velikosti in so v njem večji kosi prav

redki. Glinastih primesi ni in so med posameznimi kamni prazni prostori. Zaradi tega je ta plast silno sipka in je delala pri izkopavanju precej težav. Večkrat na dan smo morali čistiti material, ki se je posul iz obeh podolžnih profilov.

(3) Plast je mnogo bolj drobnogruščasta kakor zgornja. Tudi za to je značilna zelo enakomerna zrnatost. Plast je razmeroma tenka, saj znaša njena debelina povprečno le okrog 25 cm. V nasprotju z zgornjo plastjo vsebuje nekaj več glinastih primesi. Njena barva je temnosiva. Glinastih primesi še ni toliko, da bi zapolnile vse vmesne prostore med posameznimi kamni. Vsa plast je zelo vlažna, ponekod prav mokra, in jo glina toliko veže, da ni preveč sipka. Že takoj, ko smo jo pri izkopavanju zadeli, smo našli v njej tudi koščke lesnega oglja. Sledili smo jim do ca. $x = +1,50$, kjer tudi plast postane neizrazita. Oglje je razstreseno predvsem na zgornji meji plasti in ga je največ med $x = -1,00$ in $x = -0,00$. Tu smo našli tudi majhen nedoločljiv ostrorobot odlomek kosti, ki je pa ostal edini v vsej plasti.

(4) Stratigrafsko na istem mestu kakor plast 3, to je pod plastjo 2, je tudi plast 4, ki je svetlosiva, skoraj bela in drobtinčaste konsistence. Vsebuje nekaj prav drobnega grušča, a v glavnem jo tvori mokasto-drobtinčasta masa. Med profiloma $x = +4,00$ in $x = +5,00$ postane v zgornjem delu ponekod rdečkaste barve in dobi videz preperle sige. Na tem mestu smo našli v plasti precej velik kos najbrž od stropa odpadle sige, vendar samo enega. O oglju ali kakršnihkoli drugih najdbah ni bilo nobenega sledu, plast je popolnoma sterilna.

(5) Plast skoraj čistega grušča, ki je zelo podobna plasti 2. Ni pa toliko sipka, ker je grušč bolj kompaktno naložen. Tudi po velikosti grušča se v glavnem ujema s plastjo 2. Grušč je srednje debel, le med $x = 0,00$ in $x = +2,00$ je nekaj drobnejši. V njem je le malo večjih kamnov. Glinastih primesi ni. Plast je rjavordečkaste barve, le v območju drobnejšega grušča je bolj rumenkasta. V splošnem je bolj rdeča kot plast 2, med profiloma $x = +3,00$ in $x = +5,00$ dobi ponekod prav izrazito rdečo barvo. Do $x = +3,00$ je bila popolnoma sterilna, od tu do $x = +4,00$ pa je vsebovala nekaj nedoločljivih drobcev kosti. Šele med $x = +4,00$ in $x = +5,00$ smo našli v njej nekaj kosti in zob jamskega medveda ter kočnik volka (*Canis lupus* L.).

(6–8) To je prava medvedja plast, kakor smo jo imenovali pri izkopavanju. V začetku je bila vsa še enotna in ni dopuščala razdelitve na posamezne plasti. Že pri prvem kontaktu z njo so se začele prikazovati kosti jamskega medveda v velikem številu. Je srednje debelo gruščasta in vsebuje tudi več večjih skal. Med gruščem je precej gline. Vsa plast je zelo vlažna. Glina je mastna in precej temna; od tod izvira skoraj temnosiva barva plasti.

(6) Pri kopanju od profila $x = +1,00$ naprej se je začela medvedja plast počasi diferencirati. Njen zgornji del je postajal vedno bolj zelenkast in v naslednjem profilu ($x = +2,00$) je bilo že prav jasno videti samostojno zeleno plast. Tudi pri nadaljnjem izkopavanju je bila zaradi močne zelene barve vedno jasno omejena navzgor in navzdol. Sestavlja jo grušč srednje velikosti. Spredaj je glinasta in močno vlažna, proti notranjosti jame pa postaja bolj suha.

(7 in 8) Ti dve plasti sta si zelo podobni. Obe sta srednjedebelo gruščasti s precejšnjo primesjo rdeče ilovice. Grušč pa ni enotne velikosti, ampak je v njem poleg drobnih kamnov tudi precej večjih skal. V tem rdečem kompleksu je bilo tudi več velikih podornih blokov (največji ca. 1,5 m³). V splošnem lahko rečemo, da je v zgornji plasti, to je v 7., nekoliko manj glinastih primesi. Tudi barva je bolj rjavkastordeča. V plasti 8 pa je glinasta primes močnejša, tako da so ponekod kar gnezda rdeče ilovice in je barva bolj izrazito rdeča. Od omenjenih podornih blokov nobeden ni segel v narisani podolžni profil (priloga 2) in jih zato v njem ni videti. So v globini okrog $z = -2,50$.

Zelo prostorsko omejeni so vložki 7', 7'' in 8'. Pri snemanju profilov smo jih označevali kot posebne plasti in so zato v prilogi 2 (profil x) tudi samostojno prikazani. V podolžnem profilu (priloga 2, profil y) pa so samo risarsko označeni v okviru plasti 7 in 8, ker smo pozneje dobili vtis, da gre le za različke zelo neenotne plasti.

(7') Droben grušč rumenkaste barve. Vsebuje nekoliko manj glinastih primesi kot plast 7 v celoti in je precej vlažen.

(7'') Nekoliko bolj ilovnat vložek kot je sicer plast 7, temnorjave barve, s srednjedebelim gruščem.

(8') Vložek, ki je enak vložku 7', le grušč je nekoliko debelejši. Vendar je drobnejši kot sicer v plasti 8.

(9) Sledi spet gruščasto-ilovnata plast, z gruščem srednje velikosti, ki vsebuje le tu in tam večje kose. V nasprotju z više ležečimi plastmi je ta grušč zelo močno korodiran. Posamezni kamni nimajo samo zaobljenih robov, ampak kar okroglo obliko. Glina, ki je med gruščem precej, je silno mastna in lepljiva. Vsa plast je zelo vlažna in je svetlorumene barve.

(10) Ta plast je v bistvu enaka plasti 9. Ima le nekoliko temnejšo, bolj rjavkasto barvo.

(11) Profil zaključuje plast, ki je popolnoma enaka plasti 9. Na dnu smo zadeli na nekaj večjih skal, ki jih zaradi majhnega prostora in pomanjkanja časa nismo mogli več vzdigniti.

V vseh opisanih plasteh, začevši s plastjo 5, ki imajo skupno debelino 3,50 m, se dobijo kosti jamskega medveda (*Ursus spelaeus* Rosenm.). Po kostnih ostankih sodeč, spominja Mokriška jama na tipične postaje lovcev na jamske medvede. Razmerje med kostmi jamskega medveda in ostanki drugih živali je prav blizu 100 %. Razen edinega volčjega kočnika (M₁) v plasti 5 je vse drugo šteti izključno le k ostankom jamskega medveda. Preseneča, da glodalski ostanki, ki so ponekod v drugih jamah zlasti v zgornjih plasteh tako številni, tu popolnoma manjkajo. Kostni material pripada vsaj 20 medvedom, izračunano po najdenih zobeh. Verjetno je pa njihovo število precej večje. Zobje pričajo, da močno prevladujejo prav mlade živali, ki so komaj menjale zobovje. Med njimi je tudi precej primerov mlečnih zob. 21 podočnjakov izvira od komaj rojenih mladičev. Le kakih 15 do 20 % zob pripada zelo starim živalim,

ki so izbrusile krone že skoraj do korenin. Vmesnih starosti je zelo malo. Ta razdelitev in razbitost kosti kažeta na navzočnost človeka, saj imamo v drugih paleolitskih postajah enake razmere.

Na eni karpalni in eni tarzalni kosti ter na enem prstnem členu smo opazili znamenja bolezenske ogladitve kostnega staničja. Zdi se, da gre za vrsto bolezni, ki v literaturi še ni omenjena. Te kosti preiskuje strokovnjak patolog.

Kakor je videti iz načrtov, je izkopavanje zajelo prav majhen del jame. Izkop, ki je sicer precej globok, toda le na skrajno omejenem prostoru, dna jame še ni dosegel. Kljub temu nam dajejo dobljeni podatki že precej vpogleda v stratigrafijo in moremo vsaj v glavnem tudi že presojati starost posameznih plasti.

Podolžni profil (priloga 2) nam kaže neke spremembe v sedimentaciji med $x = +1,00$ in $x = +3,00$. Plasti 1 in 2 se spojita, plast 3 preide neposredno v plast 4, prej enotna medvedja plast se začne diferencirati. Skoraj ne more biti dvoma, da je vzrok vsem tem spremembam začetek jamskega stropa. Skalna stena, v podnožju katere je jama, se pri $x = +1,00$ spušča navpično. Počasi in skoraj neopazno se uviha v jamo, tako da šele nekje pri $x = +3,00$ lahko govorimo o pravem stropu jame. Na tem prehodu od zunanjosti v jamo so se ločili pogoji sedimentacije, kar je privedlo do omenjenih sprememb.

Pogled na profile pokaže, da je sedimentacija regularna. Plasti naravno padajo proti izhodu, v prečni smeri pa leže bolj ali manj vodoravno. Lega plasti in oblika površine jamskih tal nudita precej opore za domnevo, da so plasti odložene pravilno v vsej jami. To se pravi, da tukaj ni ogromnega podora, ki leži n. pr. v Potočki zijalki pod mlajšepaleolitskimi plastmi in povzroča njihovo neenotno debelino, poševno lego, izklinjenje itd. (S. Brodar, 1939, str. 66). Že omenjeni veliki podorni bloki na meji med plastema 7 in 8 nikakor ne morejo biti ekvivalent ogromnega podora v Potočki zijalki. Podorno skalovje v notranjosti jame (priloga 1) je verjetno mlajšega datuma. Prezgoda bi bilo razpravljati, odkod razloček med obema jamama. Če se izkaže, da veliki podori v Mokriški jami res manjkajo, bo pri prihodnjih izkopavanjih morda uspelo doseči dno jame, kar v Potočki zijalki kljub velikemu trudu ni bilo mogoče.

V plasteh 7 in 8 se v profilu $x = +3,00$ in $x = +4,00$ pokaže nekaj novih plasti (7', 7'' in 8'). Vendar še ni mogoče reči, ali gre za samostojne sedimentacijske tvorbe. Za sedaj se zdi bolj verjetno, da so to le posamezni deli zelo neenotne plasti, ki se toliko razločujejo med seboj, da jih je bilo mogoče ločiti. Zato so tudi ti vložki v podolžnem profilu samo naznačeni, niso pa vrisane njihove meje. Možno je celo, da bodo bodoča izkopavanja pokazala, da je tudi meja med plastema 7 in 8 odveč in da tvorita obe eno samo plast. Isto velja za mejo med 9 in 10 ter med 10 in 11. Morda smo bili preveč natančni, toda dokler položaj ni jasen, je to pač potrebno.

Za profil v celoti so značilni tudi barvni kontrasti, ki kažejo na velike klimatske spremembe. Predvsem mislimo tu na značilni rdeče obarvani kompleks plasti 7 in 8, ki se pokaže pod večbarvno serijo gor-

njih plasti. V tej je nekaj posebnega zelena plast 6. Od rdečih se močno ločijo pod njimi ležeče svetlorumene plasti 9, 10 in 11.

Ločitev pleistocenskih in holocenskih plasti v našem profilu ni posebno težavna. Jamski medved je zanesljivo znamenje. Ker se njegovi ostanki dobijo, čeprav so skromni, razen v vseh spodnjih plasteh, ki so nedvomno pleistocenske, tudi v plasti 5, moramo to plast prišteti še k pleistocenu. Nad njo ležeči plasti 3 in 4 pa sta že holocenski. V topli klimi atlantske dobe so po jamah v velikem obsegu nastajale sige. V srednji Evropi je skoraj iz vseh znana atlantska siga, ki vedno zaključuje pleistocenske sedimente. Sicer se zdi, da je v nekaterih naših jamah nastajala siga tudi še kasneje, vendar to ni še nikjer dokazano. Sigo v plasti 4 lahko uvrstimo v atlantsko dobo s pripombo, da utegne biti tudi nekaj mlajša. Medtem ko je plast 3 drobnogruščasta, je plast 4 mokasto sigasta in ima primešanega tudi nekaj drobnega grušča. Obe plasti sta pravzaprav le ena sama drobnogruščasta plast, ki je pod jamskim stropom dobila tako močno sigasto primes, da je ta prevladala in jo zato tu označujemo kot sigasto plast. V predjamskem delu se je grušč kopičil nekoliko močneje kot pod stropom. To je razumljivo, ker je v zunanjem delu prispevala svoj delež tudi stena nad vhodom, ki je razen tega tudi bolj izpostavljena vremenskim vplivom. Pod stropom pa se plast ne stanjša, ker je tam debelino povečala odložena siga. Ta siga je nekoliko drugačna od sigastih skorij, ki so razširjene v drugih jamah. Še danes vidimo v velikem delu jame po stropu in po stenah debelo oblogo »gorskega mleka«, ki ga domačini imenujejo »Marijino mleko«, v Potočki zijalki pa »olševsko mleko«. To je prav mehka siga, ki vsebuje zelo veliko vode. Če jo stisnemo v pesti, se voda odcedi in v roki nam ostane kepa, zelo podobna skutu. Sigasta plast v Mokriški jami je bila prvotno odložena kot gorsko mleko. Pozneje je zaradi izsušitve dobila drobtinčasto-mokasto strukturo. Zdi se, da se je istočasno z odlaganjem grušča na prostoru pod stropom odlagala tudi siga. Ni pa izključiti tudi možnosti, da se je najprej pričel delati grušč in šele pozneje gorsko mleko, ki se je pa vlezlo vanj. Vendar tudi v tem primeru ne gre za popolnoma zaporedno sedimentacijo, najprej grušč in potem siga, temveč le za nekoliko poznejši začetek tvorjenja sige, ki mu sledi istočasno nastajanje obeh sedimentov. Po atlantski dobi se je začel nabirati grušč v glavnem pred vhodom, bolj v notranjosti pa v prav majhni meri. Nastajal je gruščasti predjamski vršaj, ki je značilna tvorba holocenske dobe. Pokriva ga humus kot najmlajši sediment.

Niti v humusu niti v plasti 2 ni bilo najmanjših sledov človekovega bivanja v jami. Pač pa smo našli v plasti 3 dovolj jasne dokaze za njegovo navzočnost. Predvsem pri vrhu plasti je bila na površini več kvadratnih metrov raztresena precejšnja količina oglja. Na mestih največje koncentracije bi skoraj lahko govorili o plasti oglja. Kljub temu se zdi, da na pravo kurišče le nismo naleteli. To je morda nekje levo ali desno od našega izkopa, ker v smeri proti jami oglje kmalu izgine. Da so pri kurjenju uporabljali les smreke in bora, je ugotovil prof. A. Šercelj, ki mu gre zato lepa zahvala. Toda razen oglja plast ne vsebuje ničesar drugega. O kakšnih kulturnih ostankih ni bilo niti sledu. Morda so kje v bližini izkopa, ali pa je bil obisk jame le enkrat. Neposredno torej

o kulturni pripadnosti obiskovalca ne moremo ničesar reči. Na podlagi zgornjih navedb pa je mogoče precej natančno določiti čas tega dogodka. Konec atlantske dobe je bil, če se ne držimo nobenega avtorja in vzamemo neko srednjo številko, v naših krajih okrog 2000 let pred začetkom našega štetja. V tem času je bil pri nas že eneolitik. Na tej kulturni stopnji so bili zelo verjetno ljudje, ki so kurili pred jamo ob koncu atlantske dobe ali morda tudi nekaj pozneje.

Debelina holocenskih plasti, ki se pri vходу v jamo naglo zmanjša, od tu dalje le prav počasi pada. Pri $x = +5,00$ je njihova debelina komaj dobrih 40 cm. Nasprotno so pleistocenski sedimenti tu zelo izdatni, saj znaša do sedaj dognana njihova debelina 3,5 m. Čeprav skalnega dna jame še nismo dosegli in še ne poznamo vseh plasti, je vendar že odkrita serija dovolj debela in razčlenjena, da nudi nekaj vpogleda v razvoj pleistocenskih dogodkov.

Kljub ugovorom proti veljavnosti Milankovićeve krivulje sončnega žarčenja, ki jih slišimo v zadnjem času zlasti pri geologih (Klebelberg, 1949, str. 915) in klimatologih (Schwarzbach, 1950, str. 178), je vendar ta krivulja še zmerom zelo uporabna osnova za razlago pleistocenskih profilov. Zadnja poledenitev (würmska) je po tej krivulji razdeljena na tri ledene sunke z dvema vmesnima toplejšima presledkoma. Prav redke so jame, ki bi vsebovale starejše sedimente od würmske poledenitve. Tudi v naši jami doslej take plasti ni, vse so v okviru würmske poledenitve in njenih toplotnih nihanj. Veliko težavo pri tolmačenju profilov predstavlja dejstvo, da vse klimatske spremembe niso zapustile svojih sledov v sedimentih. Novejša raziskovanja, n. pr. glacialnih prodivov v Vzhodnih Alpah, kažejo, da tretji sunek würmske poledenitve sploh ni prišel do izraza (Schaefer, 1940, str. 146). Konec ledene dobe oziroma njen prehod v holocen je še posebej v jamskih sedimentih prav malo jasen. V Potočki zijalki n. pr. sledi interstadialu würm I — würm II takoj atlantska siga (Brodar, 1939, str. 77). Manjkajo sledovi dveh ledenih sunkov in med njima ležečega toplejšega presledka. V švicarskih visokogorskih postajah je ta pojav še bolj izrazit. Celotna würmska poledenitev, ki je trajala vendarle okrog 100.000 let, je zapustila le dobrih 50 cm debelo ilovnato-sigasto plast, ki niti ne kaže kakšne razčlenjenosti (Bächler, 1940, str. 26 sl.).

Tudi v našem profilu (priloga 2) naletimo na podobne težave. Ni dovolj plasti, ki bi zadostile zahtevam teoretične krivulje. Zanesljivo časovno določitev plasti otežuje tudi dejstvo, da še manjkajo mnogi podatki, ki bi služili v pomoč in potrdilo. Favna je po številu vrst silno skromna. Našli smo le jamskega medveda in volka. Ti dve vrsti pa kot klimatski indikator ne prihajata v poštev. Za sedaj tudi nimamo kulturnih ostankov, ki bi jih v določenem smislu lahko uporabili v ta namen. Iz različnih plasti smo vzeli 8 vzorcev gline za preiskavo pelodnih zrn. Toda prof. A. Šercelj, ki se mu za trud zelo zahvaljujem, ni mogel najti niti enega zrna. Razmere niso bile dovolj ugodne za njihovo ohranitev. Pod mikroskopom je videti samo organski detritus, celih zrn pa ni nobenih. Nadaljnja možnost klasifikacije sedimentov je R. Laisova granulacijska metoda (1941, str. 56 sl.), ki daje zelo dobre rezultate. V Jugoslaviji do zdaj še ni bila uporabljena, pač pa je sedimente Potočke zijalke

interpretiral sam avtor metode na njeni osnovi. V drugih najdiščih je nismo uporabljali, ker deloma nismo imeli možnosti, a tudi kakovost sedimentov večinoma ni ustrezala. V Mokriški jami pa smo ugotovili, da so sedimenti za tovrstne preiskave zelo primerni. Treba jo bo čimprej izvesti, da bomo mogli utrditi ali popraviti rezultate, ki jih daje stratigrafija sama.

Najznačilnejši v celotni seriji pleistocenskih plasti je rdeči kompleks 7 in 8. V neštevilnih najdiščih so se podobni sedimenti izkazali vedno znova za produkt toplejših dob, interglacialov in interstadialov. Kot primer naj navedemo spet švicarske visokogorske postaje, kjer je med dvema svetlima ilovnato-sigastima plastema riške in würmske poledenitve vključen rdeč ilovnato-gruščast kompleks medledene dobe (Bächler, 1940, str. 26 sl.). Ne moremo torej pogrešiti, če trdimo, da sta plasti 7 in 8 nastali v topli dobi. Toda v kateri?

Grušč, ki se dobi v švicarskih jamah v ilovnato-sigasti plasti riške poledenitve, je zelo močno korodiran. Včasih je preperel že skoz in skoz, tako da sploh ni več zdravega jedra. Pod našim rdečim kompleksom v plasteh 9, 10 in 11 sicer tudi opazimo močno delovanje korozije, nikakor pa ne v taki meri. Preko zaobljenja robov in načete površine preperevanje še ni šlo. Vsak kamen je v sredi še popolnoma zdrav. Očitno je naš horizont mlajši. Če osvojimo njegov glacialni nastanek, ga moremo uvrstiti le v würm I. Za nastanek v mrzli dobi govori njegova svetla barva in njegova lega pod toplodobnimi plastmi. S tem je določena tudi starost plasti 7 in 8, ki ju moramo potemtakem uvrstiti v interstadial würm I — würm II. V zadnjem času se je ustalilo mnenje, da spadajo tudi toplodobni sedimenti Potočke zijalke v ta interstadial (Zotz, 1951, str. 201), kar nam zaradi velike bližine obeh jam potrjuje postavljeno trditev.

V večjem dvomu smo glede plasti 5 in 6. Plast 6 je intenzivno zelene barve. Podobne plasti niso opazili še v nobeni visokogorski jami. Primerjava s skoraj 1000 m niže ležečo jamo Parsko golobino, kjer je približno taka zelena plast in jo uvrščamo k mrzlodobnim sedimentom, pa zaradi geografske lege in velike višinske razlike obeh jam ni najprimernejša. Če izhajamo iz osnov, s katerimi si razlagamo nastanek jamskih sedimentov, moramo čisti grušč plasti 5 postaviti v prav mrzlo dobo. Zmrzal močno deluje in posledica je močno kršenje stropa, to je ojačenje mehaničnega razpadanja. Kemično preperevanje stopi še bolj v ozadje, ker so pogoji zanj v mrzli dobi mnogo slabši kot v topli. Nasprotno pa v topli dobi zelo nazaduje mehanično razpadanje in prevlada kemično preperevanje. Produkt mehaničnega razpadanja je v glavnem grušč, produkt kemičnega preperevanja pa glina in ilovica. Iz razmerja teh dveh komponent torej lahko sklepamo na klimo. V plasti 5 je grušč čist, primesi ilovice skoraj ni in zato ga moramo postaviti v mrzlo obdobje. V poštevek prihaja würm II. Ko je klima interstadiala würm I-würm II postala toliko hladnejša, da so se nehale delati rdeče ilovnate plasti (7 in 8), je začela nastajati plast 6. Je že bolj gruščasta, vsebuje pa še nekaj gline in tudi z zeleno barvo opozarja na bolj hladno dobo. S prihajajočim viškom stadiala se je spremenila struktura in barva sedimenta. Kopičil se je sam grušč. Plast 5 je zadnja pleistocenska plast. Po würmu II sledi že holocen. Sedimentov drugega würmskega interstadiala in würma III v Mokriški

jami ni. Te ugotovitve verjetno tudi nova izkopavanja ne bodo mogla ovreči.

V zgornjem preudarjanju nismo upoštevali podrobnosti, sprememb v sedimentaciji plasti 7 in 8 (7', 7" in 8'), velikih odpadnih blokov v rdečem kompleksu, pojava nekoliko temnejše plasti 10 v spodnjem svetlem kompleksu itd. Izkopavanja so bila še premalo obsežna, da bi mogli izkoristiti vse te detajle.

Značilna za druge visokogorske postaje je majhna obsežnost njihovih glacialnih sedimentov. V Potočki zijalki, kjer jih sploh ni, je razloženo to pomanjkanje s popolno zaledenitvijo jame, ki ni dopuščala njihove tvorbe (Brodar, 1959, str. 77). Za Mokriško jamo pa smo postavili kot bolj ali manj mrzلودobne plasti 11, 10, 9, 6 in 5, katerih skupna debelina je v primeri z drugimi jamami precejšnja. Snežna meja na višku zadnje poledenitve je bila v Savinjskih Alpah v višini 1500 m, to je prav v višini Mokriške jame. Vendar moramo na južni strani Alp in še na južnem pobočju računati z dokaj višjo snežno mejo. Mokriška jama je bila morda le v razmeroma kratkotrajnih viških zaledenela preko vsega leta. Čas, ko se sedimenti niso mogli tvoriti, je bil v razmerju s celotnim trajanjem poledenitve prav gotovo zelo kratek. Drugi würmski sunek je bil po Milankovičevi krivulji slabotnejši kot prvi in se snežna meja sploh ni spustila do jame.

V tej zvezi je treba omeniti še neko posebnost mrzلودobnih sedimentov naše in drugih visokogorskih jam. V švicarskih jamah so vsi glacialni sedimenti popolnoma sterilni. Ne vsebujejo niti kulturnih ostankov pa tudi ostankov živalstva ne. Vse najdbe so tam v rdečeilovnatem interglacialnem kompleksu. V Mokriški jami je to precej drugače. Kostni ostanki jamskega medveda se dobijo v vseh pleistocenskih plasteh brez izjeme. Čeprav je bila Mokriška jama na viških ledenih sunkov zaledenela le razmeroma kratek čas, življenjski pogoji zaradi bližine večnega snega niso bili primerni za precej daljšo dobo. Bili so preslabi, da bi bila jama toliko poseljena, kakor dokazujejo številni ostanki kosti. Potemtakem bi plasti 9, 10 in 11, ki smo jih zgoraj uvrstili v würm I, ne mogle spadati vanj. Le nekoliko si lahko pomagamo iz zagate, če jih pripišemo bolj končni fazi, ko klima ni bila več izrazito glacialna, vendar razmeroma še precej hladna. Iz istih razlogov štejemo plast 6 za produkt prihajajočega poledenitvenega sunka. Problematično pa je tolmačenje plasti 5. Nastala naj bi v višku ledenega sunka in vendar vsebuje kosti.

Problematično je tudi vprašanje holocenskih nasipnih stožcev, ki jih ugotavljamo pred vhodi mnogih jam. Ti so brez dvoma nastali v topli postglacialni klimi, so pa kljub temu sestavljeni ponajveč iz grušč. V Mokriški jami je to nasprotje silno jasno izraženo. Plasti 5 in 2 sta si tako podobni, da težko ugotovimo kakšen razloček (glej opis). Obe sestavlja sam čisti grušč, vendar je njihova klasifikacija prav nasprotna. Ena naj bi nastala v višku glacialnega sunka, druga pa v dobi po postglacialnem klimatskem optimumu.

Tako vidimo, da z zgolj poskusnim izkopom še ni mogoče razrešiti vseh ugank pleistocenskega dogajanja v jami. Odgovore na nerešena vprašanja je treba prepustiti prihodnjemu raziskovanju.

Protolitska kostna kultura

Visoko razvita kostna kultura mlajšega paleolitika je priznana že od vsega začetka paleolitskih raziskovanj. Ti predmeti niso bili nikdar sporni, ker njihova določna oblika takoj izdaja delo človeške roke. Razen tega je pri njih namen uporabe večinoma jasno viden.

Drugeče je s primitivno kostno kulturo. Veliko je bilo presenečenje, ko je objavil v začetku tega stoletja E. Bächler svoja odkritja v visokogorskih švicarskih jamah in s tem uvedel v literaturo novo paleolitsko kulturo, tako imenovano protolitsko kostno kulturo. Redki glasovi, ki so se o njej slišali tudi že prej, niso mogli prodreti. Šele v zvezi s tako presenetljivim odkritjem, kakor so bile paleolitske postaje v velikih alpskih višinah, je mahoma stopila v središče zanimanja. Prav v kratkem je dobila široko priznanje. Vendar pa ne za dolgo. Kmalu so začeli nekateri znanstveniki pobijati artificialni značaj oglajenih kosti. Ker se ne moremo spuščati v opisovanje tega večdesetletnega boja mnenj, ugotovimo samo današnje stanje.

Po smrti E. Bächlerja, ki je to kulturo uvedel in se za njeno priznanje vse življenje energično potegoval, je med vidnejšimi paleolitičarji le še malo njenih izrazitih zagovornikov. Toda kljub najrazličnejšim eksperimentom, ki so bili izvršeni, da bi jo dokazali ali da bi jo ovrgli, se ni posrečilo niti eno niti drugo. Danes vladata splošna negotovost in dvom. Kot samostojna kultura je morala stopiti v ozadje, ne sicer zato, ker je dovolj dokazov proti njej, ampak zato, ker jih je premalo zanjo. Pri taki situaciji danes nikakor ne moremo razglasiti nekega najdišča za paleolitsko postajo, če razen primitivne kostne kulture niso bili najdeni bolj trdni dokazi. Problem pa s tem ni odpravljen, nasprotno, še bolj je pereč. Zaradi tega je potrebno, da se z njim še ukvarjamo in v tem smislu naj sledi nekaj primerjav in podatkov o tej »kulturi«, ki smo jo našli tudi v Mokriški jami.

Kakor pri kamenih in pravih kostnih artefaktih, kjer je do podrobnosti izvedena tipološka klasifikacija, so nekateri avtorji poskušali uvesti tipologijo za oglajene koščene odlomke, ki naj bi bili primitivni artefakti. Morda je šel pri tem poskusu najdalj K. Absolon (1932, sep.), ko je klasificiral kostne fragmente iz jam Šipka in Čertova dira na Moravskem. Na podlagi tega materiala je postavil 53 različnih tipov (l. c., tab. XXV), pri čemer pripominja, da s tem raznovrstnost oblik še ni izčrpana in bo še v večjem obsegu prišla do izraza šele v končni monografiji. Pri pregledu najdb iz raznih najdišč se je lahko prepričati, da se nekatere značilne oblike res mnogokrat ponavljajo. Število takih tipov je pa mnogo manjše, kakor jih navaja Absolon. Ni dvoma, da je njegova klasifikacija nevzdržna, ker v tem primeru predstavlja skoraj vsak nekoliko oglajen kostni odlomek, kakršenkoli že je, svoj tip. Precej drugačen vtis dobimo, če pogledamo veliko monografijo E. Bächlerja (1940, str. 83 sl.). Njegova tipologija je mnogo bolj prepričljiva, ker je kot tipe obdelal samo res značilne oblike, ki se ponavljajo v zelo številnih primerih.

Sicer je naš oglajeni kostni material še skromen, vendar takoj opazimo, da ravno najznačilnejši Bächlerjevi primeri skoraj povsem

manjkajo. Prečno prelomljeno mečnico smo našli samo eno, toda še ta ne kaže kakšne posebne oglatitve (sl. 4 a). Na edinem primerku kolčne sklepne ponvice so tipično odbite črevnica, sednica in sramnica, vendar na robu ponvice ni videti nobenih znamenj uporabe. Odkritih je bilo nekaj spodnjih čeljusti, ki kažejo prav malo obrabljene simfizne ploskve. So pa te oglatitve preslabotne, da bi jih upoštevali, ker še od daleč ne dosegajo oglaženosti švicarskih najdb. Primerkov oglaženih spodnjih robov korpusa mandibule ali maksile sploh nimamo. Naš bolj ali manj oglaženi kostni inventar sestavljajo v glavnem večji in manjši kostni odlomki dolgih cevastih kosti in manjši odlomki reber. Opazujemo lahko najrazličnejše stopnje, od le nekoliko posnetih robov do popolnoma gladkih ploskev. Nekatere v večji meri oglažene primerke kažejo slike 4 b, c, d, e in 5 a, b, c. Omeniti je treba, kar se vidi tudi na slikah, da je spongioza pri nekaterih tako odrgnjena, da že skoraj izgine (sl. 5 a, c), pri drugih samo toliko oglažena, da ni hrapava (sl. 4 b, e), pri tretjih pa skoraj nedotaknjena (sl. 4 c, d).

Kot primer izredno močne oglatitve naj omenimo posebej odlomek cevaste kosti, ki ga je našel dr. E. C e v c (sl. 5 c). Na tem kosu je oglatitev že tako popolna, da je že treba misliti na brušenje. Samo na spodnjem delu moremo še opaziti prvotni rob odbitka, medtem ko je na zgornji polovici odnesene toliko kostne snovi, da je oblika že bistveno spremenjena. O spongiozi ni več sledu. Od notranje stene kosti je ostala samo še majhna ploskvica (na sliki ni dobro vidna), ki bi pri nadaljnjem procesu brušenja prav kmalu popolnoma izginila. V tem primeru bi bil ta kos že zelo podoben začetnemu stadiju izdelave pravega auričnaškega šila. Na to misel nas napoti močno koničasta oblika zgornjega dela. V švicarskem materialu kljub izredno močnim oglatitvam ni koničastih oblik, kar poudarja tudi B ä c h l e r (1940, str. 102), ampak so odlomki bolj topo, okroglo oglaženi.

Precej nenavadne so majhne poligonalne, razmeroma tenke ploščice, ki so verjetno iz lobanjskih kosti (sl. 5 b). V literaturi teh oblik ni zaslediti. Ker imamo samo nekaj kosov in še ti nimajo posebnih značilnosti, jih ne moremo označiti kot nov tip.

Nazadnje moramo omeniti še najdbo prav posebne vrste. Ker na Mokrici ni vode, smo čistili kosti šele pozneje. Na fragmentu lobanje jamskega medveda sta se po očiščenju ilovice pokazali dve luknji, ki sta takoj vzbudili pozornost (sl. 5 d). Gre za odlomek zadnjega desnega dela lobanje spodaj tik pred ušesno odprtino, kjer izhaja lični lok (v bistvu precej okrnjen squamosum). Ena luknja je v lobanjski steni, ki jo tu oblikuje squamosum, ravno nad izrastkom ličnega loka (processus zygomaticus). Ta luknja je slikana skoraj pravokotno in ima zato pravilno obliko. Na mestu, kjer je odbit processus zygomaticus, je v spongiozi druga luknja. Njena oblika, ki je v resnici skoraj popolnoma okrogla, je na sliki spačena, ker je slikana pod poševnim kotom. Na sliki je spodaj levo viden tudi del ušesne odprtine. Obe luknji vodita v eno od stranskih lobanjskih votlin, ki jih ima medvedja lobanja večje število. Že na prvi pogled izdaja njuna oblika, da tu ne gre za naravne lobanjske odprtine, za živčne in žilne prehode. Na tem mestu medvedja lobanja sploh nima naravnih odprtin. Te luknje so morale nastati šele po smrti živali. Od-

Sl. 4. Primeri protolitske kostne industrije. $\frac{1}{1}$

govora na vprašanje, kako so nastale, pa nimamo. Tolmačiti jih kot ugrize, n. pr. podočnjakov volka, je prav malo prepričljivo. Drugega naravnega pojava, ki bi imel take posledice, si tudi ne moremo misliti. Prav tako smo v zagati, če predpostavimo, da jih je naredil človek. Spet nimamo nobene pametne razlage, zakaj naj bi to delal. Le bodoče najdbe bi utegnile razjasniti tudi ta primer.

V zvezi z najdbami protolitske kostne industrije naj omenimo še zanimivo najdbo iz plasti 8. Pri $x = +2,85$, $y = +1,80$ in $z = -3,00$ smo našli drobno ploščico sericitnega skrilavca. Velika je nekaj več kot $\frac{1}{2}$ cm² in debela dober milimeter. Avtohtona nikakor ne more biti, ker daleč naokrog ni razen apnenca nobenega drugega materiala. Kot najbližji nahajališči, od koder bi lahko izhajala, prihajata v poštev področje Kranjske rebri in paleozojski pas severno od Alp. Obe sta precej oddaljeni. Kako je torej zašla ploščica v jamo? Morda jo je prinesel človek, ali pa jamski medved na svojih tacah, kar pa je na tako razdaljo in po taki poti nekoliko neverjetno.

Sklep

Arheološki rezultat sicer ni tak, kot smo se ga nadejali, vendar je kljub temu zadovoljiv. Čeprav jame še ne moremo dokončno razglasiti za paleolitsko postajo, tega ne smemo imeti za neuspeh. Izkopavanje je prineslo nove in močne argumente, ki so zgolj možnost, da je v jami paleolitska postaja, spremenili v verjetnost. Poglejmo še enkrat skupno vsa dejstva, ki nakazujejo nekdanjo navzočnost človeka.

Med odkritim kostnim materialom je zastopan skoraj v 100% jamski medved. To je tipična slika favne v vseh postajah tako imenovanih lovcev jamskih medvedov. Njihov pretežni lovski plen je bil jamski medved, zato so se njegovi ostanki nakopičili v tako velikih množinah.

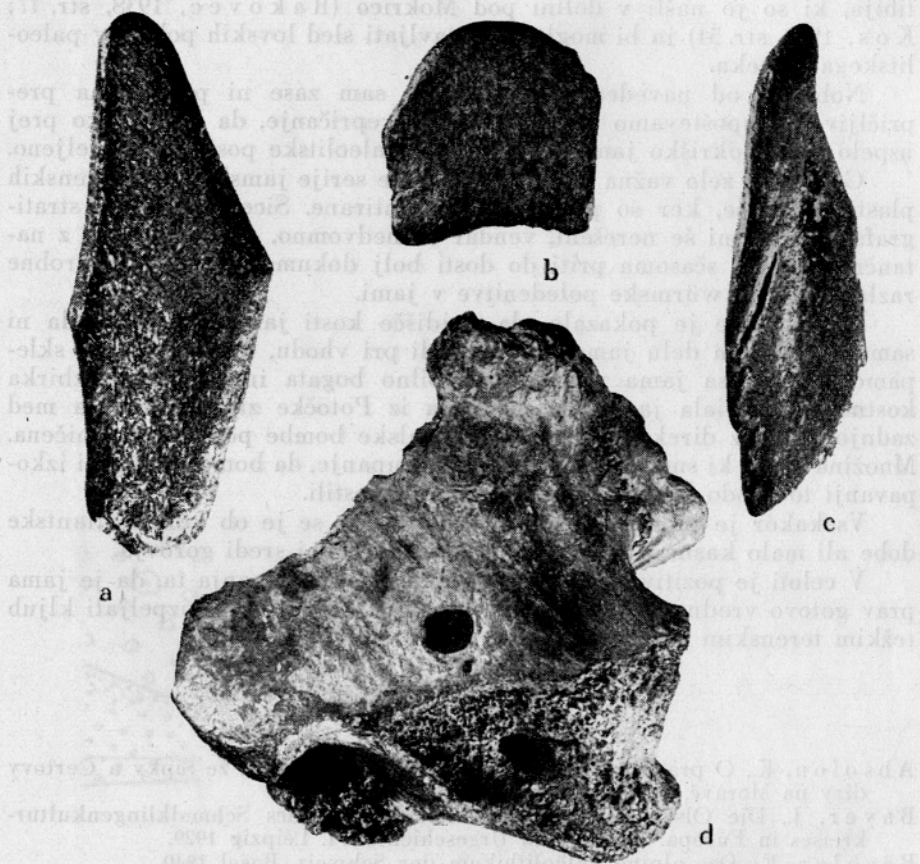
Kosti so v veliki večini razbite, kar je značilno za paleolitske postaje. Tako razbitost kosti bi le težko pripisali živalskemu zobovju (n. pr. volku ali hijeni), saj smo našli samo nekaj primerov obgrizenih kosti in zobnih odtiskov. Tudi oblika kostnih fragmentov je večkrat taka, da je ne moremo pripisati živalim. Med drugim je ostal n. pr. od medvedje lobanje samo kratek okcipitalni del, ki je bil prečno odbit od lobanje v eni ravnini. Drugih delov lobanje ni bilo poleg.

Visok odstotek mladih živali, ki ga srečavamo v paleolitskih postajah, ne kaže, da so medvedje naravno poginjali, ampak so bili pobiti, čeprav je treba imeti pred očmi tudi vpliv menjave zobovja. S primitivnimi lovskimi sredstvi je človek mnogo lažje obvladal mlado neizkušeno žival, ki je imela vrhu tega še boljše meso.

Globoko v pleistocenskih plasteh odkrita ploščica sericitnega skrilavca ne izvira iz bližnje okolice jame. Tuje kamenine v sedimentih, za katere je vodni transport izključen, predstavljajo trden dokaz za navzočnost človeka. Naš košček je žal za tak sklep premajhen. Obstaja možnost, da ga je prinesla kakšna žival. Toda čeprav je to le malo verjetno, ga kot dokaz ne moremo uporabiti.

Protolitske kostne kulture sicer po današnjem stanju znanosti ne moremo zanesljivo pripisati delu človeške roke, vendar je dejstvo, da

spremlja v Srednji Evropi vsako postajo lovcev jamskih medvedov. V paleontoloških najdiščih, kjer ni arheoloških najdb, primitivna kostna kultura ne nastopa. Kjer se pa izjemoma pokaže, raziskovanja niso bila dovolj obsežna ali natančna. Trditev, da nastopa primitivna kostna kultura le v paleolitskih postajah, je za Srednjo Evropo le splošno veljavna, ker nam niso znani podrobni podatki iz vseh postaj. V Sloveniji pa ta

Sl. 5. Primeri protolitske kostne industrije (a, b, c). Fragment lobanje jamskega medveda z dvema nenaravnima luknjama (d). $\frac{1}{4}$

trditev drži nad 90 %. Le v Ajdovski jami pri Krškem paleolitska postaja ni dokazana (S. Brod ar, 1953, str. 24), čeprav je bila primitivna kostna kultura v nekaj primerih ugotovljena. Mimogrede lahko omenimo, da štejemo to zvezo s paleolitskimi postajami za argument, ki govori proti naravnemu nastanku oglajenih kosti.

V Sloveniji se je doslej prav dobro obnesla splošna delovna hipoteza, ki jo je že pred zadnjo vojno izrazil S. Brod ar (1938, str. 165), da je povsod, kjer je mnogo kosti jamskega medveda, pričakovati tudi paleolitsko postajo. Vse preiskane jame so to hipotezo potrdile. Edina izjema

je spet Ajdovska jama, kjer kulturnih ostankov ni bilo. Glede na veliko množino kosti v Mokriški jami in tozadevne izkušnje smemo torej upati tudi na kulturne najdbe.

Mokriška jama je na področju, za katerega je že znano, da ga je človek obiskoval. To dokazujeta prav blizu ležeči postaji Potočka zijalka in Nevlje pri Kamniku. Omembe vredna je s tem v zvezi tudi mamutova tibija, ki so jo našli v dolini pod Mokrico (Rakovec, 1938, str. 17; Kos, 1939, str. 31) in bi mogla predstavljati sled lovskih pohodov paleolitskega človeka.

Nobeden od navedenih argumentov sam zase ni popolnoma prepričljiv. Če upoštevamo vse skupaj, je prepričanje, da bo slej ko prej uspelo tudi Mokriško jamo uvrstiti med paleolitske postaje, utemeljeno.

Gotovo je zelo važna ugotovitev debele serije jamskih pleistocenskih plasti, zlasti še, ker so pravilno sedimentirane. Sicer so mnogi stratigrafski problemi še nerešeni, vendar je nedvomno, da bo mogoče z natančnim delom sčasoma priti do dosti bolj dokumentirane in podrobne razlage poteka würmske poledenitve v jami.

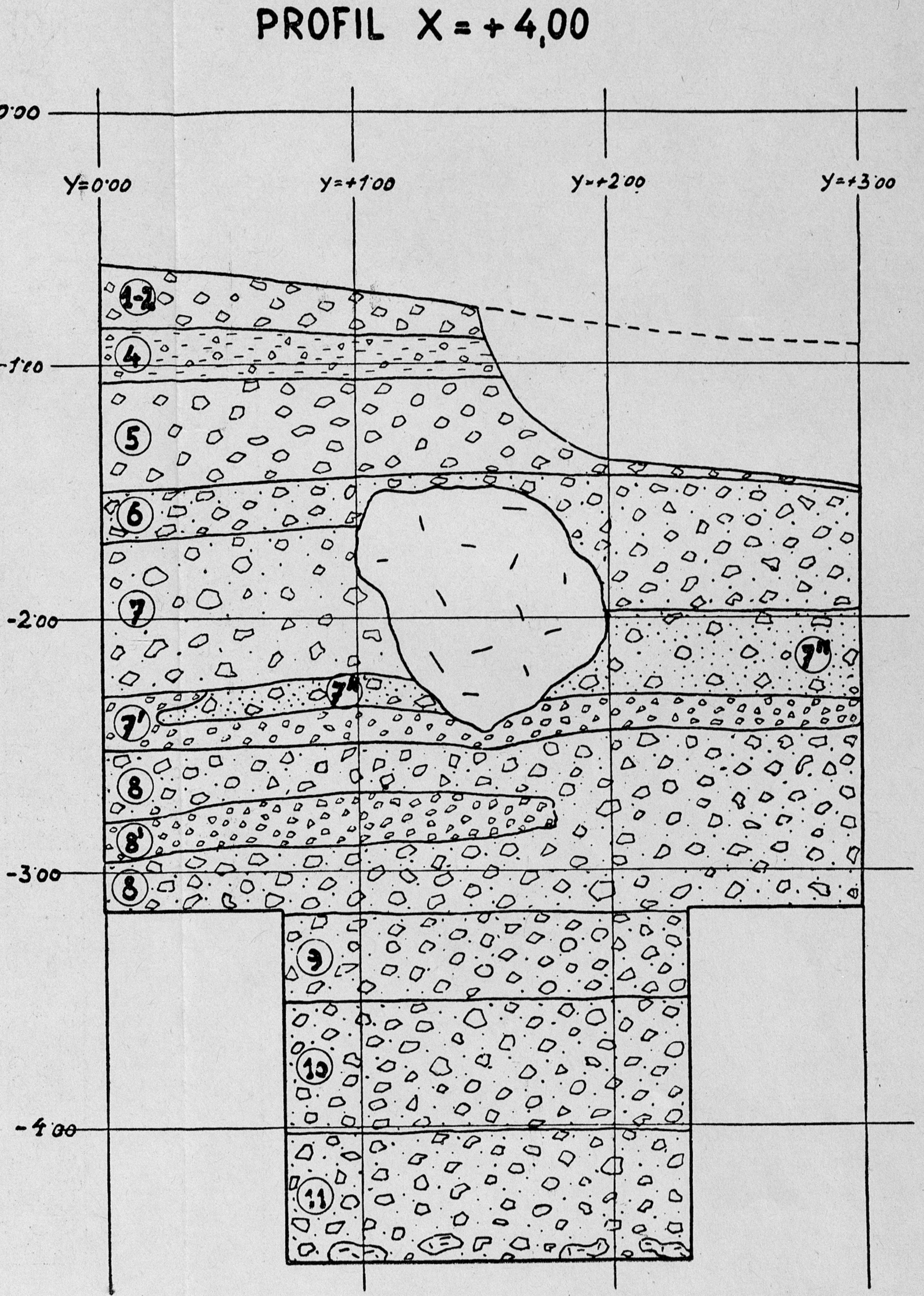
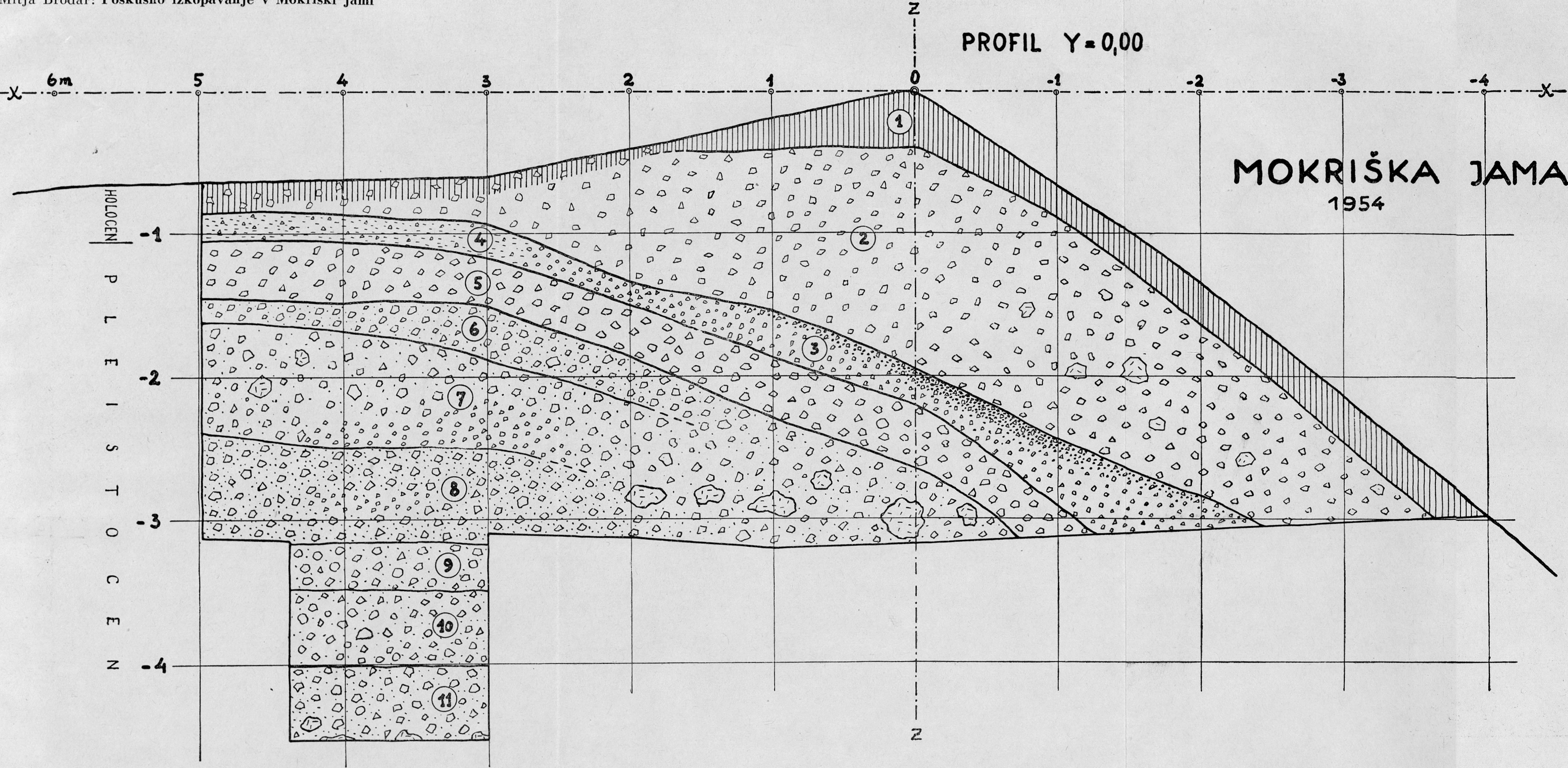
Izkopavanje je pokazalo, da najdišče kosti jamskega medveda ni samo v zadnjem delu jame, ampak tudi pri vhodu, iz česar lahko sklepamo, da je vsa jama polna kosti. Silno bogata in dragocena zbirka kostnega materiala jamskega medveda iz Potočke zijalke je bila med zadnjo vojno z direktnim zadetkom letalske bombe popolnoma uničena. Množina kosti, ki smo jih našli, nam daje upanje, da bomo z večjimi izkopavanji to škodo lahko vsaj deloma nadomestili.

Vsekakor je tudi zanimiva ugotovitev, da se je ob koncu atlantske dobe ali malo kasneje pojavil človek v tej višini sredi gorovja.

V celoti je pozitiven rezultat poskusnega izkopavanja ta, da je jama prav gotovo vredna nadaljnjih raziskovanj. Treba jih bo izpeljati kljub težkim terenskim razmeram.

Literatura

- Absolon, K., O pravé podstatě palaeolithických industrií ze Šipky a Čertovy díry na Moravě. Anthropologie X. Praga 1932.
- Bayer, J., Die Olschewakultur, eine neue Facies des Schmalklingenkulturkreises in Europa. Eiszeit und Urgeschichte VI. Leipzig 1929.
- Bächler, E., Das alpine Paläolithikum der Schweiz. Basel 1940.
- Brodar, M., Poročilo o sondiranju v Zijalki pod Jamarskim vrhom. Arheološki vestnik II/2. Ljubljana 1951.
- Brodar, S., Das Paläolithikum in Jugoslawien. Quartär I. Berlin 1938.
- Brodar, S., O stratigrafiji Potočke zijalke. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX. Ljubljana 1939.
- Brodar, S., Ajdovska jama. Razprave III razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU. Ljubljana 1955.
- Freyer, H., Bericht über den Besuch einer neuen Knochenhöhle in Krain. Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogthums Krain, Heft 5. Ljubljana 1839.
- Hochenwart, F., Urweltliche Thierknochen in Krain. Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogthums Krain, Heft 5. Ljubljana 1839.
- Kleibelsberg, R., Handbuch der Gletscherkunde und Glazialgeologie. Band II. Wien 1949.

- Kos, F., Neveljski paleolitik. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX. Ljubljana 1939.
- Lais, R., Über Höhlensedimente. Quartär III. Berlin 1941.
- Rakovec, I., Mamut in njegovi predniki. Proteus V. Ljubljana 1938.
- Robič, S., Hoja v Mokriško jamo. Novice gospodarske, obrtniške in narodne. Ljubljana 1877.
- Schaefer, I., Die Würmeiszeit im Alpenvorland zwischen Riss und Günz. Augsburg 1940.
- Schwarzbach, M., Das Klima der Vorzeit. Stuttgart 1950.
- Zotz, L. F., Altsteinzeitkunde Mitteleuropas, Stuttgart 1951.

ZUSAMMENFASSUNG

Eine Probegrabung in der Mokriška jama

Im September 1954 wurde von der Archäologischen Sektion der Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana eine 14 Tage dauernde Versuchsgrabung in der Mokriška jama ausgeführt. Die Höhle (Abb. 1 und 2, Beil. 1) liegt auf der Südseite des Gebirgsstockes Kamniške Alpe (Steiner Alpen) unter dem Gipfel Mokrica, 1500 m ü. d. M. Sie ist schon mehr als 100 Jahre als eine ergiebige Fundstelle von Höhlenbärenknochen bekannt. Im hintersten Teil der Höhle ursprünglich auf der Oberfläche gelegene Knochen sind von verschiedenen Sammlern weggetragen worden. Ebendasselbst stattgefundenen, nach Knochen forschende ältere Ausgrabungen erreichten wahrscheinlich keine grössere Tiefe. Der mittlere und vordere Teil der Höhle blieben bis auf ein kleines Ausgrabungsloch rechts beim Eingange unversehrt.

Der Versuchsgraben wurde im Eingangsteil der Höhle angelegt. Er beginnt auf der äusseren Böschung, ist 9 m lang, 3 m breit und durchschnittlich etwas weniger als 3 m tief. Am Ende des Grabens ging die Sonde noch 1,40 m tiefer. Der Felsenboden wurde nicht erreicht, vielmehr kann man mit einer weiteren Fortsetzung der Sedimente rechnen. Das bisher erschlossene 4 m hohe Profil (Abb. 3, Beil. 2) zeigt folgende Schichten:

- 1 Humus.
- 2 Brauner, mittelstückiger, reiner Kalkschutt mit scharfen Kanten.
- 3 Mit Lehm gemischter, dunkelgrauer, feinstückiger Kalkschutt (im oberen Teil Holzkohlen enthaltend) geht unter der Höhlendecke in eine
- 4 fast weisse, sinterig krümmelige Schicht über.
- 5 Rötlichbrauner, mittelstückiger, reiner Kalkschutt mit scharfen Kanten.
- 6 Grün gefärbte, mit etwas Lehm gemischte, mittelstückige Kalkschuttschicht.
- 7 und 8 Rotlehmige Kalkschuttschichten mit grösseren dazwischen liegenden Felsstücken. Beide Schichten sind von grosser Ähnlichkeit und lassen sich noch unterteilen (7', 7'' u. 8'). Es handelt sich jedoch nur um Abstufungen einer sehr uneinheitlichen Schicht.
- 9 Hellgelber, fettlehmiger, sehr korrodierter Kalkschutt.
- 10 Wie Schicht 9, nur etwas bräunlicher.
- 11 Ganz gleich der Schicht 9.

Die Schichten 1, 2 und 4 waren völlig steril. Im oberen Teil der Schicht 3 (siehe Beil. 2) wurden viele Holzkohlenreste festgestellt, jedoch keine eigentliche Herdstelle angetroffen. Auch Kulturreste blieben aus. In der Schicht 5 kamen die Knochenreste des Höhlenbären (*Ursus spelaeus* Rosenm.) zum Vorschein. Sie folgten auch in sämtlichen unteren Schichten. Das Faunenbild in der Mokriška jama ist anderen Hochgebirgsstationen ganz ähnlich. Die Knochenreste gehören fast

ausschliesslich dem Höhlenbären an, eine einzige Ausnahme bildet ein Wolfszahn (M₁). Die überwiegende Mehrzahl der Knochenfragmente stammt von jungen, der Rest von sehr alten Tieren ab. Die mittleren Altersstufen sind kaum vorhanden.

Sichere paläolithische Kulturreste konnten nicht festgestellt werden, nur die sogenannte protolithische Knochenindustrie ist mit mehreren Stücken belegt. Einige von diesen zeigen die Abbildungen 4 und 5. Zu erwähnen ist der Fund eines kleinen Serizitschieferplättchens aus der Schicht 8. Das ortsfremde Gestein kommt in der Nähe der Höhle nicht vor und musste über 10 km weit über Alpentäler und Gräte hierher gelangen. Leider beträgt seine Grösse nur ca. $\frac{1}{2}$ cm², so dass sein Vorkommen in der Höhle, etwa durch Tiertransport, nicht ganz auszuschliessen ist.

Die ganze Schichtfolge wird der Würmvereisung zugeschrieben. Einstweilen und nur auf stratigraphischer Basis werden die Schichten 11, 10 und 9 dem Ende des Stadials Würm I, die Schichten 8 und 7 dem Interstadial Würm I/II, die Schicht 6 dem beginnenden und die Schicht 5 dem vollen Stadial Würm II zugeteilt. Allem Anschein nach kommt das Stadial Würm III in den Höhlensedimenten nicht zum Ausdrucke.

Obwohl die Höhle derzeit noch keine sichere altsteinzeitliche Artefakte geliefert hat, bestehen bei dem jetzigen Tatbestande schon mit Rücksicht auf die nicht allzuweit entfernten Paläolithstationen Potočka zijalka und Nevlje gute Aussichten, dass bei weiteren Forschungen ein diesbezüglicher Erfolg kaum ausbleiben dürfte.

Der Versenkgraben wurde im Eingangsteil der Höhle angelegt. Er beginnt auf der äusseren Böschung bei 9 m Länge, 3 m Breite und durchschnittlich etwas weniger als 7 m Tiefe. Am Ende des Grabens liegt die Sohle noch 140 m tiefer. Der Felsenboden wurde nicht erreicht, vielmehr kann man mit einer weiteren Fortsetzung der Schichten rechnen. Das bisher erschlossene 4 m hohe Profil (Abb. 3, Teil 2) zeigt folgende Schichten:

1. Humus.
2. Brauner, mittelfeiner, reiner Kalkschutt mit scharfen Kanten.
3. Mit Lehm gemischter, dunkelbrauner, feinstückiger Kalkschutt (im oberen Teil Holzkohlen enthalten) recht unter der Höhlendecke in eine 4. fast weisse, seltener krümelige Schicht über.
5. Rötlichbrauner, mittelfeiner, reiner Kalkschutt mit scharfen Kanten.
6. Grün gefärbte, mit etwas Lehm gemischte, mittelfeinkörnige Kalkschutt.
7. und 8. Rötlichbraune Kalkschuttschichten mit grösseren dazwischen liegenden Felsstücken. Beide Schichten sind von grosser Ähnlichkeit und lassen sich noch unterscheiden (7. u. 8.). Es handelt sich jedoch nur um Abteilungen einer sehr ungleichförmigen Schicht.
9. Hellgelber, feinstückiger, sehr korrodierter Kalkschutt.
10. Wie Schicht 9, nur etwas bräunlicher.
11. Ganz gleich der Schicht 9.

Die Schichten 1, 2 und 4 waren völlig steril. Im oberen Teil der Schicht 3 (siehe Teil 2) wurden viele Holzkohlenteile festgestellt, jedoch keine eigentlichen Herdstellen angetroffen. Auch Kulturreste blieben aus. In der Schicht 5 kamen die Knochenreste des Höhlenbären (*Ursus spelaeus* Rossm.) zum Vorschein. Sie folgten nach in sämtlichen unteren Schichten. Das Fundament in der Mörkka jam ist anderen Höhlenstationen ganz ähnlich. Die Knochenreste gehörten fast

O PROBLEMATICI SEKIRA JADRANSKOG TIPA — POVODOM SEKIRE IZ SINAJA NA KOSMETU

DRAGA GARAŠANIN

Nedavno je Narodni muzej u Beogradu nabavio jednu bronzanu sekiru sa Kosmeta, koja svojim tipom potstiče da se ponovo osvrnemo na pitanje jedne specijalne vrste bronzanih sekira sa jednim sečivom, čija se oblast prostiranja naročito koncentriše na područje severne Albanije, Skadarskog jezera i dalmatinske obale.

Sekira je vrlo masivna, lepo rađena, pokrivena plemenitom zelenkastoplavom patinom. Sečivo konveksno na gornjem i donjem kraju pomalo uzdignuto. Podužne strane su oštih ivica, dok su na užim stranama one blago naglašene. Obod otvora ušice zadebljao, nepravilnog eliptičnog preseka, koji se završava u šiljak. Ispod zadebljanja nalaze se urezane linije. Sama ušica koja je spljoštena i oštećena, jer je vlasnik objekat upotrebljavao, ima izvučene, nešto povijene krajeve. Dužina predmeta iznosi 14,1 cm, visina oštrice 6,4 cm, ušice 3,1 cm, dok su prečnici otvora 2,4 i 3 cm. Predmet nosi inv. broj 7782. Nalazište Sinaje, srez Istočki (Kosmet).

U nauci je dosada više puta tretirano pitanje sekira ovoga tipa,¹ pri čemu se diskutovalo o pitanju njihove provenijencije, kao i tipološke podela. Pri tome je spravom istaknuto kao zajedničko njihovo poreklo sa Istoka. Sam naziv koji im je dat, opravdan je većim brojem nalazaka iz pomenutih krajeva, dok se dalje prodiranje ovih oblika na sever ka Srednjoj Evropi ograničilo na prilično malobrojne primerke. U unutrašnjosti današnje teritorije Jugoslavije, poznat je primerak još i iz Debelog Brda.²

R. Vulpe koji se prilično iscrpno bavio pitanjem ovih sekira, izvršio je pre svega njihovu podelu na četiri tipa:³ skadarski, albano-dalmatinski, Sitno tip i tip Debelo Brdo. Posmatrajući ih u detaljima i s obzirom na

¹ R. Vulpe, *Bronzefunde aus Nordalbanien*, *Prähistorische Zeitschrift* XXIII (1932), 132 i d. (sa navedenom literaturom i podacima o dotle poznatim objektima); isti, *Hache de bronze du type de Scutari découverte en Moldavie*, *Serta Hoffilleriana* (1940), 59 i d., T. IV; J. Schráníl, *Bronzove sekery jadranskeho typu v Céchach*, *Strena Bulliciana* (1924), 723—727, sl. 1—3.

² F. Fiala, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Debelo Brdo bei Sarajevo*, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* IV (1896), 59, sl. 60. Najpotpunije liste nalazaka dali su Vulpe, *Prähistorische Zeitschrift* op. cit. i Schráníl, op. cit. Vulpe-u su ostali nepoznati primerci iz Hermanovo Mestce, Hrdlozez (oba u Češkoj), kao i primerak iz Podgorice koji se čuva u Narodnom muzeju u Pragu, Schráníl, op. cit.

³ Vulpe, op. cit., 132 i d.

analogije, skadarski tip ima kao glavni karakteristiku cevastu ušicu, poprečno žljebljenu, unazad izvučenu. Albano-dalmatinski tip ima više izvijeno sečivo, koje je uzdužno žljebljeno, dok se ušica završava na donjem delu jednim horizontalno postavljenim trnom. Sitno tip srodan je po Vulpeu albano-dalmatinskom, no ima gruba reljefna rebra, a trn mu potiče iz poslednjeg takvog rebra. Tip Debelo Brdo, koga Vulpe smatra tek u drugom redu srodnim i to sa skadarskim tipom, ima oštre ivice završene po jednom plastičnom linijom ispod ušice. Vulpe napominje da je širina otvora jednaka širini ušice, što kod ostalih tipova nije slučaj.

U pogledu provenijencije svih ovih tipova, došao je Vulpe do zaključka da potiču sa Istoka, dok je njihovu priličnu teritorijalnu ograničenost kakvu su u doba njegovog pisanja ovi tipovi i pokazivali, vezao za Enhelejce i dolazak Kadmosa na Balkan.⁴

Međutim, posle ovoga vremena, pojavili su se tipovi ovakvih sekira i u samoj Rumuniji, i to na lokalitetima Targu Ocna i Lopatari, od kojih je druga sa nalazišta koje nije bliže opredeljeno, dok prva potiče sa lokaliteta na kome je mogla biti konstantovana Cucuteni B i Monteoru kultura.⁵ Ovi nalazi uticali su na promenu mišljenja Vulpea, koji sada izražava mišljenje da se samo albano-dalmatinski tip ima smatrati kao uže teritorijalno vezan, dok se ovaj drugi, skadarski, ne bi mogao više vezivati Enhelejcima i Kadmom.⁶

U najnovije vreme Vulpe se ponovo vratio na ovo pitanje, u vezi sa novim nalazima iz Poiane i Monteoru. Na poslednjem lokalitetu nađen je kalup za sekire ovoga tipa, dok primerak iz Poiane potiče iz sloja Monteoru kulture.⁷ Ovi nalazi dali su autoru povoda da ponovo postavi pitanje porekla ovoga tipa, smatrajući ovoga puta ne više albano-dalmatinsku već eventualno rumunsku-mildavsku pokrajinu kao matičnu oblast.

Međutim, kao prvo treba istaći da je Vulpe prevideo, u vezi sa ovom problematikom da se pored skadarskog tipa o kome govori, u Srednjoj Evropi nalazi i albano-dalmatinski tip, zastupljen sa dva primerka sa teritorije Čehoslovačke, koje publikuje Schráníl.⁸ Na taj način, vrlo duhovita hipoteza o Enhelejcima gubi još više od svoje materijalne podloge, dok time nije dovedeno u sumnju orijentalno poreklo ovih tipova, o čemu će docnije biti govora.

Vraćajući se na posmatranje samih poznatih oblika, moram istaći da se ne bih mogla složiti sa i suviše detaljisanom tipologijom, već da se tu, kako mi izgleda, radi o dva glavna, osnovna tipa, i njihovim varijantama. To bi bili: 1. skadarski tip sa osnovnom karakteristikom cevasto pro-

⁴ Ibidem, 141 i d.

⁵ Za nalaz iz Lopatari up. D. Popescu, A propos de deux haches en bronze à douille transversale, récemment découvertes en Roumanie, Dacia V—VI (1955 do 1956), 191 i d. Oba primerka obradio je i Vulpe, Serta Hoffilleriana, op. cit.

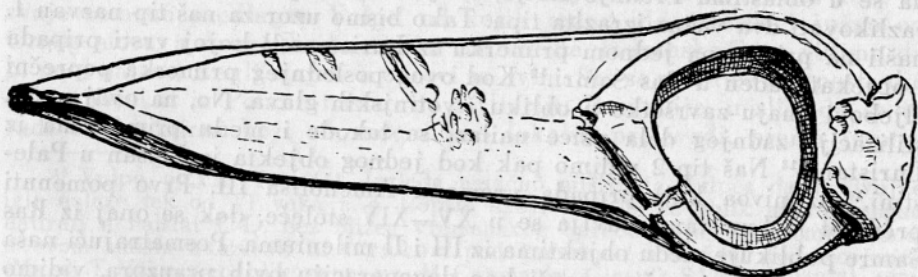
⁶ Vulpe, op. cit., 39 i d.

⁷ R. Vulpe i drugi, Șantierul Poiana, Studii și cercetări de istorie veche III (1952), 191 i d., osobito 197—199, sl. 8, 2.

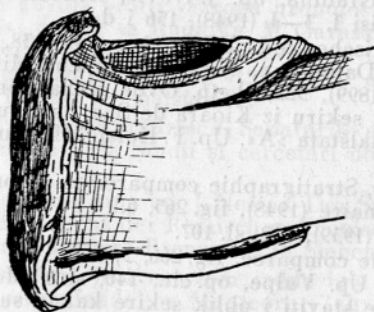
⁸ Op. cit. Zanimljivo je da Vulpe, op. cit. 41, nap. 7 pominje Schránílov rad, previđajući pri tome poreklo nalaza koje je ovaj obradio, kao i tip kome pripadaju.

Sl. 1

Sl. 1 a

Sl. 1 b

dužene ušice⁹ i 2. albano-dalmatinski tip, sa glavnom karakteristikom horizontalnog trna ispod ruba ušice. Zajednička karakteristika za oba tipa je zadnji deo ušice izvučen u vidu grebena, kakav je očigledno bio i na našem primerku iz Sinaja, i koji je, kao što je već rečeno, upotrebom spljošten. Svi ostali tipovi (Sitno, Debelo Brdo, kojima dodajemo i primerak iz Sinaja), predstavljali bi varijante oblika nastale degeneracijom, a s druge strane kontaminacijom glavnih karakteristika osnovna dva tipa. Među tim objektima može se u tipološkom pogledu videti u razvoju jedna postupnost, koja je možda u vezi i sa njihovim hronološkim redom. Kod varijante Sitno¹⁰ još je sačuvan horizontalni trn, mada u degenerisanom obliku, koji je međutim kot primeraka iz Debelog Brda i Sinaja potpuno degenerisan i pretstavljen šiljato završnom zadebljalom ivicom otvora ušice. Kontaminacija osnovnih tipova izražena je kod primerka iz Sitna poprečno žljebljenom ušicom na način kao kod skadarskog tipa, dok je ceo objekat inače albano-dalmatinskog karaktera. Kod primerka iz Debelog Brda sačuvana su samo dva ovakva plastična rebra, dok je kod onoga iz Sinaja i ona zamenjena horizontalnim urezom. U pogledu oštrice i ova dva primerka u vezi su sa albano-dalmatinskim tipom.

Ako se pozabavimo pitanjem porekla dva osnovna tipa, videćemo da se u oblastima Prednje Azije, Sirije in Mesopotamije, takođe mogu razlikovati dva važna izrazita tipa. Tako bismo uzor za naš tip nazvan 1. našli na primer na jednom primerku iz Luristana,¹¹ kojoj vrsti pripada i objekat nađen u Ras Šamri.¹² Kod ovog poslednjeg primerka poprečni žljebovi imaju završetke u obliku životinjskih glava. No, na ovaj način stilizacije zadnjeg dela ušice nailazi se takođe i među primercima iz Luristana.¹³ Naš tip 2 vidimo pak kod jednog objekta iz Beisan u Palestini,¹⁴ iz nivoa koji pripada vremenu Amenofisa III. Prvo pomenuti predmet iz Luristana stavlja se u XV—XIV stoleće, dok se onaj iz Ras Šamre publikuje među objektima iz III i II milenijuma. Posmatrajući naša dva osnovna tipa, opšte uzevši kao degeneraciju ovih prauzora, vidimo da se kod njih zadržala kao zajednička za oba tipa samo ušica degenerisana i naglašena u vidu grebena u svome zadnjem delu dok su se ostali elementi održali kao karakteristika i za naša dva osnovna tipa.

⁹ Pored drugih poznatih nalaza, ovome tipu treba dodati i primerak iz Nik-šićkog polja, sa brda Gradina, up. J. Ivović, *Arheološki i numizmatički nalazi u Zavrhu*, Istoriski zapisi I, 3—4 (1948), 156 i d.

¹⁰ Vulpe, *Prähistorische Zeitschrift*, 10 c. cit. 138, sl. 6. Up. P. P. Kaer, *Ein Bronze-Depotfund aus Dalmatien*, *Wissenschaftliche Mitteilung aus Bosnien und der Herzegowina* VI (1899), 522, sl. 16. Ovde treba pomenuti, kao tipološki još dalje degenerisan oblik sekiru iz Kioara de Sus, nađenu u ostavi sa materijalom bronzanog doba »D« i halštata »A«. Up. F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas* (1951), 24, T. 46, 19.

¹¹ Cl. F. A. Schaffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, IIIme et IIme millénaire (1948), fig. 265, 6.

¹² Isti, *Ugaritica* I (1939), 118, sl. 107.

¹³ Isti, *Stratigraphie comparée*, fig. 266, 3, 4.

¹⁴ Ibidem, fig. 155. Up. Vulpe, op. cit., 140, sl. 8. Možda se u vezu sa našim skadarskim tipom može staviti i oblik sekire kakav se po Braidwoodu javlja u fazi Amoq J u Siriji, koja odgovara periodu VI dinastije u Egiptu. U svakom slučaju značajna je ovde pojava poprečnih rebara na ušici, kao i njeno cevasto produženje. Up. Braidwood kod R. Ehrich, *Relative chronologie in old world archaeology* (1954), 40, fig. 1.

Za hronološko opredeljenje naših tipova, važno je razmotriti mogućnosti koje oni u tome smislu pružaju. Za primerak iz Sitna, kao što je i Vulpe uočio, postoji mogućnost da se ne radi o zatvorenom nalazu,¹⁵ čemu bih ja dodala i drugu pretpostavku, da se, obzirom na to što se predmeti prema stanju svoje očuvanosti jasno dele na dve grupe,¹⁶ tu radi o dvema grupama objekata koje se hronološki razlikuju, a dospele su istovremeno u zemlju. U svakom slučaju, ovaj nalaz ne može se uzeti u obzir za sigurno datiranje. Objekat iz Debelog Brda nađen je u ostavi zajedno sa Keltovima halštata A-B, te se njegova datacija može smatrati pouzdanom.¹⁷ To bi bio i najraniji moguć datum za primerak iz Sinaja.

Međutim, veoma važan elemenat za ovo pitanje pružila je sekira iz Poiane. Ovaj lokalitet pripada razvijenoj fazi Monteoru kulture, koja se prema novim rezultatima rada, može podeliti u šest faza.¹⁸ Njen početak može se, kako izgleda paralelisati sa Perjamoš kulturom.¹⁹ Počeci ove poslednje stavljeni su hronološki u period Reinecke A (pre 1500 pre n. e.).²⁰ Na taj način za datiranje sekire koja je u pitanju moralo bi se računati sa mlađim datumom. Ovakva hronologija potvrđivala bi i pretpostavljenu relativnu hronologiju pojedinih varijanata na osnovu tipologije, o čemu je gore bilo govora.

Uzmu li se u obzir oba puta za prodiranje uticaja sa Istoka, koje je svojevremeno predlagao Vulpe, od kojih jedan ide severno i južno od Crnog mora, a drugi Sredozemnim morem na Jadransko,²¹ ne vidimo da bi novi nalasci mogli stajati u opreci sa ovim. Što se pak tiče pretpostavke da je objekat iz Poiane nastao na teritoriju Rumunije, mislim da se tu radi o objektima koji su rađeni kao lokalni proizvodi, prema impor-

¹⁵ Vulpe, op. cit., 140—141. Izgleda netačno mišljenje Vulpea da se dvojne igle nalaze tek od VI veka n. e. Uopšte uzev, ovaj bi se oblik nakita mogao datirati u halštat C-D, bez bližeg vremenskog opredeljenja. Po svemu sudeći u ovom smislu ukazivali bi i grobovi pod tumulima u Ražani kod Kosjetića (Muzej T. Užice, nepublikovano; up. M. Garašanin, Glasnik SAN V, 1 [1953], 197).

¹⁶ Tako se u posebnu grupu izdvajaju svi oštećeni primerci, Kaer, op. cit., 522, sl. 11—16. Zanimljivo je da dvojna igla koja u nalazu iz Sitno čini teškoće za datiranje, predstavlja jedini predmet koji je odvojen iz toga nalaza i zasebno prodan. Kaer, op. cit., 519—520.

¹⁷ Fiala, op. cit. 58—60, sl. 155—161. I ovde se, kao i vrlo često u drugim ostavama donjeg Podunavlja i Balkana u istoj ostavi zajedno nalaze predmeti tipa halštat A i halštat B, što govori protiv oštrog hronološkog izdvajanja ovakvih objekata. Up. na pr. slučaj ostave sa Rudnika, M. Garašanin, Jedna skica hronologije metalnog doba Srbije, Istoriski glasnik IV, 3—4 (1951), 63; D. Garašanin, Katalog metala Narodnog muzeja Beograd (1954), 29 i d., T. XVI, 3—5; ibidem, T. XV, 4—10 (srpovi tipa halštat A i halštat B).

¹⁸ E. Zaharija Petrescu, A. Alexandrescu, Sapaturile arheologice dela Sarata-Monteoru in campania anului 1950, Studii și cercetari de istorie veche II (1951), 159 i d.

¹⁹ Za datiranje Monteoru grupe up. J. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, 22 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1933) 100; Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (1944), 105—106.

²⁰ Ovo datiranje potvrđeno je i nalazom jedne igle sa kuglastom bušenom glavom (durchbohrte Kugelkopfnadel) u Monteoru; Zah. Petrescu, Alexandrescu op. cit. 167, fig. 8, koju autori s pravom dovode u vezu sa Unjetickom kulturom.

²¹ Vulpe, Prähistorische Zeitschrift, loc. cit., 135. Svakako će analogije koje se mogu naći na Kavkazu stajati u vezi sa prvim od ovde pretpostavljenih puteva.

tovanim uzorima ili pod njihovim uticajima, što se dakle može pretpostaviti i za naše varijante. No radi li se o oblasti Rumunije ili pak našoj teritoriji, bez analize metala teško je doneti makakve zaključke. Što se tiče mogućnosti, mi u tome pogledu ne bismo potcenjivali ni naše oblasti, utoliko pre što je Kosmet poznat kao oblast bogata rudama, sa rudnicima koji su korišćeni do duboko u naš srednji vek, a koji svakako imaju osnova na još starijim radovima.²²

RÉSUMÉ

Contributions au problème des hâches dites adriatiques

(A propos d'une hâche de Sinaje-région de Kossovo)

La hâche de Sinaje au Musée National de Beograd (cf. les figures dans le texte), se rattache aux hâches adriatiques, dont le problème a été discuté en premier lieu par Mr. R. Vulpe (1—4). Contrairement à sa première opinion sur les liens entre l'apparition des quatre types de hâche en question (type de Scutari, albano-dalmate, de Sitno et de Debelo Brdo) et la légende de Kadmos, Mr. Vulpe a récemment changé d'avis en sa basant sur des découvertes nouvelles en Roumanie (5—6), et envisage aujourd'hui, à la base d'une découverte nouvelle de Poiana, la possibilité d'une origine du type de Scutari en territoire roumain actuel (7). Nous sommes d'avis qu'il n'est possible, en réalité, de distinguer que deux types principaux (Scutari et albano-dalmate), les autres types ne derivant que de la fusion des caractères spécifiques des deux types en question et de leur évolution. C'est ainsi que Sitno rattache à la forme albano-dalmate les rainures typiques de Scutari. Ces dernières se retrouvent aussi sur le type de Debelo Brdo qui, toutefois, ne possède plus l'appendice caractéristique en forme d'éperon sous la douille. Les rainures en question disparaissent définitivement sur l'exemplaire de Sinaje. Les origines des deux types principaux doivent être recherchées en Asie Antérieure (Louristan, Palestine, Syrie) (12—14). Les découvertes de Poiana permettent de dater le type de Scutari de l'âge du bronze. Debelo Brdo doit être classé de Hallstatt A—B (17), période représentant de même la date la plus ancienne possible pour Sinaje. Les différentes formes dérivées des types principaux sont probablement des variantes locales formées dans les différentes régions riches en minerais (22).

²² Za mogućnosti razvitka lokalne metalne industrije u našim krajevima u pristorisko doba up. M. Garašanin, Schachtöfste aus Kupfer in den Sammlungen serbischer Museen, 34 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1951 do 1953), 61 i d.

NEKO LIKO ILIRSKIH ANTROPOMORFNIH FIGURA IZ SJEVERNE DALMACIJE

SIME BATOVIĆ

Među bogatim ostacima materijalne kulture ilirskog plemena Liburna rijetke su pojave figuralnih predstava i utapljaju se u apsolutno dominirajući i svugdje upotrebljavani geometrijski ukras, što je općenita pojava u čitavo starije željezno doba Evrope. I ta rijetka pojava figuralnih predstava na području, na kome su obitavali Liburni (Dalmacija sjeverno od rijeke Krke i obalni pojas do Raše u Istri), potpuno je geometrizirana, a ograničena na mali broj životinjskih vrsta, a u rjedem slučaju na ljudski lik.

Arheološki muzej u Zadru posjeduje 8 antropomorfnih figura, koje su služile kao privjesci: 6 komada potječe iz Zatona — 3 km južno od Nina (T. I., br. 1—5), 1 komad iz Nina (T. I., br. 6), 1 komad nepoznatog porijekla (T. I., br. 7). Osim br. 6 ne zna se, kad su ostali pronađeni, odnosno dospjeli u muzej. Br. 6 dospio je 1947. godine kao sastavni dio zbirke dr. Snjegovoja, a pronađen je između dva rata, kad je i nastala spomenuta zbirka. Br. 7 postojao je u muzeju još prije Prvog svjetskog rata, dok su ostali dospjeli vjerovatno u doba talijanske okupacije od 1918. do 1930., kad je oformljena današnja postava muzeja, a ne zna se, kad su pronađeni. Točna ubikacija ne zna se za nijednog. Prema crtežu u katalogu br. 128 (kod nas T. I., br. 8), u muzeju je postojala figura slična br. 7, a potjecala je iz Nina, ali je sada nema, vjerovatno su je odnijeli Talijani 1943. g. zajedno s ostalim materijalom. Nijedna od naših figura nije do sada publicirana.

1. T. I., br. 1. Antropomorfna figura od bronce pomiješane s izvjesnom količinom srebra u funkciji privjeska. Tijelo je šematizirano u obliku izduženog trapeza s nešto konkavnim stranama, čija se najuža strana produžuje u polumjesečasti nastavak. Bokovi se na gornjoj trećini sa svake strane izdužuju u jedan šiljasti ekstremitet. Na prijelazu iz tijela u polumjesečasti nastavak postoji okrugla rupa za vješanje. Stražnja strana je ravna, s prednje se rubovi naglo zaobljuju, a ekstremiteti dobivaju skoro polukružan presjek. Konveksni rub polumjesečastog nastavka zaobljuje se postepeno, dok konkavni naglo, čime se nešto izdiže iznad trapezastog tijela. Površina mu je zeleno patinirana, a kroz nju proviruju tamno žućkaste mrlje. Visina 4,5 cm; širina baze 2,5 cm; širina tijela s ekstremitetima 2,2 cm; najmanja širina tijela 0,7 cm; dužina polumjesečastog nastavka 2,4 cm; debljina 0,2—0,25 cm. Nađena u Zatonu (kod Nina). Inv. br. 3025, grob 3. Težina 6 gr.

2. T. I., br. 2. Antropomorfna figura kao prva. Između ekstremiteta postoji mala plastična bradavica. Površina je zeleno patinirana, sa stražnje strane vidi se mjestimično srebrna boja. Visina 4,5 cm; širina baze 2,5 cm; širina tijela s ekstremitetima 2,2 cm, najmanja širina 0,7 cm; dužina polumjesečastog nastavka 2,5 cm; debljina 0,2—0,25 cm. Nađena u Zatonu kod Nina. Inv. br. 3025, grob 3. Težina 5,5 gr.

3. T. I., br. 3. Antropomorfna figura kao ranije. Između ekstremiteta postoji mala plastična bradavica. Sa stražnje strane polumjesečastoga nastavka aplicirana je poluelipsasta horizontalna ušica. Figura je djelomično fragmentirana. Površina je zeleno patinirana. Visina 4,4 cm; širina baze 1,4 cm; širina tijela s ekstremitetima 2,1 cm; najmanja širina 0,7 cm; dužina polumjesečastoga nastavka 2,5 cm; debljina 0,15—0,25 cm; visina ušice 0,6 cm. Nađena u Zatonu kod Nina. Inv. br. 3016, grob 5. Težina 4,8 gr.

4. T. I., br. 4. Antropomorfna figura kao ranije. Bokovi se izdužuju sa svake strane u dvostruke šiljaste ekstremitete spojene ovalnim plastičnim izbočenjem. Površina je zeleno patinirana. Visina 4,6 cm; širina baze 2,7 cm; širina s ekstremitetima 2,0 cm; najmanja širina 1,0 cm; dužina polumjesečastog nastavka 2,1 cm; debljina 0,15—0,2 cm. Nađena u Zatonu kod Nina. Inv. br. 3025, grob 3. Težina 6,2 gr.

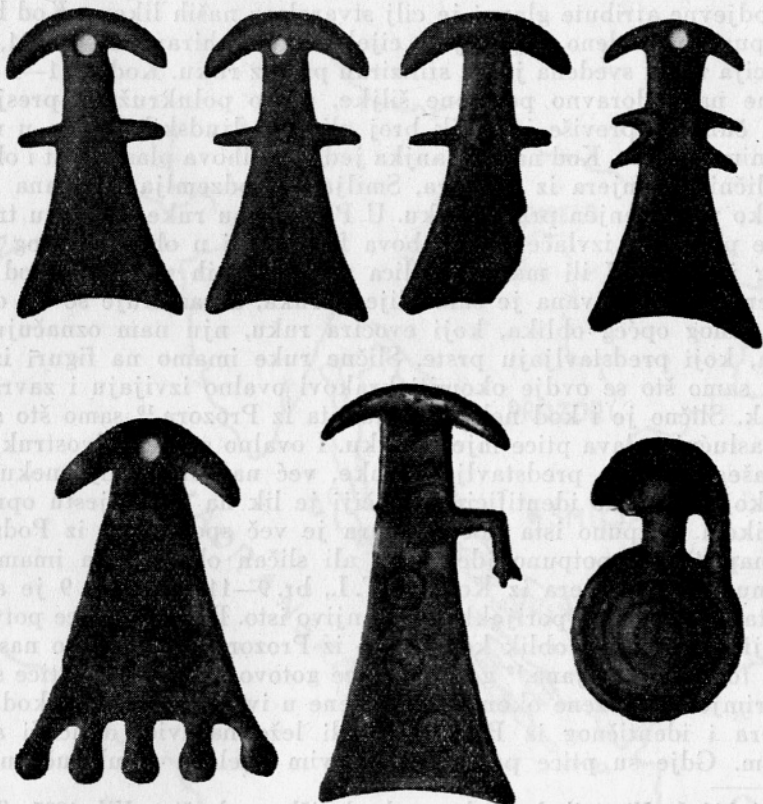
5. T. I., br. 5. Antropomorfna figura od srebra i izvjesne količine bronce, slična ranijim. Na gornjoj trećini rub se s jedne strane izdužuje u ekstremitet, koji se pod pravim kutom savija prema dolje, a završava se s tri roščića u obliku prstiju. Slična ruka morala je biti i s druge strane. Tijelo je ukrašeno s 4 udubljena kruga svaki s točkom u sredini. Na prijelazu iz tijela u polumjesečasti nastavak aplicirana je polukružna horizontalna ušica. Površina je srebrnasta s mjestimičnim mrljama zelene patine. Visina 6,0 cm; širina baze 2,85 cm; najmanja širina 1,0 cm; dužina polumjesečastog nastavka 2,8 cm; debljina 0,15 cm; visina ušice 0,5 cm. Nađena u Zatonu kraj Nina. Inv. br. 3016, grob 5. Težina 9 gr.

6. T. I., br. 6. Antropomorfna figura u funkciji privjeska skoro trokutastog oblika, slična ranijim. Baza prelazi u pet duguljastih ispupčenja koja loptasto završavaju. Površina zeleno patinirana. Visina 5,2 cm; najveća širina 3,8 cm, najmanja 1,0 cm; dužina polumjesečastog nastavka 2,7 cm, širina 0,5 cm; debljina 0,15 cm. Nađena u Ninu. Inv. br. 19 zbirke Snjegovoj. Težina 8,8 gr.

7. T. I., br. 7. Antropomorfna posrebrana brončana figura u obliku ratnika s funkcijom privjeska. Veći dio sačinjava konveksni okrugli štit oivičen plastičnim bridom, unutar kojega su udubljena 3 koncentrična kruga i točka u središtu. Na štit se nastavlja duguljasti vrat polukružnog presjeka, koji prelazi u kacigu s visokom perjanicom po rubu izrezukanom zarezima, koja pada niz leđa i spaja se sa štitom. Kaciga se izdiže iznad vrata i postepenim zaobljenjem prelazi u ravnu perjanicu, čiji rub završava blagim zavojem. Sa stražnje strane figura je ravna, štit polukuglasto izdubljen, a slično i kaciga. Površina zeleno patinirana. Visina 4,0 cm; promjer štita 2,5 cm, visina kacige 1,1 cm. Težina 6,5 gr. Inv. br. 3161. Nalazište nepoznato.¹

¹ Potpuno slična figura, nešto manjih dimenzija naknadno je pronađena. Nalazište nepoznato.

Figure se mogu podijeliti u dvije skupine, u jednu od br. 1 do 6, a u drugu br. 7 (T. I. i sl. 1). Prva grupa figura predstavlja 6 varijanata (br. 1—6). Opća koncepcija je kod svih identična, razlikuju se samo u nekim detaljima. Od toga su br. 1—3 skoro potpuno isti. Br. 1 i 2 imaju rupe za vješanje na sredini polumjesečastog nastavka, koju ima i br. 4 i 6 na istom mjestu. Br. 1 nema međutim na sredini između ruku plastične

Sl. 1. Ilirske antropomorfne figure iz sjeverne Dalmacije

bradavice, dok je br. 2 i 3 imaju. Br. 3 nema rupe za vješanje, već na sredini polumjesečastog nastavka sa stražnje strane ima ušicu kao i br. 5 i 7. Br. 1—3 imaju ruke u obliku koničnih ispupčenja, dok br. 5 ima ruku sličniju pravim rukama, koja se završava prstima. Br. 4 mjesto ruku ima po dva konična ispupčenja (ptice) dok br. 6 nema ništa. Ukrašeno tijelo ima samo br. 5 sa 4 udubljena kruga s točkom u sredini. Od varijante br. 1 muzej posjeduje dva primjeraka, dok od drugih samo po jedan. Sva četiri privjeska nađena u grobu 3 (Zaton) imaju rupu za vješanje, dok imaju druga dva iz groba 5 ušice.

Primjeri antropomorfnih figura iste specifične koncepcije kao i naši od br. 1 do 6 nađeni su u Lici, gdje je nastavalo ilirsko pleme Japodi i to

u Prozoru kod Otočca 113 komada,² Smiljanu kraj Gospića dvadesetak komada,³ Podzemlju (Kranjska) jedan komad⁴ i 3 komada u Kolanu na otoku Pagu (T. I., br. 9—11), koji se sada nalaze kod nalaznika. (Vidi sl. 2.)

Da ti privjesci predstavljaju ljudsku figuru potvrđuje nam u prvom redu opći stilski razvoj te figure kroz svu prethistoriju,⁵ gdje je čovječiji lik manje ili više stiliziran. Što veća apstrakcija tijela i redukcija na samo odjevne atribute glavni je cilj stvaralaca naših likova. Kod br. 6 to je potpuno provedeno. Tijelo je u cijelosti apstrahirano. Kod br. 1, 2, 3, 5 redukcija tijela svedena je na stiliziran prikaz ruku. Kod br. 1—3 one su svedene na vodoravno položene šiljke, skoro polukružnog presjeka u obliku čunja. I previše je velik broj glinenih ljudskih likova u neolitu sa sličnim rukama. Kod naših manjka jedino njihova plastičnost i obujam. Kod sličnih primjera iz Prozora, Smiljana, Podzemlja i Kolana imamo nekoliko promijenjen prikaz ruku. U Prozoru su ruke u obliku trokuta, koji je postignut izvlačenjem rubova figure,⁶ ili u obliku malog pravokutnog izbočenja,⁷ ili malih kuglica nalijepljenih na rub.⁸ Kod našeg primjera br. 5 sačuvana je samo lijeva ruka, a razlikuje se od ostalih. Osim samog općeg oblika, koji evocira ruku, nju nam označuju i tri roščića, koji predstavljaju prste. Slične ruke imamo na figuri iz Smiljana,⁹ samo što se ovdje okomiti krakovi ovalno izvijaju i završavaju u šiljak. Slično je i kod nekih varijanata iz Prozora,¹⁰ samo što se kod ovih naslućuje glava ptice mjesto ruku. I ovalno spojeni dvostruki šiljci kod našeg br. 4 ne predstavljaju ruke, već navjerovatnije neku vrstu ptice, koju je teško identificirati, a čiji je lik na tom mjestu opravdan simbolikom. Potpuno ista takva figura je već spomenuta iz Podzemlja (vidi nap. 4). Ne potpuno identičan, ali sličan oblik ptica imamo kod spomenuta tri primjera iz Kolana (T. I., br. 9—11); kod br. 9 je apstrahiran taj oblik, ali je porijeklo nesumnjivo isto. Da su to ptice potvrđuje nam njihov izrazitiji oblik kod figure iz Prozora,¹¹ a potpuno nas uvjerava u to lik iz Smiljana,¹² gdje su ptice gotovo oformljene. Ptice su kod svih primjera položene okomito, uronjene u ivicu figure, kao kod našeg primjera i identičnog iz Podzemlja, ili leže na ivici dotičući se nje trbuhom. Gdje su ptice prikazane čitavim tijelom — uključujući naš

² Ljubić Š., *Viestnik hrvatskog arheološkoga društva VII*, 1885., T. I., 4; *Popis arheološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1889., odsjek I., str. 133—134, T. XXII., 132—138 (unaprijed: *Popis*).

³ Hoffiller V., *Prethistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića*, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva NS VIII*, 1905., str. 197, sl. 25, br. 9, 10 (unaprijed: *Vjesnik h. a. d.*).

⁴ Hoernes-Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Wien 1925, sl. na str. 49.

⁵ Dovoljno je pogledati samo razne varijante — l. cit.

⁶ Ljubić, *Popis T. XXII.*, br. 135.

⁷ Ibid. T. XXII., br. 136.

⁸ Ibid. T. XXII., br. 137.

⁹ Hoffiller, op. cit., sl. 25, br. 10.

¹⁰ Ljubić, *Popis T. XXII.*, br. 132, 134 (naša T. I., br. 15).

¹¹ Ibid. T. XXII., br. 138.

¹² Hoffiller, op. cit. sl. 25, br. 9 (naša T. I., br. 12).

primjer —, one su okrenute na više, dok na figurama, na kojima su predstavljene samo glave (iz Prozora i Smiljana? — vidi napomenu br. 9 i 10) obrnute su na niže.

Dio tijela kod naših figura mogli bismo naslutiti i u plastičnoj bradavici u sredini između ruku kod br. 2 i 3. Uz izvjesnu vjerovatnost to

Sl. 2. Nalazišta specifičnog tipa ilirskih antropomorfnih figura

bi moglo prikazivati ženske dojke. Da je prikazana samo jedna, opravdava maleni prostor za njihov smještaj i tako postignuta simetričnost figure, koja je ionako sva potčinjena geometrijskim principima, pa bi simbolički jedna takva bradavica mogla označavati dojke. Njihova ograničenost na dvije figure (kod ostalih, sličnih našima, tu bradavicu posjeduje samo jedna varijanta iz Prozora: Ljubić, Popis T. XXII., br. 136 i jedna iz Smiljana, Hoffiller, op. cit., sl. 25, br. 9) samo je negacija bilo

kakve daljnje simbolike, bar u momentu stvaranja, jer bi u suprotnom slučaju morala postojati na svakom primjerku.

Trapezasta, odnosno trokutasta ploha predstavlja bez svake sumnje zvonastu jednodjelnu žensku haljinu. To nam potvrđuje prikazane stilizirane noge u obliku dvaju vertikalno spojenih čunjeva, koji kao da izviru ispod ruba zvonaste haljine na jednoj varijanti iz Prozora i obe iz Smiljana,¹³ zatim ukras na odijelima kod našeg br. 5, a naročito 6, koji očividno završava odijelo, te prikaz muških likova iz Prozora (Ljubić, Popis T. XXII., br. 133) i uopće muških figura kroz prapovijest, pa i u povijesnim periodima (arhajska Grčka), kad je lik muškarca nag i skoro uvijek bez odijela.

Trokutasto odijelo u svojoj temeljnoj koncepciji općenito je rašireno u Evropi starijeg željeznog doba i u tome je jedino srodstvo naših likova sa sličnim u Evropi. Po toj dalekoj liniji naše su figure povezane sa zajedničkim pratipom ove serije varijanata ljudskih likova, koji je označavao čovjeka u crtežu ukalupljenog u stroge geometrijske norme.¹⁴ Iz crteža i geometrijskih oblika potječe i potpuna redukcija plastičnosti — plošnost, što je opća pojava halštatske likovne umjetnosti. Svi drugi detalji neovisni su od općeg razvoja i samostalni. Kod nas se taj način prikazivanja odijela zadržao dosta dugo. Imaju ga novci ilirskog kralja Ballaios iz II stol. (?).¹⁵ Nalazimo ga na ilirskim reljefima pod rimskom okupacijom.¹⁶

Ukrašenu haljinu imaju samo naši likovi 5 i 6. Prvi, četiri duboko urezana kruga s točkom u sredini. Razmještaj krugova prilagođen je obliku haljine i nesumnjivo evocira slične ukrase na odijelima živih ljudi izvedene vezenjem. Isti ukras imamo na jednoj varijanti iz Prozora gdje ima više krugova (Ljubić, Popis T. XXII., br. 138). Haljinu ukrašenu tim krugovima ima i figura iz Tribana kod Padove (Hoernes-Menghin, op. cit. sl. na str. 49), a to je u ostalom opći ornamentalni motiv halštatske kulture. Br. 6 ima o rub haljine obješene rese, predstavljene s 5 vrpčastih izdužetaka, završene polukuglastim izbočenjem, koje su svakako morale postojati na haljinama. Takve rese uočavaju se na ilirskom reljefu iz rimskog doba nađenom u Suhači (Livanjsko polje), a Sergejevski govoreći o tome reljefu kaže, da su se tada »nesumnjivo upotrebljavale rese, i to na tunici«...¹⁷ Potpuno slične i izrazite rese imaju vojnici na kamenju urni iz Ribića kod Bihaća (Sergejevski, Japodske urne, GZMBH NS IV-V, 1950, T. I., sl. 2). Iako je veliki vremenski razmak, mislim, da bi se ti primjerci mogli usporediti s raznim produktima tkalačkog obrta, osobito s pregačom, o kojoj vise rese, a koja je još i danas u upotrebi i sastavni

¹³ Ljubić, Popis T. XXII., br. 132; Hoffiller, op. cit. sl. 25, br. 9, 10.

¹⁴ Hoernes-Menghin, op. cit. sl. na str. 49 osobito crteži čovjeka na koplju iz Italije, zatim na str. 197 in 559 crteži ljudskih likova na glinenim posudama iz Oedenburga u Mađarskoj.

¹⁵ O nekoliko nedavno nađenih ilirskih pjenezih — po Arturu I. Evansu, Vjesnik h. a. d. III, T. II., br. 6, 7.

¹⁶ Sergejevski, Dijana i Silvan, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XLI, 1929., T. IX., X. (unaprijed: GZMBH); Putne bilješke iz Glamoča, GZMBH LIV, 1942., str. 163, sl. 25.

¹⁷ Dijana i Silvan, GZMBH XLI, 1929., sl. 1, str. 96, 97.

dio narodne nošnje u Dalmatinskoj Zagori, Bosni i drugim našim krajevima.¹⁸

Najinteresantniji je svakako polumjesečasti nastavak na mjestu glave naših figura i to tim više, što takvog oblika, osim kod već spomenutih figura, nemamo nigdje. Teško bi se moglo opravdati identičnost toga oblika s glavom i radi oblika, kao i potpune ili skoro potpune redukcije tijela. Najopravdanija pretpostavka dovodi do uvjerenja, da to simbolizira neku vrstu pokrivača glave. Približno sličan elemenat ima figura na glinenoj posudi iz Transkavkazije (Hoernes-Menghin, op. cit. sl. 2 na str. 497), samo je tu problem, da li taj elemenat u obliku oštrog kuta predstavlja kosu ili kapu? To više liči na kape muških likova iz Prozora. Ovakve čunjaste kape nalazimo potpuno izražene na glavama konjanika u obliku fibule iz Este,¹⁹ ili na figurama brončanih kola iz Štajerske (Hoernes-Menghin, op. cit. str. 507, br. 2). Ako pretpostavimo, da naši likovi imaju pokrivač za glavu, on se potpuno razlikuje od spomenute čunjaste kape, koja sugerira određenu formu i čvrsti materijal. Čunjastu kapu od vune imamo i na rimskom tropaeumu iz Garduna (Abramić, O predstavama Ilira na antikinim spomenicima, Časopis za zgodovino in narodopisje — Kovačičev zbornik, XXXII, 1957., str. 15, sl. 2, 3, 4). Pokrivači naših figura predstavljaju elastičan materijal — platno, većeg formata od glave, koji se je morao prilagođavati glavi, pa zato i imamo ovalan oblik ne samo kod naših, već i kod figura sličnih našima, osim muških likova iz Prozora. To bi bio isto tako jedan dokaz za ženski spol naših figura. Iz doba rimske dominacije našim krajevima nađeni su kameni reljefi domaće provenijencije, koji prikazuju likove u ilirskom odijelu. Premda su ti reljefi daleko manje stilizirani, nego naše figure, ikonografski se ne moraju razlikovati. Iako je likovna koncepcija različita, sadrže iste etnografske elemente. Na tim reljefima vidimo veo, odnosno maramu, koja je vrlo slična pokrivačima naših figura.²⁰ Sergejevski kaže, da su takvi reljefi nađeni na području ilirskog plemena Delmata, zatim uz Neretvu, kod Plevanja (nađeni su i na području Liburna) i zaključuje, da pod rimskom okupacijom ilirske »žene su nosile veo«.²¹ Iako je dosta veliki vremenski razmak između postanka naših likova i reljefa, koji su nastali u doba Rimljana, tradicija je mogla postojati. Etnografski elementi na našim figurama kopija su svakako uzeta iz suvremenog života, isto kao što su reljefi u kamenu odraz života i

¹⁸ Takav jedan primjer vidi u GZMBH XLI, 1929., T. VIII.; ili u Tončić-Sorinjski, Narodne nošnje s Jadranskog Primorja i Zagorja, Berlin; Bruck-Aufenberg, Dalmatien und seine Volkskunst, Wien 1911. Bilo bi uopće u vezi s tim vrlo interesantno proučiti, koji su i koliko ima ilirskih tragova i relikata u našoj narodnoj umjetnosti?

¹⁹ Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique celtique et galloromaine III, Paris 1927., str. 342, sl. 353, br. 3.

²⁰ Sergejevskij, Dijana i Silvan, GZMBH XLI, 1929., T. IX., X. dva reljefa iz Opačića (Glamoč); Putne bilješke iz Glamoča, GZMBH LIV, 1942., sl. 25 reljef Dijane iz Opačića; Rimski kameni spomenici sa Glamočkog i Livanjskog polja i Ribnika, GZMBH XL, 1928., sl. 2 Dijana, sl. 8 reljef na nadgrobnom cipusu. 1954. god. se našla nadgrobna stela u Ostrovici kod Bribira s reljefom, koji posjeduje isti veo. Osim toga u Arh. muzeju u Zadru postoje dva reljefa s takvim velom: inv. br. 74 (317) iz Nina i 12 nepoznato nalazište.

²¹ Dijana i Silvan, GZMBH XLI, 1929., str. 97.

nošnje ilirskog stanovništva, koje nije podleglo romanizaciji, već zadržalo tradicionalne običaje i reminiscencije na slobodan in nezavisan život. Zato možemo s velikom sigurnošću reći, da naše figure posjeduju rubac, maramu ili veo.

Figura br. 7 predstavlja muškarca-oklopnika, naoružana kacigom i štitom. Tu je provedena potpuna redukcija tijela, kao i kod br. 6. I vrpčasti dio, u kojem bi se moglo naslutiti vrat, samo je pomoćno sredstvo za spajanje štita i kacige. Još je jedan takav ratnik postajao u zadarskom muzeju (naša sl. br. 8 na T. I., prema crtežu u katalogu br. 128, uz to vidi nap. 1), ali ga sad nema. Razlika je postojala u tome, što je ovaj imao modelirane noge, koje su izvirale iz štita od kojih je jedna imala stopalo, i što nije imao ukrasa, osim malog kružića ili točke u sredini štita. Visina označena u katalogu je 11 cm. Inače su oba ratnika istog oblika.

Kaciga postojećeg ratnika ima po rubu visoke perjanice niz ureza. Vjerovatno je time označen materijal, od kojeg je perjanica bila napravljena, odnosno struktura perjanice. Plastičnim bridom oivičen okrugao štit ima na sebi tri udubljena koncentrična kruga s točkom u sredini. To može predstavljati jednostavno ukras, a možda i građu, od koje je formiran, eventualno biljni plet. Muzej posjeduje nekoliko brončanih središnjih okruglih okova (umbo) štitova, što dokazuje da su štitovi bili napravljeni od organskog materijala, koji je izložen propadanju. Ivični brid našeg štita mogao bi simbolizirati okov kožnatog ili biljnog štita, čija je građa označena krugovima ili eventualno dvopleť vanjske zavojnice, čime se štit pojačavao. Po svemu izgleda, da je štit imitacija biljnog ili kožnatog, koji je onda bio u upotrebi.

Orožje našeg ratnika po formi ima veze s grčkom arhaikom. Iako okrugli štit (aspis) i kaciga s visokom perjanicom, koja pada niz leđa vuku porijeklo od Grka, postali su svojina Ilira, a posebno kaciga bez štitnika za lice. Izuzevši porijeklo to je sasvim ilirski, lokalni proizvod. Oni su mogli tu vrstu oružja uvoziti, ili imitirati, što nam potvrđuje i trgovačke veze između Grčke, posebno Velike Grčke i Liburna, odakle potječe nekoliko apulskih vaza u zadarskom muzeju, koje su nađene u liburnskim grobovima. Okrugli štit upotrebljavali su osim Ilira mnogi evropski narodi halštaskog perioda prije ekspanzije keltske kulture. Osim Grka imaju ih Etrušćani,²² Veneti²³ i dr. Štit i identičnu kacigu našoj imaju ratnici na situli iz Certose.²⁴ Okrugli štit imaju i ratnici na steli iz Novilare (Picenum).²⁵ Kacige potpuno slične našima prikazane su na pasu iz Magdalenske gore i Vača²⁶ te situli iz Vača.²⁷ Nju imaju ratnici iz Jezerina i Ribića kod Bihaća.²⁸ Porijeklo je strano, ali je proizvod,

²² Ducati, *Storia dell'arte etrusca* II, Firenze 1927.

²³ Déchelette, Manuel III, sl. 294.

²⁴ Hoernes, *Natur- und Urgeschichte des Menschen* II, Wien-Leipzig 1909., str. 274, sl. 135.

²⁵ Dumitrescu, *L'età del ferro nel Piceno*, Bucarest 1929., T. I., br. 4, II., br. 1.

²⁶ Starè F., *Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem*, Arheološki vestnik III/2, 1952., T. III., VI.

²⁷ Hoernes-Menghin, op. cit. sl. na str. 553.

²⁸ Sergejevski, *Japodske urne*, GZMBH NS IV-V, 1950., T. I., sl. 1, 2; T. VII, sl. 1.

tehnika i način izrade bez sumnje domaći. To, što odvađa našeg ratnika od drugih, stranih, što ga približuje ženskim figurama, a ujedno govori za njegovo lokalno porijeklo — izradu, je apstrakcija tijela.

Glavna karakteristika naših figura je pomanjkanje plastičnosti i obujma; kod svih prevladava skoro potpuna plošnost i više ili manje približuju se konturi. Od potpune silhete spašava ih veo, koji se ističe u obliku brida, plastična bradavica, konture ptica na mjestu ruku, ukras u obliku krugova ili resa. Br. 7 najviše se od nje udaljuje, a svojom akcentuacijom kacige i kuglastim izbočenjem štita dobiva bar s prednje strane sjenu plastičnosti i u mnogome odskače od ostalih figura, koje su samo ravne plohe, osobito br. 6.

Sve naše figure proizvedene su lijevanjem. Br. 1—6 izljevane su jednodjelnim kalupom, koji je modelirao prednju stranu, dok je stražnja radi pomanjkanja kalupa potpuno ravna. Dva primjerka varijante br. 1 izljevane su u istom kalupu. Br. 1—4 izgledaju po načinu obrade, obliku, sastavu i skoro istoj veličini (1—3 su jednako veliki) da su izrađeni u istoj radionici, premda ne u istom kalupu. Br. 3 i 5 su isto rađeni, samo im je ušica za vješanje na stražnjoj strani naknadno modelirana i bez kalupa, što je osobito vidljivo kod br. 5 s uočljivim nepravilnostima, nastalim uslijed izrade prostom rukom. Rupe za vješanje izgleda da su bušene naknadno. Najuočljivije je lijevanje kod resa br. 6, gdje su rubovi ostali nepravilni i prošireni uslijed ravnjanja stražnje strane, čime su prešli ivicu kalupa. Lik ratnika br. 7 ljeven je pomoću dvodjelnog kalupa; prednja strana jednim dijelom, a stražnji dio kalupa sastojao se iz dva uzdužna dijela, od čega se vidi po sredini šav nastao lijevanjem. Otvora za lijevanje na kalupu bila su dva i to na mjestu odakle bi morale izvirati noge iz štita. Urezi na perjanici i tri udubljena koluta s točkom u sredini izgleda da su izvedeni naknadno — poslije lijevanja. Ušica je izlivena istodobno.

Sve su se naše figure upotrebljavale kao privjesci, samo je pitanje, na kojem dijelu tijela. Sigurno je, da nisu imali stalno utvrđeno mjesto. Po primjerku iz Kolana (br. 10) doznajemo, da su se vješali o narukvice, a po nalazu u Prozoru (Vjesnik h. a. d. VII, 1884., T. I., br. 4), da su ukrašavali čelo u nizu na nekakvoj vrpici ili slično, poput dijadema. U Smiljanu izgleda da su ukrašavali kožnati pojas — pas (Hoffiller, op. cit. str. 197).

Najveća je zagonetka svakako njihova namjena. Sa sigurnošću se teško može išta reći. Svakako im je jedna namjena bila čisto ornamentalna, ali to nije sve. Zašto obavezno prikazivanje i isticanje odijela, specifičan oblik, ptice? Da li imaju veze s religijom ili običnim čaranjem? Je li to samo ornamentalna ljudska predstava ili božanstvo, odnosno amulet? Kad znamo, da su postojala brojna ilirska božanstva, za čija imena doznajemo tek za rimske okupacije, nameće nam se pomisao i pitanje, kako da prije, u doba ilirske samostalnosti nemamo nikakvih likovnih tragova o njima. Možda su radili drvene predstave božanstava, poput prvih grčkih likova, koje su nestale. Ne bismo li mogli pomisliti, da su naše figure rijetke predstave božanstava od trajnog materijala? I ilirska koncepcija Dijane (navedeni likovi iz Bosne u doba Rimljana) nagoni nas na to po sličnosti odjeće na našim figurama. Nije li to ista

svrha, a različiti umjetnički ukus i vrijeme? U prilog toga govore nam i ptice, koje s običnim ljudskim likovima nemaju veze i u nedostatku simbolike suvišno ih je povezivati. One nas podsjećaju na božicu sa zmijama iz Knososa,²⁹ na figure s pticama iz Mikene (Hoernes-Menghin, op. cit. sl. 3, 5 na str. 55), ili iz Egeje (ibid. sl. 1 na str. 60). Još bližu i po vremenu i po obliku imamo figuru iz Villanove s pticama na bokovima (ibid. sl. 7, str. 459, ili Ducati, op. cit. II., T. 150, br. 391), ili likove iz Falerija (ibid. sl. 8, str. 459). Našu figuru br. 4 s identičnom iz Podzemlja i potpuno slične iz Smiljana i Prozora, dijeli od citiranih samo jedna stepenica, a smisao je identičan. Kod njih simbolika, apotropejska moć, ili kakva druga personifikacija svakako postoji. Klemenc kaže, da su Fenici pomoću trokuta prikazivali božicu pramajku.³⁰ Nisu li naši likovi simbol božice plodnosti? Starè slične figure iz Slovenije naziva amuletima sa simboličkom funkcijom.³¹ Figura ratnika, osim ukrasa ne bi morala imati dublju simboliku, uz eventualnu apotropejsku moć.

Po svom plošnom rješenju i jakoj stilizaciji naše figure približuju se i poprimaju opće karakteristike halštatske umjetnosti. Potpuno se razlikuju od plastično-modeliranih latenskih likova. Pripadaju punom halštatu. Po ostalim predmetima nađenim s njima zajedno u grobu mogli bismo ih određenije smjestiti u drugu polovinu ili pod konac starijeg željeznog doba.³² Za datiranje najbolje nam mogu poslužiti certosa-fibule, premda i one relativno. Halštatska kultura je kod Liburna trajala mnogo duže nego u ostaloj Evropi, pa možemo reći, u svojim glavnim karakteristikama sve do rimske okupacije. Kod Japoda u Lici, koji su bili po svjedočanstvu antičkih pisaca pod jakim utjecajem Kelta, Klemenc nalazi u njihovoj umjetnosti halštatske utjecaje još u doba oko početka n. e.³³ On kaže, da likovi iz Ribnika po tehničkoj izradi stoje po sredini između plosnatih halštatskih i plastičnih latenskih likova (op. cit. str. 118), a njihov postanak stavlja kasnije od III. st. pre n. e (op. cit. 119). Sav materijal iz Prozora, odakle potječe najveći broj figura sličnih našima, uglavnom pripada kasnijem halštatu i latenu (Ljubić, Popis XV.—VIII.). I likovi iz Smiljana mogu se po ostalom popratnom materijalu postaviti pred konac halštata i početak latena.

Likovi iz Dobove (Slovenija) imaju s našima veze samo u geometrijskoj obradi, dok je likovna koncepcija potpuno različita, a datiraju se na prijelaz iz brončanog u željezno doba, oko g. 1000.³⁴ Teško bi se moglo porijeklo naših povezati s njima. Apstrahirajući plastičnost,

²⁹ Hrvatska enciklopedija V, s. v. Egejska kultura, sl. 7.

³⁰ Ostava u Ličkom Ribniku, Vjesnik h. a. d. NS XVI, 1935., str. 120.

³¹ Ilirsko grobište pri Dobovi, Razprave SAZU III, 1953., str. 152.

³² U grobu 3 iz Zatona osim 4 figure (T. I., br. 1, 2, 3) nađene su dvije spiralne narukvice, 1 fibula sa dvoje i 1 s tri kuglice na luku, 1 i fragment druge certosa-fibule, fragmenti nizova od jantarskih zrnaca, petnaestak jantarevih kolutića i nekoliko drugih predmeta. Grob 5 iz Zatona osim dvije figure (T. I., br. 3, 5) sadržavao je 3 certosa-fibule, dio lučne fibule, fragment zmijolike fibule, nekoliko zrnaca jantara, brončani češalj, desetak brončanih puceta, okrugli okov štita (umbo). I inventar ostalih nekoliko grobova iz Zatona većinom je iz druge polovine halštata.

³³ Op. cit. str. 123.

³⁴ Stare, Ilirsko grobište pri Dobovi, Arheološki vestnik II/I, 1951., crtež 6, sl. 1; Razprave SAZU III, 1953., T. II., br. 5, T. XIV., br. 2, str. 137, 140.

figure iz Dobove direktno se povezuju s neolitskim glinenim figurama. Evolucija figura iz Ribnika (Klemenc, op. cit. T. III., br. 12, 17) može se uvjerljivo izvesti iz dobovskih, ali naše teško, osim srodnosti u likovnoj izvedbi. Najvjerovatnije bi se moglo naslutiti izvjesna indirektna povezanost naših likova i grčke geometrijske faze — umjetnost na stupnju dječjeg shvaćanja.

Po svemu izgleda, da naše figure možemo sa sigurnošću postaviti na konac starijeg željeznog doba. Nikako nisu starije od VII. st., vjerovatno iz VI. ili V. st., a njihova upotreba bila je mnogo duža. To vrijedi za br. 1—5. Br. 6 iako nemamo o njemu nikakvih podataka, njegova likovna modelacija vremenski ga približuje spomenutim. Figura ratnika je vjerovatno najmlađa od svih. Njegova je modelacija najplastičnija i moglo bi se reći, da izmiče halštatskoj plošnosti, iako je još previše vezan uz nju. Da ne pripada potpuno latenu s jedne je strane to uzrok, s druge okrugli štit, koji zamjenjuju Kelti. Jače naslućivanje obujma i dvodjelni kalup stavljaju ga na prijelaz iz starijeg u mlađe željezno doba. On je nastao svakako najranije oko 500. g. pr. n. e., kad na situli iz Certose imamo uz okrugle štitove i elipsaste keltske (vidi nap. 24). Radi velikog zakašnjenja naprednije keltske tehnike na našem području, čvrste tradicionalnosti, a uzimajući u obzir tvrdnju Klemenca obzirom na Liku, mogli bismo očekivati postanak našeg ratnika i kasnije.

Ljudski likovi, nađeni isključivo na ograničenom području Liburna i Japoda, lokalni su proizvod. Prema dosadašnjim skromnim naučnim istraživanjima i rezultatima na tom području, čini se, da je njihov proizvodni centar bio u današnjoj Lici. Začudjuje nedostatak figura ovog tipa kod ostalih ilirskih plemena i to ostaje — bar za sad — problem. Nije li to svojstveno japodska karakteristika, koju su sporadično preuzeli Liburni?³⁵ Bez obzira na to ovaj tip ljudskog lika, premda po tehničkoj obradi blizak općoj halštatskoj umjetnosti, po svojim stilskim i uopće likovnim specifičnostima i etnografskim atributima, predstavlja unikum ne samo u kulturi starijeg željeznog doba,³⁶ već i unutar ilirskih plemena, što mu pojačava vrijednost i daje originalnu notu, čime u mnogome pridonosi upoznavanju i onako slabo proučene umjetnosti ovih ilirskih plemena, a i Ilira uopće.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige illyrische anthropomorphe Figuren aus Norddalmatien

Auf dem Gebiete, das in der Eisenzeit von den illyrischen Stämmen der Liburner und Japoden besiedelt war, wurde ein spezifischer Typus von illyrischen anthropomorphen Figuren gefunden. Das diesbezügliche Areal umfasst Norddalmatien und Lika (westliche Gebiete Kroatiens). Ein Beispiel wurde in

³⁵ Po antičkim izvorima može se razabrati da su granice između Japoda i Liburna oscilirale, osim što su bili susjedi, pa prema tome nije čudno, da im kultura ima mnoge zajedničke karakteristike. Vidi priloženu kartu.

³⁶ Neodrživo je tvrđenje Hoffillera (op. cit. str. 202), kad kaže, da su se ovakvi privjesci od brončanoga lima našli u Italiji i Srednjoj Evropi na više mjesta, za što citira Hoernesa: *Urgeschichte d. bild. Kunst* T. X.

Podzemelj in Slowenien gefunden (siehe Anmerkung 3), die meisten wurden auf dem japodischen Gebiet in Lika in den Fundorten Prozor und Smiljan (Anmerkung 1, 2) gefunden. Auf dem liburnischen Gebiet (Dalmatien nördlich des Flusses Krka und der Küstengürtel bis zum Flusse Raša in Istrien) fand man solche Figuren in Nin, Zaton bei Nin und Kolan auf der Insel Pag (siehe die Karte 2, Seite 237). In dieser Studie werden 8 Stücke von bronzenen (einige enthalten eine gewisse Silberbeimischung) anthropomorphen Figuren aus Norddalmatien behandelt; 6 befinden sich in dem Archaeologischen Museum in Zadar (T. I, Nr. 1—7, Abb. 1). Drei Beispiele aus Kolan befinden sich bei dem Finder (T. I, Nr. 9—11). Alle unsere Figuren stellen eine stilisierte Menschengestalt dar: Nr. 1—6 weiblich, Nr. 7 ein Krieger.

Die Figuren von Nr. 1—6 stellen 6 Varianten einer identischen Konzeption dar, die sich nur in einigen Einzelheiten unterscheiden. Nr. 1—3 sind fast identisch. Nr. 1 und 2 haben in der Mitte eines halbmondförmigen Ansatzes Löcher zum aufhängen, ebenso Nr. 4 und 6. Nr. 3, 5 und 7 haben anstatt Aufhängelöcher auf der Hinterseite des halbmondförmigen Ansatzes eine Öse. Nr. 1—3 haben kegelförmige Arme, Nr. 3 zeigt die Extremität in einem rechten mit Fingern endenden Winkel. Nr. 2 und 3 zeigen in der Mitte zwischen den Armen eine plastische Warze, Nr. 4 hat anstatt der oberen Extremitäten vogelartige Formen. Ein verziertes Gewand zeigen Nr. 5 und 6.

Die Schöpfer unserer Gestalten setzten sich eine möglichst erreichbare Abstraktion des Körpers und eine Reduzierung auf blosse Gewandattribute zum Ziel. Körperteile in der Form von stilisierten Armen haben nur die Nr. 1—3 und 5. Ganz identische Formen zeigt kein Exemplar der erwähnten Fundorte. Das Beispiel aus Podzemelj ist identisch mit Nr. 4. Ähnliche Vogelformen zeigen die Figuren aus Smiljan und Prozor (T. I, Nr. 12, 13), ebenso auch alle drei Gestalten aus Kolan (T. I, Nr. 9—11). Einen Teil des Körpers kann man auch in der plastischen Warze bei Nr. 2 und 3 vermuten, was weibliche Brüste andeuten könnte.

Die Trapezfläche stellt ein glockenförmiges weibliches Gewand dar. Nach dem dreieckigen bzw. trapezförmigen Gewand stehen unsere Figuren in der Zeichnung im Zusammenhang mit dem gemeinsamen Urtypus der geometrisierten menschlichen Gestalt. Demzufolge erscheint auch die Fläche als allgemeine Erscheinung der Bildkunst von Hallstatt. Die Einzelheiten sind originell. Diese Art der Gewanddarstellung blieb bei uns auf den illyrischen Reliefs bis in die Zeit der römischen Okkupation erhalten (Anm. 15).

Eingetiefte Ringe als Gewandverzierung der Figur 5 zeigt eine Variante aus Prozor, von dem Gewandsaume der Nr. 6 hängen Fransen; solche zeigt auch das illyrische Relief aus der Römerzeit, gefunden in Suhača (Livnofeld), ebenso auch die Krieger auf der steinernen Urne aus Ribić bei Bihać.

In dem halbmondförmigen Ansatz an der Stelle des Kopfes ist wahrscheinlich eine Art Kopfbedeckung symbolisiert, welche aus einem elastischen Material (Leinen) bestand und sich der Kopfform anschmiegte. Daher die ovale Form, vollkommen identisch bei allen Figuren aus den erwähnten Liburner und Japodischen Fundorten; ausgenommen sind die männlichen Gestalten aus Prozor, die eine kegelförmige Mütze einer bestimmten Form wegen eines festeren Materials (Wolle) zeigen; solche Mützen und Figuren finden wir auch auf den bronzenen Wagen aus Steiermark, bei den Fibelreitern aus Este oder bei den Figuren der Illyrer auf dem römischen Tropaeum aus Garduno. Die Reliefs heimischer Herkunft aus der Zeit der römischen Okkupation, obwohl sie weniger stilisiert sind, zeigen gleiche ethnographische Elemente, den Schleier oder ein den Kopfbedeckungen unserer Figuren ähnliches Tuch (Anmerkung 19). In der Figur Nr. 7 wird ein gepanzerter mit Helm und Schild bewaffneter Krieger dargestellt. Die Reduktion des Körpers ist hier vollauf durchgeführt. Gemäss der Zeichnung im Katalog Nr. 128 des Museums von Zadar bestand noch ein solcher Krieger (T. I, Nr. 8), er ist jedoch nicht mehr da; seine Beine waren modelliert. Der Helm des

erhaltenen Kriegers ist auf dem Helmbuschrande mit einer Reihe von Einschnitten verziert. Der plastisch verzierte Schild zeigt drei eingetiefte konzentrische Kreise mit einem Punkt in der Mitte. Das könnte nebst dekorativen Zwecken eine Imitation des Leder- oder Rindenschildes darstellen. Obwohl der Ursprung des Helmes und des Schildes fremd — griechisch — ist, ist die Modellierung und die Arbeitstechnik heimisch — illyrisch. Solche Waffen führen die Krieger auf der Situla aus Certosa. Einen runden Schild führen die Krieger auf der Stela aus Novilara (Anm. 24); solche waren im Gebrauch bei den Etruskern und Veneten. Einen unserem identischen Helm findet man auf dem Gürtel von Magdalenska gora und Vače und auf der Situla aus Vače (Anm. 25, 26) und auch bei den Kriegern aus Jezerine und Ribić bei Bihać (Anm. 27), alles dies im illyrischen Areal.

Für unsere Figuren ist ein Mangel an Plastizität charakteristisch. Von einer vollkommenen Silhouette werden sie nur durch den Schleier, die Warzen, die Vogelformen und durch die Kreis- und Fransenzierung unterschieden. Die Nr. 7 steht von einer ebenen Fläche am weitesten ab und zeigt von der Vorderseite eine teilweise Plastizität.

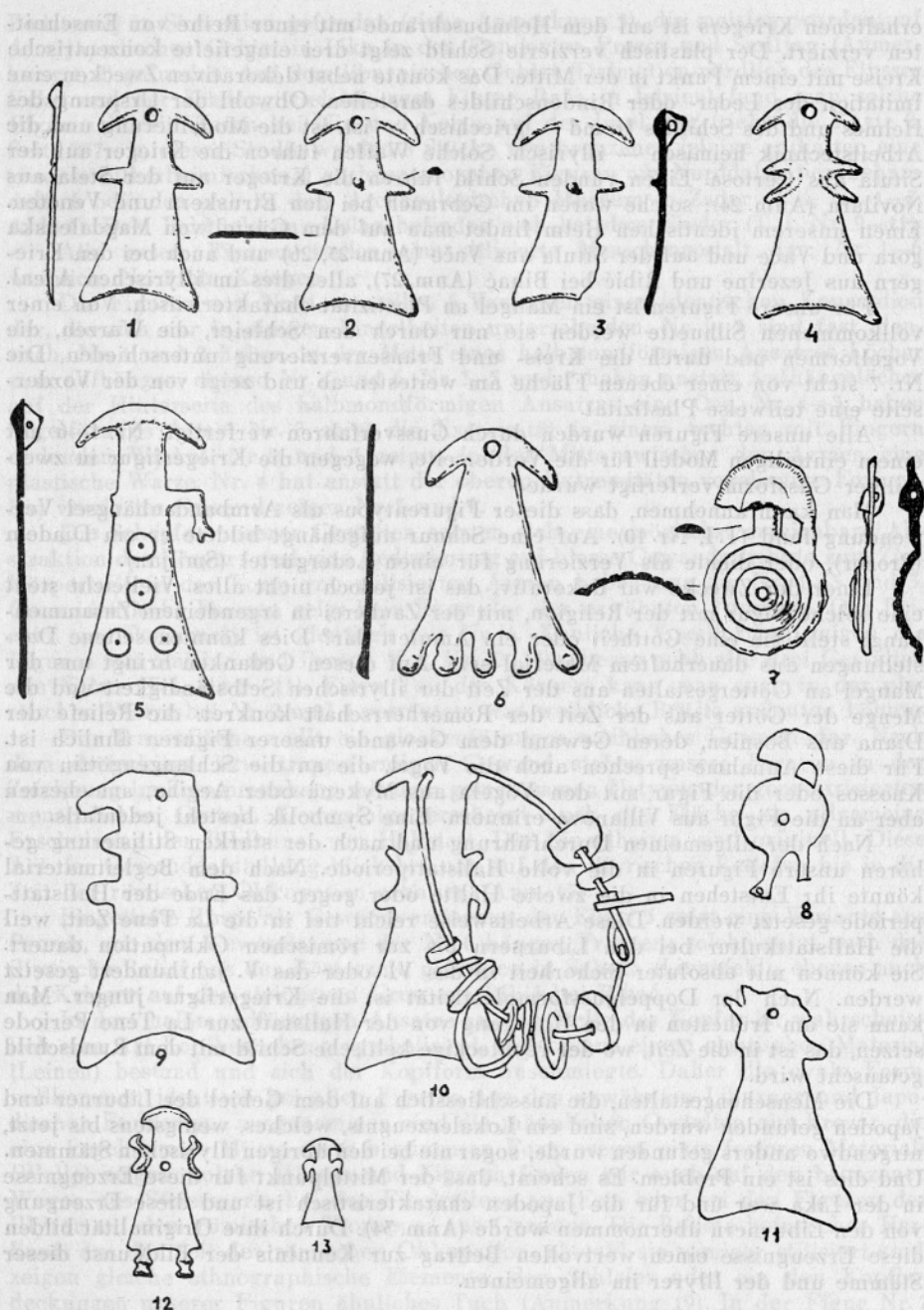
Alle unsere Figuren wurden durch Gussverfahren gefertigt; Nr. 1–6 mit einem einteiligen Modell für die Vorderseite, wogegen die Kriegerfigur in zweiseitiger Gussform gefertigt wurde.

Man kann annehmen, dass dieser Figurentypus als Armbandanhängsel Verwendung fand (T.I, Nr. 10). Auf eine Schnur aufgehängt bildete er ein Diadem (Prozor), oder diente als Verzierung für einen Ledergürtel (Smiljan).

Einer der Zwecke war dekorativ, das ist jedoch nicht alles. Vielleicht steht eine solche Figur mit der Religion, mit der Zauberei in irgendeinem Zusammenhang; stellt sie eine Gottheit oder ein Amulett dar? Dies könnten seltene Darstellungen aus dauerhaftem Material sein. Auf diesen Gedanken bringt uns der Mangel an Göttergestalten aus der Zeit der illyrischen Selbständigkeit und die Menge der Götter aus der Zeit der Römerherrschaft konkret: die Reliefe der Diana aus Bosnien, deren Gewand dem Gewande unserer Figuren ähnlich ist. Für diese Annahme sprechen auch die Vögel, die an die Schlangengöttin von Knossos oder die Figur mit den Vögeln aus Mykenä oder Aegina, am ehesten aber an die Figur aus Villanova erinnern. Eine Symbolik besteht jedenfalls.

Nach der allgemeinen Durchführung und nach der starken Stilisierung gehören unsere Figuren in die volle Hallstattperiode. Nach dem Begleitmaterial könnte ihr Entstehen in die zweite Hälfte oder gegen das Ende der Hallstattperiode gesetzt werden. Diese Arbeitsweise reicht tief in die La Tène Zeit, weil die Hallstattkultur bei den Liburnern bis zur römischen Okkupation dauert. Sie können mit absoluter Sicherheit in das VI. oder das V. Jahrhundert gesetzt werden. Nach der Doppelgussformplastizität ist die Kriegerfigur jünger. Man kann sie am frühesten in den Übergang von der Hallstatt zur La Tène Periode setzen, das ist in die Zeit, wo der rechteckige keltische Schild mit dem Rundschild getauscht wird.

Die Menschengestalten, die ausschliesslich auf dem Gebiet der Liburner und Japoden gefunden wurden, sind ein Lokalerzeugnis, welches, wenigstens bis jetzt, nirgendwo anders gefunden wurde, sogar nie bei den übrigen illyrischen Stämmen. Und dies ist ein Problem. Es scheint, dass der Mittelpunkt für diese Erzeugnisse in der Lika war und für die Japoden charakteristisch ist und diese Erzeugung von den Liburnern übernommen wurde (Anm. 34). Durch ihre Originalität bilden diese Erzeugnisse einen wertvollen Beitrag zur Kenntnis der Bildkunst dieser Stämme und der Illyrer im allgemeinen.

SLOVANSKA NAJDIŠČA V VZHODNI FURLANIJ

PAOLA KOROŠEC

V znanstveni literaturi se pogosto omenjajo luničasti uhani iz Čedadu, ki so jih nekateri tolmačili tudi kot germansko ostalino.¹ Ti uhani, kakor tudi nekatere druge ostaline, pa sodijo v krog köttlške kulturne skupine in so tako izrazite, da jih ni mogoče izločiti iz tega kulturnega kroga. Vsekakor so materialen dokaz slovanske kulture v vzhodni Furlaniji v IX. in X. stoletju. Že zgodovinski viri nam pričajo o posameznih slovanskih sunkih v smeri proti Čedadu in Ogleju. Poleg tega pa je zgodovinsko ugotovljeno tudi naseljevanje Slovencev še preko Tilmenta ob koncu X. stoletja.² Arheoloških materialnih dokazov o naseljevanju v vzhodni Furlaniji pa v resnici doslej nismo imeli, čeprav je bilo nekaj gradiva po raznih muzejih. To gradivo pa kaže, da se je naselitev pričejala že poprej, vsaj v IX. stoletju. Zgodnejših najdb za sedaj še nimamo, kar pa ne izključuje možnosti, da se bodo danes ali jutri tudi odkrile.

V tem članku sem zbrala gradivo severnega dela vzhodne Furlanije, ki je v glavnem v muzejih v Čedadu (Cividale) in v Vidmu (Udine).³ Gradivo južnega dela vzhodne Furlanije, ki je v Trstu in v Ogleju (Aquila), pa bom objavila v drugem članku.

Arheološke najdbe, ki so jih doslej našli na področju tega dela Furlanije, predstavljajo v glavnem slučajne najdbe in sicer iz grobišč. Samo grobišče v Fortuite a Turida (blizu Čedadu), katerega material je v Čedadu, je bilo sistematično raziskano, vendar pa neobjavljeno, razen nekaj že poprej omenjenih uhanov. Poleg te lokalitete imamo doslej znano še grobišče v Corno di Rosazzo, dalje imamo nekaj najdb iz Goda (blizu Gemone) in iz Caporiacca poleg Persa.

Grobišče v Fortuite a Turida, ki ima največ doslej znanega gradiva, je skoraj brez vsakih podatkov tako glede izkopavanj kakor tudi glede ostalih momentov. Gradivo je vneseno v inventar muzeja »Museo civico« v Čedadu pod št. 2171—2212. Žal ne poznamo števila skeletov, ki so bili odkriti v tej nekropoli. Prav tako nimamo ohranjene nobene grobne

¹ Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken, Ljubljana 1943. — Garmanen-Erbe, Monatsschrift für deutsche Vorgeschichte, Jhg. 6., 1941, 69 sl. — Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain, 1942 MAGW, 71).

² Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, 120.

³ Gradivo sta mi ljubeznivo dala na razpolago g. Carlo Someda de Marco, direktor muzeja v Vidmu (Udine) in direktor muzeja v Čedadu (Cividale). Za vso ljubeznivost se jima tu najpristréneje zahvalujem.

celote. Sodeč pa po množini gradiva, je nekropola morala biti srednje velika. Govori se, da je obsegala okoli 23 skeletov, kar bi po množini pridevkov, ki so bili najdeni v grobovih, govorilo za točnost. Vendar so mogoče tu šteli le skelete, ki so imeli pridevke, medtem ko skeleti brez pridevkov niso bili upoštevani. Računati moramo, da imamo v naših slovenskih nekropolah vedno vsaj polovico skeletov brez kakršnih koli pridevkov, včasih pa tudi do dve tretjini. Po vsej priliki so imele tudi tamkajšnje nekropole takšno razmerje.

Ohranjeno gradivo obsega fibule, uhanе, prstane, en nožič in eno puščico. Celotno gradivo grobišča v Fortuite a Turida pripada izraziti köttlaski kulturni skupini, ki, kakor vidimo po tem gradivu, ne sega samo v današnjo zahodno Slovenijo, temveč zajema tudi področje vzhodne Furlanije. Med karakterističnimi objekti iz te lokalitete sta dve fibuli, izdelani iz dvojne bronaste pločevine, ki sta poleg emajliranih litih fibul značilni za köttlasko skupino. Obedve sta na zgornji strani ornamentirani. Prva je okrogla in ornamentirana v tehniki tremoliranja. Na srednjem vzboklem delu je rastlinski motiv v obliki trolistne deteljice (T.I, 4a, b). Takšne fibule manjših oblik s podobno ornametalno tehniko imamo tudi v nekaterih drugih nekropolah köttlaskе skupine. Take so v Mengšu⁴ in Köttlachu,⁵ kjer je kot motiv oblikovan križ, ter v Krunglu,⁶ kjer je kot motiv upodobljena ravno tako kakor v našem primeru trolistna deteljica.

Druga fibula sodi v skupino t. i. dvoramnih fibul. Ornamentirana je tudi v tehniki tremoliranja. Motiv je stilizirana rastlina. Sama fibula ima podobo fibule očalarke, katere srednji del je polkrožno izbočen (T.I, 1). Fragment podobne fibule je najden tudi v Bohinjski Srednji vasi, dalje tudi samo fragment v Langenschönbichlu pri Tullnu. Na osnovi fibule iz Fortuite je mogoče rekonstruirati tudi pravo obliko obeh drugih fragmentov, ki je bila doslej neznana, medtem ko so se fragmenti tolmačili tudi na druge načine. Oba fragmenta so pa našli v grobovih z izrazito köttlaskim materialom. Tako je fragment v Bohinjski Srednji vasi najden v grobu št. 12, v katerem so dobili tudi večje število obsenčnih obročkov in köttlaskih prstanov.⁷ Fragment v Langenschönbichlu pa je bil v grobu z graviranim luničastim uhanom.⁸ Razloček med fortuitskim primerom in obema drugima fragmentoma je samo v upodobitvi ornamentalnega motiva, ker je na zadnjih dveh stiliziran motiv lilije. Dve dvoramni fibuli sta najdeni tudi na Bledu in sicer je ena bronasta (grob 125), druga pa železna (grob 47). Na prvi je pahljačasti ornament, kakor ga imenuje Kastelic. Ta je pa popolnoma identičen z ornamentom na naši fibuli.^{9a}

⁴ Carniola, Ljubljana 1908, T. III, 5.

⁵ Pittioni, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Wien 1943, 16, T. X. 4-6.

⁶ Riegl-Zimmermann, Kunstgewerbe des frühen Mittelalters, Wien 1923, 72, sl. 60.

⁷ Carniola 1908, T. II, 7.

⁸ Fundberichte aus Österreich, II, 1936, kjer nam Beninger poroča, da so na Dunaju iz te nekropole trije bronasti obeski, en obsenčni obroček in dva železna noža.

^{9a} Kastelic-Skerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 39, sl. 13.

Uhane, ki so najdeni v Fortuite, moremo razdeliti v dve glavni skupini, na tako imenovane obsenčne obročke in na luničaste uhane. V prvo skupino spada šest velikih in troje srednjevelikih obročkov iz debelejšje bronaste žice s konusi na koncih. Sem sodi tudi skoraj kot zapestnica velik obroček iz debele bronaste žice ravno tako s konusi na koncih. Poleg tega pa imamo tudi še več fragmentov podobnih obročkov. Medtem ko imajo ti obročki konuse na obeh koncih, imamo še tri obročke, pri katerih se samo en konec končuje v konus, drugi konec pa je ravno odrezan (T. II, 3, 4, 5).

Eden od izrazitih obročkov ali uhanov köttlache skupine je tip uhana s tremi jagodami (T. II, 2). Na našem najdišču so našli dva takšna uhana, katerega jagode so bikonične, sestavljene iz dveh votlih polovic. Obroček je med jagodami ovit s filigransko žico. Kraja obročka se pa končujeta v kvačici. Medtem ko je en uhan hranjen v celoti, drugemu manjka polovica ene jagode. Vendar pa ta dva primera tu nista bila osamljena, ker imamo tudi še bronaste fragmente dveh podobnih uhanov. Tip takšnega uhana nam je znan iz Köttlacha;⁹ tam se en kraj končuje v S-petljo, drugi pa v kvačico. Podoben obroček so našli tudi v Strassengelu,¹⁰ z enim fragmentiranim koncem, medtem ko se drugi končuje v S-petljo. Dobro ohranjen identičen uhan je najden tudi v Diemlachu,¹¹ kjer so odkrili le dva skeleta. Kot pridevek sta imela dva takšna uhana. Primer, ki ga je objavil Dinklage,¹² ima kraja, ki se končujeta v petljo in kvačico. Poleg teh je podoben tip uhanov najden tudi v Črnomlju,¹³ in sicer so ohranjeni štirje fragmentirani obročki s S-koncem, toda samo še z eno ohranjeno jagodo.

Naši uhani tega tipa, ki jih moramo prišteti köttlachi kulturni skupini, so tipični prav za to skupino. Uhane s tremi jagodami imamo sicer tudi v dalmatinski skupini, ki se pa tako tipološko kakor genetično razločujejo od naših ter se med seboj nikakor ne morejo povezati. S tem pa ni mišljeno, da ne bi mogel obstajati neki vpliv dalmatinske kulturne skupine, kjer imamo izredno veliko raznih tipičnih variant, vendar pa izdelanih v povsem drugi koncepciji. Vprašanje medsebojnega odnosa teh dalmatinskih uhanov z našimi še ni niti načeto, čeprav bi bilo izredno zanimivo. Vsekakor pa bi eventualen vpliv morali prej pričakovati direktno proti severu, ne pa proti zahodu. Tako je skoraj odveč trditi, da so v okolici Čedad takšni uhani dospeli direktno s severa, niso pa pod nekim drugim vplivom z jugovzhoda. V tej smeri namreč nimamo niti strnjenih naselbin, vsaj kar zadeva furlansko področje.

Drugo skupino uhanov predstavlja deset luničastih uhanov, ki se morajo razdeliti delno tako po načinu ornamentike in tudi po tehničnem delu na dve skupini: na emajlirane uhane, od katerih sta najdena le dva, ter na gravirane, od katerih so našli osem primerov. Emajlirana uhana sta vlita v bronu in predstavljata par. Zelo dobro sta ohranjena, samo

⁹ Pittioni, Köttlach, T. XI, 7.

¹⁰ MAGW 1889, 166.

¹¹ Fundberichte aus Österreich, I, 23.

¹² Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur, T. 6.

¹³ V tej lokaliteti so najdeni tudi še drugi skeleti z enakimi uhani. Material ni objavljen.

enemu je fragmentiran obroček. Rastlinski motiv, ki je kot ornament, je izdelan v jamičastem emajlu modre barve (T. I, 23). Omeniti moram, da so takšni emajlirani uhani poleg že v znanih lokalitetah köttlške kulturne skupine tudi še na drugih mestih vzhodne Furlanije, tako v Caporiaccu v bližini Persa in v Corno di Rosazzo.¹⁴

Vsi uhani skupine graviranih luničastih uhanov so zelo dobro ohranjeni. Ornamentirani so v tehniki tremoliranja z raznovrstnimi geometričnimi motivi, ki predstavljajo razne cikcakaste linije v eni ali v več vrstah, dalje viseče polkroge, šrafirane in nešrafirane trikotnike ter horizontalne linije, paralelne z robovi uhana, in krajše vertikalne linije. En uhan pa ima polmesečne, na sredi prelomljene motive. Večina uhanov (T. I, 5, 7, 10) ima na rogovih lunule manjše plastične jagode. Le en uhan je brez takih izrazitih jagod (T. I, 9), medtem ko se pri dveh drugih jagoda končuje v izrazito S-petljo, a obroček teh uhanov je zviti v kvačico (T. II, 1). Analogij ali komparativnega gradiva za ta dva uhana za sedaj nimamo nikjer. Poleg teh dveh posebnih uhanov imamo na našem najdišču še tri uhane, katerih obroček se končuje v plastično jagodo (T. I, 6, 8). Tudi taki uhani, pri katerih bi se obroček končal v jagodo, doslej niso znani v literaturi. Izjemo predstavlja le uhan, najden na Ptujskem gradu v grobu 203.¹⁵ Mogoče bi v to skupino mogli staviti še en uhan iz Bohinjske Srednje vasi, kjer je, sodeč po sliki,¹⁶ na koncu obročka manjša odebelitev.

Gravirani uhani so zelo razširjeni po vseh najdiščih köttlške kulturne skupine. Ornamentirani s cikcakastimi linijami v dveh vrstah so v Langenschönbichlu¹⁷ in v Wallensdorfu.¹⁸ Z eno cikcakasto linijo so pa v Köttlachu¹⁹ in v Ljubljani.²⁰ Motiv polkrogov je pa na raznih najdiščih. Posameznih motivov, kakor tudi sistema celotne ornamentike v tej obliki (T. I, 9), pa na luničastih uhanih ne nahajamo drugod, ampak le v Furlaniji.²¹

Med gradivom te lokalitete so našli tudi deset prstanov, ki so vsi uliti. Razdeliti jih moramo v dve glavni skupini. V prvo vrsto bi prišli štirje prstani polkrožnega preseka (T. II, 7), v drugi skupini so pa ploščati prstani, katerih so našli šest. Ti so pa ornamentirani s cikcakasto linijo, z majhnimi krožiči ali brez njih, dalje s krožiči z vdolbino na sredi (T. II, 8a—d), ali pa z vodoravnimi kanelurami (T. II, 6). Tudi ti prstani so izrazito köttlški in jih nahajamo v belobrdski samo sporadično.

Poleg nakita, ki so ga našli v tej nekropoli, sta znana tudi dva kosa orožja. Kot prvi predmet sodi sem majhen železen nož, katerega rezilo je ostro oddeljeno od ročaja, hrbet pa je raven. Drugi predmet pa je

¹⁴ Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur*, T. III, 5, je v muzeju v Vidmu (Udinah).

¹⁵ Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950, sl. 54, str. 323, sl. b.

¹⁶ Carniola 1908, T. II, 20.

¹⁷ Germanen-Erbe 1941, 74, sl. 41.

¹⁸ l. c. 74, sl. 39.

¹⁹ Pittioni, Köttlach, T. VII, 1—6.

²⁰ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1937, 136, sl. 1 g.

²¹ Uhan je v Museo Civico v Vidmu (Udine).

majhna železna puščica listaste oblike. Oba predmeta, tako nož kakor puščica, sta atipična za časovno in kulturno opredelitev te nekropole.

Grobišče v Corno di Rosazzo, katerega gradivo je v Museo Civico v Vidmu (Udine), predstavlja majhno nekropolo s sedmimi skeleti, od katerih je eden otroški.²² Najdba tega grobišča sodi tudi med naključne. Pri kopanju vodovoda v tamkajšnjem župnišču so našli skelete 0,70 m globoko. Ležali so eden za drugim, usmerjeni od zahoda proti vzhodu. Ne vemo niti pravega števila tu obstoječih grobov, katerih mora biti glede na vrsto, kakor so ležali, veliko več in pripadajo večji nekropoli. Ohranjena sta le dva luničasta bronasta emajlirana uhan s tremi roglji. Na enem uhanu je kot ornament upodobljen zelo pogosto uporabljen stiliziran rastlinski motiv. Emajl, ki je na tem uhanu, je modre, zelene in delno bele barve (T. III, 1). Obroček je pri tem uhanu fragmentiran. Drugi uhan je ornamentiran z živalskim motivom (T. III, 2). Ker je uhan že zelo izrabljen, niso več opazne gravirane linije, kakršne nahajamo na drugih podobnih uhanih. Emajl, ki je bil zelenomoder, je tu zvečine že izpadel. Motiva, ki sta na teh dveh uhanih, kakor tudi motive na uhanih iz Fortuite, nahajamo na velikem številu drugih uhanov v köttlaški kulturni skupini.

Poleg zgornjih emajliranih uhanov so v tej nekropoli našli pri otroškem skeletu tudi še dva obsenčna obročka s konusi na konceh (T. III, 3). Uporabljena pa nista bila kot obsenčna obročka, temveč kot zapestnici, ker sta bila na rokah skeleta.

Tretja nekropola leži v Caporiaccu, od koder je znan velikokrat citirani emajlirani bronasti uhan (T. III, 5). Ta je danes v Museo Civico v Vidmu (Udine). Drugega gradiva s te lokalitete za sedaj ne poznamo. Omenjeni uhan so našli po naključju. Ni izključeno, da je bila tu večja nekropola, o kateri pa za sedaj nimamo nikakršnih podatkov. Omenjeni uhan je ornamentiran v tehniki graviranja. V medprostorih so pa jamice z emajlom bele, črne in zelene barve. Kombinacijo dveh tehnik nahajamo tudi na emajliranih uhanih, ki so ornamentirani z živalskim motivom, medtem ko so redkejši pri stiliziranih rastlinskih motivih. Podobno tehniko imamo tako na uhanih na Ptujskem gradu,²³ kakor v Krunglu²⁴ in v Mengšu.²⁵

Verjetno je bila nekropola tudi v Godo di Gemona. Iz te nekropole imamo ravno tako samo en uhan ali obroček, izdelan iz tanjše bronaste žice, ki ima na svoji spodnji strani štiri zanke. Tudi ta uhan je bil najden po naključju in je danes v istem muzeju kakor zgornji (T. III, 4). Zadnja zanka na uhanu je rabila kot petlja, medtem ko je drugi konec obročka rabil kot kvačica. Analogne primere za ta uhana so našli na Ptujskem gradu v grobu 267,²⁶ dalje v Bohinjski Srednji vasi v grobu 23,²⁷

²² C. Somena de Marco, *Reperti archeologici in Friuli* (Accademia di scienze lettere e arti di Udine), Udine 1955, 20 sl., sl 17.

²³ Korošec, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*, Celje 1947, sl. 24.

²⁴ *Archeologiai Értésítő*, 1897, T. V. 1—9.

²⁵ Carniola 1908, T. II, 25.

²⁶ Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem polju*, 191, sl. 86.

²⁷ Carniola 1908, T. II, 15.

v Buzetu,²⁸ v Hohenbergu,²⁹ na Bledu³⁰ in tudi drugod.³¹ Sodeč po analogijah, je imel verjetno tudi uhan iz Goda nekdanj v zankah na spodnji strani priveske v obliki verižic.

Med gradivom v Museo Civico v Vidmu je tudi velik dobro ohranjen bronast, graviran uhan, ki je v inventarju zapisan pod lokaliteto »Taranto«. Po svoji velikosti in tudi ornamentiki, s tem da je rabil kot uhan na desnem ušesu ali pa na desni strani, je popolnoma podoben uhanu iz Fortuite (T.I, 9). Prav ta identičnost pa nam govori, da ga nikakor niso mogli najti v Tarantu. Ta uhan je kakor tisti, ki je najden v Godo di Gemona, podaril muzeju neki zbiratelj starin. Zdi se, da je v inventar pomotoma vneseno mesto darovatelja kot najdišče predmeta. Ni pa izključeno tudi, da je namesto »Tarcenta« vneseno ime Taranto. Ne glede na ta dva momenta ni nikake verjetnosti, da bi bil ta uhan najden tako globoko v Južni Italiji, ker doslej nimamo nobenega dokaza, ki bi govoril za tako možnost. Zato ne more biti dvoma, da pripada tudi ta uhan Vzhodni Furlaniji že glede na svojo identičnost z uhanom iz Fortuite in tudi glede na uhan iz Goda, ki ga je darovatelj prav tako podaril temu muzeju iz svoje zbirke.

Če pogledamo na splošno omenjene predmete teh grobišč, bomo videli, da imamo doslej samo nakit. Ako izvzamemo mali nožič in železno puščico iz nekropole v Fortuite, vidimo, da orožja kot takega nimamo nobenega. Škoda je, da nimamo vsaj površnega opisa grobov iz največje doslej znane nekropole v Fortuite, da bi vsaj vedeli, kakšni skeleti so bili tu odkriti. Zanimivi sta pa pri tej nekropoli dve dejstvi. Prvo je pač to, da nimamo nikakršne sledi keramike, a drugo, da tu ni nikakršnega sledu tujega materiala, kar bi vsekakor bilo pričakovati zaradi bližine langobardskega področja. Carla Someda de Marco je v najnovejši objavi gradiva iz Corno di Rosazzo že poprej omenjene uhane, ki so tako značilni za kottlaško kulturno skupino, etnično pripisal Langobardom. Po ornamentiki jih opredeljuje v II. langobardski stil. Na koncu svoje domneve se pa Someda omejuje, da je namreč ta tip bil uporabljen pri Slovanih, in sicer le »nelle regioni della Slavia«.³²

Glede na razne hipoteze raznih znanstvenikov, ki se ukvarjajo z vprašanjem, ali so uhani pri moških ali pri ženskih skeletih, lahko odgovorimo na osnovi cele vrste sistematičnih raziskovanj in izkopavanj, da so uhani v glavnem pridevek ženskih skeletov. V raznih slovanskih nekropolah se je lahko videlo, da so uhane v glavnem nosile le žene. Kolikor je pa kak uhan najden v moškem grobu, je pa bil najden le eden ali pa največ dva. Na grobišču v Fortuite v resnici ne vemo, kolikšno je bilo število uhanov v posameznih grobovih, vendar nam gradivo govori, da je moralo biti v posameznih grobovih tudi več uhanov.

Po najdenem gradivu ne smemo soditi, da so bila naša grobišča v Furlaniji bogatejša, kakor so n. pr. Kottlach, Perova pri Beljaku in ne-

²⁸ Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur, T.IV. — Arheološki vestnik 1955, 123, T.I, 5.

²⁹ Archeologiai Értesítő 1897, T.I, 2—7.

³⁰ Kastelic-Skerlj, Slovanska nekropola na Bledu, 31, sl. 19.

³¹ Rad Jugoslavenske akademije 268, 1940, 29, sl. 27.

³² C. Someda, Reperti Archeologici, 22.

katera druga. Ako izvzamemo dve fibuli in emajlirane uhanе, moramo priznati, da je ves ostali material dokaj enoličen, kakor po obliki, tako tudi po ornamentiki. Po analogijah lahko presodimo, da ima ornamentika lokalen značaj, in sicer značaj Vzhodne Furlanije. Drugi moment, ki udari v oči, je identičnost uhana, najdenega v Fortuite, z uhanom, ki je v muzeju v Vidmu. Oba uhana potekata nesporno iz ene in iste delavnice. To nam dalje govori, da so morali imeti nosilci teh predmetov v teh krajih tako svoje obrtnike kakor svoje delavnice, ki so zadovoljevale domače potrebe. Sodeč po tem so prebivalci in obrtniki morali biti tu stalno naseljeni in niso mogli pripadati kakim potujočim rodbinam ali pa kakemu vojaškemu napadalnemu oddelku.

Vsa našeta najdišča, ki so okoli langobardskega limesa in sodijo v čas, ko je bilo slovensko ozemlje pod frankovsko nadoblastjo, pričajo, da so Slovenci že tedaj, to je v 9. stoletju, bili stalno naseljeni v teh krajih. Vendar so pa, čeprav živeči na skrajnem jugozahodu, morali biti v stikih s svojimi sonarodnjaki na severu in severovzhodu. Za to govori predvsem pojav emajliranih uhanov, njihovi ornamenti in barva emajla (T. I, 2, 3 in T. III, 1, 2), kakršne imamo tudi v nekropolah, ki so severno od Furlanije v centru köttláske kulturne skupine. Tako bi naši primeri takih emajliranih uhanov govorili, da so v Furlanijo dospeli po trgovski poti. Delavnice za njih izdelavo bi bile potemtakem nekje na severu, ne pa na jugu — na področju današnje Furlanije.

Celotno gradivo, najdeno doslej v Vzhodni Furlaniji, pripada köttláski kulturni skupini 9.—10. stoletja. Nikakor ga pa ne moremo staviti v 8. stoletje, kakor za posamezne predmete domneva Someda,³³ ker analognih predmetov za tako visoko datacijo nimamo.

RIASSUNTO

Scoperte archeologiche del periodo slavo nel Friuli orientale

Il materiale ripetutamente menzionato e classificato da alcuni scienziati come germanico oppure come longobardo serve di prova conclusiva per l'esistenza del popolo slavo nel Friuli orientale.

In questo saggio non si prende in considerazione che il materiale del Museo Civico di Cividale come pure quello del Museo Civico di Udine che comprende i luoghi della parte settentrionale del Friuli orientale. Benché questo materiale rappresenti soprattutto le scoperte casuali come quelle dalle necropoli: Corno di Rosazzo, Godo (Gemona) e Caporiacco (Pers), c'è nelle vicinanze di Cividale (Fortuite a Turida) anche una necropoli più estesa, intorno alla quale furono fatte delle ricerche sistematiche.

Tutto questo materiale, consistente in fibule, orecchini, anelli, un coltello ed una freccia, ha analogie nel materiale del gruppo di civiltà di Köttlach, ne menzioniamo alcuni luoghi di questo gruppo: Köttlach, Langenschönbichl, Krungl, Diemlach, Wallensdorf, il castello di Ptuj, Mengeš, Bohinjska Srednja vas, Pinguente ecc. Per la civiltà di Köttlach, oltre le fibule, come quelle di Fortuite, sono molto caratteristici gli orecchini a lunula con smalto, oppure incisi, come quelli trovati a Fortuite, a Corno di Rosazzo, a Caporiacco ed un orecchino che

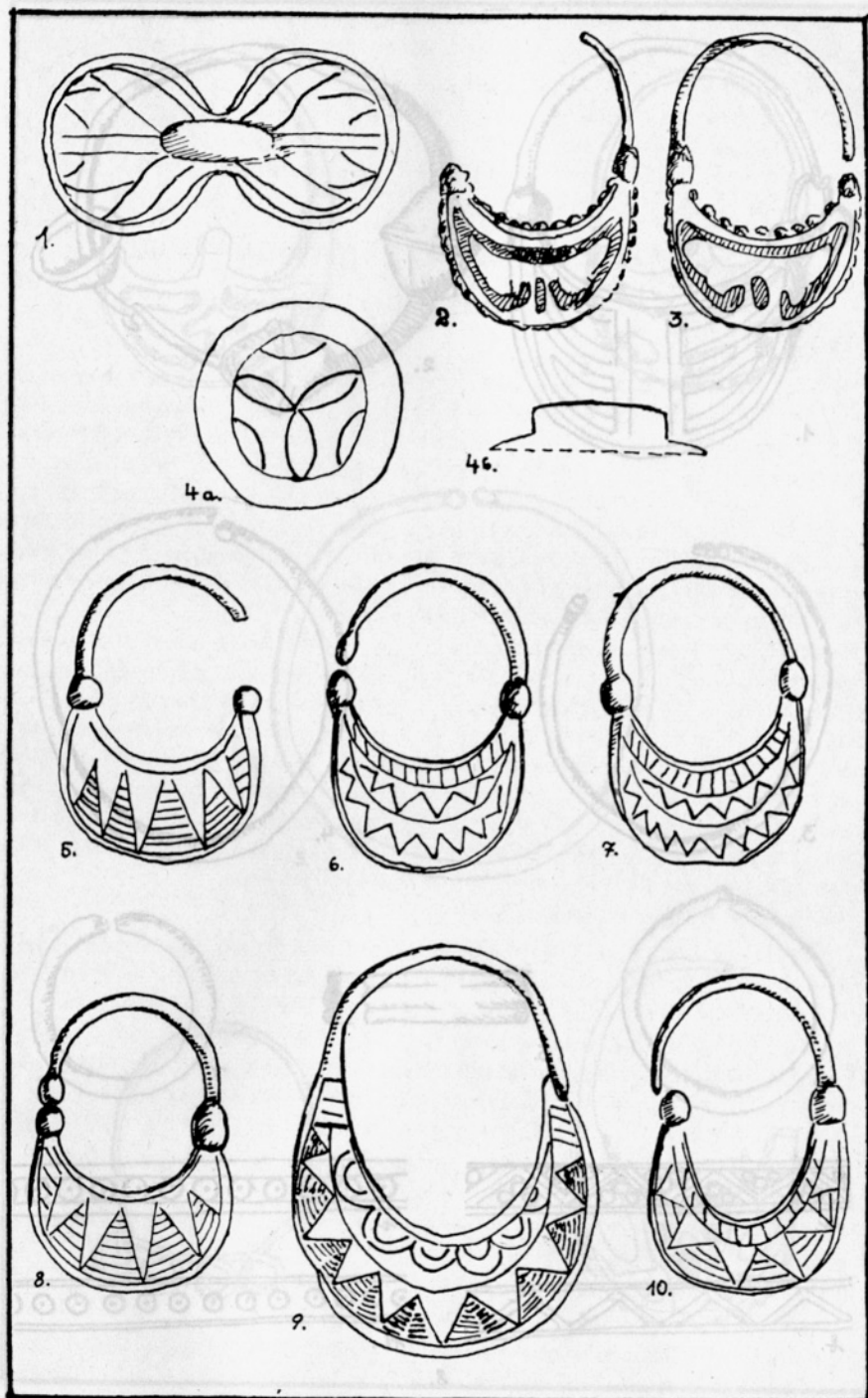
³³ l. c. 22.

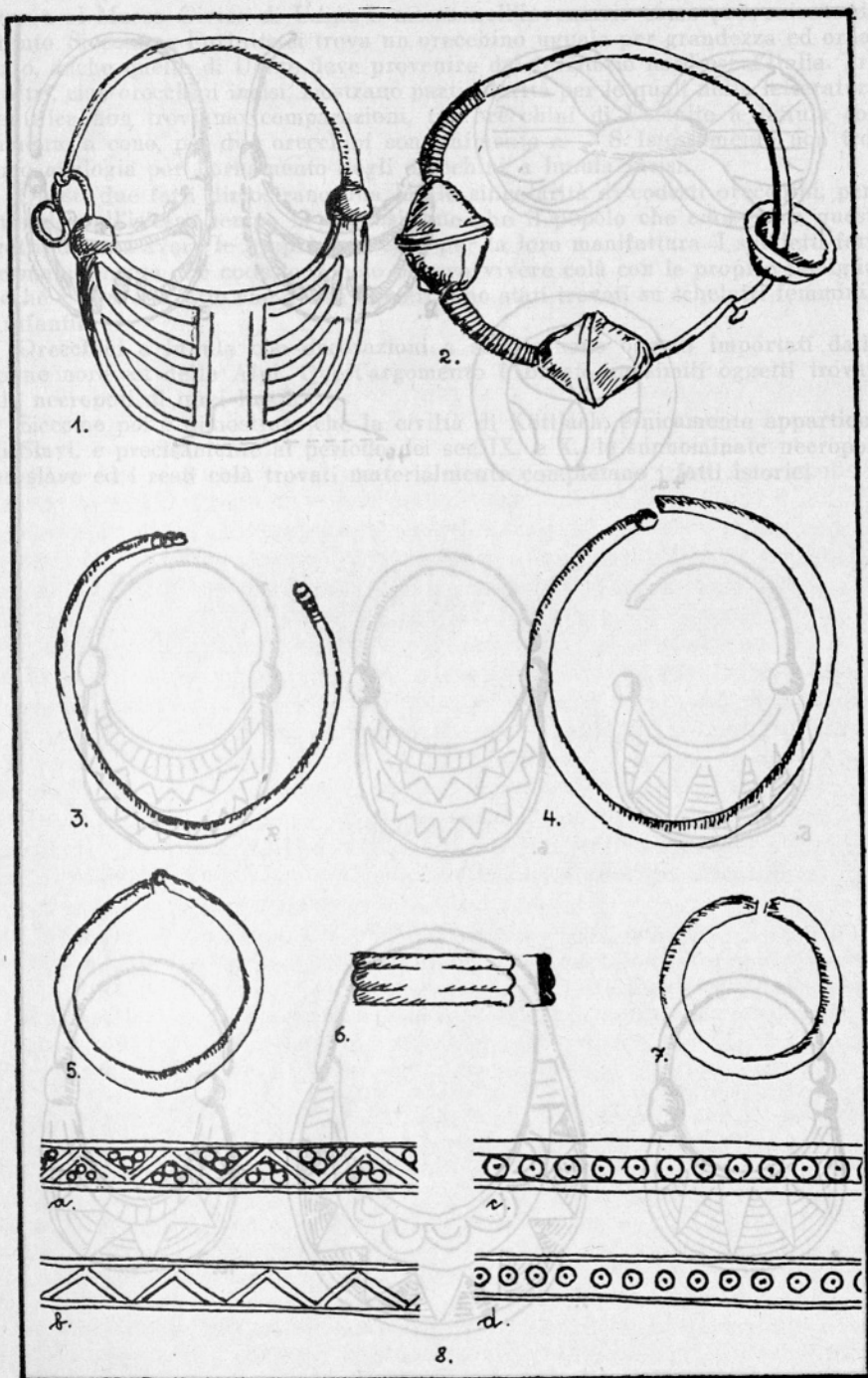
si trova al Museo Civico di Udine e messo nell'inventario come proveniente da Taranto. Siccome a Fortuite si trova un orecchino uguale per grandezza ed ornamento, anche quello di Udine deve provenire dal territorio nord-est d'Italia. Tra gli altri, cioè orecchini incisi, mostrano particolarità per le quali nella letteratura scientifica non troviamo comparazioni, tre orecchini di Fortuite a lunula con finimento a cono, poi due orecchini con finimento a — S. Istessamente non troviamo analogia per l'ornamento degli orecchini a lunula incisi.

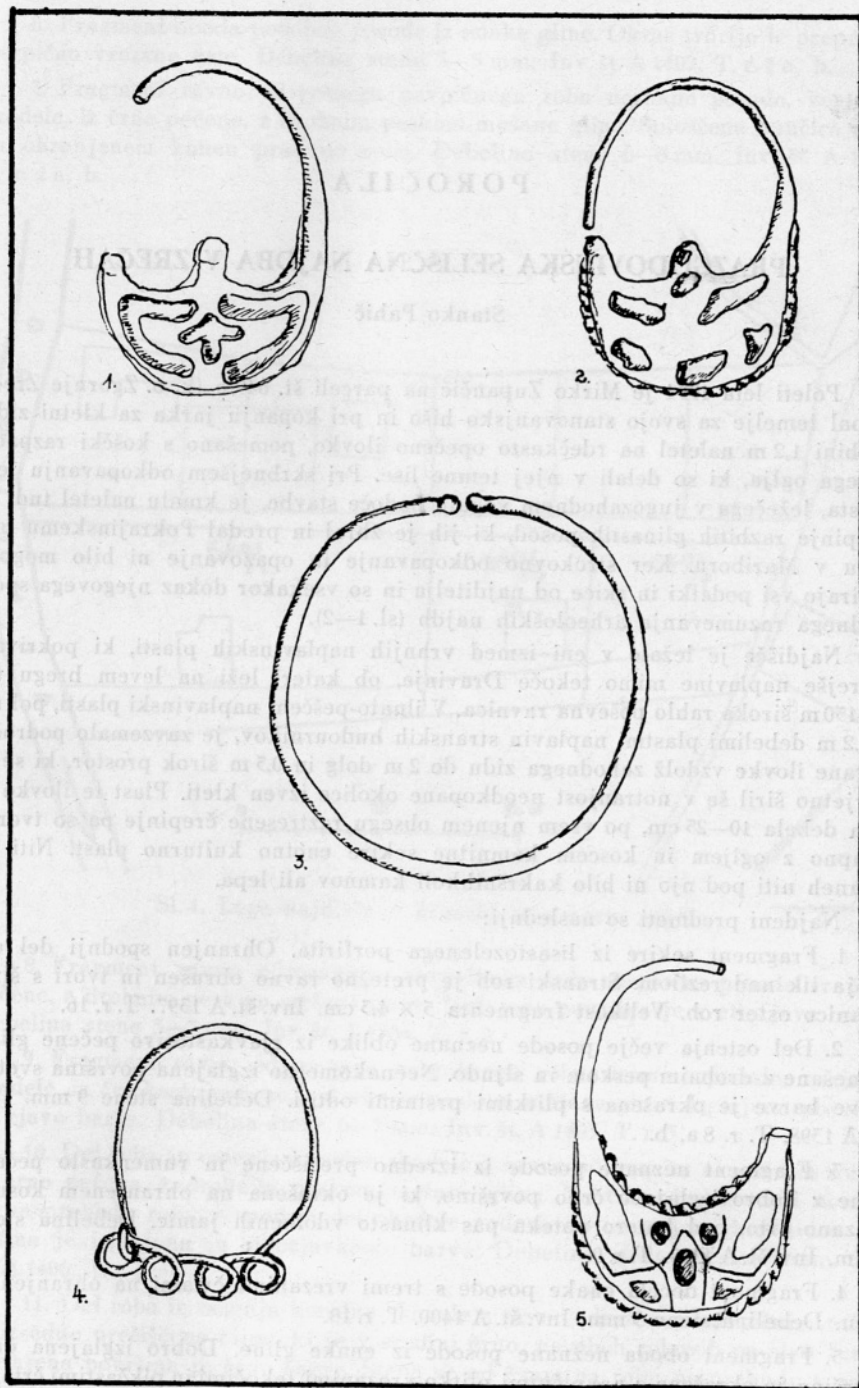
Questi due fatti dimostrano una locale singolarità di codesti orecchini, permettendo nell'istesso tempo la supposizione che il popolo che adoperava questi oggetti, doveva avere le proprie botteghe per la loro manifattura. I suddetti fatti affermano ancora che codesto popolo doveva vivere colà con le proprie famiglie, giacché è sicuro il fatto che questi oggetti sono stati trovati su scheletri femminili ed infantili.

Orecchini a lunula con decorazioni a smalto sono oggetti importati dalla regione nord-est delle Alpi. Quest'argomento è basato su simili oggetti trovati nelle necropoli di quei luoghi.

Siccome poi è dimostrato che la civiltà di Köttlach, etnicamente appartiene agli Slavi, e precisamente al periodo dei sec. IX. e X., le sunnominate necropoli sono slave ed i resti colà trovati materialmente completano i fatti storici.

POROČILA

PRAZGODOVINSKA SELIŠČNA NAJDBA V ZREČAH

Stanko Pahič

Poleti leta 1954 je Mirko Zupančič na parceli št. 649/6 (k. o. Zgornje Zreče) kopal temelje za svojo stanovanjsko hišo in pri kopanju jarka za kletni zid v globini 1,2 m naletel na rdečkasto opečeno ilovko, pomešano s koščki razpadajočega oglja, ki so delali v njej temne lise. Pri skrbnejšem odkopavanju tega mesta, ležečega v jugozahodnem vogalu bodoče stavbe, je kmalu naletel tudi na črepinje razbitih glinastih posod, ki jih je zbral in predal Pokrajinskemu muzeju v Mariboru. Ker strokovno odkopavanje in opazovanje ni bilo mogoče, izvirajo vsi podatki in skice od najditelja in so vsekakor dokaz njegovega spodbudnega razumevanja arheoloških najdb (sl. 1—2).

Najdišče je ležalo v eni izmed vrhnjih naplavinjskih plasti, ki pokrivajo starejše naplavine mimo tekoče Dravinje, ob kateri leži na levem bregu tod do 150 m široka rahlo poševna ravnica. V ilnato-peščeni naplavinski plasti, pokriti z 1,2 m debelimi plastmi naplavin stranskih hudournikov, je zavzemalo področje ožgane ilovke vzdolž zahodnega zidu do 2 m dolg in 0,5 m širok prostor, ki se je verjetno širil še v notranjost neodkopane okolice izven kleti. Plast te ilovke je bila debela 10—25 cm, po vsem njenem obsegu raztresene črepinje pa so tvorile skupno z ogljem in koscem kamnitne sekire enotno kulturno plast. Niti ob straneh niti pod njo ni bilo kakršnihkoli kamnov ali lepa.

Najdeni predmeti so naslednji:

1. Fragment sekire iz lisastozelenega porfiritu. Ohranjen spodnji del obrobja tik nad rezilom. Stranski rob je pretežno ravno obrušen in tvori s širšo stranico oster rob. Velikost fragmenta $5 \times 4,5$ cm. Inv. št. A 1397. T. r. 16.

2. Del ostenja večje posode neznane oblike iz rjavkastosivo pečene gline, pomešane z drobnim peskom in sljudo. Neenakomerno izglačena površina svetlorjave barve je okrašena s plitkimi prstnimi odtisi. Debelina stene 9 mm. Inv. št. A 1398. T. r. 8 a, b.

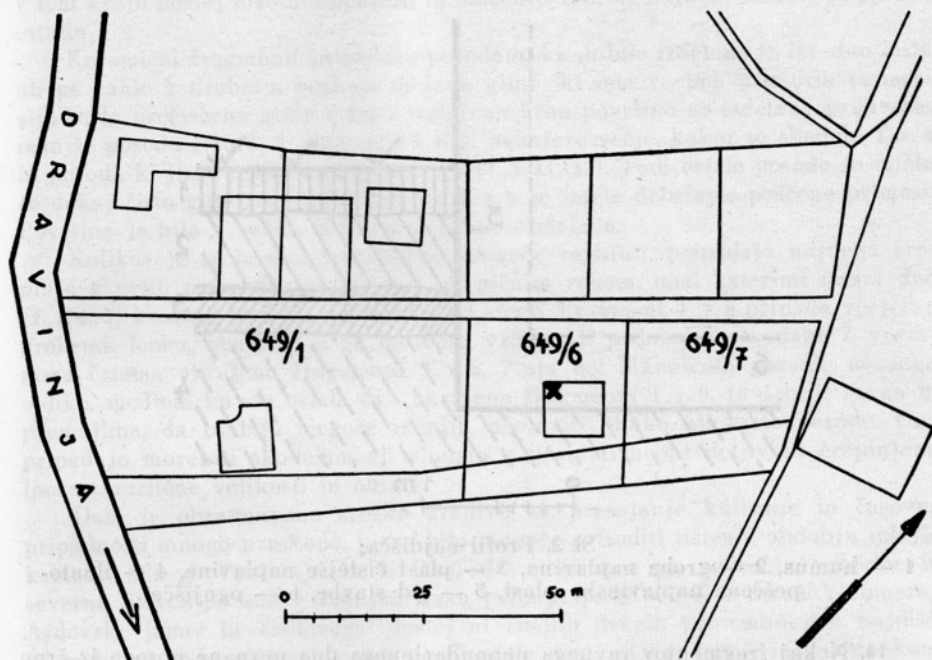
3. Fragment neznane posode iz izredno prečiščene in rumenkasto pečene gline z dobro izglačeno črno površino, ki je okrašena na ohranjenem kosu z vrezano črto, pod katero poteka pas klinasto vdolbenih jamic. Debelina stene 4 mm. Inv. št. A 1399. T. r. 9.

4. Fragment docela enake posode s tremi vrezanimi črtami na ohranjenem kosu. Debelina stene 3 mm. Inv. št. A 1400. T. r. 10.

5. Fragment oboda neznane posode iz enake gline. Dobro izglačena črna površina je okrašena z navpičnimi plitko vrezanimi tekočimi in pikčastimi črtami, ki se na obodu končujejo. Debelina stene 4—5 mm. Inv. št. A 1401. T. r. 6 a, b.

6. Fragment oboda podobne posode iz enake gline. Okras tvorijo le preproste navpično vrezane črte. Debelina stene 3–5 mm. Inv. št. A 1402. T. r. 7 a, b.

7. Fragment ravno odrezanega navpičnega roba neznane posode, verjetno skodele, iz črno pečene, z drobnim peskom mešane gline. Sploščena bunčica sega na ohranjenem koncu prav do roba. Debelina stene 6–8 mm. Inv. št. A 1403. T. r. 1 a, b.

Sl. 1. Lega najdišča v Zrečah; x = mesto najdbe

8. Fragment ravno odrezanega navpičnega roba neznane posode iz črno pečene, z drobnim peskom mešane gline. Izglajena površina je svetlorjave barve. Debelina stene 5–7 mm. Inv. št. A 1404. T. r. 2.

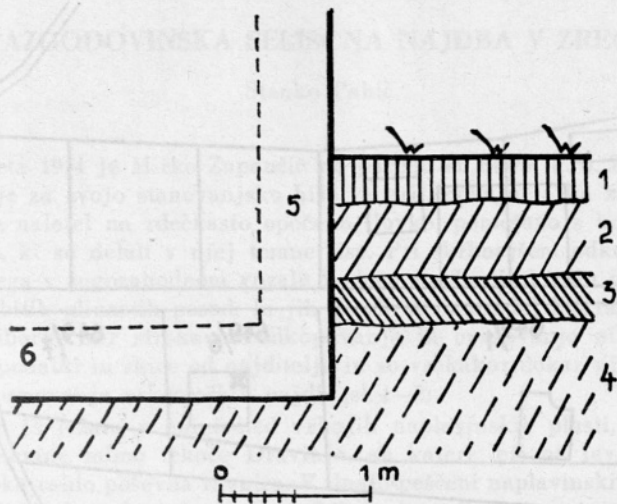
9. Fragment ravno odrezanega navpičnega roba neznane posode, verjetno skodele, iz črnkasto pečene, z drobnim peskom mešane gline. Izglajena površina je rjave barve. Debelina stene 6–7 mm. Inv. št. A 1405. T. r. 3.

10. Del roba in ostenja konične skodele z ravno odrezanim navpičnim robom iz črno pečene, z drobnim peskom mešane gline. Na ohranjenem delu ostenja je na prehodu roba v spodnji del skodele vodoravno iztegnjena bradavica. Površina je izglajena in sivorjavekaste barve. Debelina stene večidel 6 mm. Inv. št. A 1406. T. r. 5.

11. Del roba in ostenja konične skodele z ravno odrezanim navpičnim robom iz izredno prečiščene gline, ki je v sredini črno, na obeh robovih pa sivo žgana. Izglajena površina je črne barve. Stena se od 7 mm na robu na prehodu v rahlo usločeni spodnji del najprej odebeli, nato pa stanjša proti dnu na 4 mm. Inv. št. A 1407. T. r. 4.

12. Fragmentiran do 3,7 cm širok trakast ročaj iz izredno prečiščene, svetlo-sivo pečene gline. Skrbno izglajena površina je črne barve. Vrhnji del ima širok ploščat prehod v rob neznane posode. Debelina do 10 mm. Inv. št. A 1408. T. r. 12 a, b.

13. Fragment enakega, 2,7 cm širokega in do 8 mm debelega trakastega ročaja iz prav take gline. Vrhnji del kaže soroden prehod v rob neznane posode. Inv. št. A 1409. T. r. 11 a, b.

Sl. 2. Profil najdišča:

1 — humus, 2 — groba naplavina, 3 — plast čistejše naplavine, 4 — ilnato-peščena naplavinna plast, 5 — zid stavbe, 6 — ognjišče

14. Nekaj fragmentov ravnega nepoudarjenega dna neznane posode iz črno pečene, z drobnim peskom mešane gline. Slabše ohranjena površina je svetlorjave barve. Debelina dna 7 in ohranjenega dela tanjšajočih se sten 5 mm. Inv. št. A 1410. T. r. 15.

15. Fragment rahlega vbočenega dna neznane posode iz prečiščene, svetlorjavo pečene gline z izglajenim črnkastim ostenjem. Debelina dna 4, ohranjene stene 6 mm. Inv. št. A 1411. T. r. 15.

16. Fragment ravnega dna neznane posodice iz izredno prečiščene, sivo pečene gline, z dobro izglajeno površino črne barve. Debelina dna 3–4 mm. Inv. št. A 1412. T. r. 14.

17. Nekaj fragmentov sten različnih posod, ki so bile večini izdelane iz ali izredno prečiščene, sivo pečene gline ali pa iz s peskom mešane gline, ki je bila črnkasto ali rjavkasto pečena. Izglajena površina je pri drobnih črepi-njicah črne, pri večjih pa svetlorjave barve in na nekaj kosih neke posode rahlo porozna. En sam fragment iz s peskom mešane črno pečene gline ima črno notranjo in rdečkasto zunanjo površino.

Kot je bilo mogoče razbrati iz podatkov in kasnejšega ogleda najdišča, pripada najdba ognjiščnemu delu preproste, morebiti nekoliko v zemljo vglobljene kolibe, od katere pa ni znanih drugih sledov. Prisojna ravnica na levem bregu Dravinje, zavarovana proti severu z obrobniimi pohorskimi obronki, je

očitno predstavljala ugoden prostor za bivanje, saj se Dravinja komaj tu izvije iz ozke globeli, v svojem nadaljnjem toku pa teče preko širše, deloma zamočvirjene in poplavam izpostavljene doline. Po opustitvi je bil ta prostor v teku časa ob rednih naplavljanjih izmed obronkov prihajajočega potočka vzdignjen do današnje površine. Ni znano, ali gre tu za osamljen objekt, ali pa za naselje, vendar je treba pripomniti, da pri kopanju temeljev za številne nove zidave v tem kraju doslej niso bili opaženi in morebiti tudi ne najdeni sledovi podobnih ostalin.

Keramični fragmenti pripadajo posodam, ki so bile izdelane iz izredno čiste ali pa rahlo z drobnim peskom mešane gline, ki ima v obeh primerih primesi sljude. Iz prečiščene gline z lepo izglajeno črno površino so izdelane predvsem manjše posode (T. r. 6, 7, 9, 10, 14), a tudi nekatere večje, kakor so skodele T. r. 4 in posodi, ki jima pripadata oba ročaja (T. r. 11, 12). Tudi ostale posode so imele še dokaj čisto glino, le velika posoda T. r. 8 je imela debelejšje peščene primesi. Površina je bila v večini primerov skrbno obdelana.

Kolikor je iz bornih fragmentov mogoče razbrati, pripadajo najdene črepinje v petih primerih skodelam z navpičnim robom, med katerimi imata dve (T. r. 4, 5) konične in nekoliko konkavne stene. Fragment T. r. 8 pripada verjetno grobemu loncu, oba ročaja pa morebiti vrčem ali podobnim posodam. Z vrezanima črtama okrašena fragmenta T. r. 6, 7 sta del bikoničnih posodic neznane oblike, medtem ko sta ostala dva okrašena fragmenta T. r. 9, 10 docela ravna in premajhna, da bi bilo mogoče iz njih ugotoviti obliko ali vrsto posode. Dna pripadajo morebiti skodelam ali skupno z drugimi neopredeljivimi črepinjami loncem različne velikosti in oblik.

Dasi je obravnavano zreško gradivo za presojanje kulturne in časovne pripadnosti mnogo preskopo, bi ga bilo mogoče prisoditi tistemu obdobju mlajše kamene (ali po Pittioniju keramične) dobe, ki nam na področju vzhodne in severne Slovenije šele v zadnjem času prihaja pred oči. Ker razen Vinomera,¹ Ajdovske jame² in Zbelovega³ doslej ni znanih drugih pomembnejših najdišč, so možnosti primerjav zelo omejene. Skodele z navpičnim robom in deloma konkavno oblikovanimi stenami imajo najbližje primerjave predvsem na obeh poslednjih najdiščih.⁴ Zlasti na Zbelovem kažejo nekatere skodele močno istovetne oblike, kar je spričo bližine obeh najdišč v Dravinjski dolini tudi razumljivo. Pač pa se siva in črnikastra zreška keramika po gradivu in pečenju nekoliko loči od najdb rumenkaste keramike na Zbelovem.

Z navedenima najdiščema se ujema tudi ornamentika, ki sicer sama zase časovno ni izrecno značilna. Z vrezanimi črtami, ki v pasovih pokrivajo vrhne dele posod, je okrašena vrsta fragmentov iz Ajdovske jame,⁵ prikazujejo pa se tudi na nekaterih posodah ornamentalno sicer revnih zbelovskih najdb. Isto velja za pikčaste ali jamičaste črte, ki v teh primerih dopolnjujejo okras. Tudi način izdelovanja je zelo preprost. Črte so bile vrezane z ostrejšim predmetom edinole pri fragmentu T. r. 10, v ostalih treh primerih pa so bile topo izvlečene,

¹ R. Ložar: Neolitske stanovanjske jame na Vinomeru, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXII, Ljubljana 1941, str. 125 in dalje.

² J. Korošec: Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, Razprave SAZU III, Ljubljana 1953, str. 45 in dalje.

³ Izkopavanja Pokrajinskega muzeja v Mariboru leta 1954. Poročilo v pripravi.

⁴ J. Korošec: prav tam, T. I, 4, 7; XII, 3, 5, 7.

⁵ Prav tam, T. V—VIII.

tako da delajo prej plitke žlebiče kot prave vrezane črte. Medtem ko so pike fragmenta T. r. 6 narejene z vbodi zelo tanke konice, so jamice na fragmentu T. r. 9 delo debelejšega ošiljenega predmeta. Poleg teh so bile črepinje posode T. r. 8 okrašene s plitvimi prstnimi odtisi, kakršnih na navedenih najdiščih ni.

Iz okvira teh najdb izstopata oba širokotrakasta ročaja T. r. 11, 12, ki sta pripadala izvrstno izdelanim posodam neznanih oblik. Vezala sta vrhnji rob posode z neznanim delom ostenja in sta tako morebiti bila del vrčev. Med ročaji na Zbelovem je bilo ugotovljenih nekaj podobnih primerov, vendar pa brez vrhnjega zaključka, kar zlasti glede na tip posode izključuje podrobnejše primerjave. Bržčas predstavljata med doslej znano slovensko poznoneolitsko keramiko tiste elemente, ki bi mogli biti odsev zapletenih kulturnih tokov tega obdobja, o katerih pa doslej še nimamo skoraj nobenih podatkov.⁶

Po naključju odkrita najdba v Zrečah pomeni skromno pomnožitev doslej komaj znanih seliščnih najdb iz poznega neolitskega časa. Ker izvira s prostora, ugodnega za naselitev, bi bilo upravičeno pričakovati na tem mestu še morebitnih novih najdb, ki bi poleg vseh drugih nejasnosti pojasnile tudi to, ali je bilo v Zrečah že v tem času kakršnokoli naselje.

ZUSAMMENFASSUNG

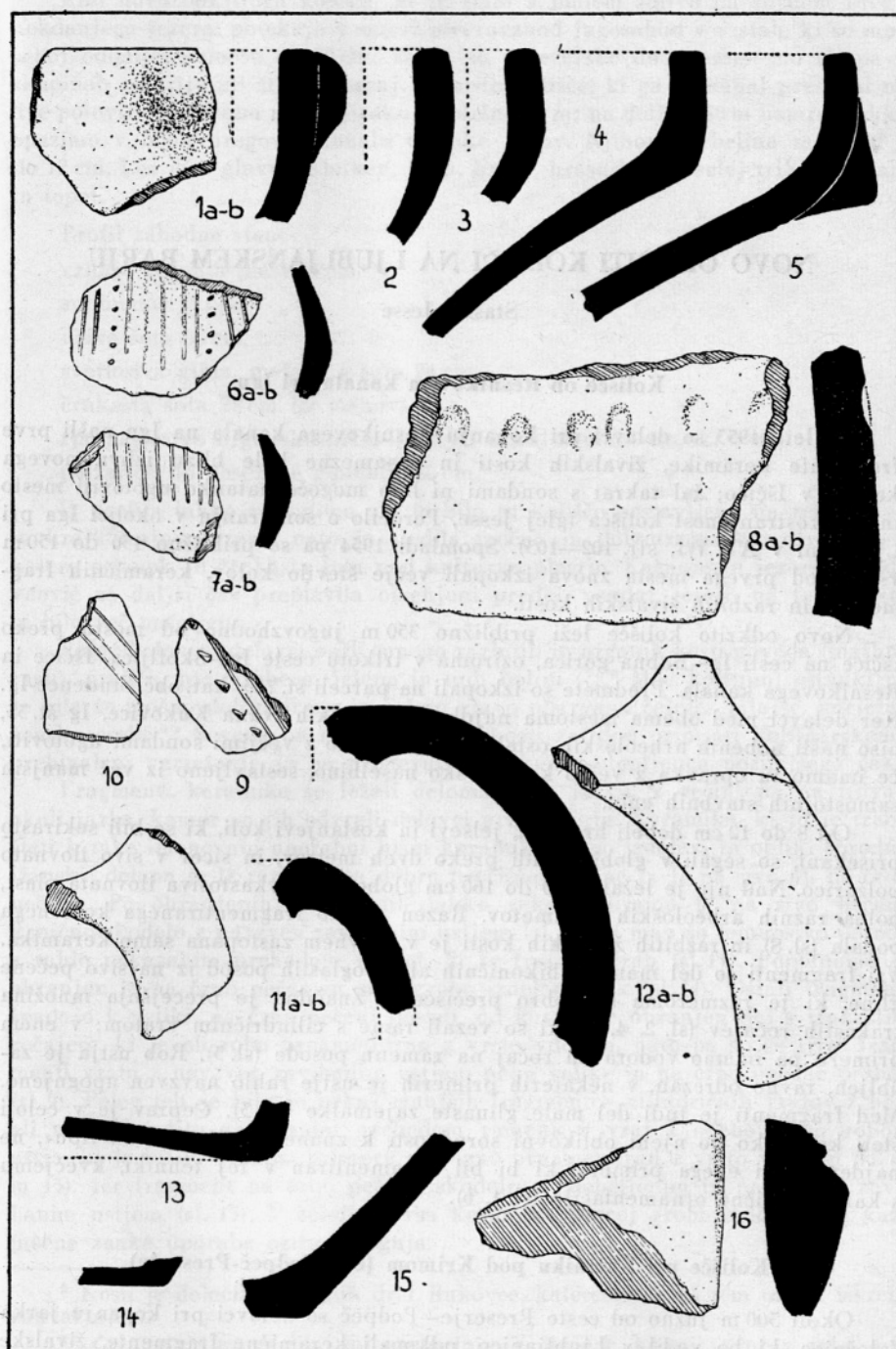
Urgeschichtliche Fundstelle in Zreče

Anlässlich der Bauarbeiten wurde im Sommer 1954 in Zreče, auf der Parzelle Nr. 649/6, in der Tiefe 1,2 m eine urgeschichtliche Fundstelle entdeckt, die aus einer bis 25 cm dicken Kulturschicht mit gebranntem Ton, Kohlenresten, Scherben und einem Bruchstück eines Steinbeiles bestand. Es handelt sich wahrscheinlich um einen Teil des Wohnraumes, der nicht eingehender untersucht werden konnte. Die Funde wurden von dicken Überschwemmungsschichten überdeckt. Auf dem sonnigen Ufer des Flüsschens Dravinja gelegen, werden sie wahrscheinlich einen Hinweis auf eine günstige Siedlungsstätte vom unbekannten Umfange darstellen.

Die gefundenen Scherben gehören meistens zu den sorgfältig ausgearbeiteten Gefäßen aus feingeschlammtem Ton mit einer gut geglätteten schwärzlichen oder grauen Oberfläche. Einige Fragmente lassen sich den Schalen mit senkrechtem oder leicht eingezogenem Rand (T. 1–5), sowie verschiedenen anderen weniger erfassbaren kleineren (T. 6, 7, 9, 10, 14) und größeren (T. 8) Gefäßen zuteilen. Die Verzierung der oberen Teile der kleineren Gefäße besteht aus leicht eingeritzten vertikalen oder schrägen parallelen Linien, die auch mit punktierten Linien verbunden sind (T. 6, 7, 9, 10). Die Scherbe T. 8 ist jedoch mit seichten Fingereindrücken verziert.

Da das Vergleichsmaterial aus dem slowenischen Nachbargebiet nicht zahlreich ist, lässt sich zurzeit die Frage stellen, ob die Funde von Zreče dem späten Neolithikum oder vielleicht auch der frühen Bronzezeit angehören und zusammen mit den Funden aus Vinomer, Ajdovska jama und Zbelovo in einen annähernd gleichen Zeitraum zu setzen sind. Die Parallelen aus diesen Fundorten treffen besonders für die Schalen und die Ornamentik zu. Die breiten Bandhenkel T. 11, 12 fallen aber aus diesen Typen etwas heraus und werden möglicherweise den Krügen mit ebenrandigen Henkeln angehören, die jene Art der slowenischen spätneolithischen Keramik bilden, deren Klärung erst in ihren Anfängen ist.

⁶ Prim. R. Ložar: Študije o Ljubljanski keramiki, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXII, Ljubljana 1941, str. 50 in dalje, sl. 8 in 10.

NOVO ODKRITI KOLIŠČI NA LJUBLJANSKEM BARJU

Staško Jesse

Kolišče ob Resnikovem kanalu pri Igu

Že leta 1953 so delavci pri kopanju Resnikovega kanala na Igu našli prve fragmente keramike, živalskih kosti in posamezne kole blizu izliva novega kanala v Iščico; žal takrat s sondami ni bilo mogoče natanko ugotoviti mesto in razprostranjenost kolišča (glej Jesse, Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani v AV V/1, str. 102—103). Spomladi 1954 pa so približno 130 do 150 m vstran od prvega mesta znova izkopali večje število kolov, keramičnih fragmentov in razbitih živalskih kosti.

Novo odkrito kolišče leži približno 350 m jugovzhodno od mostu preko Iščice na cesti Ig—Babna gorica, oziroma v trikotu ceste Ig—Škofljica, Iščice in Resnikovega kanala. Predmete so izkopali na parceli št. 723, kat. obč. Studenec-Ig. Ker delavci med obema mestoma najdb, po podatkih Ivana Kukovice, Ig št. 33, niso našli nobenih arheoloških ostalin, bo potrebno z večjimi sondami ugotoviti, če imamo tu opravka z večjo koliščarsko naselbino, sestavljeno iz več manjših samostojnih stavbnih enot.

Od 8 do 12 cm debeli hrastovi, jelševi in kostanjevi koli, ki so bili sekirasto prisekani, so segali v globino tudi preko dveh metrov, in sicer v sivo ilovnato polžarico. Nad njo je ležala, 150 do 160 cm globoko, rjavkastosiva ilovnata plast, polna raznih arheoloških predmetov. Razen močno fragmentiranega koščenega bodala (sl. 8) in razbitih živalskih kosti je v glavnem zastopana samo keramika. Vsi fragmenti so del manjših bikoničnih ali kroglastih posod iz na sivo pečene gline, ki je razmeroma še dobro prečiščena. Značilna je precejšnja množina trakastih ročajev (sl. 2, 4, 7), ki so vezali rame s cilindričnim vratom; v enem primeru pa imamo vodoraven ročaj na ramenu posode (sl. 5). Rob ustja je zaobljen, ravno odrezan, v nekaterih primerih je ustje rahlo navzven upognjeno. Med fragmenti je tudi del male glinaste zajemalke (sl. 3). Čeprav je v celoti šteti keramiko po njeni oblikovni sorodnosti k znanemu »ižanskemu tipu«, ne najdemo niti enega primera, ki bi bil ornamentiran v tej tehniki, kvečjemu s kako plastično ornamentacijo (sl. 1, 6).

Kolišče pri Kamniku pod Krimom (obč. Podpeč-Preserje)

Okoli 300 m južno od ceste Preserje—Podpeč so delavci pri kopanju jarka Založnice, ki bo vodil v Ljubljanico, odkopali keramične fragmente, živalske kosti in kole.

Koli novo odkritega kolišča, ki je stalo v malem zalivu na južnem bregu nekdanjega jezera, potekajo v smeri severovzhod jugozahod v vrstah, ki so med seboj oddaljene po 50 do 90 cm; zabiti so v jezersko dno posamezno ali pa v skupinah po trije ali štirje skupaj. Odkrito kolišče, ki ga je kanal presekala na dve polovici, je na tem mestu široko približno 80 m; na dolžini 80 m namreč lahko opazimo v obeh bregovih kanala ostanke kolov. Njihova debelina meri od 5 do 12 cm. Les je v glavnem bukev, jelša, breza, hrast, ki je vselej trikotno klan, in topol.

Profil zahodne stene:

vrhnja rušnata plast 15 cm,

subhumus 15 cm,

rjava šota 66 cm,

svetlosiva glina, mešana s šoto 24 cm,

črnkasta šota 28 cm (iz mahov),

rjavkastosivo organsko blato (gyttja) s kulturnimi ostanki 7 cm,

polžarica do dosežene globine 180 cm.

Iz profila lahko razvidimo, da je bilo tu kolišče postavljeno na zelo plitvo in kratkotrajno jezero; nato je sledila močna in dolgotrajna zamočvirjenost, katere ostanek je črnkasta šota nad kulturno plastjo. Kasneje je jezerska voda vnovič za daljši čas preplavila omenjeni predel, vendar jezero na tem mestu ni bilo več naseljeno.

Poleg kolov so delavci našli mnogo razbitih in ožganih kosti goveda (majhne rasti), prašiča, psa, jazbeca, jelena in tudi bobra (?).^{*} Med kostnimi ostanki pa je bila še močno deformirana in s šoto rjavo obarvana čelnica mlajše, verjetno ženske osebe.^{**} Seveda pa ne moremo te kosti zatrdno pripisati koliščarskemu prebivalcu; verjetneje jo bo prištevati h kakemu utopljenju poznejšega časa.

Fragmenti keramike so ležali deloma še v jarku, v večini pa na njivah okoli jarka, kamor so jih odvrgli delavci pri kopanju. Keramika, ki jo je treba šteti k tako imenovani uporabni hišni keramiki, je po izdelavi in obliki sorodna izjanski; delana je iz razmeroma dobro prečiščene gline in je na sivo ali pa črno pečena. Po ohranjenih fragmentih lahko rekonstruiramo le na sivo pečeno konično skodelo z navzven zavihanim ustjem (sl. 10) in manjšo temnosivo posodo z rahlo nakazanim preходом v vrat, ki je fragmentiran (sl. 11). Popolnoma je ohranjen le na črno pečen in zelo grobo izdelan lijak (sl. 14). Ostali fragmenti spadajo k veliki, na črno pečeni posodi, od katere je ohranjen del s trakastim ročajem, ki je ob robu ornamentiran z vrsto vdolbin, nato pa so še trije fragmenti vratu z navzven zavihanim ustjem neke velike in na črno pečene posode (sl. 9). Poleg teh je bilo še nekaj manjših fragmentov cilindričnih vratov z bolj ali manj izrazito nakazanim preходом ramena v vrat z odebelenim robom ustja, ki je bil le v enem primeru skromno ornamentiran z vrsto vdolbin (sl. 12 in 15), ter fragment na črno pečene skodele z odebelenim in navznoter zavihanim ustjem (sl. 15). V celoti je vsa keramika precej grobo izdelana in kaže močne znake uporabe oziroma ognja.

^{*} Kostni je določil akademik dr. I. Rakovec, kateremu se na tem mestu iskreno zahvaljujem.

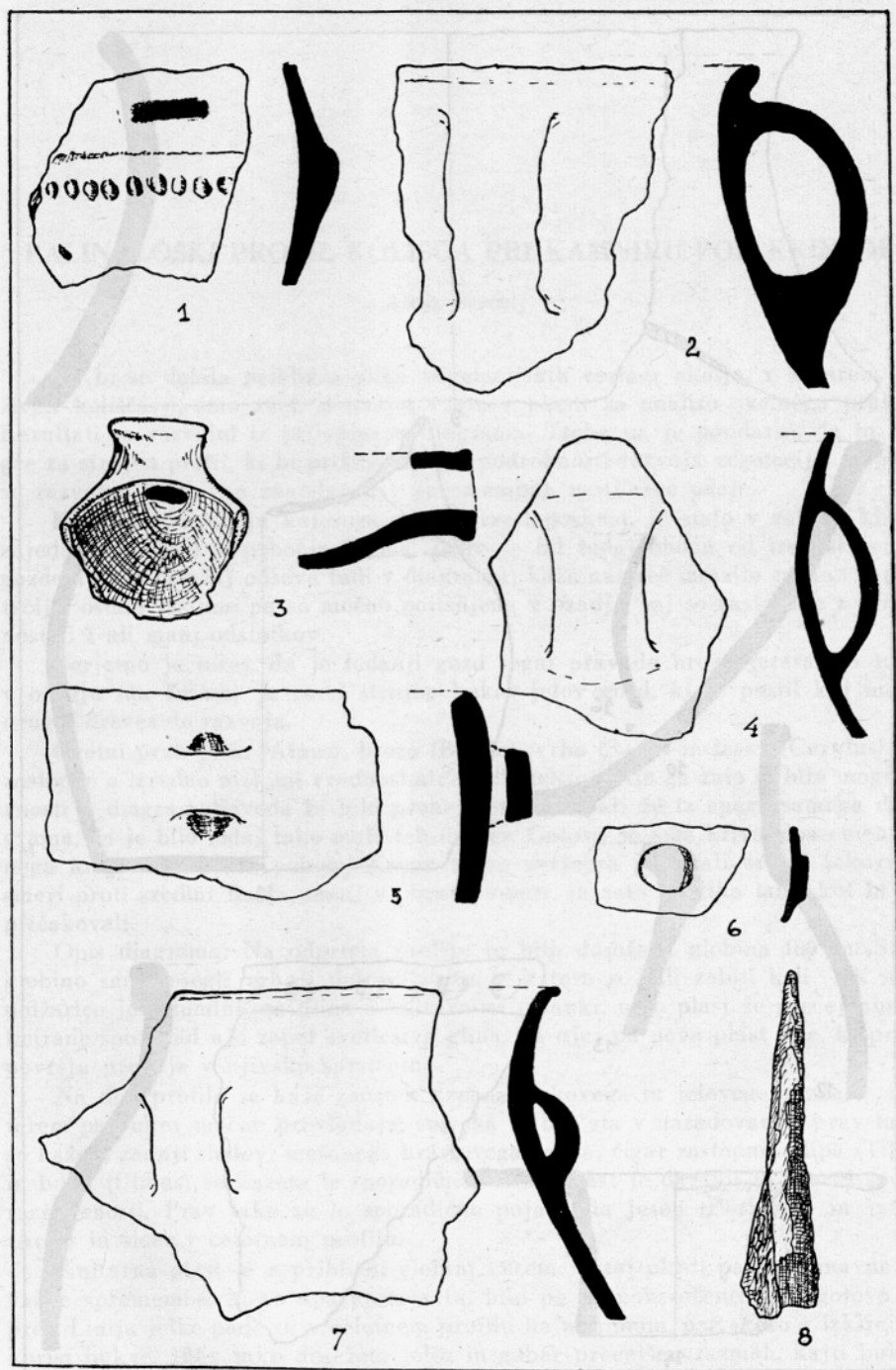
^{**} Čelnico je opredelila antropologinja V. Brodar, kateri se prav tako lepo zahvaljujem.

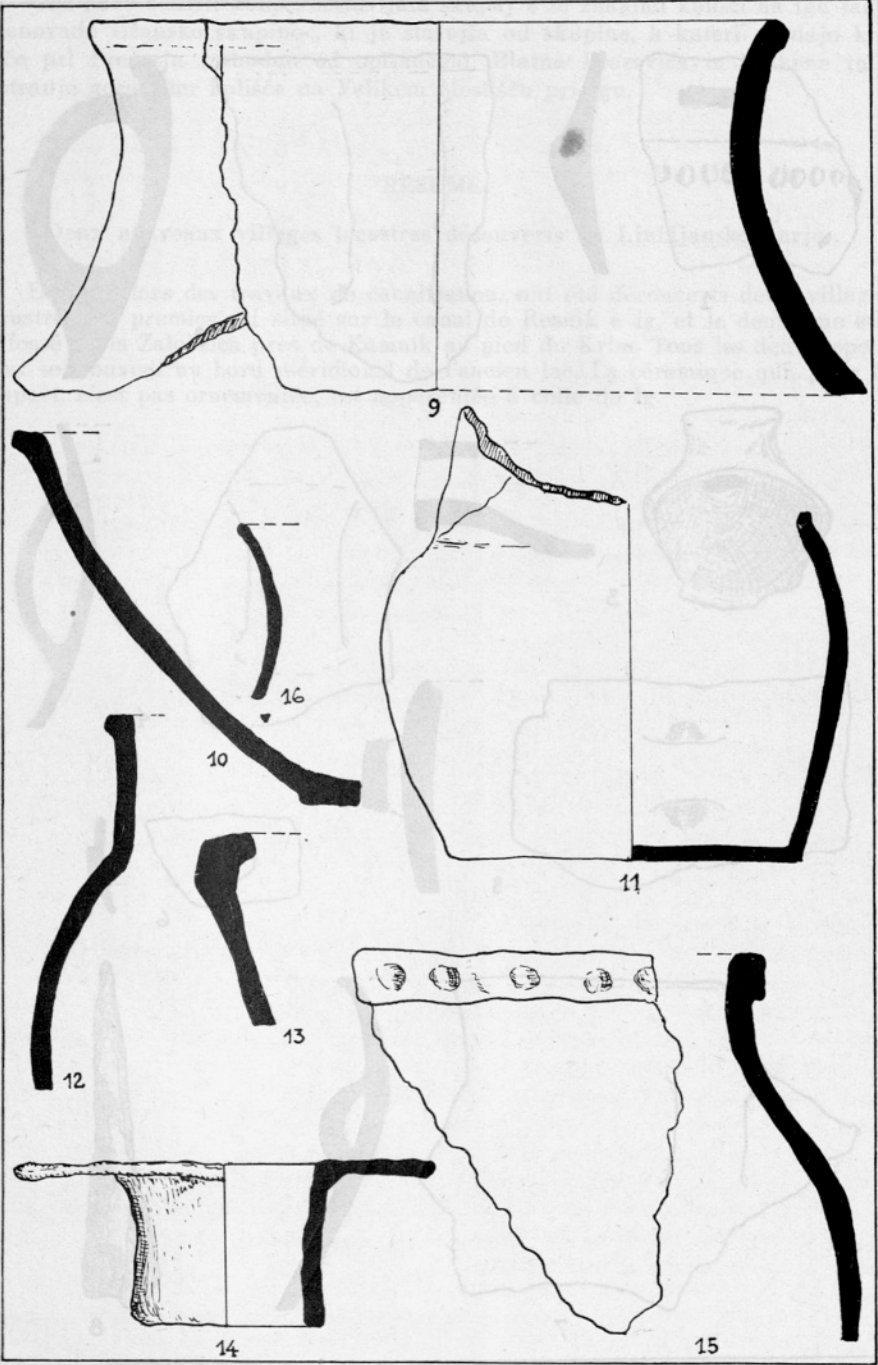
Obe novo odkriti kolišči sestavljata skupaj z že znanimi kolišči na Igu tako imenovano »ižansko skupino«, ki je starejša od skupine, h kateri spadajo kolišče pri Preserju (zahodno od opisanega), Blatna Brezovica in bržkone tudi Notranje gorice ter kolišče na Velikem Mostišču pri Igu.

RÉSUMÉ

Deux nouveaux villages lacustres découverts au Ljubljansko barje

En 1954, lors des travaux de canalisation, ont été découverts deux villages lacustres. Le premier est situé sur le canal de Resnik à Ig, et le deuxième sur le fossé de la Založnica près de Kamnik au pied du Krim. Tous les deux cependant se trouvent au bord méridional de l'ancien lac. La céramique qui, pour la plupart, n'est pas ornementée, est apparentée à celle de Ig.

PALINOLOŠKI PROFIL KOLIŠČA PRI KAMNIKU POD KRIMOM

Alojz Šercelj

Da bi se dobila približna slika vegetacijskih razmer okolja, v katerem so živeli koliščarji, smo vzeli dvanajst vzorcev plasti za analizo cvetnega prahu. Rezultati so razvidni iz priloženega diagrama. Treba pa je poudariti, da tu ne gre za strnjen profil, ki bi prikazoval vse podrobnosti razvoja vegetacije, ampak so razvidne le glavne značilnosti v spremembah rastlinske odeje.

Kolišče, v območju katerega so bili vzeti poskusi, je stalo v zalivu, ki se zajeda proti jugu v pobočje Krima. Zaliv je bil tedaj obdan od treh strani z gozdom in ta položaj odseva tudi v diagramu: kaže namreč izrazito gozdno vegetacijo, ostale rastline pa so močno potisnjene v ozadje, saj so zastopane z vrednostmi 1 ali manj odstotkov.

Verjetno je torej, da je tedanji gozd segal prav do brega jezera, pa tudi v ozadju (na Krimu) je rasel strnjen bukov-jelov gozd, ki je pustil kaj malo drugih dreves do razvoja.

Cvetni prah jelše (*Alnus*), breze (*Betula*), vrbe (*Salix*) in leske (*Corylus*) je zastopan z izredno nizkimi vrednostmi: 1 do 2 odstotka in ga zato ni bilo mogoče vnesti v diagram. Seveda bi bilo prenačljeno sklepati že iz enega samega diagrama, da je bilo tedaj tako malo teh dreves. Gotovo je tega kriva lega omenjenega kraja. S hladnih pobočij Krima so se verjetno pomikali zračni tokovi v smeri proti sredini Barja, manj v obratni smeri, in zato ni slika taka, kot bi jo pričakovali.

Opis diagrama: Na odprtem profilu je bila dosežena globina 180 cm. S to globino smo dosegli vrhnji del polžarice, v katero so bili zabiti koli. Tik nad polžarico je bituminozna glina s kulturnimi ostanki, nato plast že precej humificirane šote, nad njo zopet svetlosiva glina, na njej pa nova plast šote, ki proti površju prehaja v njivsko sprstenino.

Na dnu profila se kaže začetek vzpona bukovega in jelovega gozda, v katerem pa bukev močno prevladuje; smreka in bor sta v nazadovanju, prav tako se kažejo zadnji sledovi mešanega hrastovega gozda, čigar zastopnika lipa (*Tilia*) in brest (*Ulmus*) se kažeta le sporadično, edino hrast je ohranil še precej svoje razširjenosti. Prav tako se le sporadično pojavljata jesen (*Fraxinus*) in javor (*Acer*) in sicer v celotnem profilu.

Kulturna plast je v približni globini 150 cm. V tej plasti pa so zaznavne že važne spremembe, ki so opazne šele tu, bile pa so povzročene prav gotovo že prej. Linija jelke pade tu v celotnem profilu na minimum, pač skoro v izključno korist bukve. Prav tako dosežeta jelša in gaber precejšen razmah, kajti bukev ne zapira tako tesno gozdnega prostora kot jelka.

Iz tega bi mogli sklepati na sušne razmere, ki naj bi nastopile že prej, toda se pokažejo šele v tej dobi. Jelka se je namreč morala umakniti, ker zahteva precej vlage in vlažno ozračje, bukev pa, ki mnogo bolje prenaša sušo, se je na široko razbohotila. Na začasno popolno dominacijo bukke moremo misliti zato, ker je bukev mnogo slabši producent cvetnega prahu kot jelka, cvete manj pogosto, na isti površini pa raste manj bukke kot jelke. Zato že malenkosten razloček pomeni mnogo!

Na znižanje vodne gladine, oziroma bolje: zmanjšanje globine kaže tudi cvetni prah tipičnih močvirskih rastlin, kot so blatnik (*Nuphar*), rmanec (*Myriophyllum*), ki se prikazujejo še na višjih nivojih profila v precejšnjem številu.

Začetek zaraščanja s šoto nakazujejo prve tetrade erikacej, na šoti sami pa se razvija bujna vegetacija praproti, o čemer priča zelo visok odstotek spor.

V glinasti plasti nad šoto se nam pokaže nov in končen vzpon jelke, ki se razraste v absolutno dominantno drevo, kateremu so se morala več ali manj umakniti vsa ostala drevesa, celo bukev. Vse to je očitno znamenje novega vlažnega podnebja, izredno ugodnega za jelko, da je mogla popolnoma izriniti vse tekmece.

Navzgor od 70 cm je zaradi kmetijske obdelave zemljišča cvetni prah uničen, delno pa tako poškodovan, da ni več primeren za analizo.

Cvetnega prahu žitaric ni bilo mogoče najti nikjer, iz česar smemo sklepati, da se barjanski človek na tem mestu ni ukvarjal s poljedelstvom. Ali se ni mogel ali ne hotel, je odprto vprašanje!

Omeniti je vredno, da se pričujoči diagram razločuje od istodobnih v Švici (W. Lüdi, 1954) in drugod na gorja Alp (Firbas, 1949) v naslednjem:

1. Absolutna dominanca jelke nad bukvijo, ki pa je morda le posledica lokacije tik pod Krimom? To bo mogoče razjasniti šele s serijo analiz na severnem robu Barja.

2. Zelo nizke odstotne vrednosti cvetnega prahu ostalih dreves, predvsem jelše, breze, lipe in bresta.

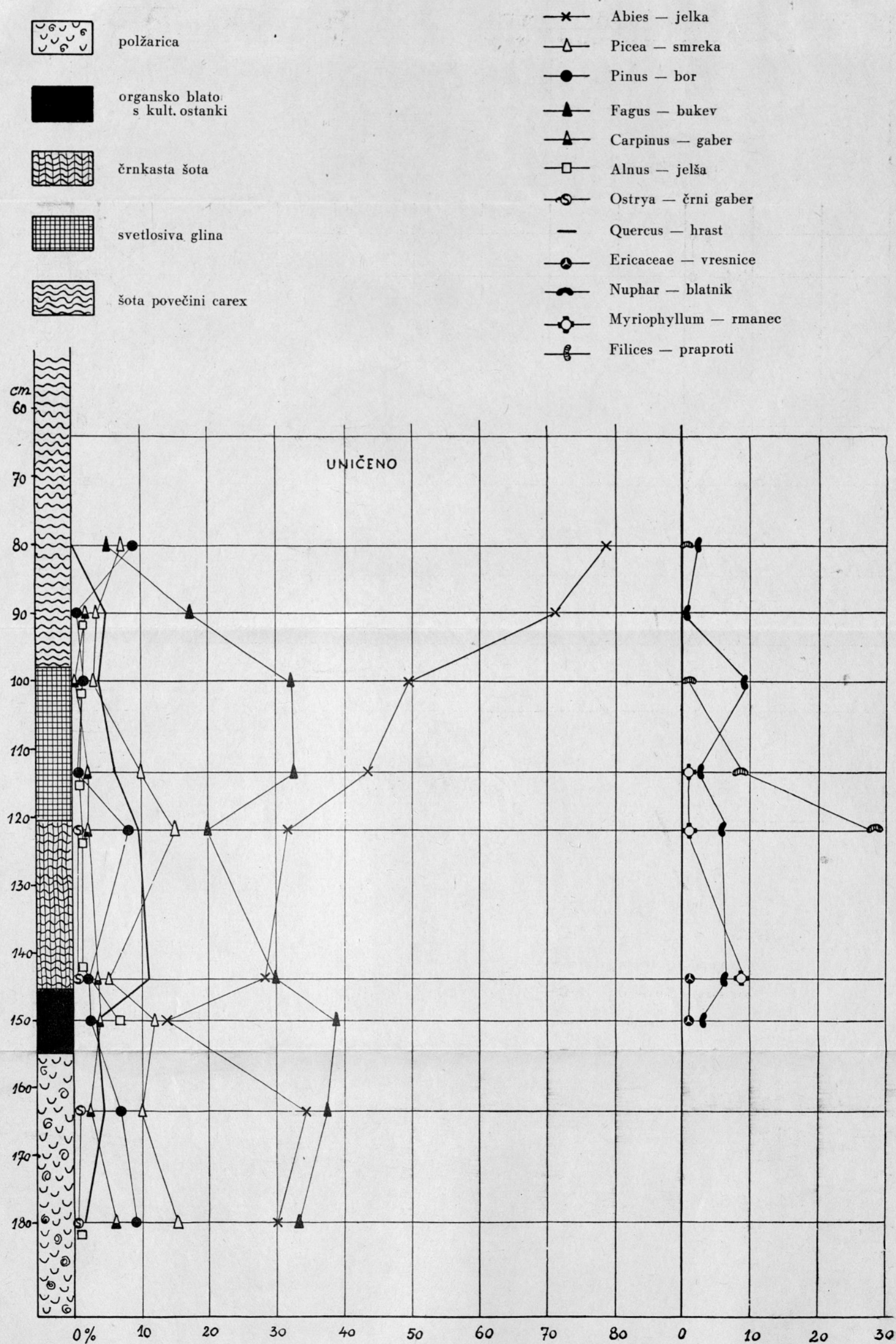
To sta dva problema, ki ju bo treba razčistiti, pri čemer se bo pokazalo, ali je šla razvojna pot naše vegetacije morda po drugačnih tirih, kot smo tega vajeni v drugih deželah. Neverjetno ni, saj se prav na našem ozemlju stikajo in prepletajo trije različni florni areali.

Iz navedenega je razvidno, da so pri nas rasla naslednja drevesa: jelka, bukev, bor, smreka, jelša, gaber, črni gaber, hrast, brest, lipa, breza, javor, jesen, vrba, leska. Topol sicer ni dokazan s cvetnim prahom, ker je ta zelo slabo obstojen, pač pa po precej številnih kolih, ki so jih koliščarji porabljali za gradnjo svojih kolišč.

Slovstvo

Firbas, Franz: Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen. I. Bd., Jena, 1949.

Lüdi, W.: Beitrag zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse im schweizerischen Alpenvorland während der Bronzezeit. Das Pfahlbauproblem, Schaffhausen, 1954, str. 89—109.

RÉSUMÉ

Un profil palinologique dans le village lacustre près de Kamnik sous le Krim

Le village lacustre récemment découvert près de Kamnik sous le Krim est situé dans une baie taillée dans le flanc du Krim. Sur le profil ouvert, on a pris, jusqu'à la profondeur atteinte et qui est de 180 cm, des épreuves pour l'analyse du pollen. Dans la profondeur a été atteint le niveau supérieur d'argile d'escargots.

Sur le profil sont visibles les couches suivantes:

1. depuis 153 cm en bas — argile d'escargots;
2. de 153 à 145 cm — boue organique (gyttja) avec vestiges de cultures;
3. de 145 à 122 cm — tourbe de mouses;
4. de 122 à 98 cm — argile sablonneuse gris clair;
5. depuis 98 cm en haut — tourbe *Carex* brune qui, vers le haut, passe dans la terre végétale.

Le diagramme nous montre d'abord une forêt de hêtres et de sapins qui est encore dans la phase d'évolution et qui se substitue au sapin rouge, au pin et à la forêt de chênes mixte (EMW).

Vers la fin de cette période, le sapin commence à céder la place qui est vite prise par le hêtre, sans doute à cause du milieu assez sec. Cet espace de temps coïncide avec celui du village lacustre.

Par la suite, le climat s'est considérablement amélioré, puisque la courbe du sapin commence à monter assez rapidement pour atteindre une hauteur extraordinaire. Le hêtre est de nouveau entièrement supplanté.

La domination aussi absolue du sapin et le nombre aussi bas du reste des arbres pose sans doute un problème qui devra être éclairci par des recherches ultérieures: s'agit-il de conditions locales strictement limitées, ou bien d'un phénomène qui s'étend sur un territoire plus vaste?

La liste des arbres contient les espèces suivantes: sapin (*Abies*), hêtre (*Fagus*), pin (*Pinus*), sapin rouge (*Picea*), aulne (*Alnus*), charme (*Carpinus*), charme noir (*Ostrya*), chêne (*Quercus*), orme (*Ulmus*), tilleul (*Tilia*), bouleau (*Betula*), érable (*Acer*), frêne (*Fraxinus*), saule (*Salix*), coudrier (*Corylus*); le peuplier (*Populus*) n'est pas démontré par le pollen, celui-ci étant très peu résistant, mais par des pilotes assez nombreux que les constructeurs du village lacustre ont employés pour leurs constructions.

DVA NOVA NALAZA BRONZANOG DOBA IZ JUŽNOG POMORAVLJA

Milutin V. Garašanin

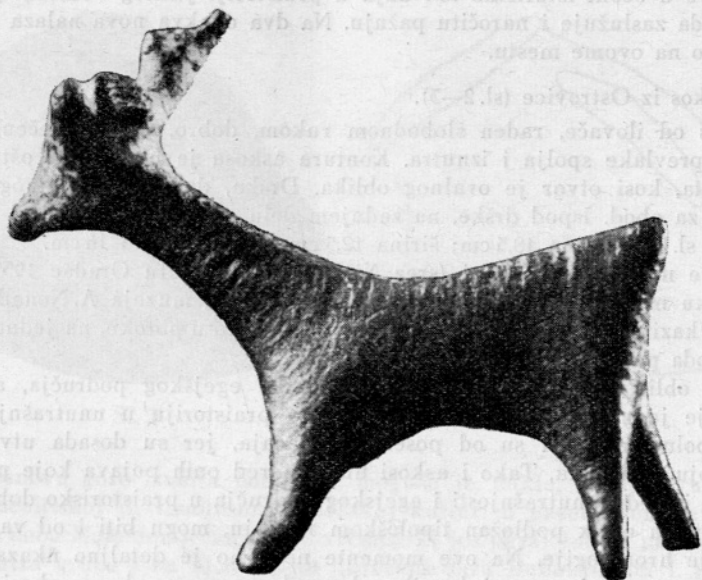
Na proučavanju praistorije Pomoravlja, posebno njegovog južnog dela, intenzivno je rađeno u toku poslednjih godina. Ovim ispitivanjima koja nadovezuju na malobrojne ranije radove u ovim krajevima, prvenstveno one M. M. Vasića, M. Grbića, A. Oršića-Slavetića i V. Fewkes-a, u mnogome su proširena naša znanja, osobito o neolitskom i ranom bronzanom periodu.¹ Tako danas znamo da i u ovoj oblasti neolit otpočinje sa starčevačkom grupom koja se tesno vezuje za rani neolit prednjeaziskog područja, a za kojom sleduje vinčanska grupa, kao lokalna forma balkansko-anadolskog kompleksa mlađeg neolita, koja se u unutrašnjost Balkanskog poluostrva raširila u vezi sa ekspanzijom primitivnih zemljoradnika i traženjem nove obradive zemlje. Poznato je zatim, da se već u toku razvoja vinčanske grupe u istom području javljaju sve jači uticaji istovremene kulture ranog bronzanog doba u egejskom i anadolskom području, koji najzad dovode do formiranja prve kulturne grupe ranog bronzanog doba u ovoj oblasti: bubanjsko-humske.² Ovakav razvoj potvrđen je i stratigrafskim zapažanjima na sondažnim iskopavanjima u Maloj Grabovnici kod Leskovca,³ kao i novim kontrolnim iskopavanjima na Bubnju, koja su potvrdila opravdanost podele bubanjsko-humske grupe u dve faze, omogućila finije razgraničenje u

¹ Za radove na ovom polju do 1950 godine up. M. Garašanin, *Stand. Probleme und Aufgaben der Vorgeschichtsforschung im serbischen Moravagebiet*, Congrès international des sciences préhistorique et protohistoriques, III. session, 1950 (1953), 98 i d., sa navedenim istorijatom i literaturom (skr. Congrès): ovome treba dodati novije radove izašle posle pisanja ovog članka, Za opštu orijentaciju: M. Garašanin-D. Garašanin, *Arheološka nalazišta u Srbiji* (1951) — s. v. pojedinih srezova južnog Pomoravlja: M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe* (1951) — odeljke o nalazištima vinčansko-tordoške i vinčansko-pločničke faze za publikaciju materijala: Isti, *Neolitska plastika iz Pomoravlja u Gradskom muzeju u Leskovcu*, Muzeji 6 (1951), 64 i d.: za hronološke probleme: Isti, *Jedna skica hronologije metalnog doba Srbije*, Istoriski Glasnik IV, 3—4 (1951), 48—49, 51—52, 57—60, 63; Isti, *Ka problemu početaka bubanjsko-humske grupe*, *Arheološki vestnik* II, 1 (1951), 5 i d.; Isti, *Sveti Kirilovo—Bubanj, sliv Marice i Moravska dolina*, *Starinar* N. S. II (1951), 13 i d (isti članak u izvodu oštampiran je i na francuskom jeziku u *Bulletin de l'Académie serbe des sciences*, 1951).

² M. Garašanin, *Iz istorije neolita u Srbiji i Bosni*, *Glasnik Zemaljskog muzeja* IX (1954), 5 i d.

³ Iskopavanja vodjena 1953 godini za Gradski muzej u Leskovcu. Tom prilikom ustanovljeno je postojanje tri izdvojena sloja koji pripadaju starčevačkoj grupi, zatim vinčansko-tordoškoj i vinčansko-pločničkoj fazi vinčanske grupe, sa jačim elementima ranog bronzanog doba u poslednjem sloju. Up. M. Garašanin, loc. cit.

evoluciji bubanjsko-humske faze I, i, nalazima podundavskog, badensko-kostolačkog karaktera, dopustila bliže hronološko vezivanje praistoriskih grupa Egeje, Pomoravlja i Srednje Evrope.⁴ No, i pored toga, jasno je da u našem znanju postoje još mnoge praznine, kako u pogledu inventara bolje ispitanih faza,⁵ tako i u pogledu poznavanja čitavih faza praistorije. O bronzanom dobu na primer za južno Pomoravlje doskoro nismo imali nikakvih podataka. Nalazi kao oni iz Buljana kod Paračina, Soko Banje i Šorbanovca u srezu Banjskom, votivne

Sl. 1

grivne »juhorskog tipa«, ili spiralno uvijene bronzane narukvice iz Vete u srezu Nišavskom, potiču ili sa šire teritorije sliva Morave, ili već iz područja Velike Morave.⁶ Takođe su pojedini od ovih nalaza, kao n. pr. oni iz Vete, nedovoljno tipični za bliže hronološko i kulturno opredeljenje. S toga se može čak reći da smo u južnom Pomoravlju imali neku, makar i vrlo bleđu orijentaciju o halštatskom periodu, koju nam pružaju nalazi sa lokaliteta Slanište u Konopnici

⁴ Iskopavanja vršena 1954. godine za Gradski muzej u Nišu, pod rukovodstvom M. Garašanina a uz pomoć B. Stalio i R. Galovića kustosa Narodnog muzeja u Beogradu, i I. Nikolića kustosa muzeja u Nišu.

⁵ Tako su iskopavanja na Bubnju u mnogome proširila naša znanja o tipičnim formama najranije faze grupe Bujan-Hum I, pokazujući da su pored sudovapehara sa dve drške koje kao glavne navodi A. Oršić-Slavetić, *Mitteilungen der prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften* IV, 1—2 (1940), 29 i d., mnogo češći i drugi oblici od kojih su neki još vezani za neolitsku vinčansku grupu a drugi već imaju izrazit karakter bronzanog doba. U starčevačkom sloju u Maloj Grabovnici ustanovljena je pak tipična crvena glatka keramika, izuzetno debelih zidova, koja verovatno predstavlja lokalnu odliku Pomoravlja.

⁶ Up. M. Garašinin, *Congrès*, 104, Pl. 8, 10—15; isti, *Istoriski Glasnik*, loc. cit., 57—60, sl. 2 (Buljane, Soko Banja), 3 (Šorbanovac).

(srez Vlasotinački) — delovi privesaka u obliku oktaedra, kao varijanta poznatih privesaka iz ilirskih tumula zapadne Srbije i Bosne, koja se u sličnom obliku javlja i na nalazima u Makedoniji, i jedna bronzana figura jelena (sl. 1) — dok o prethodnoj epohi nije bilo nikakvih znanja.⁷

Kod ovakvog stanja stvari sasvim je razumljivo da nam je svaki novi nalaz koji popunjuje našu pretstavu o kulturnom inventaru pojedinih epoha, ili osvetljava probleme onih perioda iz kojih dosada nema podataka, otvarajući nove perspektive u oceni istoriskih zbivanja u praistoriji južnog Pomoravlja, dobro došao, te da zaslužuje i naročitu pažnju. Na dva ovakva nova nalaza osvrnuću se posebno na ovome mestu.

1. Askos iz Ostrovice (sl. 2—3).

Askos od ilovače, rađen slobodnom rukom, dobro, crveno pečen, ciglaste boje bez prevlake spolja i iznutra. Kontura askosa je blaga, bez oštro izdvojenog vrata, kosi otvor je ovalnog oblika. Drška, duguljasto-ovalnog preseka vezuje se za obod. Ispod drške, na zadnjem delu, nalazi se vertikalni udubljen žljeb (up. sl. 2). Dužina 18,5 cm; širina 12,5 cm; širina otvora 16 cm.

Sud je nađen u Ostrovici (srez Niški), na lokalitetu Gradac 1953. godine, a za zbirku muzeja u Nišu nabavio ga je upravnik muzeja A. Nenadović.⁸ Po njegovom kazivanju, ovaj askos otkriven je slučajno u potoku, na jednom mestu koje je voda podlokala.

Među oblicima praistoriske rane keramike egejskog područja, askosi su bez sumnje jedna od najtipičnijih formi. Za praistoriju u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva oni su od posebnog značaja, jer su dosada utvrđeni na većem broju lokaliteta. Tako i askosi ulaze u red onih pojava koje potvrđuju tesne veze između unutrašnjosti i egejskog područja u praistorisko doba, a, kao karakterističan oblik podlozan tipološkom razvoju, mogu biti i od važnosti za utvrđivanje hronologije. Na ove momente nedavno je detaljno ukazao V. Miložić.⁹ Na osnovu njegovog i drugih radova, danas znamo da se askosi u većem broju pojavljuju sa početkom ranog metalnog doba u Egeji,¹⁰ da se u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva pojavljuju na lokalitetima neolitskog doba koji su međutim istovremeni sa nalazištima ranog bronzanog perioda dalje na jugu i jugoistoku, kao i na nalazištima ranog bronzanog doba, dok se u još perifernijim krajevima mogu javljati i u relativno i apsolutno hronološki kasnijim epohama.¹¹ Ocenjivanje hronološkog položaja našeg askosa iz Ostrovice zavisi od njegovog pouzdanog vezivanja za slične varijante ovoga oblika suda,

⁷ Nalazište u Konopnici prvi put je pomenuto u M. Garašanin-D. Garašanin, op. cit., 31; up. i Istoriski Glasnik, 63. Tačno mesto nalaza utvrđeno je prilikom rekonosciranja Arheološkog instituta 1951. godine.

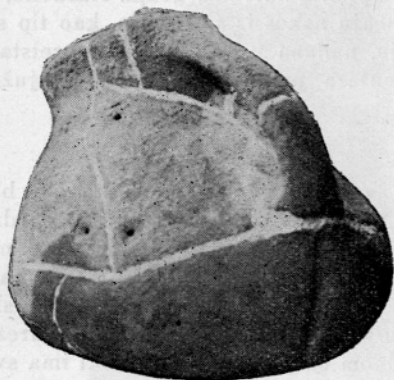
⁸ Na ovom mestu zahvaljujem g. Nenadoviću koji mi je dopustio publikovanje ovoga nalaza i stavio mi na raspoloženje njegovu fotografiju.

⁹ Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts (1950), 107 i d.

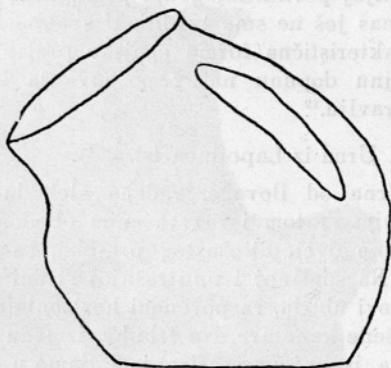
¹⁰ Uprkos detaljnoj argumentaciji Miložića, op. cit., up. i Gnomon 22 (1950), 21, izgleda mi danas sigurno da se askos kao oblik javlja još u neolitsko doba. U ovom smislu osobito ukazuje askos iz Nemeje-Tzungitza u muzeju u Korintu, koji mi je poznat iz autopsije, a na kome se javljaju slikani motivi u tehnici neolitske keramike. Na ovaj primerak s pravom ukazuje i F. Schachermayr, Dimini und die Bandkeramik, Prähistorische Forschungen, herausgegeben von der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 4 (1954), 35—36.

¹¹ U red kasnih degenerisanih oblika askosa svakako spadaju primerci iz Gaudio u Italiji, up. P. Laviosa-Zambotti, Congrès, 219, Pl. 14, 2—4. Isti je slučaj

poznate sa drugih nalazišta. U tome pogledu osobito je značajan askos iz Kilindira¹² koji pripada srednjoj fazi ranog bronzanog doba u Makedoniji,¹³ no isto tako i dva nedavno nađena askosa iz Verbicioara u Rumuniji (Oltenija).¹⁴ I pored prilično slabe reprodukcije, nesumnjivo je da se ova dva poslednja primerka vezuju za askos iz Ostrovice. U Verbicioara oni pripadaju Salcutza grupi ranog bronzanog doba, iako njihov položaj u okviru te grupe nije nažalost bliže preciziran.¹⁵

Sl. 2

Sl. 3

Na osnovu gore iznetih podataka, moguće je, dakle, da askos u Ostrovici pripada neolitskoj ili ranobronzanodobskoj kulturi u našem Pomoravlju: rano bronzano doba Makedonije naime je vremenski još paralelno sa našim neolitom, dok Salcutza grupa i sa njom tesno povezana faza Bujanj-Hum I, pretstavlja u Pomoravlju početak ranog bronzanog doba, a, apsolutno hronološki, nešto je kasnija.¹⁶ Jasno je da se pitanje tačnog vremenskog opredeljenja našeg askosa ne može rešiti bez kontrole karaktera samog nalazišta u Ostrovici, koji je još uvek nepoznat. Ipak, izgleda mi verovatno da bi se ovaj askos mogao pripisati bubanjsko-humskoj grupi. Ovo s toga što u svojim odlikama askos o kome je reč odstupa od formi ove vrste poznatih u neolitu u unutrašnjosti Balkana. S druge pak strane, činjenica o povezanosti bubanjsko-humske grupe I i Salcutza grupe,

sa onima iz Braunsdorf i Grossjena u srednjoj Nemačkoj, koje publikuju O. F. Gandert i H. Behrens, *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* 36 (1952), 42 i d., Abb. 1 i T. V. Pokušaj ovih autora da te degenerisane askose pripišu nešto ranijem vremenu nego onom kome stvarno pripadaju, nemaju osnove. Predmeti stoje u vezi sa srednjenemačkim grupama Baalberg i Salzmünde, te je opravdano njihovo dovodenje u vezu sa t. zv. Ganggräberzeit. No, G. Mildenerberger, *Studien zum Mitteldeutschen Neolithikum* (1953), 49 i d., 91 i d., ubedljivo je pokazao niski datum ovih grupa od kojih prva stoji u vezi sa Jordansmühlom, dakle krajem vinčansko-pločničke faze kod nas, a druga u vezi sa još mladom badenskom grupom, koja je vremenski paralelna sa razvijenom fazom Bujanj-Hum I. Gledište Mildenerberger-a o dugom životu mezolitskog karaktera u tim krajevima, ibid. 91 i d., takođe izgleda opravdano.

¹² W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia* (1939), 182, No. 244, Pl. XIV (skr. P. M.).

¹³ P. M., 110.

¹⁴ Studii și cercetări de istorie veche II, 1 (1951), 238, fig. 8.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Up. M. Garašanin, *Glasnik Zem. muzeja*, loc. cit.

na koju je već ukazivano u arheološkoj literaturi,¹⁷ našla je svoju odličnu potvrdu i u kontrolnim iskopavanjima na Bubnju.¹⁸ Ova su naime pokazala da se kulturni inventar obeju grupa u mnogome gotovo sasvim poklapa, samo sa manjim lokalnim razlikama. Otuda bi se i moglo očekivati da se u okviru bubanjsko-humske grupe I, bliže centru balkansko-anadolskog kompleksa ranog bronzanog doba kome ona i sama pripada, javljaju takođe tipični egejski oblici ovoga kompleksa, askosi, u sličnim oblicima kakvi se nalaze i u drugoj nešto severnijoj perifernoj grupi pomenutog kompleksa-Salcutza grupi. Naravno, ovo se danas još ne sme tvrditi. U svakom slučaju askos iz Ostrovice, kao tip suda i karakteristična forma egejske praistorije, nađena u okolini Niša, predstavlja značajnu dopunu našeg poznavanja inventara praistoriskog doba u južnom Pomoravlju.¹⁹

2. Urna iz Lapotinca (sl. 4, 5).

Urna od ilovače, rađena slobodnom rukom, kuglastog oblika, sa blago koničnim vratom i razvraćenim obodom. Na trbuhu nalazile su se četiri drške (očuvane dve), elipsastog preseka, sa vertikalnim otvorom, postavljene nešto koso. Na spoljnoj i unutrašnjoj strani oboda, kao i na prelazu u trbuh, nalaze se nizovi uboda, raspoređeni horizontalno, a na vratu takođe horizontalne, slabo naglašene kanelure. Na trbuhu, između dve drške, postoje po tri viseća urezana trougla, ispunjena šrafriranjem. Samo u jednom od polja između drški ima svega dva takva trougla. Sud je od slabo prečišćene zemlje sa mnogo sitnih zrnaca peska, boja siva sa većim mrko-crvenkastim mrljama od neujednačenog pečenja. Visina 19 cm; širina otvora 16,2 cm.

Ovaj sud nađen je u selu Lapotincu, u dolini Puste Reke (srez Leskovački), na lokalitetu »Nad vrtače« ili »Marjanovo jezero«, na imanju Branka Nikolića, a našao ga je pre nekoliko godina Aleksandar Spasić, zemljoradnik iz Lapotinca. Za muzej u Leskovcu nabavljen je prilikom dopunskog rekognosciranja 1954. god. koje sam vršio u zajednici sa upravnikom toga muzeja V. Ivanovićem.

Lokalitet o kome je reč od ranije je poznat u arheološkoj literaturi pod imenom »Vrtača«, kao neolitsko naselje.²⁰ Prilikom pomenutog rekognosciranja ustanovljeno je da se tu radi o jednom duguljastom platou nad levom obalom Puste Reke, iznad močvare nazvane »Jezero« ili »Vrtača«. Prema severu isti lokalitet proteže se i u atar sela Kacabaća, gde je poznat pod imenom »Selište« i »Ključ«. Na površini ovoga terena zaista se nalaze i fragmenti keramike neolitske fature, pored ostataka rimskih opeka, što ukazuje na njegovu dugotrajnu naseljenost.²¹ Mesto nalaza urne leži na jugoistočnom delu terena.

¹⁷ Milojević, op. cit., 112; Reinecke Festschrift (1950), 116 i d. Ovde autor govori o kompleksu Bujanj-Gnilane-Salcutza, koji je ustvari deo našeg balkansko-anadolskog kompleksa ranog bronzanog doba.

¹⁸ Rezultati koji su u ovom smislu postignuti biće objavljeni u posebnoj studiji.

¹⁹ Drška jednog askosa nađena je i na Gradcu kod Zlokućana, up. Milojević, Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts, loc. cit., 115; Vasić, Gradac, Glas S. K. A. LXXXVI (1911), sl. 431. Ipak je ovo prvi ceo primerak sa teritorije Pomoravlja.

²⁰ M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, 102 (pomenuto i u Congrès, 101). U to vreme nalazište mi nije bilo poznato iz autopsije već iz saopštenja F. Feldhamera, koji je taj teren obilazio.

²¹ Na terenu postoji mali broj fragmenata, svakako stoga što su u pitanju dobrim delom livade.

Opređenje samog suda kao urne nalazi svoje opravdanje u srazmerno preciznim podacima o uslovima nalaza koje nam je dao sam nalazač. Po njemu nađeno je zajedno tri suda i jedna »tapsija« koja je pokrivala jedan od sudova. U našem sudu nađeno je kostiju koje su bile sagorele, a sve ovo ležalo je na jednom »ognjištu«. Ne bi prema tome bilo isključeno da je ovde postojala jedna praiistoriska nekropola, što bi se, bez sumnje, dalo utvrditi sondiranjem.

Sl. 4

Kulturno i vremensko opredeljenje urne iz Lapotinca ne čini velike teškoće. Ona se najbliže vezuje za kasno bronzano doba Makedonije. Ovde se slični, ma da ne identični oblici posuda javljaju na primer na nalazištima Vardarophtsa, Kilindir, Saratse.²² U istom području poznati su i slični ornamenti, naročito karakteristični, često duguljasti, šrafirani trougli. Ovakvi motivi javljaju se kao urezani trougli n. pr. u Vardarophtsa, Tsaoutsitza ili Saratse,²³ a slični motivi postoje i u slikanoj keramici, karakterističnoj za kasno bronzano doba, n. pr. u Kilindir, Tsaoutsitza ili Boubousti.²⁴ Ova je pojava sama po sebi razumljiva, jer kako s pravom ističe Heurtley,²⁵ obe vrste ornamentike vezane su genetski za pojave ranije faze, srednjeg bronzanog doba. I drške sličnog

²² P. M., 214 i d., No. 404 (Vardarophtsa); 425 (Kilindir) — slični oblici, sa razlikom u drškama; No. 427—428 (Kilindir) — slični oblici, bez razvraćenog oboda; No. 447 (Saratse) — sličan oblik, sa odgovarajućim drškama, no vitkiji i viši.

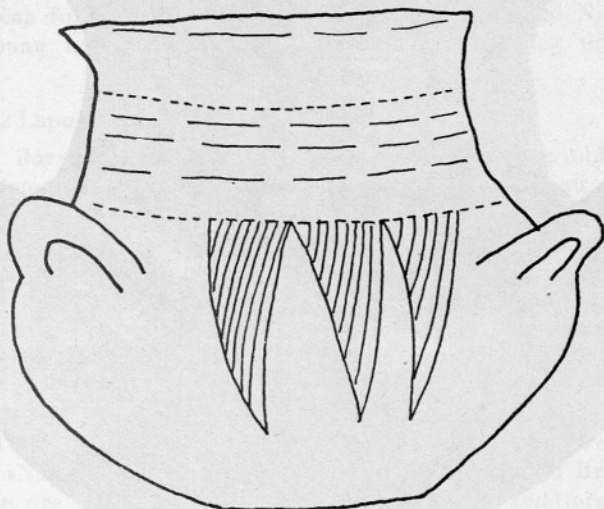
²³ P. M., 214 i d., No. 405 (Vardarophtsa); 435 (Tsaoutsitza); donekle je sličan i primerak No. 437 (Saratse).

²⁴ P. M., 218 i d., No. 241, 421, 422, 424 (Kilindir); 434 (Tsaoutsitza); 459, 463, 465 (Boubosti).

²⁵ P. M., 95, 123—124.

karaktera (loop handles), poznate su dobro u kasnom bronzanom dobu Makedonije i primenjuju se kako u horizontalnom, tako i u vertikalnom položaju.²⁶

Hronologija našeg suda iz Lapotinca može se prema tome utvrditi u vezi sa njegovom povezanošću sa makedonskim nalazima. Kako ističe Heurtley, urezana i slikana keramika prethode delom mikenskoj u Makedoniji, kako to pokazuju stratigrafske konstatacije.²⁷ S druge pak strane, jedan siguran terminus ante quem za ovu vrstu keramike može se dobiti iz stratigrafije u Vardarophtsa.²⁸ Ovde posle keramike sa urezanom ornamentikom, slične našem sudu

Sl. 5

iz Lapotinca, i mikenske keramike, dolazi do pojave onih oblika posuđa koje Heurtley neopravdano naziva lužičkim, ali koji nesumnjivo ukazuju na izvesna pomeranja kulture iz unutrašnjosti Balkanskog poluostrva u pravcu juga.²⁹ Na ovakvo pomeranje u novije vreme ponovo je ukazivano u praistoriskoj arheologiji, i to u vezi sa raznim kulturnim manifestacijama.³⁰ Oblici keramike koje Heurtley naziva lužičkim potiču iz slojeva koji pripadaju završetku kasnoheladske faze, kraju mikenske kulture, i javljaju se u vezi sa tragovima koji ukazuju na rušenje i požar starih naselja.³¹ S druge strane, isti oblici stoje u vezi sa metalnim predmetima izrazitog karaktera srednjeevropskog halštata A, ili ranog razdoblja perioda polja sa urnama (Urnenfelderzeit).³² Na osnovu svega

²⁶ Up. P. M., 95 i odgovarajuće slike.

²⁷ N. pr.: P. M., 39, fig. 38 (Vardarophtsa); 30, fig. 26 (Saratse).

²⁸ Ibidem.

²⁹ Miložčić, Archäologischer Anzeiger (1948—49), 12 i d.

³⁰ Ibidem. M. Garašanin, Rad vojvođanskih muzeja 2 (1953), 67 i d.; E. Sprockhoff, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentrallmuseums I (1954), 28 i d.; Up. i D. Garašanin, Starinar N. S. II (1951), 270 i d. (u vezi sa Dupljajskim kolicima).

³¹ Miložčić, op. cit., 15 i d.

³² Ibidem, Abb. 1, Abb. 4, 1—4; Sprockhoff, op. cit., Abb. 1.

rečenog radilo bi se, dakle, o vremenu koje počinje sa 13 vekom pre n.e., što, istovremeno, predstavlja i terminus ante quem za keramiku kasnog bronzanog doba u Makedoniji za koju se može vezati sud iz Lapotince. Kako se, bez sumnje može pretpostaviti da je u širenju uticaja iz unutrašnjosti našeg poluostrva prema Grčkoj moravski put igrao vidnu ulogu, nužno se isti terminus ante quem mora smatrati važećim i za sud iz Lapotince.³³

Iz toga međutim proizlazi da se u to doba, u slivu južne Morave, mora računati sa posebnim kulturnim razvojem, vezanim u prvom redu za kulturu Makedonije, dakle za područje bliže Egeji. Ovaj razvoj svakako bi bio istovremen sa dubovačko-žutobrdsom grupom našeg Podunavlja, koju sam na drugom mestu datirao od početaka srednjeg bronzanog doba u srednjeevropskom smislu, do Hallstatta A.³⁴ Ova poslednja grupa uostalom i pokazuje izvesne srodnosti sa urezanim stilovima bronzanog doba Makedonije i bubanjsko-humskom grupom II, gde mislim da možda treba tražiti jednu od komponenti njenog nastanka.³⁵ Kakav je bio interni kulturni razvoj u južnom Pomoravlju toga vremena, ne možemo naravno još oceniti: ostaje otvoreno pitanje da li se ovde radi o jednom lokalnom razvoju na istim osnovama koje predstavlja urezani stil ranijih faza bronzanog doba Makedonije i bubanjsko-humske grupe II, koji je uslovio stvaranje sličnih oblika materijalne kulture u kasnijim fazama u oba područja, Makedoniji i južnom Pomoravlju, ili se može računati sa direktnim preuzimanjem elemenata sa juga — iz Makedonije — u oblasti Pomoravlja. Iako sa ovim već zalazimo u potpuni domen hipoteze, podvukao bih da mi prva pretpostavka izgleda verovatnija, već s obzirom na lokalne razlike u oblicima i odlikama keramike u oba područja, koje dolaze do izražaja i kod navedenih analogija. S druge strane, ne sme se gubiti iz vida da su bez obzira na ovakav samostalni razvoj na zajedničkoj osnovi, između oba predela, mogle postojati izvesne veze i dodir koji dovode do uzajamnih uticaja. U vezi sa ovim dovoljno je podvući da se najbliže analogije za urnu iz Lapotince, javljaju baš u dolini Vardara ili u neposredno bliskim, i lako pristupačnim dolinama solunskog kraja: ovde je, dakle, kao još mnogo ranije, u neolitskom periodu, veza prastarim prirodnim putem moravsko-varđarske doline, toliko značajnim za praistoriju Balkana, mogla igrati vidnu ulogu.³⁶

Da pomenem na kraju, da upoznavanje jednog izrazitog i dobro očuvanog primerka keramike koji se sigurno može vezati za razvijeno metalno doba, pruža

³³ U pogledu početaka srednjeg bronzanog doba u Makedoniji, datum oko 1500 koji predlaže Heurtley, P. M. 126, nedovoljno je siguran, ali se zasada ne bi mogao naći pouzdaniji argumenat datiranja.

³⁴ M. Garašanin, Naučni zbornik Matice srpske 2 (1951), 83 i d. Ovo datiranje koje je slično datiranju kod Childe-a prihvatio je G. Kossack, Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas (1954), 9. Prema ovom datiranju rezervisana je P. Laviosa Zambotti, I Balkani e l'Italia nella preistoria, Estr. Origines (1954), 284, n. 241 (međutim bez stvarnih protivargumenata); M. Grbić, Rad vojvodanskih muzeja 2, 73—75, ostavlja pitanje otvoreno.

³⁵ Ovo pitanje biće detaljnije tretirano na drugom mestu.

³⁶ U svakom slučaju ekspanzija uticaja iz unutrašnjosti Balkanskog poluostrva u pravcu Grčke usledila je posle vremena kome pripada sud iz Lapotince, na kome nema nikakvih »lužičkih« elemenata. Dubovačko-žutobrdska grupa, paralelna sa kasnim bronzanim dobom Makedonije, imala je kulturnu ekspanziju prema jugu u periodu Hallstatt B, dok u matičnoj oblasti prestaje u Hallstatu A; M. Garašanin, Rad vojvodanskih muzeja, loc. cit., naročito 70.

moгуćnosti i za pravilniju ocenu izvesnih drugih nalazaka, fragmenata keramike, koji su, u nedostatku nalaza kao što je onaj iz Lapotinca, ne bi mogli bliže odrediti. Ostavljajući po strani pitanje da li se na Velikoj Humskoj Čuki kod Niša, kako bi ukazivali izvesni fragmenti keramike može govoriti i o postojanju jednog sloja kasnijeg od faze Bubanj-Hum II,³⁷ što mogu pokazati tek nova kontrolna iskopavanja na tome lokalitetu, napominjem da smo prilikom istog dopunskog rekonosciranja 1954 godine, na lokalitetu Begova Livada u ataru sela Boljara (srez Vlasotinački), na desnoj obali Vlasine, ustanovili u useku puta postojanje naselja sa dva sloja od kojih je gornji sadržao rimski materijal, dok je u donjem bilo fragmenata keramike koji oblikom oboda, fakturom, i ornamentima (kanelure), mogu da se direktno vežu sa urnom iz Lapotinca.

Gornje izlaganje, naravno, nije moglo još uvek rešiti mnoge probleme. Za to će biti potrebna nova sistematska ispitivanja i iskopavanja. No, pojavom izvesnih novih nalaza koji su na ovom mestu obrađeni, prošireno je ipak naše znanje o praistoriji južnog Pomoravlja. Oba obrađena nalaza, a naročito urna iz Lapotinca, omogućili su nam da jasnije sagledamo izvesne probleme praistorije ovog značajnog područja, i da u upoznavanju istorije njegovog razvoja u to doba učinimo jedan korak napred, u pravcu krajnjeg cilja ovih proučavanja, potpuno jasne ocene uloge moravsko-varždarskog puta i njegove kulture u praistoriji Balkanskog poluostrva.

RESUME

Deux nouvelles découvertes de l'âge du bronze dans les régions de la Morava du Sud

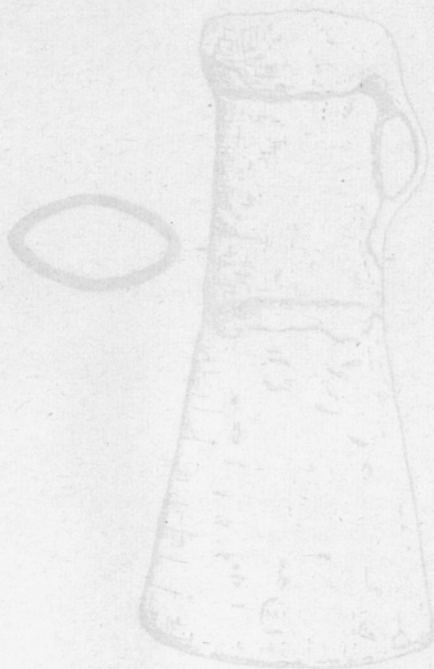
Malgré l'essor des recherches préhistoriques dans la région de la Morava (cf. note 1), les découvertes de l'âge du bronze restent toujours extrêmement rares dans cette partie du territoire de la Serbie. C'est ainsi que jusqu'ici on ne connaissait dans les régions de la Morava du Sud qu'une seule découverte de l'époque de Hallstatt, celle de Konopnica (arr. Vlasotince, près de Leskovac, fig. 1), et aucune ne peut-être datée de l'époque du bronze. Nous nous arrêterons ici à deux découvertes toutes récentes de cette dernière époque.

L'askos d'Ostrovica (arr. Niš) (fig. 2—3), découverte fortuite conservée aujourd'hui au Musée de Niš, est une preuve nouvelle des relations intimes entre l'Égée et la vallée de la Morava à l'époque de transition du néolithique à l'âge du bronze dans cette dernière région. Les meilleures analogies de cet exemplaire sont représentées par l'askos de Kilindir (phase moyenne du bronze ancien en Macédoine) (12—13) et par les deux vases du même type provenant de la station du groupe de Salcutza à Verbicioara en Olténie (14). Ce dernier parallèle nous permet de rattacher l'exemplaire d'Ostrovica au groupe de Bubanj-Hum I, étroitement apparenté au groupe de Salcutza.

L'urne de Lapotince (arr. Leskovac) dans la vallée de la Pusta (fig. 4—5) peut être considérée d'après les données assez précises sur la découverte, comme appartenant à une sépulture à incinération. Elle provient du lieu-dit «Nad Vrtače» connu par des découvertes fortuites allant du néolithique à la période romaine. L'objet appartient typologiquement au bronze récent de la Macédoine où les analogies les plus proches concernant la forme (22), l'ornementation (23, 24) et le caractère des anses (26) sont connues de Vardarophitsa, Kilindir, Tsaoutsitsa

³⁷ Up. napr., Congrès, Pl. 8, 4, sa P. M., 222, fig. 93, 1.

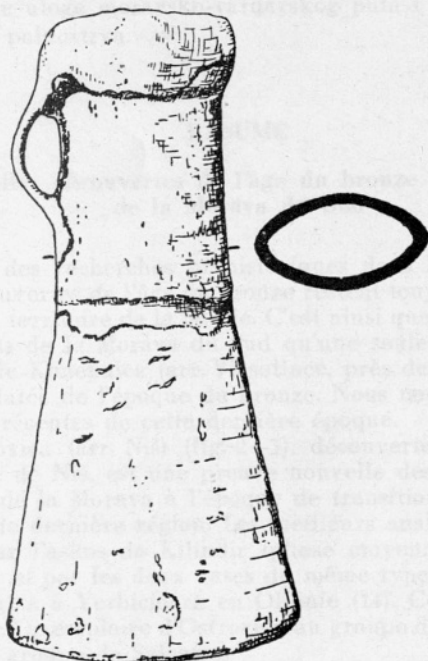
et Boubousti. Les origines de l'ornementation de notre urne sont toutefois à rechercher au bronze moyen de la Macédoine (25). Les vases en question précèdent dans la chronologie relative la couche à découvertes dites lusatiennes de la même région, qui d'après les objets en métal doit être rattachée à la période Hallstatt A dans la chronologie d'Europe centrale (27—29). L'apparition d'un vase de ce genre dans la région de la Morava, démontre les relations étroites de celle-ci avec la Macédoine à une époque où, plus vers le nord, florissait le groupe de Dubovac-Žuto Brdo. Les différences de détail par égard aux découvertes macédoniennes doivent être expliquées par une évolution locale. Notons enfin que le groupe de Dubovac-Žuto Brdo dont certains éléments se propagèrent à l'époque de Hallstatt B jusqu'à la nécropole du Kerameikos (36), ne manque pas de certains liens de parenté avec les formes macédoniennes en question. Ce fait est dû peut-être à une origine en partie commune au bronze moyen de Macédoine et dans le groupe de Bubanj-Hum II.

TULASTA SEKIRA Z LJUBLJANSKEGA BARJA

Tatjana Bregant

Leta 1948 so pri kopanju glin na zemljišču opekarne pri Vrhniki našli bronasto tulasto sekirico, ki je danes last L. Čretnika. Sekirica ima še danes samo delno ohranjeno patino, ker je ostala hote odstranjena. Predstavlja navaden neornamentiran tip z delno profiliranim ustjem in ozkim ušescem. Rezilo je sorazmerno široko in nekoliko polkrožno. Njena višina je 11,5 in širina rezila 5,0 cm.

Karakteristična je naša sekirica toliko, ker je najdena na področju Ljubljanskega barja, kjer imamo že več bronasto in železnodobnih najdb,¹ ki pa se za sedaj še ne morejo povezati v celoto. Tudi naša sekirica, ki jo moremo dati-

¹ W. Schmid, Carniola 1909, 124 sl.; Argo II, 146; F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Ljubljana 1954; J. Korošec, Predzgodovina Ljubljane (v tisku).

rati v Hallstatt B po Reineckeju, predstavlja osamljeno najdbo brez drugih spremstvenih podatkov. Na kak način je ta sekirica prišla na mesto, kjer so jo našli, je za sedaj še vprašanje. Možnosti sta dve: ali je bila izgubljena, ali je bila pa naplavljena. Za drugo možnost govori več momentov, med drugimi tudi debela plast gline, ki je bila naplavljena na to mesto, na katerem so našli sekirico. Poleg tega so v plasti pod glino česti tudi drugi naplavljene predmeti. V tem primeru moramo računati, da je dospela sem z neke višje ležeče lokalitete, ki je ležala ob robu Barja. Tako je pač ne bo mogoče všteti v problematiko, ki se danes pojavlja glede trajanja življenja na samem Barju.

SUMMARY

A socket-hatchet (Tüllenbeil) from Ljubljansko barje

In 1948 clay-diggers came across a bronze socket-hatchet. It dates from Reinecke Hallstatt B. It either got to the place where it was dug up by chance or it was washed up.

GROB Z BRONASTIM KOTLIČKOM IZ SV. LOVRENCA

F. Starè

Jeseni leta 1938 so poljski delavci v Sv. Lovrencu pri Šempetru v Savinjski dolini izkopali prazgodovinski grob. Od pridevkov tega groba se nam je ohranil samo bronast kotliček, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Po zaslugi tedanjega učitelja iz Sntpavla Silva Košutnika, ki je najdbe in teren, kjer so ležale,

Sl. 1. Grob z bronastim kotličkom
neposredno po izkopu

fotografiral in po zapiskih J. Stareta, ki si je nekatere predmete tudi bežno skiciral, moremo povzeti, da je bil omenjeni grob verjetno skeleten in pokrit z večjimi prodniki (sl. 1). O legi pridevkov in o ožji strukturi groba ne vemo ničesar; po sl. 1 bi mogli sklepati, da grob ni ležal goloboko v zemlji, oziroma da gomila ni bila visoka, kolikor je seveda niso poravnali kmetje pri oranju, kar je bilo najbrž tudi vzrok, da so grob sploh našli.

V grobu je ležal bronast kotliček (T. I, 1), železna noga sulice (T. I, 2), bronast košarkast obesek (T. I, 4), bronast razdelilni gumb za jermenje konjske uzde (T. I, 3), manjši bronast gumb in bronast, nasilno zakrivljen, velikemu žeblju z okroglo glavico podoben predmet (glej sl. 2). O drugih pridevkih ne vemo ničesar.

Kotliček, ki je le rahlo patiniran, je zelo dobro ohranjen, le na eni strani je pri dnu nekoliko stlačen; njegova višina znaša 13,8 cm, premer ustja 23,0 cm, premer največjega oboda 25,4 cm, premer uglobljenega dna pa 7,0 cm. V zanke vlitih dvojnokrižnih ataš sta vdeta dva masivna tordirana obročasta ročaja s shematizirano račjo glavico na nazaj zavitih koncih. Kotliček ima tipološko mlajši značaj, ki je zajet v sami obliki posode, posebno pa še v dvojnokrižnih

atašah z dolgimi vertikalnimi kraki.¹ Časovno bi mogli postaviti naš kotliček v okvir starejše železne dobe (verjetno v obdobje Reinecke Hallstatt C — mlajša faza stopnje Vače I in stopnja Vače II a). Za ta datum bi govoril tudi razdelilni gumb za jermenje s stožčastim vrhom,² ki je v Sloveniji v tej obliki zelo redek. Grob iz Sv. Lovrenca moremo uvrstiti v kompleks žal večinoma prekopanih

Sl. 2. Bronast kotliček z ostalimi najdbami neposredno po izkopu

gomil, ki se raztezajo ob južnih obronkih Savinjske doline, nekako od Griž do Šentpavla in ki verjetno pripadajo tistim prazgodovinskim naseljem, ki so v času razvite železne dobe prav gotovo najsevernejša meja kranjskega klasičnega »hallstatta«.

SUMMARY

A bronze kettle in a tomb at Sv. Lovrenc

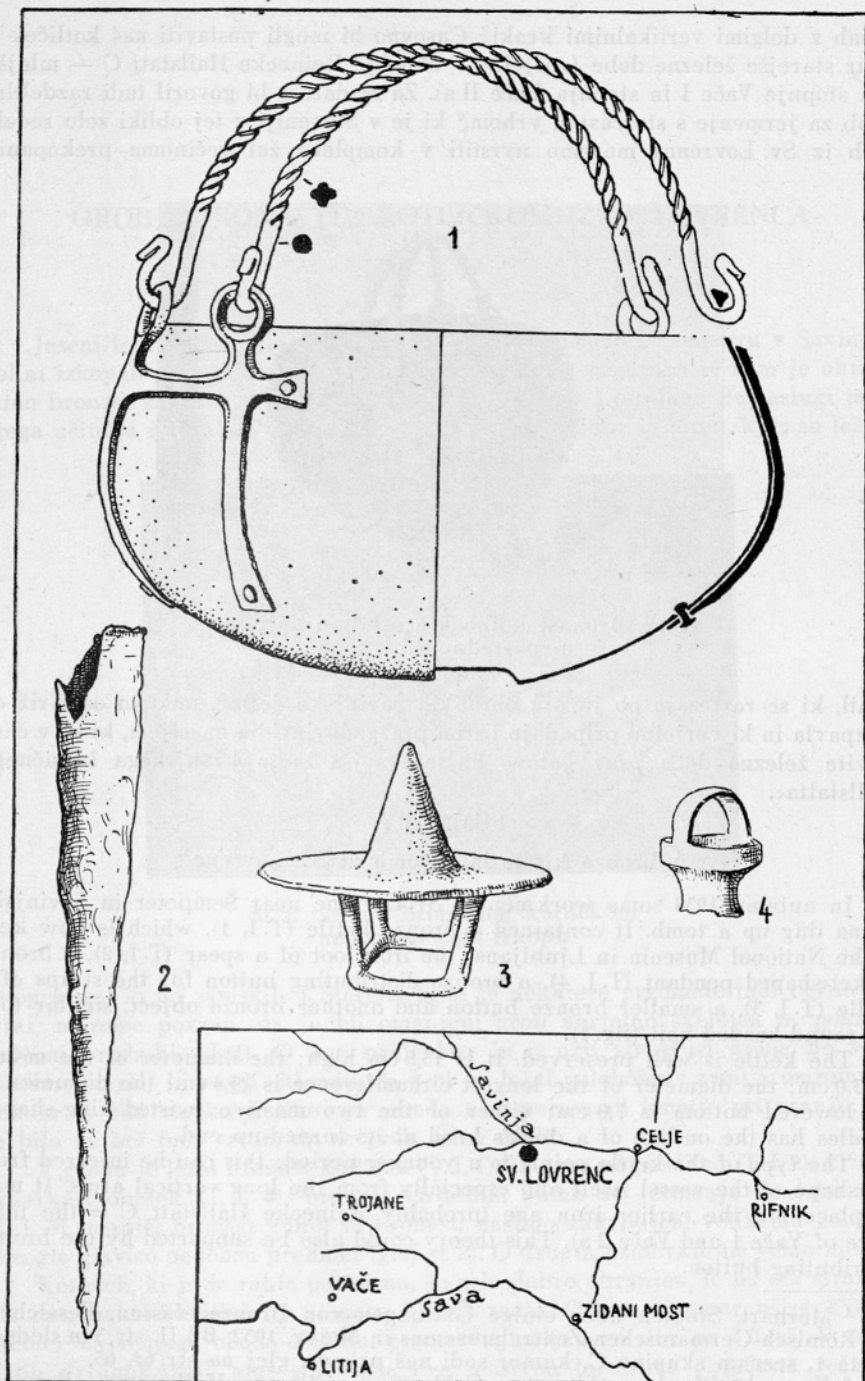
In autumn 1938 some workmen at Sv. Lovrenc near Šempeter in Savinjska dolina dug up a tomb. It contained a bronze kettle (T.I, 1), which is now kept in the National Museum in Ljubljana, the iron foot of a spear (T.I, 2), a bronze basket-shaped pendant (T.I, 4), a bronze distributing button for the straps of a bridle (T.I, 3), a smaller bronze button and another bronze object, similar to a big round-headed nail (fig. 1).

The kettle is well preserved. It is 13,8 cm high; the diameter of the mouth is 23,0 cm; the diameter of the longest circumference is 25,4 cm; the diameter of the lowered bottom is 7,0 cm; either of the two massive twisted ring-shaped handles has the outline of a duck's head at its turned-up end.

The type of the kettle points to a younger period; this can be inferred from the shape of the vessel itself and especially from the long vertical arms. It may be placed in the earlier iron age (probably Reinecke Hallstatt C = the later stage of Vače 1 and Vače 2 a). This theory could also be supported by the bronze distributing button.

¹ Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, 1952, Bd. II, str. 3 in sledeče, Karta 1, seznam skupine C, kamor sodi naš primer, glej na str. 64, 65.

² Kossack, Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns, Jahrbuch des Röm.-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 1. Jahrg. 1953 (1954), 116 in sledeče, Karta 3, Abb. 21 : 11.

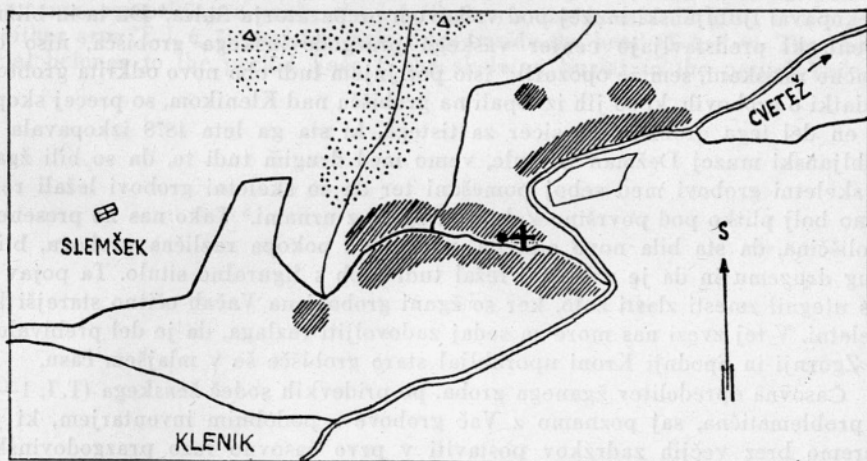

1 = $\frac{1}{2}$; 2 = $\frac{1}{2}$; 3, 4 = $\frac{1}{1}$ naravne velikosti

DVA NOVA PRAZGODOVINSKA GROBOVA Z VAČ

France Starè

V začetku oktobra 1954 so delavci pri kopanju peska za zidavo nove šole na Vačah naleteli v gozdu nad vasjo Klenik na vzhodnem pobočju Zgornje Krone na starine. Sekcija za arheologijo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je ukrenila vse potrebno in na kraju samem ugotovila, da izkopanine pripadajo znanemu prazgodovinskemu grobišču. Delavci so našli precej črepinj, ki so ostanki večjih in manjših posod, skoraj popolnoma ohranjen lonec, pri nekem

Risba 1. Situacija novih najdb (+) in grob s figuralno situlo (.)

skeletu pa bronaste pridevke. Lonec so izkopali iz nekoliko v grušč poglabljene in pri dnu z ogleleno napolnjene jame, katere dno je bilo okoli 1,20 m pod današnjo površino. Nobenega dvoma ni, da gre pri tej najdbi za grob, in sicer za žgan grob z urno in s pridevki, kajti posoda, ki so jo delavci vzdignili z zemljo vred, je bila skoraj do dveh tretjin napolnjena s sežganimi človeškimi kostmi, med katerimi je bilo nekoliko kosov oglja, na vrhu pa sta ležali precej razpadli železni zapestnici. Loncu podobna posoda (žara) je iz dobro rdečkasto žgane, s peskom pomešane gline in ima rumenkastosivo, mehanično uglajeno površino. Višina lonca je 16,0 cm, premer ustja 21,2 cm, premer največjega oboda 25,0 cm, premer dna pa 10,4 cm (T.I, 1). Obročasti železni zapestnici, ki sta raz-

padli v 10 fragmentov, sta nekoliko ovalnega preseka in merita v premeru 6,5 cm in 6,7 cm (T.I, 2, 3). Nad sežganimi človeškimi kostmi je bilo v loncu (žari) še 7 fragmentov rjavosivo žgane skodele z oblo navznoter zavihanim ustjem in z ravnim dnom. Skodela se ne dá sestaviti, v grobu pa je verjetno bila kot pokrov žare, ki so ga delavci razbili, črepinje pa deloma zavrgli (T. I, 4). Omenjeni skelet je ležal dobrih 50 cm pod gozdno rušo v prhki peščeni preperelini, baje le nekaj metrov od žganega groba z urno. Okostje je bilo močno sprhnelo in ni bilo veliko. O njegovi usmerjenosti ni nič znano. Pri glavi skeleta sta ležala dva obročka (za lase) iz dvojne bronaste žice s pregibom na eni strani in z ošiljenima koncema; premer 3,3 cm in 3,1 cm (T. I, 8, 9). Na prsni skeleta je ležala bronasta, v tri kose prelomljena kačasta fibula, ki je dolga 9,7 cm (T. I, 5). Okostnjak je imel končno na vsaki roki še po eno zapestnico, zvito iz dvojne bronaste žice s pregibom na eni strani in s skupaj zvitima koncema; premer 3,5 cm in 3,7 cm (T. I, 6, 7).

Opisana grobova sta ležala tik ob desni strani kolovoza, ki pelje na Slemšek oziroma na Zgornjo Krono, okoli 40 m od razpotja, kjer se ta kolovoz cepi od ceste Klenik—Cvetež, in le 15 m vzhodno od kraja, kjer je pozimi leta 1882 J. Grile odkopal grob s slavno figuralno situlo (ris. 1). Iz literature vemo, da je ves ta teren prekopan, delno po ljubljanskem muzeju, delno pa po dunajski Akademiji znanosti in knezu Windischgrätzu.¹ Prostor novih najdb je leta 1881 prekopaval ljubljanski muzej pod vodstvom preparatorja Šulca.² Da ta in bližnji tereni, ki predstavljajo center vaškega prazgodovinskega grobišča, niso dokončno raziskani, sem že opozoril;³ isto potrjujeta tudi oba novo odkrita grobova. Podatki o grobovih, ki so jih izkopali na grobišču nad Klenikom, so precej skopi.⁴ Za en del tega grobišča, in sicer za tistega, ki sta ga leta 1878 izkopavala za ljubljanski muzej Dežman in Šulc, vemo med drugim tudi to, da so bili žgani in skeletni grobovi med seboj pomešani ter da so skeletni grobovi ležali relativno bolj plitko pod površino kakor pa žgani z urnami.⁵ Tako nas ne preseneča okoliščina, da sta bila novo odkrita, po načinu pokopa različna grobova, blizu drug drugemu in da je v bližini ležal tudi grob s figuralno situlo. Ta pojav bi nas utegnil zvesti zlasti zato, ker so žgani grobovi na Vačah očitno starejši kot skeletni. V tej zvezi nas more za sedaj zadovoljiti razlaga, da je del prebivalcev na Zgornji in Spodnji Kroni uporabljali staro grobišče še v mlajšem času.

Časovna opredelitev žganega groba, po pridevkih sodeč ženskega (T. I, 1—4), ni problematična, saj poznamo z Vač grobove s podobnim inventarjem, ki jih moremo brez večjih zadržkov postaviti v prvo časovno fazo prazgodovinskih Vač, to je v stopnjo Vače I.⁶ Zaradi skopih pridevkov je ta grob nekoliko težje časovno natančneje opredeliti, namreč ali sodi v starejšo ali v mlajšo fazo stopnje Vače I.⁷ Če bi se oprli na obliko lonca (žare) in vztrajali na paralelah takih žar iz grobov 8 in 13 ter na paralelnem pojavu dveh železnih zapestnic, ki sta prav tako v inventarju grobov 8 in 13, bi morali na podlagi vaških voz-

¹ Starè, Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954, str. 9 sl.

² W. Schmid, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1939, str. 96, plan 1.

³ Starè, op. cit., str. 23.

⁴ L. c., str. 11 sl., str. 22 sl.

⁵ Deschmann-Hochstetter, Erster Bericht d. prähist. Comm. d. Akad. d. Wiss., Bd. XLII, 1879 (plan grobov).

⁶ Starè, op. cit., str. 121 (grobova št. 5 in 8), str. 122 (grob št. 13), ris. 4.

⁷ L. c., str. 143 sl.

lastih fibul, ki označujejo mlajšo stopnjo faze Vače I. (Vače Ib), postaviti tudi naš žgani grob v ta čas. Skeletni grob, ki je izrazito ženski (T. I, 5—9), je občutno mlajši kakor žgani. Časovno ga opredeljuje kačasta fibula mlajše variante, ki jo moremo postaviti v obdobje Certose = Vače II b.⁸ Obe zapestnici in obročka za kite, ki na Vačah niso novost,⁹ imajo precej arhaične poteze. Podoben način zvijanja bronaste žice v obročke je pri nas v navadi posebno na grobiščih ruško-dobovske skupine (Reinecke Hallstatt B).¹⁰ Da pa so podobni predmeti izjemno predstavljali tudi v poznejšem času del ženskega nakita, nam dokazuje razen našega groba tudi neki skeletni grob iz gomile pri Volčjih njivah.¹¹

SUMMARY

Two more prehistoric burials at Vače

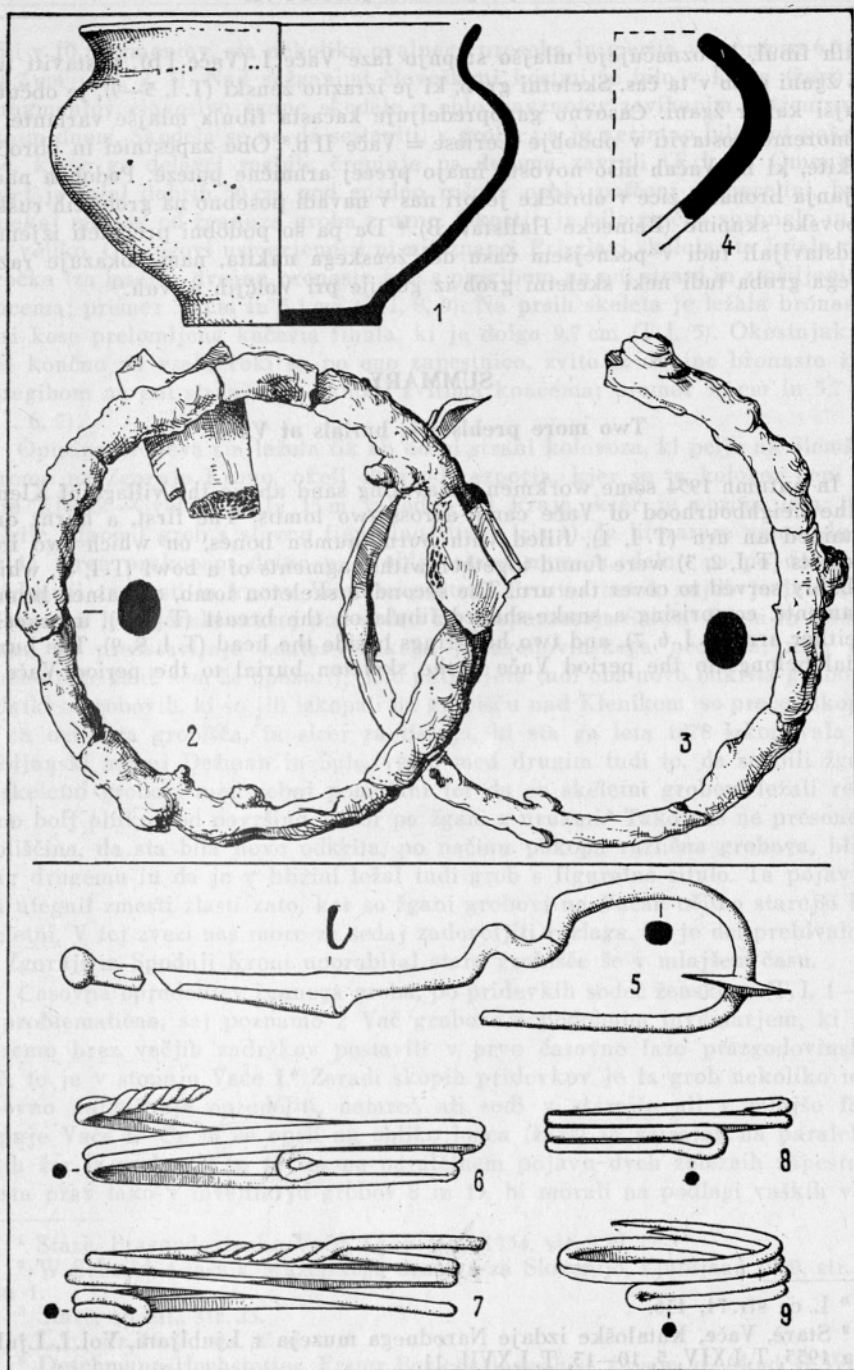
In autumn 1954 some workmen excavating sand above the village of Klenik in the neighbourhood of Vače came across two tombs. The first, a burnt one, contained an urn (T. I, 1), filled with burnt human bones, on which two iron bracelets (T. I, 2, 3) were found together with fragments of a bowl (T. I, 4), which probably served to cover the urn. The second, a skeleton tomb, contained bronze ornaments, comprising a snake-shaped fibula on the breast (T. I, 5), a bracelet on either arm (T. I, 6, 7), and two hair-rings beside the head (T. I, 8, 9). The burnt burial belongs to the period Vače 1, the skeleton burial to the period Vače 2.

⁸ L. c., str. 71, 136.

⁹ Starè, Vače, Kataloške izdaje Narodnega muzeja v Ljubljani, Vol. I, Ljubljana 1955, T. LXIV, 5, 10—13, T. LXVII, 11.

¹⁰ Starè, Razprave SAZU III, Ljubljana 1953, str. 131, T. XVIII, 4; isti, Ilirske najdbe železne dobe iz Ljubljane, Ljubljana 1954, T. IV, 6.

¹¹ Izkopavanje Narodnega muzeja v Ljubljani 1953, v tisku pri SAZU.

Vače: 1—4 žgan ženski grob, 5—9 skeletni ženski grob.
 1 = $\frac{1}{4}$; 4 = $\frac{1}{2}$; 2, 3, 5—9 = $\frac{1}{1}$ naravne velikosti

ZAČASNO POROČILO O IZKOPAVANJU V ŠEMPETRU

od 1952. do 1955. leta

Josip Klemenc

Šempeter leži ob glavni cesti, ki vodi iz Celja proti Ljubljani, okrog 3 km od Žalca v Savinjski dolini. V arheološki literaturi ta kraj ni bil preveč znan. Pač pa omenja Leksikon dravske banovine, da je bilo med Šempetrom in Novim klošтром boginji Junoni posvečeno svetišče. Leta 1947 je celjski muzej preiskal župnikovo zemljišče vzhodno od Šempetra, kjer so našli pod vodstvom tovariša Perca več dolgih zidov in mnogo ostankov rimske keramike, kar nam nedvomno dokazuje rimsko naselbino na tem mestu. Dne 12. januarja 1952 so kopali delavci Kmetijsko-obdelovalne zadruge v Šempetru gramoz na nekdanjem Wolfvem vrtu, sedaj ljudsko imetje, k. o. Šempeter v Savinjski dolini št. 731/1, da bi ga porabili za zidavo združnega hleva, ki je pogorel. Kmalu so naleteli na neke vrste zid in ko so kopali poleg zidu v globino, so naleteli na več marmornatih kosov. Deloma so to bile skulpture, deloma neornamentirani, a tudi ornamentirani gradbeni kosi. Vsega skupaj jih je bilo 13, a zid, ki so zanj kasneje ugotovili, da je temelj neke grobnice, je predstavljal štirinajsti kos. Med temi kosi je bil najzanimivejši kip sedeče žene brez glave (sl. 1).

O najdbi je bil takoj obveščen občinski odbor v Šempetru, ki je sporočil o zanimivih najdbah celjskemu muzeju in Arheološki sekciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. In prav iniciativi šempetrskih domačinov se imamo zahvaliti, da je prišla ta najdba sedaj do svoje veljave in izraza. Že leta 1947 so nemški ujetniki našli pri kopanju gramozov v istem sadovnjaku več ogromnih marmornatih polvaljev, a so jih zakopali nazaj in nihče ni zvedel o tem.

Arheološka sekcija je poslala prof. Klemenca v Šempeter, da ugotovi obseg in važnost najdišča. Na osnovi njegovega referata je Arheološka sekcija orga-

Sl. 1. Justa, žena C. Sp. Prisciana

nizirala raziskovanje zemljišča v Šempetru. Še preden pa je bilo mogoče pričeti s sistematičnim izkopavanjem, so delavci okrajnega gradbenega podjetja iz Celja pod nadzorstvom Celjskega muzeja prekopali precejšnjo površino omejenega vrta. Odkrili so precej spomenikov in gradbenih ostankov. Izkopani material so večinoma zvozili na prostor ob občinski cesti. Vse predmete so pustili in situ. Do 15. junija, ko je pričela Arheološka sekcija s svojim sistematičnim delom, so odkrili vsega okoli 100 kosov. Ker je bilo število najdenih kosov tako veliko in ker je bilo pričakovati še mnogo gradiva, je bila znanstvena arheološka ekipa precej močna. Poleg vodje prof. Klemenca je bilo pri delu dolgo časa zaposlenih 9 študentov arheologije. Pomagal pa je tudi kustos celjskega muzeja tovariš Bolta. Prva naloga ekipe je bila, hitro vnesti in vrisati vse že najdene predmete in jih opisati. Delavci kopachi so pa med tem časom kopali in nadaljevali svoje delo. Zelo mnogo nam je pomagalo s potrebnim materialom podjetje Hmezad iz Žalca in DES iz Šempetra.

Najprej je bilo treba poiskati mesto, kamor bi bilo mogoče brez škode odlagati in odvažati izkopani material. Izkopali smo poizkusni jarek na severozahodnem koncu že preiskanega in prekopanega zemljišča. Kopali smo v globino 4,5 m, toda nismo našli nič, razen v eni, proti vzhodu razširjeni sondi, del zidu. To nam je bilo zadostno poročilo, da zahodno in severno od tod ni mogoče pričakovati najdb, kar nam je tudi potrdilo poznejše izkopavanje. Zato smo pričeli odlagati izkopani material zahodno od izkopanega poizkusnega jarka.

Da je bilo mogoče določiti lego vsakega izkopanega predmeta v prostoru, smo področje, ki je prihajalo v poštev, razdelili na mrežo plankvadratov s stranicami, ki so bile dolge po 5 m. Mreža je ležala okoli 1,5 m nad tedanjo površino in 268,70 m nad morsko gladino. Da dobimo pravo sliko, kako globoko so ležali predmeti pod tedanjo površino, moramo od dobljene mere vselej odšteti 1,50 m. Visoke hmeljevke, ki so jih zabili v raziskani prostor, zvezane med seboj z vrvi, na katerih so visele številke in črke, so nam omogočile, da je bila orientacija lahka in delo uspešno. Ker se je izkopavanje zelo razširilo, smo kasneje mrežo samó priključili na že obstoječe točke. Vsak predmet smo določili glede na njegovo lego v kvadratu. Njegov vertikalni položaj smo pa ugotovili od vodoravne idealne ravnine. Tako nam je danes mogoče na temelju dobljenih podatkov natančno določiti lego izkopanih predmetov v prostoru.

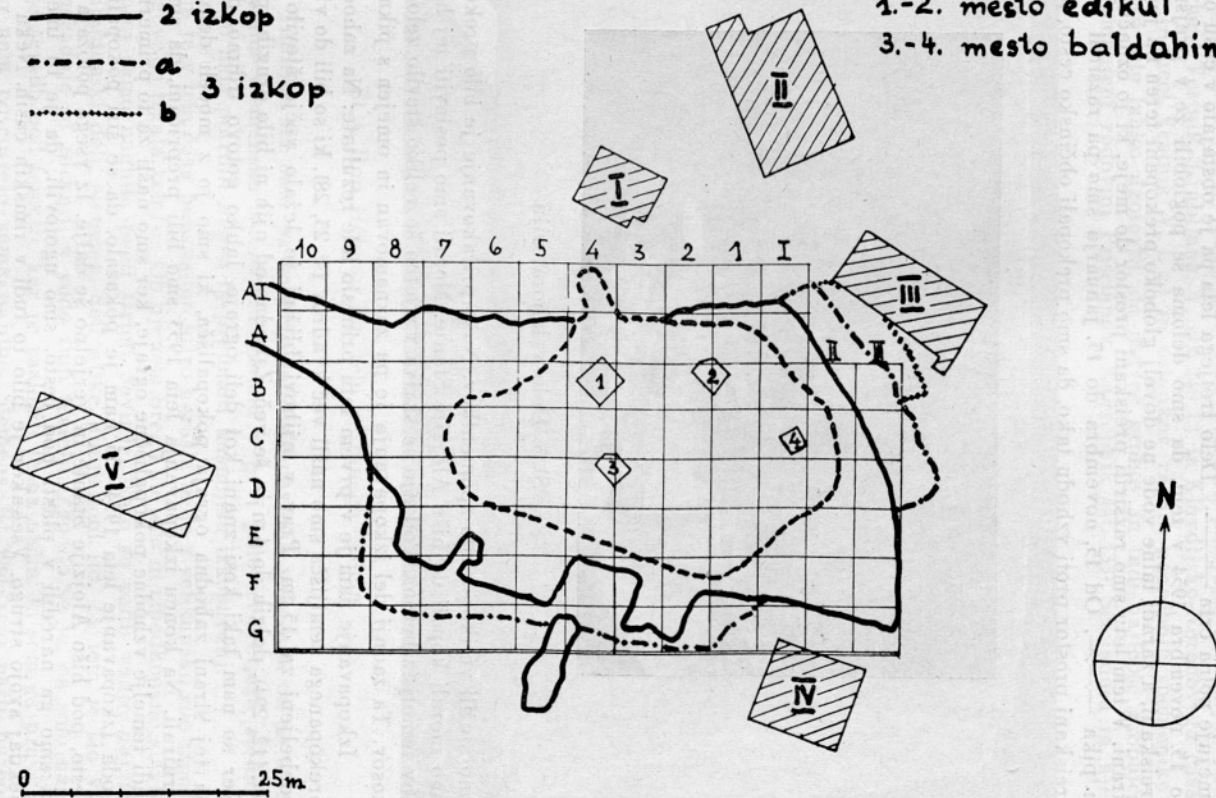
Naslednje delo je bilo, vsak predmet natančno opisati z merami in posebnostmi. To je bilo posebno potrebno zaradi tega, ker so imeli sicer zelo izlizani in včasih popolnoma gladki fragmenti različne vdolbine in kanale, po katerih so nekdanj vliвали vanje svinec. Na podlagi ustrežajočih vdolbin je mnogokrat uspelo sestaviti kose, kar bi sicer ne bilo mogoče.

Ker smo našli pri izkopavanju tako veliko število gradbenih celih kosov in fragmentov, se je nehote rodila misel, da bi se morda dala iz tega sestaviti ena ali več celih zgradb. Ker pa bi bili poskusi s celimi spomeniki (včasih po več sto kilogramov težkimi) nemogoči, smo od vsakega spomenika naredili odlitek v mavcu v merilu 1 : 10. Če je bilo mogoče, smo že na odlivku nadomestili, kolikor je bilo gotovo mogoče. Seveda je bilo potrebno vse točno kontrolirati, a ozirati smo se morali posebno tudi na to, da so bili mnogi spomeniki od peska in vode, ki je tekla čeznje, izlizani. Na koncu izkopavanja v tretjem letu imamo idealno, to je v načrtu in risbi sestavljeno eno grobnico, dva baldahina, več grobnih skrinj za pepel in več nagrobnih spomenikov. Za to imamo več kot 80 % ohranjenega materiala in bi dopolnitve imele zelo majhen pomen.

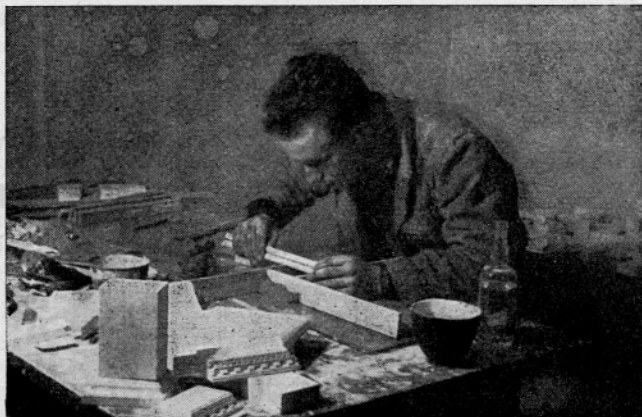
NAČRT IZKOPAVANJA V ŠEMPETRU OD L. 1952 DO 1955.

- 1 izkop
- 2 izkop
- - - - - a
- b
- 3 izkop

I-V. danes sloječe hiše
1.-2. mesto edikul
3.-4. mesto baldahinov

Na priloženi skici (sl.2) imamo označeno zemljišče, ki smo ga preiskali in prekopali v prvem letu (od 15. junija do 15. decembra 1952) s črtkami — — —. Delo v drugem letu (od 15. maja do 1. novembra 1953, s presledkom dveh mesecev) omejuje polna črta ———. Delo tretjega leta pa je obstajalo v času od 5. julija do 15. novembra 1954 v tem, da smo deloma še poglobili že v prejšnjem letu preiskani, a zaradi talne vode ne dovolj globoko prekopani teren na jugovzhodni strani. V tem letu smo razširili preiskani prostor do meje, ki jo označujeta črtica in pika —.—.—. Od 15. novembra do 15. januarja smo pa razširili v letu 1954 preiskani prostor proti vzhodu tako, da smo prekopali občinsko cesto, pod katero

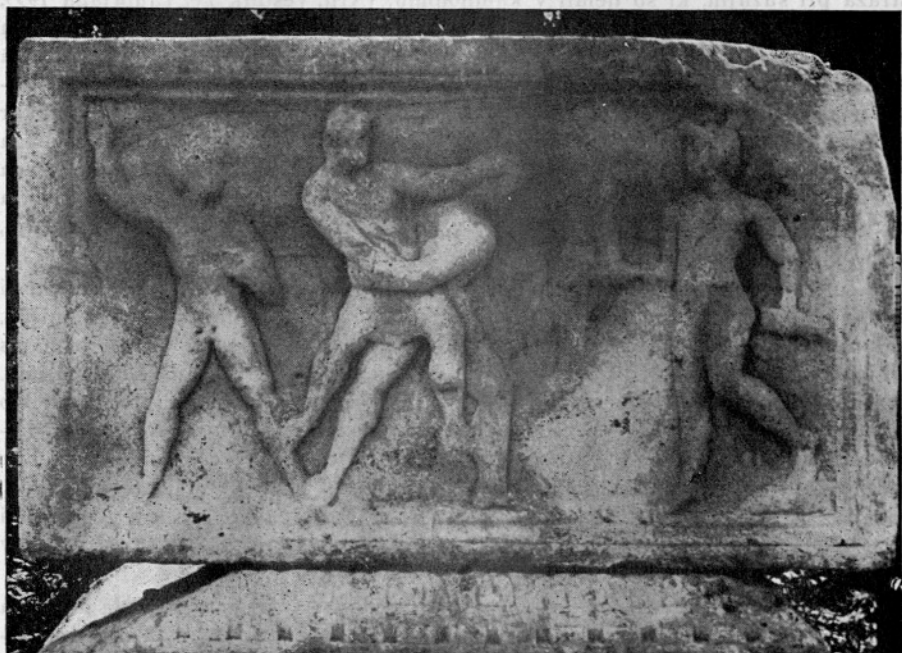

Sl. 3. Delo v laboratoriju

smo slutili veliko število spomenikov. Naše pričakovanje je bilo prekoračeno in smo morali kopati do hiše Alojzije Stante. Morali smo postaviti tej hiši deloma nov temelj iz betona. Pod njo se skriva verjetno še veliko število zelo zanimivih kosov. Ta zadnji del izkopavanja je pa zaznamovan in omejen s pikami

Izkopavanje nam je v prvem letu prineslo tele rezultate: Na zahodnem robu prekopanega zemljišča smo našli več kvadrov (št. 25, 28), ki so bili do višine 58 cm odebeljeni za 15 cm. Prav v njihovi bližini je ležalo večje število polvaljev (št. 112, 294), dolgih do 4 m in še več. Zahodno od njih ni bilo drugih spomenikov. Ker so nam taki kosi znani kot deli ograje, lahko gotovo trdimo, da je stala na tej strani zahodna ograja pokopališča, ki smo jo z modeli deloma rekonstruirali. Na koncu izkopavanja leta 1953 smo bili prepričani, da smo našli že tudi temelje vzhodne pokopališčne ograje, ker smo našli za to primerne temelje. Toda izkopavanje leta 1954—55 nam je pokazalo, da se širi pokopališče še čez cesto, pod hišo Alojzije Stante in verjetno še dalje. Iz vsega položaja in profila, ki smo ga naredili v plasti pod cesto, smo ugotovili, da je tu imela Savinja nekdanjo svojo strugo. Vsekakor je bilo to tudi v rimskih časih. Neka vremenska katastrofa (verjetno se je odtrgal oblak ali je pa zaradi dolgotrajnega deževja Savinja tako narasla) — je spodkopala bregove in porušila na bregu stoječe stavbe v rečno strugo. Kasneje se je struga pomaknila proti jugu, ob času velikih poplav je še tekla tudi tukaj in puščala Glen.

Rimljani so imeli svoja pokopališča največkrat zunaj mesta ob velikih cestah ali rekah. Rodovina Priscianov, ki so bili župani v rimski Celeji, si je postavila na tem kraju svoje grobnice in spomenike. Verjetno je, da so bili posamezni grobovi že prej tukaj, kar nam posebno potrjuje Vindonijev spomenik (Arheol. Vestnik, Ljubljana, V, str. 248 l.) iz Klavdijsko-Neronovega časa. Iz napisov (Arheol. Vestnik V, l. c.) in ostankov raznih nagrobnih spomenikov smo že prvo leto lahko ugotovili, da največ grobov in tudi najlepše grobnice pripadajo omenjeni rodovini Priscianov. Nagrobnik (št. 135) Secundusa in nje-

Sl. 4. Rop Helene. Tip zelo izlizenega reliefa

gove žene Tutorine sta nam pa že prvo leto izkopavanja pokazala, da je omenjena ogromna vremenska katastrofa nastala v prvi polovici tretjega stoletja po n. š. To so nam potrdili napisi in predmeti kasnejših izkopavanj.

Savinja je v tem času nenavadno hitro narasla in je z velikansko silo izjedala bregove in trgala zemljo. Ob njenem bregu stoječe in izpodkopane stavbe so se najprej samo nagnile proti strugi Savinje. Nato so padli vanjo najvišje ležeči arhitektonski deli, slemena, deli atike, timpanoni itd. Za tem je šlo vse ostalo, a nazadnje so zdrknili v vodo tudi temelji. Zgodilo se je, da smo našli gornje dele zgradb pod temelji, kar je razložiti le na način, ki sem ga pravkar omenil. To nam potrjujejo same najdbe. Slemena (št. 396) smo našli najbolj oddaljena od levega brega Savinje, kjer so nekdanje stale te stavbe, skoraj na njenem desnem bregu. Ker so bila najvišje na stavbi, so tudi najdalj letela v vodo. Pod temeljem prve grobnice (inv. št. 14) so ležali med drugimi tudi spo-

meniki št. 118, 159, 225, 264. Pod temeljem druge grobnice, ki je zelo razrušen, pa je ležalo podnožje Vindonijevega spomenika (inv. št. 50).

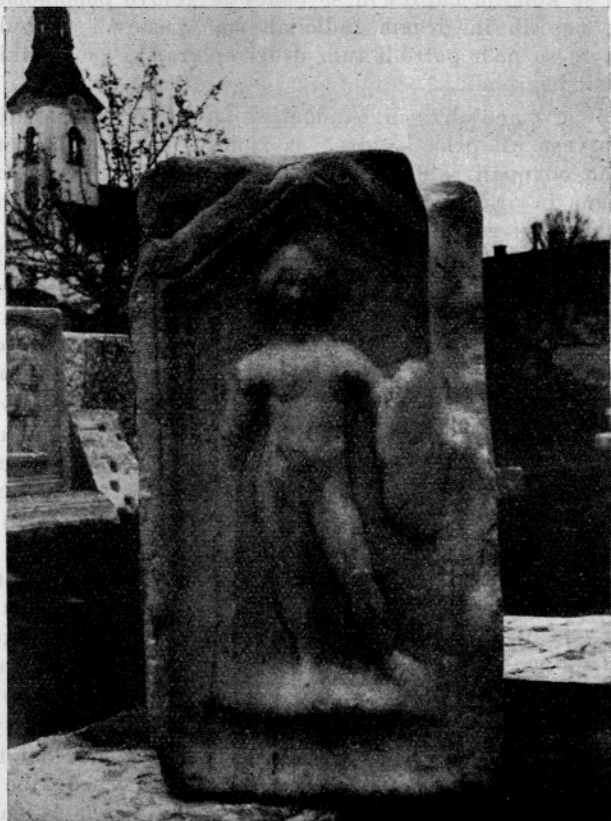
Med izkopavanjem v letu 1952 smo ugotovili in odkrili vsega 256 kosov. Tudi ostanki temeljev in zidovja, ki smo jih pustili v zemlji, so dobili svoje oznake. Temelj prve grobnice št. 14, temelj druge grobnice št. 32 itd. Po materialu sodeč lahko razločujemo tri vrste predmetov: Največ je predmetov iz pohorskega marmora. Marmor so dobivali iz kamnolomov iz Št. Vida nad Vitanjem. Tam sta tudi dva nagrobna spomenika, kjer je omenjen vojak II. Italske legije, ki je služil kot straža pri sužnjih, ki so delali v kamnolomu. (Arh. Vestnik IV, Ljubljana 1953, str. 227 sl.). Dokaj manj je kosov iz peščenjaka, ki so ga lomili v kamnolomu pri vasi Založe na hribu istega imena, kjer ga še danes lomijo in je last kmeta Kodreta v občini Polzela. Tega kamna so zelo mnogo porabili pri zidanju legijskega tabora II. Italske legije pri Ločici. Iz takšnega peščenca so sarkofagi kakor tudi temelji za manjše objekte, n. pr. za baldahine itd. Dalje so še kosi raznega zidovja. To so predvsem razni temelji grobnic ali zidne ograje. Površina vsega prostora, ki smo ga preiskali v letu 1952, to je v prvem letu izkopavanja, znaša okrog 750 m². V globino smo šli najmanj do treh metrov, a mnogokrat še globlje, celo pod talno vodo, ki nam je med izkopavanjem prizadejala mnogo težav.

Zelo veliko delovnih moči je terjalo delo v laboratoriju. Najprej so vnesli dijaki svoje skupne ugotovitve v inventar, kjer je vsak predmet natančno opisan, kako smo ga našli, njegove mere, njegove značilnosti, ohranjenost, ali je napis ali kos arhitekture. Na osnovi teh podatkov je druga skupina naredila odlitek. Seveda je pri tem delu še enkrat kontrolirala podatke prve skupine, posebno glede gradbenih kosov, ki so bili vezani z železnimi spojkami in klini. Te vdolbine ali njihove sledove, kjer smo večkrat našli ostanke svinca, je bilo potrebno na odlivkih posebno označiti. Tudi vse mere so še enkrat natančno pregledali. Vendar se je včasih zgodilo, da kosi, ki so očitno spadali skupaj, niso imeli popolnoma ustrežajočih dimenzij. Pri večini smo ugotovili, da gre razloček v dimenzijah na rovaš ohranjenosti.

Ako je padel kos v vodo s svojim reliefom navzdol tako, da je voda nasipala prod in kamenje po tistem delu plošče, ki je bil brez reliefa, je ta ostal popolnoma dobro ohranjen in je lahko na njem ugotoviti vse posameznosti in detajle. Narobe pa so bili navzgor obrnjeni kosi, ornamenti in reliefi več ali manj poškodovani in izlizani (sl. 4). Največkrat so bili kosi odbiti, ali je bilo središče poškodbe tam, kjer so bile plošče spojene, to je pri vdolbinah. Ko je priletelo več spojenih gradbenih kosov na tla, so se razleteli ravno na tistih mestih, kjer so bile železne spojke, pri tem pa je odletelo še mnogo prvotne reliefne površine, ki je nismo nikdar našli. Število malih fragmentov je razmeroma zelo majhno. Razloček med ploščo, ki je bila obrnjena navzgor, in med ono, ki je ležala z licem obrnjena proti dnu, se posebno dobro vidi na reliefu Ifigenije na Tavridi, ki je sestavljena iz dveh kosov. Večja desna polovica je ležala obrnjena navzgor, medtem ko je bila druga manjša pod temeljem prve grobnice. Večkrat se je ravno z ugotovitvijo profilov posrečilo ugotoviti, kateri kosi spadajo skupaj. Vendar prvo leto še nismo prišli do rekonstrukcije kakšnega večjega objekta prav zaradi tega, ker je še precej kosov manjkalo. Ugotovili smo pa, da gre tukaj za tri grobne edikule različnih velikosti.

Tipološko študiranje izkopanih kosov nas je privedlo tako daleč, da smo si z gotovostjo sestavili neke vrste relativno kronologijo. Za absolutno določitev

dobe kakega objekta nam je pa posebno dobro služila epigrafika. V prvem letu izkopavanja smo odkrili tudi največ napisov. Najzanimivejša je prva napisna plošča (št. 76), ki je ležala deloma pod prvim baldahinom. Kos, ki je ležal pod njim, je ostal ohranjen in čitljiv. Druga polovica, ki je molela izpod njega, je pa bila od vode in kamenja popolnoma izlizana. Iz tega napisa zvemo, da je dal to ploščo postaviti C. Spectatius Priscianus, ki je bil takrat celjski župan (duum-

Sl. 5. Heroj z atike prve grobnice

vir iure dicundo Cl. Celeiae) svojemu sinu, ki je imel v Celeji tudi to častno službo. Z odlivki smo kasneje dognali, da sodi ta napis na frontalno stran prve grobnice, ki je bila posvečena manom mlajšega Prisciana.

Pri izkopavanju smo pustili spomenike in situ tako dolgo, dokler ni prišel čas, da smo jih spravili iz jame. Ob taki priložnosti smo našli na marmornati gredi št. 58 napis, iz katerega smo zvedeli, da so Justi, ženi Spectatia Prisciana, tudi postavili spomenik. Na zelo preprost in zanesljiv način je bil naenkrat rešen problem, katero žensko osebo predstavlja prvi kip, ki smo ga našli. To ni kip boginje ali kake druge vzvišene osebe (cesarice), ampak Priscianove žene, ki je bila stara 55 let, ko je umrla, kar nam pove napis.

Med izkopavanjem v prvem letu smo našli v bližini Juste še marmorni kip sedečega moškega v slovesni pozi z zvikom zakonov v levici. Na osnovi podatkov, ki smo jih že imeli o Priscianu, lahko mirno trdimo, da je to kip duumvira Celeje. Proti koncu izkopavanja v istem letu smo pa odkrili precej globoko, čisto na južni meji preiskanega prostora tretji kip mlajšega Prisciana, ki tudi sedi v pozi duumvira iure dicundo. Velika škoda je, da so vsi trije kipi brez glav. Zelo verjetno je, da so jim glave odletele, ko so padli v strugo razbesnele Savinje, ki jih je kotalila naprej in so danes že gotovo popolnoma izmaličene. Po ohranjenih napisih in drugih indicijah smo postavili to rodovino v čas Antonina Pija; to so nam potrdili tudi drugi epigrafski spomeniki, kakor tudi stil rekonstruiranih grobnic.

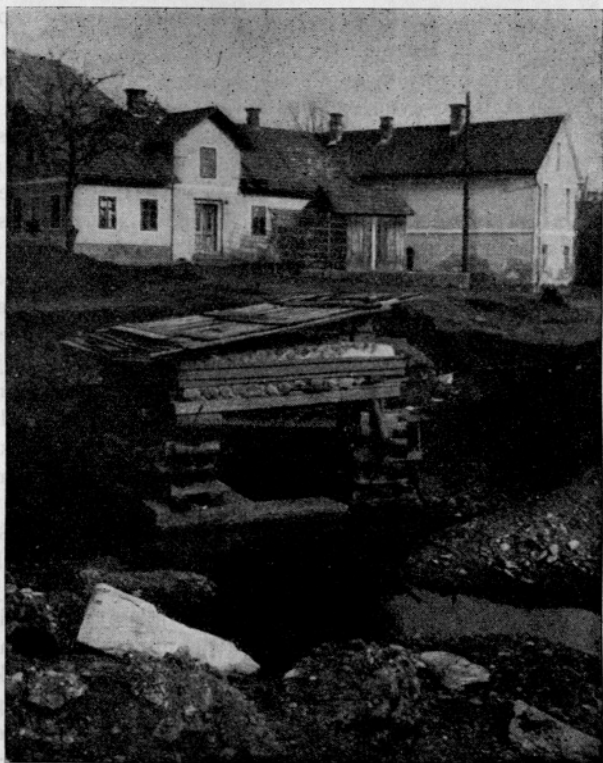
Kakor sem že omenjal, sodi Vindonijev spomenik v Klavdijsko-Neronov čas. S konca prvega ali pričetka drugega stoletja je pa tudi tretja grobnica, katere dele smo odkopali šele v tretjem razdobju izkopavanja. Iz časa vlade cesarja Hadrijana in pričetka Antonina Pija je pa nagrobnik rodbine Ennijev, ki so tudi upodobljeni v velikem reliefu. Reliefna plošča, kjer so upodobljeni oče, mati in hčerka, nam podaja te osebnosti tako značilno, da lahko na osnovi teh postav nedvomno ugotovimo čas in celo plemenske posebnosti članov te rodbine. Oppidana je tip prave keltske žene s tipičnim noriškimi pokrivalom. Mož je pravi Rimljan in nosi brado kakor cesar Hadrijan. Hčerka Kalendina ima pa frizuro kakor cesarica Faustina starejša, žena cesarja Antonina Pija.

K temu reliefu pripadajoči napis smo našli mnogo kasneje. Z velikimi težavami smo ga vzdignili iz vode in prenesli v barako. Zdelo se nam je sicer, da ta dva kosa sodita skupaj, vendar nismo niti slutili, da bomo z rekonstrukcijo tega spomenika rešili problem, kako spojiti grobno skrinjo za pepel z baldahinom. Ta problem smo rešili šele tretje leto izkopavanja, ko smo našli skoraj vse k arhitekturi tega spomenika pripadajoče kose.

Po načinu izdelave je spomenik št. 238 zelo podoben napisu št. 134 s Tutorino. Obadva reliefa predstavljata celo rodbino; celo v posameznostih sta si zelo podobna. Gube ženskih oblačil so v obeh primerih popolnoma enake. Napis sam in vsa izdelava pa kaže, da je spomenik št. 238 kopija Tutorininega spomenika, samo iz mnogo kasnejšega časa. Na spodnji strani spomenika 238 so upodobljene priprave za sedmino po keltskem običaju.

Največji marmorni spomenik je zgornji del prvega baldahina, ki so ga našli kmalu po pričetku izkopavanja, saj nosi inv. št. 55. Pod njim je ležala že omenjena plošča št. 70 z napisom rodbine Priscianov. Ves ta baldahin je razen nekaterih majhnih ornamentalnih posebnosti podoben baldahinu z ravno streho, ki je upodobljen na reliefu št. 469 iz leta 1954. Dolžina spredaj je 213,6 cm, višina 106,5 cm, širina 186 cm. Ravna streha tega baldahina ni imela nobenega ornameta, pa tudi nobena figura ni stala na njem kot akroterij. Desna in leva stena sta zunaj okrašeni z dvema skupinama grifonov. Večji grifon sedi na zadnjih nogah kot čuvaj, ki varuje pokojnika, manjša dva pa držita vsak na eni strani držaj velike vaze z jabolki. Prostor med srednjim obokom in levim vogalom je izpolnjen s krilatim genijem, drugi desni vogal pa manjka. Ravni strop je znotraj izpolnjen s kasetami, od katerih ima vsaka različen cvet. Večino notranje zadnje navpične stene zavzema školjka. Navzgor je omejena s širokim pasom, ki ga izpolnjuje pleteninast ornament. Ob straneh sta dva delfina z ribo v gobcu. Zadnja in stranske stene so sestavljene iz več kosov in so cele razen majhnega kosa zadnje stene. Namesto sprednje stene pa imamo dva tordirana stebra, ki

nosita spredaj baldahinovo streho. Iz odlivkov vseh teh kosov smo že prvo leto izkopavanja postavili rekonstrukcijo tega prvega baldahina in nimamo na njej nič menjati. Za tlak so služili marmorni kosi, temelji so pa bili iz večjih peščenjakovih blokov. Ohranjena višina tega spomenika brez tlaka znaša ca. 2,92 m. Pod tem baldahinom je verjetno stala statua mlajšega Prisciana.

Sl. 6. Temelj I, dvignjen

Poleg tega spomenika se nam je že posrečilo sestaviti prvo grobnico iz odlivkov v mavcu. Imamo namreč ohranjene skoro vse gradbene dele. Bogato ornamentirana prednja stena s preklado in kapiteli je sestavljena iz več kosov. Stranske stene so sestavljene iz pravokotnih in tudi šesterokotnih kosov, med katerimi so stali reliefi kot v okvirih. Na desni strani je relief Ifigenije v Avlidi. Zadnja stena je gladka. Na levi strani je bil verjetno relief, ki predstavlja nekega Grka (Ahil), ki prebada pod seboj ležečega borca v orientalski opravi (mogoče Hektorja). Nad preklado in stranskimi kosi, ki so izpolnjeni z vodnimi pošastmi, stoji na vsakem vogalu kvader, ki ima v reliefu golega oboroženega heroja (sl. 5). Proti vходу sta pa obrnjena reliefa, ki predstavljata satira, kako hoče vzeti nimfi obleko. Med tema dvema je stal na prednji strani napis št. 70., ki smo ga našli pod prvim baldahinom. Del desne atike izpolnjuje relief z ropom Helene, medtem ko nam na levi strani manjka ustrezajoči relief. Tim-

panon je deloma izpolnjen z reliefom nimfe, ki jaše na vodni pošasti proti 1. strani, pod njo je plošča št. 242 s kraticami »D. M.«. Sleme je sestavljeno iz marmorne grede, ki je prelomljena na dva kosa. Greda ima spodnjo stran vdolbeno, na sprednji strani je pa meduzina glava. Na slemenu je stala verjetno še kaka druga figura, saj imamo za njo ohranjene vdolbine, ki imajo še ostanke svinca. Tločrt smo ugotovili zelo lahko, saj nam je ohranjen temelj, na katerem je v antiki stala ta stavba. Tega (št. 14) so našli delavci takoj v pričetku izkopavanja.

To je tudi največji ohranjeni spomenik, ki se ga nam je posrečilo obnoviti v rekonstrukciji. Ležal je poševno v smeri severozahod-jugovzhod, kar nam dokazuje, da je pri svojem padcu v Savinjo tudi nekoliko spremenil svojo prvotno smer. Njegova največja dolžina je 4,35 m, največja ohranjena širina 3,75 m, največja ohranjena višina pa 1,40 m. Kakor pri vseh temeljih, je tudi njegov spodnji del v višini 40 cm za 15 cm odebeljen. Njegove štiri stene so sestavljene iz precej velikih rečnih oblic, ki so vezane med seboj z živim apnom. Tako močno je temelj zgrajen le ob straneh. Sredina je pa izpolnjena z gramoznim, drobnim peskom, kar je vse vezano z živim apnom. Zgornja površina je tudi vsa zalita z apnom. S tem temeljem smo dobili dimenzije prve grobnice, zato smo ga poskušali konservirati, da bi na njem postavili prvo edikulo. Delo je bilo dolgotrajno in težavno, vendar se nam ga je posrečilo že prvo leto vzdigniti v prvotno višino. Pod njim smo naredili leseno ogrodje, ki ga je že prvo leto zamenjal deloma betonski temelj. Vse leto smo imeli težave s talno vodo, ki nas je tudi jeseni leta 1952 prehitela, da smo morali prenehati z podzidavanjem. Talna voda je v jesenskem deževju narasla do dolnjega roba temelja, a ga ni poškodovala. Proti padavinam smo ga pa zavarovali z zasilno streho (sl. 6). Šele leta 1954 se nam je posrečilo podzidati ves temelj, tako da je dobil trdno obliko. Temelj leži na masivni betonski kocki, ki je na nekaterih mestih izpopolnjena z opeko. Stranske stene ohranjenega temelja smo izpopolnili z oblicami do njihove prvotne višine. Mejo med originalnim delom in dopolnitvijo smo močno označili z opeko. Ogle in stranske stene smo učvrstili s krajšimi betonskimi stenami, tako da je vmes videti prvotni temelj. Na te stranske stene smo položili 15 cm debelo armirano betonsko ploščo, na katero bomo lahko postavili rekonstrukcijo prve edikule. Tako more vsakdo videti originalen temelj, kolikor ga je ohranjenega, rekonstrukcija pa bo trdno stala na modernem zaščitnem betonskem temelju (sl. 7).

Razen temelja prve grobnice smo našli ok. 7 m proti vzhodu temelje druge edikule (št. 32), ki so pa bili zelo poškodovani in nepopolni. Tudi pod njimi je ležalo zelo veliko marmornih kosov (št. 50, 216, 283 itd.). Našli smo še tudi drugje mnogo gradbenih kosov te stavbe. Od atike, ki je bila na vogalih okrašena s šestimi reliefnimi figurami, nam manjka samo relief pomladi. Zelo dobro sta ohranjena oba Dioskura in relief poletja s srpom ter košaro žita na ramenu. 3,35 m dolgo marmornato sleme (št. 396), ki je popolnoma ohranjeno, nam pove, kako dolga je bila ta zgradba. Konča se s prekrasno Meduzino glavo (sl. 8). Na samem slemenu so pa izklesane strešne opeke.

Na pokopališču v Šempetru tudi ni manjkalo grobnih skrinj za pepel pokojnikov iz marmora. Vse so bile bogato ornamentirane z reliefi raznih mitoloških dogodkov. Takih reliefov smo našli največ v prvem letu izkopavanja. Šele ko smo drugo ali tretje leto našli še manjkajoče kose, smo jih iz odlitkov v mavcu sestavili. Zelo lepa je grobna skrinja za pepel s širšo steno, na kateri je relief

Sl. 7. Temelj I, zaščiten

Sl. 8. Začetek slemena z meduzino glavo

(št. 170), kako vodi Heraklej Alkestis iz podzemlja (sl. 9). Desno in levo od tega prizora imamo dvojje ornamentiranih polj, ki sta izpolnjeni z vodno ptico in bršljanovo vejico. Tudi na desni in levi stranski plošči te grobne skrinje za pepel so bili reliefi. Reliefna plošča št. 33 predstavlja lovca, kako nosi preko ramen zajca. Na drugi plošči št. 52 je pa upodobljen lovec, ki nosi na palici čez rame ptičje gnezdo v mreži, v levici pa ima ubite ptice.

Poleg spomenikov iz pohorskega marmora smo našli mnogo ostankov sarkofagov iz peščenjaka. Večinoma so bili to tipični pokrovi kvadratične oblike. Celih dolnjih delov peščenčevih sarkofagov prvo leto nismo našli, pač pa precej fragmentov. Našli smo 1,70 m dolg pokrov rakve iz peščenjaka, ki pa ni rabila za shranjevanje pokojnikovega pepela, ampak je gotovo ležalo v njej celo pokojnikovo truplo. Zato mislim, da je to bila rakev nekega mladega kristjana. To dejstvo bi še bolj podkrepilo našo kronologijo šempetrskega grobišča. Zelo veliko je število velikih klad in blokov iz peščenca. Imajo sledove vdolbin in celo ostanke svinca v njih. Po vsem sodeč so ti kosi služili za temelje večjim ali manjšim spomenikom.

Prva skrb nam je bila, da smo temelj prve grobnice dobro zavarovali pred padavinami in talno vodo. Prav tako smo morali tudi vse izkopane predmete zavarovati pred snegom in ledom pozimi. Izkopane spomenike smo vzdignili s tronogi in škripčevjem, jih vlekli z vitli na lesenih valčkih po poševno položenih brunih iz jame in jih postavili na travnik poleg kraja izkopavanja. V nekaj mesecih sta jih tamkaj dež in sonce očistila in tudi utrdila.

Tovariš Miran Cvenk, domačin iz Šempetra, nam je odstopil dvojje lesenih barak, ki smo ju prenesli na kraj izkopavanja. Pravočasno smo še pred dežjem postavili barako. Toda število spomenikov se je tako povečalo, da smo jo morali še za polovico podaljšati. Čeprav nam je pri tem nagajal sneg, smo delo vendarle pravočasno končali. Postavili smo 20 m dolgo in 9 m široko stavbo, jo obili z novimi deskami in pokrili z opeko. Semkaj smo spravili večino v letu 1952 izkopanih spomenikov. Nekaj kosov smo zaradi talne vode morali pustiti v zemlji. Da bi nam bilo mogoče prihodnje leto (1953) takoj nadaljevati delo, smo z buldožerjem, ki nam ga je blagohotno dal na razpolago Hmezad iz Žalca, odrinili vso zemljo, ki je ležala med preiskanim prostorom in cesto, na že preiskani prostor. Površina vsega v tem letu prekopanega prostora znaša 750 m².

Spomenike smo skušali v baraki postaviti tako, da so arhitektonski in večji kosi položeni spredaj. Nanje smo pa postavili kipe, reliefe in važnejše ornamentirane kose, tako da si jih lahko vsakdo natančneje ogleda. Obiskov smo imeli že med izkopavanjem zelo veliko, gotovo okrog 10.000. K temu je pripomoglo tudi to, da je izkopavanje 50 m od magistrale Ljubljana—Celje—Maribor. Med obiski so bili tudi tujci iz skoraj vseh evropskih dežel. Nekaj jih je bilo tudi iz Amerike in Azije. Skoraj vsak dan jeseni je bilo na terenu po več šolskih ekskurzij od blizu in daleč, tudi iz sosednje Hrvaške. Obiskali so nas tudi znani učenjaki-arheologi, med njimi prof. Oelmann iz Bonna, prof. Nierhaus iz Freiburga in mnogi drugi; vsi so bili nad delom in njegovim obsegom presenečeni in so priznali, da sodi šempeterska nekropola med svetovno arheološke redkosti. Z izkopavanjem smo prenehali 15. decembra, ko sta nam sneg in talna voda onemogočila vsako nadaljnje delo.

Izkopavanja leta 1953

Poučeni po izkušnjah prejšnjega leta, smo pričeli z izkopavanjem že 18. maja, da nam ne bi dež in talna voda preveč nagajala. Najprej smo z Hme-zadovim buldožerjem prekopali zemljišče zahodno od kraja, kjer smo našli zadnje marmornate polvalje, ki so služili za streho pri pokopališčnih ograjah.

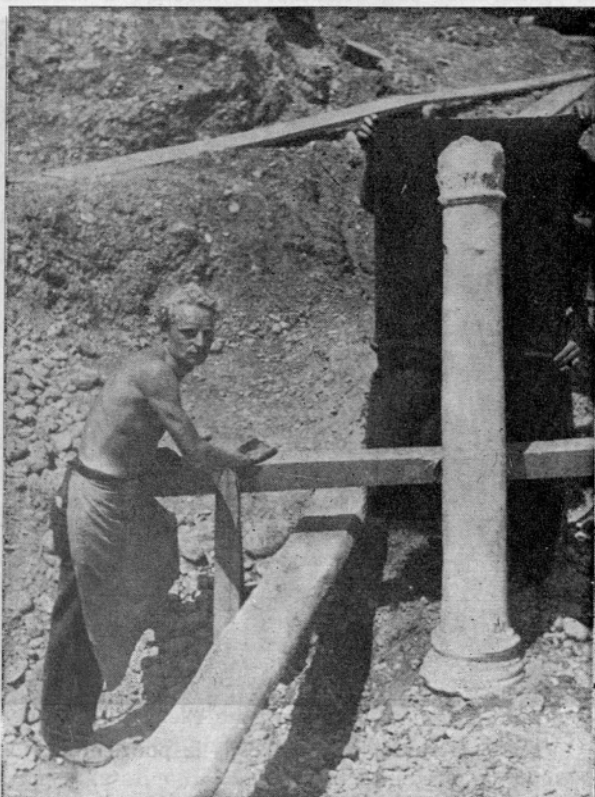

Sl. 9. Heraklej pelje Alkestis iz podzemlja

Na tem kraju nismo našli nič, čeprav smo šli v globino 3,50 m in v pasu širokem 7 m še za 20–50 m proti zahodu od zemljišča, ki smo ga prekopali leta 1952. Kasneje smo na tem kraju naredili še štiri sonde v globino 4,50 m, a nismo našli nič. Pač pa smo v tej kampanji izvlekli iz jame vse polvaljkaste kose, ki smo jih do tedaj našli. Med njimi je bilo tudi še nekaj nepravilnih kosov zidovja, verjetno temeljev porušene pokopališčne ograje. Prekopali smo tudi ves prostor severno od temelja prve in druge grobnice do plasti ilovice. Pod temeljem druge grobnice smo izkopali nekaj spomenikov in fragmentov, ki jih prejšnje leto zaradi talne vode nismo utegnili vzdigniti. S Hme-zadovim buldožerjem smo ves prostor med občinsko cesto in do sedaj preiskanim zemljiščem odgrnili v globino do 1,50 m, s čimer nam je bilo prihranjenega zelo mnogo dela. Izkopani material smo potisnili na severno, še neprekopano stran proti Gasilnemu domu, kjer po dosedanjih izkušnjah ni bilo v zemlji nikakih antičnih objektov. Na tako odkritem prostoru smo našli mnogo večjih in manjših marmornih in pe-

ščenčevih spomenikov. Najvažnejši je dvokapni gornji del nekega marmornatega baldahina (št. 272).

Prekopali smo tudi ves prostor vzdolž občinske ceste, skoraj do meje Došlerjevega zemljišča. Na severni strani tega pasu smo šli precej globoko, skoraj do 4 m globine. Proti Došlerjevemu zemljišču smo pa šli v globino 2 m, ker smo tamkaj nameravali kopati naslednje leto. Na severni strani smo naleteli na zid,

Sl. 10. Steber II. baldahina

dolg 4,50 m in širok 1,56 m, sezidan večinoma iz kamna lomljenca. Na posameznih mestih je bilo seveda tudi nekaj večjih oblic. Mislili smo, da je ta gradbeni kos del vzhodne pokopališne ograje, posebno ker je ležal v smeri sever—jug. Izkopavanja leta 1954 so nam pokazala drugače.

Zahodno in južno od prostora preiskanega v letu 1952, smo raziskovali tudi še v letu 1955. Kopali smo različno globoko in široko, kakor so bili pač delavci na razpolago. Na zahodni strani smo šli do 3 m globoko, medtem ko smo prišli pri Došlerju v globino dveh metrov, tako globoko je tudi bil prekopan na tem kraju prostor ob cesti. Takoj v pričetku tega izkopavanja smo na južni strani izkopali skoraj 6 m dolgo 2,50 m globoko sondo, da bi ugotovili, ali je tudi na tem kraju kaj arhitektonskih objektov. Verjetno je to bila še premajhna globina.

ker zaenkrat še nismo mogli ničesar ugotoviti. V drugem letu raziskovanja smo precej poglobili že prej preiskani teren in povečali preiskano površino za okrog 725 m².

V severnem delu preiskanega prostora ob občinski cesti smo našli poleg že omenjenega dolgega temeljnega zidu še več manjših objektov. Našli smo podnožje stebra (št. 319) takih dimenzij, kakršnih še do tedaj nismo dobili. V plasti že čisto pod cesto smo izkopali vogelni kos (št. 353), ki je okrašen na dveh straneh. Na eni strani držita dva orla lovorov venec, druga stran pa je izpolnjena z listjem vinske trte. V tej steni je tičalo več kosov sarkofagovih po-

Sl. 11. Stranska stena II. baldahina.
Pes preganja antilopa, spodaj morske pošasti

krovov kvadratne oblike iz peščenca. V profilu pod cesto smo tudi ugotovili več velikih kosov, ki jim pa nismo mogli določiti oblike, ker so ležali predaleč pod cesto. Izkopali smo cel steber (št. 312, sl. 10), katerega listnati kapitel je bil le nekoliko poškodovan. Večjo doljno polovico takega stebra smo že prej našli.

Gornji del dvokapnega, marmornatega baldahina (št. 265) je ležal poleg nekih drugih plošč iz marmora. Strop je znotraj izpolnjen s kasetami, od katerih ima skoraj vsaka cvet, le nekaj jih ima druge predmete (n.pr. košaro, oklep itd.). Zadnja zunanja baldahinova stran je popolnoma neokrašena. Relievi na obeh stranskih stenah so navzdol omejeni z močno profiliranim robom, ki sega tudi na notranjo stran. Na eni steni je upodobljen beg konja pred levom. Kako preganja pes antilopa, nam predstavlja relief na drugi strani (sl. 11). Pod slemenom je pa na sprednji strani upodobljena ena glava starčka z dolgo brado. Verjetno je to bog reke Savinje, imenovane v rimskih časih Adsalluta.

Desno in levo od njega je po en z glavo navzdol obrnjen delfin. Pod okvirom omenjenih dveh reliefov in nad profiliranim dolnjim robom hiti na notranji in zunanji strani vrsta vodnih pošasti, ki jih spredaj dvakrat pretrga naprej obrnjena levova glava.

Z odlitki nam je v letu 1954 uspelo sestaviti cel spomenik, ki mu pripada najdeni zgornji del drugega baldahina. Spomenik je postavljen članom rodbine Ennijev, katerih relief in napis smo našli že prej. Rekonstruirani baldahin sestavljajo poleg strehe z zgornjim delom in stropom še zadnja stena z reliefi Ennijev in dve stranski steni v obliki pilastrov. Spredaj pa podpirata streho dva stebra, od katerih smo enega (št. 312) našli v bližini omenjenega baldahina. Vse pa stoji na marmorni plošči z napisom, kjer je omenjena ta rodbina. Plošča pa je obenem pokrov grobne skrinje, katere stranske stene so izpolnjene z reliefi. Sprednja stena predstavlja Evropo na biku. Zadnja stena ima relief s Parisovo sodbo, medtem ko je satir, ki nagaja nimfi in ji hoče vzeti obleko, upodobljen na eni stranskih sten. Ta rekonstrukcija je važna posebno zato, ker združuje dvoje vrst nagrobnih spomenikov, grobno skrinjo za pepel in baldahin nad grobnico, v enotno stavbo.

Med izkopavanjem smo važnejše predmete spravili v barako. Odlivki iz mavca in ves ostali znanstveni material pa so večinoma v laboratoriju.

Število obiskovalcev se je to leto še povečalo. Od strokovnih obiskov naj omenim samo koroške arheologe pod vodstvom prof. Eggerja. Več dni je bil v Šempetru prof. Brusin iz Padove. Šempetrške zbirke so si ogledali tudi mnogi arheologi z arheološkega kongresa v Puli.

Ker smo imeli pri izkopavanju in tudi zasipavanju večkrat na razpolago buldožer, je bilo število delavcev mnogo manjše kakor prvo leto. Na praksi pa je bilo med izkopavanjem vsega deset študentov-arheologov. Večina je po svoji enomesečni praksi odšla domov. Do konca izkopavanja sta ostala le dva. Izkopavanje smo zaključili 31. oktobra.

Izkopavanje leta 1954/55

V tej kampanji je bila naša naloga, poglobiti nekatere preplitve izkope prejšnjih let, jih povečati in ugotoviti meje arheološkega terena; konservirati temelj prve grobnice in prekopati občinsko cesto. Izkopavanje se je pričelo 5. julija s 15 delavci, ker jih več v ozkem prostoru ob Došlerjevi hiši in v južnem jarku ni bilo mogoče zaposliti. Na južni strani smo se približali desnemu bregu Savinje v rimskih časih, kar so nam dokazali tudi najdeni predmeti. Najlepši kos je bilo sleme druge grobnice z Meduzino glavo (št. 369). Našli smo tudi še nekaj peščenjakov, ki so bili deli sarkofagov. K napisu št. 135 smo našli nekaj spodnjega kosa.

V poglobljenem prostoru južno od drugega baldahina smo odkrili več kvadratastih sarkofagov iz peščenca, a v njihovi neposredni bližini je stal relief iz marmora, ki predstavlja Ganimeda (št. 425), ko ga orel vzdiga v nebo. Ker smo ugotovili, da je ta relief stranska stena grobne skrinje za pepel, smo poskusili najti še širšo steno, toda to nam zaradi previsoke vode ni uspelo. Zato smo ta prostor pustili nezasut, da mogoče kdaj kasneje poiščemo manjkajoče kose.

Voda je počasi toliko upadla, da smo 17. avgusta lahko pričeli s podzidavanjem temelja prve grobnice (št. 14). Kljub nizkem stanju vode, smo morali najnižjo plast betona mešati v talni vodi. Kmalu je šlo bolje. Rabili smo 7000 kg cementa in ca. 1500 kosov opeke. Ta temelj je sedaj konserviran tako, da bomo nad njim lahko postavili prvo edikulo. Delo je trajalo približno mesec dni, to je do 15. septembra (sl. 7).

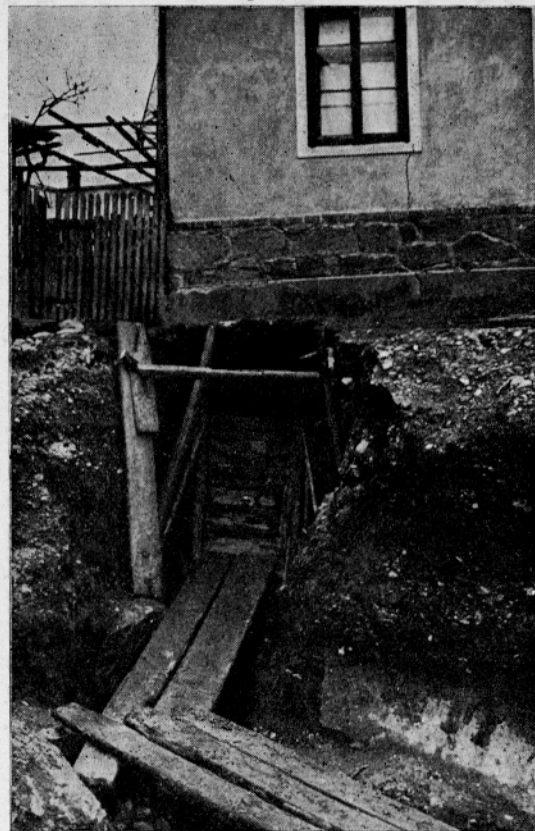
V laboratoriju smo delali odlitke novo izkopanih predmetov. V tem letu nam je uspelo sestaviti iz odlitkov, kakor sem že omenil, prvo grobnico, spomenik Ennijev z drugim baldahinom in grobno skrinjo za pepel s Heraklejevim reliefom. Prvo poskusno rekonstrukcijo prvega baldahina smo sestavili že prvo leto izkopavanja. Vindonijev spomenik pa stoji popolnoma sestavljen, toda ne še zložen v celoto, v baraki. Zelo radi bi izvlekli kose, ki smo jih videli v profilu pod cesto, toda nismo dobili dovoljenja, da bi cesto zaprli. Zato smo zasuli ves prostor ob cesti. S tem bi bilo naše delo v letu 1954 končano. Na novo izkopana površina je znašala ca. 250 m²; seveda ni tukaj vračunano poglobljanje že prej preiskanega prostora.

Tik pred zaključkom izkopavanja, t. j. 15. novembra, smo dobili sporočilo, da bo cesta zaprta za vsak promet, kadar bomo pričeli z raziskovanji. Že naslednjega dne smo dobili buldožer, s katerim smo odstranili moderno cestišče in pod njim ležečo plast nasutega materiala. Šli smo skoraj do površine spomenikov, ki smo jih videli v profilu. Pričeli smo jih odkrivati, nato smo šli vedno globlje in tudi vedno bolj v bližino hiše Alojzije Stante. Število na tem kraju izkopanih predmetov se je neprestano večalo. Izkopani predmeti, deli stebrov, reliefi, kapiteli, stene s pilastri in razni drugi predmeti nam dajo slutiti, da gre tukaj za večjo stavbo. Ko smo še našli dele zelo velikega slemena, na katerem je verjetno stal 1,20 m visok grifon iz marmora (sl. 12), je bilo gotovo, da je stala nekje v bližini toliko iskana tretja največja in najlepša grobnica. Verjetno je pa tudi, da je stal na tem prostoru še tretji baldahin, čigar fragmente smo tudi že našli. Tudi nekaj ostankov temeljnih zidov je bilo na tem kraju. V globino smo šli do najgloblje ležečih, že prej ugotovljenih spomenikov. Spomeniki so ležali delno tudi pod temelji hiše Alojzije Stante. Zaradi tega smo bili prisiljeni podpreti dele temeljev te hiše s 4,5 m visokimi betonskimi podporniki (sl. 13). Na južni strani smo pa ostali mnogo bolj oddaljeni od temelja te hiše, čeprav so se tudi tam pokazali mnogi zelo zanimivi kosi. Delo smo končali 15. januarja 1955.

Vsega smo izkopali na tem prostoru čez 100 kosov vsakovrstne velikosti in oblike. Med celotnim izkopavanjem smo odkrili okoli 540 kosov. Poleg 4000 kg težkega baldahina so vračunani tudi majhni fragmenti iz peščenjaka in razni temeljni zidovi. Gre pri tem izkopavanju v prvi vrsti za predmete, ki so inventar antičnega pokopališča v Sempetru. Kako daleč je segalo to pokopališče, danes še ni mogoče reči. To bodo pokazala bodoča izkopavanja. Vsekakor nam dajejo izkopani predmeti v Sempetru dragocene podatke za umetnostno zgodovino, v prvi vrsti za rimsko provincialno umetnost, ki pa stoji tematično in formalno pod vplivom keltskega baroka. Mnogi predmeti imajo tipične noriško-panonske značilnosti. Zastopane so vse vrste nagrobnih spomenikov, ki so večinoma odlično ohranjeni. Ugotovljeni so spomeniki v obliki sestavljenega žrtvenika, napisi s portreti ali brez njih, grobnice, baldahini, grobne skrinje za pepel, sarkofagi za pepel, čisto primitivne rakve iz peščenjaka itd. Posebno zanimiva je kombinacija grobne skrinje za pepel z baldahinom, portretom in napisom.

Sl. 12. Grifon s tretje grobnice

Sl. 13. Podzidavanje ogrožene hiše

Tudi leta 1954/55 je bilo zelo mnogo obiskov. Dne 16. septembra so si ogledali izkopavanje in predmete muzealci in konservatorji republike Hrvatske. Iz Gradca je prišla 3. oktobra velika skupina klasičnih arheologov pod vodstvom prof. Gerstingerja in prof. Erne Diez. Najvišji predstavniki naše ljudske oblasti so že v prejšnjih letih pokazali svoje veliko razumevanje in zanimanje za šempetrške spomenike. V dneh na Ostrožnem je večina njih, kakor tudi predstavniki naših najvišjih znanstvenih ustanov (akademij, univerz itd.) obiskala izkopavanja in se zanimala za znanstveno delo. Izkopavanje si je ogledal tudi prof. G. Bersu iz Frankfurta itd.

Z arheološkim izkopavanjem so združeni zelo veliki stroški. V tem pogledu gre največja zahvala predsedniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti Josipu Vidmarju. Akademija je kljub drugim ogromnim izdatkom munificently podpirala to na videz neproduktivno delo. V največji meri svoje gospodarske možnosti je pomagal OLO Celje-okolica v osebi tovariša Mirana Cvenka. Za Savinjsko dolino tako pomembno odkritje je našlo odmev tudi pri Hmežadu iz Žalca, ki je podpiral delo z materialom in denarjem. Glavna zasluga gre pri tem tovarišu V. Jordanu, s pomočjo katerega smo premagali včasih skoraj nepremagljive težave. Zelo mnogo prebivalcev iz Šempetra je posebno leta 1952 dejansko sodelovalo na ta ali oni način pri izkopavanjih. Vsem omenjenim in neomenjenim, katerih je še veliko število, posebno pa Mestnemu muzeju v Celju z ravnateljem Antonom Stupico in kustosom Alojzom Bolto, naj bo izrečena zahvala za vso pomoč.

ZUSAMMENFASSUNG

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Šempeter

Šempeter (St. Peter) liegt an der Hauptstrasse Celje—Ljubljana, ungefähr 3 km w. von Zalec, im Savinjatal. Angeblich befand sich in der Gegend zwischen St. Peter und Novi kloster ein römischer Juno-Tempel. Im Jahre 1947/48 brachte die Ausgrabung des Museums der Stadt Celje auf dem Felde des Pfarrers von St. Peter mehrere Mauerreste und viel römische Keramik an den Tag. Am 12. Jänner 1952 trafen Arbeiter der Bauerngenossenschaft aus St. Peter beim Schottergraben in dem ehemaligen Garten der Besitzerin Wolf auf eine Fundamentmauer und 13 Marmorstücke. Am interessantesten war die Marmorstatue einer sitzenden Frau, der aber der Kopf fehlte.

Die lokalen Behörden gruben hier bis Juni 1952 als die Archaeologische Sektion der Slowenischen Akademie der Wissenschaften in Ljubljana die Leitung der Ausgrabung übernahm. Bis zu diesem Zeitpunkte grub man etwa 100 verschiedene Marmorstücke aus. Unter der Leitung des Univ. Professors J. Klemenc nahmen an der Ausgrabung Mitglieder des Arch. Seminars der Universität in Ljubljana teil, desgleichen auch ein Museumsbeamte aus Celje.

Beim Sondieren stellte man fest, dass sich die antiken Funde in der O-W Richtung erstreckten und dass man in der N-S Richtung nicht viel mehr zu erwarten hat. Das bestätigte auch der weitere Verlauf der Ausgrabung. Um die Lage der gefundenen Stücke genau zu bestimmen, spannten wir über den ganzen zu untersuchenden Raum ein Planquadratnetz, dessen absolute Höhe 268,70 m betrug und ungefähr 1,50 m über der gegebenen Oberfläche lag. Die ausgegrabenen Steine liessen die früheren Ausgräber in situ liegen. Deswegen konnten wir die genaue Lage aller dieser Steine leicht bestimmen. Von jedem gefundenen

Fundstück machten wir nebst Beschreibung einen Gipsabguss im Masstabe 1 : 10. Wenn es möglich war, gossen wir auch zusammenpassende Fragmente als ein Stück ab. Mit Hilfe dieser Gipsabgüsse gelang es uns, eine Grabaedicula, zwei Baldachine, mehrere Aschenkisten und Grabdenkmäler in Zeichnung zu rekonstruieren.

Auf der beiliegenden Skizze (Abb. 2) kennzeichnen wir den vom 15. Juni bis 15. Dezember 1952 untersuchten Raum mit einer unterbrochenen Linie (— — — —). Die Ausgrabung in der Zeit vom 15. Mai bis 1. Juni 1953 stellen wir mit voller (———). Linie dar. Die letzte Ausgrabung dauerte vom 5. Juli bis 15. November 1954 und wir grenzen sie im Plane mit Strich und Punkt (—.—.—) ab. Wir konnten aber unerwartet die Arbeit auch vom 15. November 1954 bis 15. Jänner 1955 fortsetzen. Während dieser Zeit durchsuchten wir mit grossem Erfolge im Osten die Ortsstrasse und einen Teil unter dem Hause der Frau Stante. Im Plane bezeichnen wir die Fortsetzung der dritten Ausgrabungskampagne mit Punkten (.....).

Schon im ersten Jahre der Ausgrabung fanden wir im Westen grosse, unten verstärkte Marmorquader. Daneben lagen halbzyklindrische bis 4 m lange Marmorstücke. Aus der Lage und anderen Umständen konnten wir mit Sicherheit schliessen, dass es sich hier um einen Teil der alten Friedhofmauer handelt. Diese Mauer bestand aus grossen, unten verstärkten Marmorblöcken, die oben mit halbrunden Stücken als Regenschutz bedeckt waren. Wir fanden auch etliche Reste von Fundamentmauern.

Aus den Profilzeichnungen und der Lage, in der sich einzelne Steine befanden, erschien es schon im ersten Grabungsjahre, dass sich hier ein römischer Friedhof erstreckte, der von dem vorbeifliessendem Savinjaflusse bei einer Wetterkatastrophe untergraben wurde. Er stürzte mit allen Denkmälern und Bauten in die Tiefe und wurde langsam mit Sand und Schotter des vorbeifliessenden Savinjaflusses zugedeckt. In der späteren Zeit verschob der Savinjafluss sein Bett nach Süden, die Ruinen blieben aber unter einer aus seinem Sand und Schotter gebildeten Schutzdecke begraben.

Dieser Friedhof gehörte der bekannten römischen Familie der Prisciani, die wir auch aus den Inschriften in St. Peter kennen lernten. Sie waren *II viri iure dicundo Claudiae Celeiae*. Es wurden hier auch frühere Besitzer begraben, was uns besonders die Inschrift eines Einheimischen, *G. Vindonius Successus* aus klaudisch-neronischer Zeit bewiesen hat (*Arheološki vestnik, Ljubljana* 1954, V. S. 284 ff.). Aus der Inschrift des *Secundus* und seiner Frau *Tutorina* war uns klar geworden, dass die erwähnte Wetterkatastrophe in der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts stattgefunden hat, was auch durch die später gefundenen Denkmäler bestätigt wurde.

Wir fanden während der Ausgrabung unter den Fundamentmauern der ersten und zweiten Grabädikula mehrere ihrer Baureste. Das lässt sich nur so erklären, dass die Oberstücke der Bauten (Giebel, Gesimse usw.) zuerst in das Wasser stürzten. Später wurden sie aber von folgenden nachgestürzten Grundmauern überdeckt.

Während der Ausgrabung im Jahre 1952 fanden wir 256 einzelne Stücke. Was das Material anbelangt, haben wir Stücke aus dem Marmor von Pohorje, das aus Sv. Vid oberhalb Vitanje hierher geschafft wurde. Dort führte eine römische Strasse vorbei und dort befanden sich auch römische Steinbrüche. Dasselbst wurden auch Militärgabsteine der Legio I. Italica gefunden. Es ist möglich, dass die Soldaten dieser Legion Wache bei den Sklaven im Steinbruche hielten (*Arheološki vestnik, Ljubljana*, IV., S. 227). Viele Stücke, besonders Sarkophage für Sklaven, waren aus Sandstein, der in Založe bei Polzela (4 km von St. Peter) gebrochen wurde. Die Fundamentmauern sind aus Klaub- und Bruchsteinen gebaut und mit ungelöschtem Kalk verbunden. Römische Ziegel haben wir keine gefunden. Es ist wahrscheinlich, dass sogar das Dach der Grabädikulen aus Marmorplatten bestand.

In die Tiefe gingen wir manchmal bis 4,50 m, jedenfalls bis zum Grundwasser, das uns manchmal bei der Arbeit hinderte.

Die Erhaltung der gefundenen Stücke ist sehr verschieden. Die Oberfläche jener Stücke, die nach oben gewendet lagen, war stark abgewetzt, die nach unten gewendeten sind aber vorzüglich erhalten. Während der ersten Ausgrabungskampagne wurden auch die meisten Inschriften gefunden, unter anderen die Marmorplatte (Inv. Nr. 70) mit der Inschrift, in welcher Vater und Sohn C. Speciatius Priscianus als II viri Claudiae Celeiae erwähnt werden. Diese Inschrift war in die erste Grabädikula eingemauert. Daraus erfuhren wir auch, dass die beiden in amtlicher Haltung sitzenden Marmorstatuen die erwähnten Würdenträger darstellen. Die Statue des Vaters fanden wir nahe am Nordrande des Gräberfeldes, die des Sohnes aber im Süden desselben, weit von der ersten entfernt. Später fand sich auch die Inschrift, die sich auf die weibliche Statue bezog. Diese bezeugt uns, dass die Statue die Frau des älteren (pater) und demnach die Mutter des jüngeren Priscianus darstellt. Aus allen Fundumständen, Inschriften und haustilistischen Merkmalen erkannten wir, dass diese vornehme und reiche Familie zur Zeit des Kaisers Antonius Pius lebte. Ihr gehören auch die meisten und die schönsten Grabbauten. Aus dem Anfange der Regierung dieses Kaisers stammt das Denkmal und die Inschrift der Familie der Ennier. Die Bildnisse dieser Familie sind so fein und genau ausgearbeitet, dass man auf Grund ihrer Analyse die Zeit der Aufstellung des Denkmals, das Alter, die Abstammung der dargestellten Personen und sogar die Krankheit, an der die Tochter starb, mit Sicherheit bestimmen kann. Das Denkmal der Familie der Ennier ist auch deswegen besonders interessant, weil es die Aufklärung gibt, wie man Aschenkiste und Baldachin in einem Grabmale vereinigen kann.

Was die Arbeitstechnik anbelangt, ist das Bildnis der Tutorina (Arheološki vestnik, Ljubljana, V., S. 297) sehr ähnlich jenem der Frau Cerva, Gemahlin des Statius Secundianus (Inv. Nr. 238). Sogar Kleiderfalten der beiden Frauen sind gleich. Natürlich ist das letzte Grabmal aus viel späterer Zeit. Auf diesem Denkmal ist eine Darstellung der Vorbereitung zum keltischen Totenmahle besonders bemerkenswert. Das grösste Stück ist der fast ganz erhaltene Oberteil des sogenannten I. Baldachins (Inv. Nr. 55). Unter ihm lag teilweise die schon erwähnte Inschriftplatte der Prisciani (70). Sie ist deswegen teilweise leserlich geblieben.

Die äusseren Flächen der Wände sind mit Greiffiguren geschmückt. In den Ecken der Vorderwand waren im Relief Todesgenien dargestellt. Die recht schön kassettierte Decke geht mittels einer grossen Muschel in die Hinterwände, die auch erhalten sind, über. Der Baldachin wird vorne von zwei tordierten Säulen getragen. Seine Höhe beträgt ungefähr 3 m. Darunter stand die Statue des jüngeren Priscianus.

Vermittels der Gipsabgüsse der ausgegrabenen Stücke gelang es uns, ein Model der ersten Grabädikula zusammenzustellen. Wir haben fast alle Bauteile unbeschädigt erhalten gefunden. Die vordere Pilasterwand weist oben Kapitäle auf, die einen Marmorbalken tragen. In der rechten als auch in der linken Seitenwand befanden sich in der Mitte Reliefs. Das eine stellte Iphigenie in Aulis dar, von dem anderen ist nur der untere Teil, wo man einen liegenden Feind sieht, erhalten. Die hintere Wand ist ohne Ornamente. Die Eckstücke der Attika bilden vier Reliefs mit bewaffneten Heroen. Rechts und links an der Vorderseite ist im Relief ein Satyr, der eine Nymphe zu entblößen versucht, dargestellt. Im Tympanon ist das Relief einer auf einem Seeungeheuer reitenden Nymphe oberhalb der Platte mit D (iis) m (anibus) angebracht. Von besonderer Wichtigkeit ist es, dass die Grundmauern dieser Ädikula erhalten sind und uns auf diese Weise die Grösse der Standplatte der ersten Ädikula gegeben wird (4,35 × 3,74 m).

Die äusseren Wände der Aschenkisten bestanden aus Marmorreliefs, die teils einzelne mythologische Figuren (Ganymedes), teils mythologische Handlungen (z. B. Herakles führt Alkestis aus der Unterwelt) darstellten.

Es sind sehr viele würfelförmliche Sarkophage aus Sandstein erhalten. Auch einen 1,60 m langen Sargdeckel für Leichenbegräbnis haben wir schon im ersten Jahre des Grabens ausgegraben. Das wäre bis jetzt die einzige Leichenbestattung, auf die wir gestossen haben. Vielleicht war der hier Begrabene ein Christ, was unsere Chronologie des Friedhofes nur bestätigen würde.

In der zweiten Grabungskampagne (1953) gruben wir gegen Osten, bis zur Ortsstrasse. Hier wurde auch der Oberteil des zweiten Baldachins (Inv. 272) gefunden. In der 4,50 m langen Fundamentmauer glaubten wir die Ostgrenze des Friedhofes erreicht zu haben. Doch fanden wir weiter ostwärts noch einige Stücke, die aber unter der Strasse lagen. Deshalb vermuteten wir unter der Ortsstrasse noch andere Denkmäler. Das wichtigste Stück, das uns in diesem Jahre (1953) gelungen ist auszugraben, war der obere Teil des schon erwähnten Marmorbaldachins mit Satteldach. Die innere gewölbte Plafonddecke ist ausgefüllt mit Kassetten, die meist verschiedene Blüten darstellen. Auf der äusseren Seitenwand ist ein von einem Löwen verfolgtes Pferd, auf der anderen die Flucht einer Gazelle vor dem Hunde dargestellt. Dieser Baldachin ist der Oberteil eines Grabmals der Ennier-Familie und stand auf einer Aschenkiste aus Marmor. Die Wände der Aschenkiste stellten dar: Europa auf dem Stiere reitend, Satyr einer Nymphe die Kleidung raubend und Urteil des Paris.

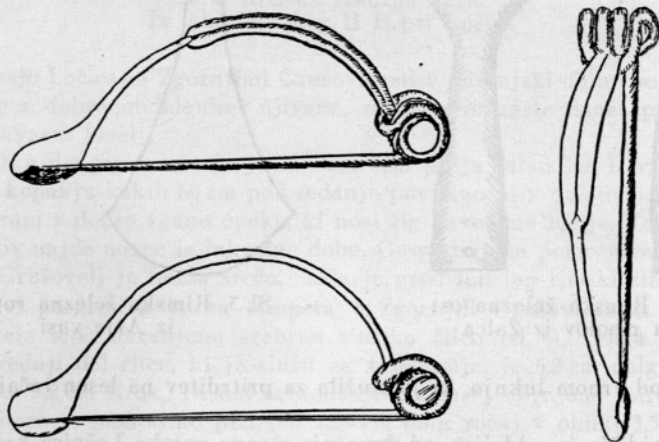
Die Ausgrabung im Jahre 1954—55. Bei der Vertiefung des schon durchsuchten Bodens fanden wir die Seitenwand einer Aschenkiste mit Ganymedes (Inv. 425) und einen Marmorgiebel mit dem Medusenhaupt. In diesem Jahre (1955) ist es uns gelungen die Fundamentmauer der ersten Grabädikula zu konservieren. Die Ausgrabung unter der Strasse haben wir am 15. November 1954 angefangen. Wir gruben teilweise auch unter dem Hause der Frau Stante. Hier fanden wir noch fast 100 verschiedene, meist Marmorfragmente, so dass es im ganzen am Schluss der Grabungsarbeiten etwa 450 Stücke waren. Die grosse Zahl hier gefundener Gegenstände, Kapitäl, Pilasterwände, Säulenschäfte usw. deutet auf einen grösseren Bau hin, den wir aber noch nicht rekonstruieren können. Ein 1,20 m hoher Marmorgreif stand auf dem Dachgiebel dieses Gebäudes.

Erst die weitere Ausgrabung wird hoffentlich das Gesamtbild dieses Gebäudes bringen. Unsere weitere Aufgabe besteht darin, auch Gebäude und Wohnräume der Besitzer dieses prachtvollen Friedhofes an das Tageslicht zu bringen.

DROBNE NAJDBE IZ SAVINJSKE DOLINE

Vinko Jordan

Meseca maja 1954 so pri kopanju temeljev za garaže trgovskega podjetja »Hmezad« na parceli št. 979/4 k. o. Žalec našli v globini 75 cm bronasto zaponko (sl. 1). Zemeljska plast v tej globini je bila močno pomešana z ilovico. Zaradi lege v ilovnati, zraku neprepustni plasti, je zaponka zelo dobro ohranjena. Dolga je 8 cm, višina loka 3 cm, teža 12,8 g. Igla ima na debelejšem koncu 2,2 mm premera, na tanjšem koncu pa je lepo koničasta. Glavica fibule je se-

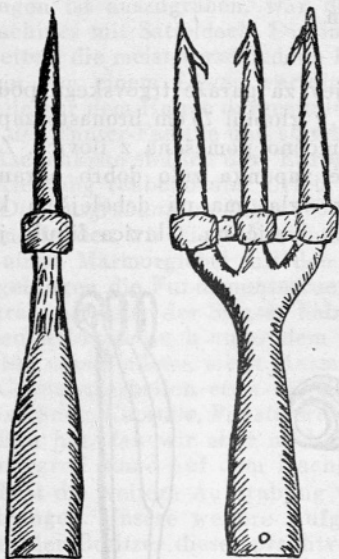

Sl. 1. Rimska bronasta fibula iz Žalca

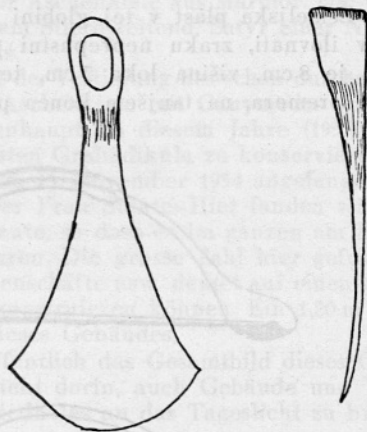
stavljena iz štirih spiralnih navojev, ki služijo obenem tudi kot prožno pero. Stranska navoja obkrožata lok na notranji strani in prehaja prvi v iglo, drugi od teh navojev pa prehaja v lok, katerega prva polovica je ploščata (šir. 9 mm). Na vrhu ploščatega dela loka je še ploščata nitka, šir. 1 mm, ki služi le v dekorativne namene. Druga polovica loka je na prehodu iz ploščatega dela loka štiroglata šipka, ki pa postane okrogla in se konča v tanki, nazaj zavihani ploščici, v katero se zapenja igla. Fibula je iz konca prvega ali pričetka drugega stoletja, ker je popolnoma enaka tipu, ki ga opisuje Ilonka Kovring v svojem delu: *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, na str. 129, skupina XIV. (Tabla XII, št. 129.)

Ob kopanju temeljev za nov jez na raztežilniku v Založah pri Polzeli, ki bo ob visoki vodi odvajal vodo iz potoka Ložnica v Savinjo, so delavci v globini 3,40 m pod zemeljsko površino našli železno ost (sl. 2), ki je takratnim prebivalcem služila za ribolov.

Ost ima tri roglje, vsak od teh ima ostro zasekano protikonico. Celoten predmet je dolg 30 cm. Oba stranska roglja sta enako dolga in merita vsak po 17,5 cm, srednji rogelj je za 0,7 cm krajši. Debelina posameznih rogljev je 1,3 cm. Vsi trije roglji so zgoraj pred začetkom tulca lepo med seboj povezani z železnim spojilom. Ta povezava služi za ojačenje celotne konstrukcije. Nad povezavo prehajajo vsi trije roglji v tulec, ki je 12,5 cm dolg ter zelo lepo izdelan. Tulec

Sl. 2. Rimska železna ost za ribolov iz Žalca

Sl. 5. Rimska železna rovnica iz Arje vasi

ima malo pod vrhom luknjo, ki je služila za pritrditev na lesen ročaj. Ost tehta 70 dkg.

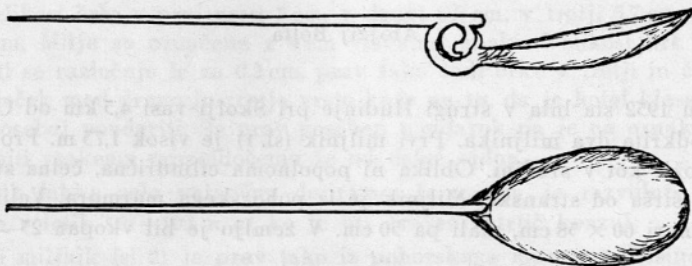
Kraj najdišča je oddaljen od današnje struge potoka Ložnica kakih 30 m in je bil sedaj travnik z različnimi zemeljskimi plastmi, iz česar sklepamo, da je bila tu nekdanj globoka struga potoka Ložnice, ki pa se je pozneje prestavila. Predmet je bil v ilovnati plasti zemlje tako, da je bil dostop zraka otežen, zaradi česar je zelo dobro ohranjen. Od nekdanjega taborišča II. rimske legije Italike je to najdišče oddaljeno 2 km, 200 m od tega kraja pa je kamnolom, v katerem so Rimljani lomili kamen peščenec, iz katerega je bilo zidano taborišče v Ločici. Po tem in po globini predmeta v zemlji sodeč, spada ta najdba v rimsko dobo. Podobne osti so našli tudi v Kolpi pri Sisku.

Velikost in jakost osti pa nam pove, da so morale biti v tistih časih v tem potoku zelo velike ribe, saj so s tem orodjem mogli loviti ribe, težke od 10 do 15 kg.

Pri regulaciji potoka Ložnice so našli pri kopanju na njivi posestnika Oblaka v Arji vasi v globini 80 cm pod zemljo zelo dobro ohranjeno železno

rovnico (sl. 3). Po globini zemlje in po obliki predmeta sodeč, bo sodila ta najdba v rimsko dobo. Na kraju najdišča je zemlja zelo gosta, mastna ilovica, ki ni prepuščala zraka, zato je predmet zelo dobro ohranjen. Orodje se je uporabljalo za kopanje zidne opeke. Po odvzeti ilovici bi sklepali, da so bila v neposredni bližini najdišča tega predmeta poljske peči za žganje opeke.

Ravnica je dolga 33 cm, spodnji del je širok 16 cm ter ima zaokroženo obliko. Od spodnjega dela se proti vrhu polagoma zožuje, tako da je pri vratu le 3,5 cm široka. Luknja za toporišče je 5,5 cm visoka in v sredini 2,8 cm široka. Orodje je strokovnjaško in prav lepo izdelano. Tehta 0,95 kg.

Sl. 4. Rimska srebrna žlica
iz taborišča Leg. II. It. pri Ločici

Med vasjo Ločica in Zgornjimi Grušovljami v Savinjski dolini se razprostira ravno polje z dobro obdelanimi njivami, na katerih raste danes poleg drugih kultur v glavnem hmelj.

V začetku drugega stoletja je bilo na tem polju taborišče II. rimske legije Italike. Pri kopanju kakih 60 cm pod sedanjo površino njiv naletimo na prostore, ki so tlakovani z dobro žgano opeko, ki nosi žig navedene legije. Večkrat se pri obdelavi njiv najde novce iz takratne dobe. Gospodinjska pomočnica Terglavove družine iz Grušovelj je imela srečo, našla je pred leti lep rimski zlatnik.

Na njivi posestnika Ivana Hropota v Zgornjih Grušovljah št. 10 so našli leta 1953 zelo lepo ohranjeno srebrno rimsko žlico (sl. 4). Dolga je v celoti 19,7 cm. Sprednji del žlice, ki je služil za zajemanje, je 6,2 cm dolg in na najširšem mestu 3,2 cm širok. Ta del se končuje z naprej obrnjeno spiralno obliko, na vrhu katere je monolitno pritrjen 12,4 cm dolg ročaj v obliki 3,5 mm debele okrogle palice, ki se proti koncu zožuje v konico. Izdelava žlice je zelo lepa, predmet tehta 23 gramov.

SUMMARY

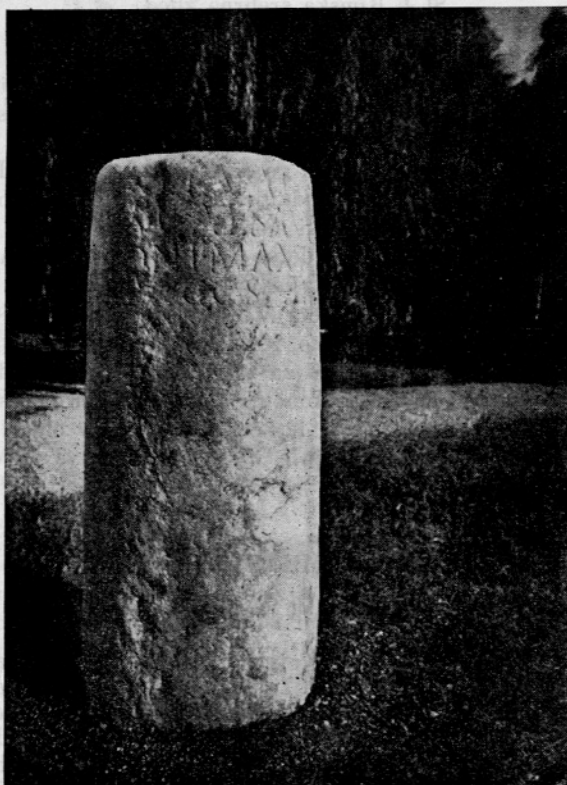
Minor findings in Savinjska dolina

A bronze fibula, dating from the end of the first or the beginning of the second century, was found by chance at Žalec in 1954 (fig. 1). At Polzela, a Roman fishing spear was found accidentally (fig. 2). An iron hoe was found while the brook Ložnica was being canalized (fig. 3). Between Ločica and Zg. Grušovlje a Roman gold coin was found some years ago on the site of the camp of the Roman Second Legion, called Italica. At Zg. Grušovlje a Roman silver spoon was found by chance (fig. 4).

RIMSKA MILJNIKA IZ ŠKOFJE VASI PRI CELJU

Alojzij Bolta

V letu 1952 sta bila v strugi Hudinje pri Škofji vasi 4,5 km od Celja proti Vojniku odkrita dva miljnika. Prvi miljnik (sl. 1) je visok 1,73 m. Proti vrhu je nekoliko ožji kot v sredini. Oblika ni popolnoma cilindrična, čelna stran je za spoznanje širša od stranske. Miljnik je iz pohorskega marmora. Veliki premer miljnika meri 60×58 cm, mali pa 50 cm. V zemljo je bil vkopan 25–30 cm.

Sl. 1

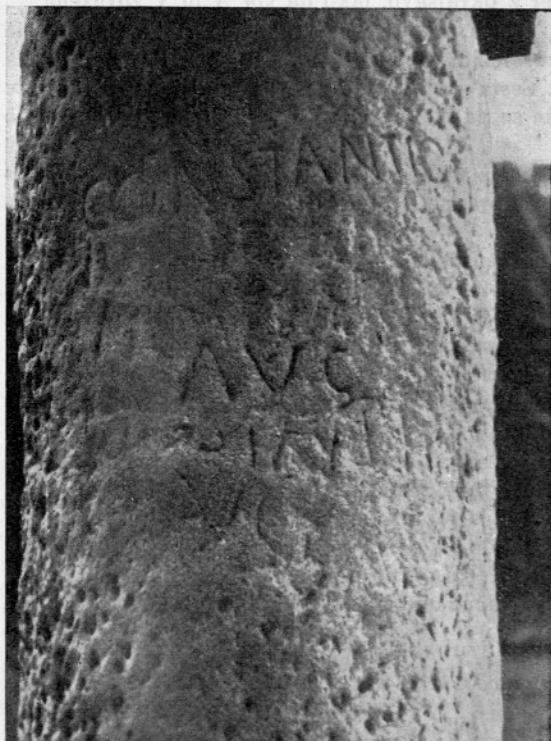
Napis se glasi:

IMP(erator) NERVA TRA
IANUS CAES(ar) AVG(ustus)
GER(manicus) PONT(ifex) MAX(imus) TRIB(unitia)
POT(estate) P(ater) P(atria) CO(n)S(ul) IIII
III

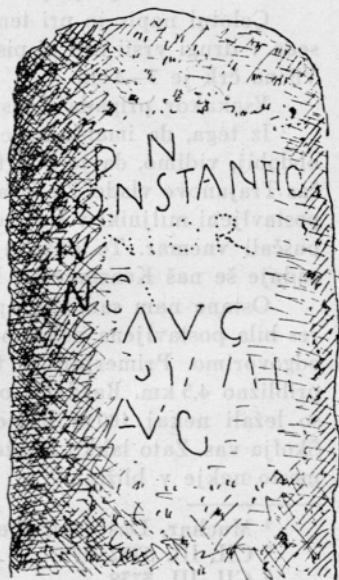
Napis je še dobro ohranjen, edino prva vrsta, ki je tik pod zgornjim robom, je delno izbrušena od vode. Črke so lepo enakomerno izklesane in razmeroma velike. Velikost črk: v prvi vrsti 7 cm, v drugi 6,8 cm, v tretji 5,7 cm in v četrti vrsti 5,5 cm. Milje so označene z 9 cm visokimi znaki. Velikost črk v prvi in drugi vrsti se razločuje le za 0,2 cm, prav tako tudi črke v tretji in četrti vrsti. Večji razloček med drugo in tretjo vrsto kaže na to, da je hotel klesar prvi del naslova posebej poudariti. Še prav poseben poudarek pa je na oznaki razdalje, ki mora biti vsakemu mimoidočemu že od daleč vidna.

Miljnik lahko zelo natančno datiramo. Iz napisa je razvidno, da je bil postavljen v letih 101–102 n. e., ko je bil Trajan četrtič konzul.

Drugi miljnik (sl. 2) je prav tako iz pohorskega marmora. Višina miljnika je 2,20 m, premer je 38 cm. V zemljo je bil vkopan približno 50 cm.

Sl. 2

Sl. 3

Napis na drugem miljniku ni v celoti čitljiv. Vidne so le posamezne črke in besede. Glasi se:

D(omino) N(ostro)

CONSTANTIO

IVNIORI (?)

NO...

AVG

.....

AVG

Napisno polje je pri tem miljniku posebej zglačeno. Za napis namenjena površina meri 38×34 cm. Prva in druga vrsta napisa sta dobro čitljivi, pisani pa sta nekoliko poševno navzgor od leve proti desni. V tretji vrsti sta dobro vidni samo dve črki, IV, ostale so že delno zabrisane ali namenoma odklesane. Od N je vidna samo prva črta, od I samo zgornji del črte, O je še cel, toda komaj opazen, od R pa je ohranjena samo spodnja črta, I pa je zopet komaj opazen. V četrti vrsti sta vidni zopet samo prvi dve črki, N in O, medtem ko so ostale črke popolnoma, in sicer namenoma odklesane. V naslednji, peti vrsti, je dobro viden AVG, katerega A pa delno pokriva O četrte vrste. Tu je očitno, da gre za dvojni napis, ker poteka peta vrsta tako rekoč preko četrte vrste. Šesta vrsta ima zopet samo delno ohranjeno črko O. Ostali znaki v tej vrsti so nečitljivi. V zadnji vrsti je zopet samo AVG, in sicer z okrajšavo, tako da sta A in V združena.

Starejšemu napisu pripadajo tretja, četrta, šesta in sedma vrsta. Najbolj sta izbrisani četrta in šesta vrsta, ker ležita med mlajšim napisom. Posebno četrta vrsta, ki jo peta vrsta prekriva. Šesta vrsta pride že pod mlajši napis in je le nepopolno odklesana. Sedme vrste se pa, kakor je videti, klesarju sploh ni zdelo vredno brisati in jo je pustil.

Celotni napis je pri tem miljniku manj skrbno izdelan kot pri prvem. Beseda v drugi vrsti niti ni pisana vodoravno, temveč od leve proti desni navzgor. Višina črk je 3–4 cm.

Vsekakor pripada Konstantinovim naslednikom.

Iz tega, da imamo na enem kraju dva miljnika iz dveh različnih časovnih obdobj, vidimo, da je bila ta cesta res skrbno vzdrževana. To velja posebej za čas Trajanove vladavine. Za časa njegovega vladanja so bili na slovenskem področju postavljeni miljniki v Logatcu,¹ v Ivenci² in pri Vitanju.³ Pa tudi kasneje je niso puščali v nemar. To dokazujejo miljniki Hadrijana,⁴ Septimija Severa⁵ in nazadnje še naš Konstanc ali Konstancij.

Ostane nam samo še vprašanje, ali sta miljnika, odkrita v strugi Hudinje res bila postavljena nekje pri Škofji vasi? Tudi na to vprašanje lahko pozitivno odgovorimo. Primerjati je treba razdaljo milj, računanih od Celja. Ta znaša približno 4,5 km. Razdalja od Celja do Škofje vasi pa znaša 5 km. Miljniki pa so ležali nekaj 100 m bližje proti Celju, vzporedno z občestno tablo Celje—Škofja vas. Zato lahko z gotovostjo računamo, da je moralo biti njihovo prvotno mesto nekje v bližini.

¹ Muchar, Das römische Noricum I, str. 241.

² CIL III. 5732, 5733.

³ CIL III. 5738.

⁴ CIL III. 5734.

⁵ CIL III. 5735.

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei römische Meilensteine in Škofja vas bei Celje

Im Jahre 1952 wurden im Flussbett der Hudinja bei Škofja vas, ca. 5 km von Celje, 2 Meilensteine gefunden. Die Inschrift auf dem ersten Meilenstein ist vollkommen leserlich. Er wurde im Jahre 101—102, als Traian das vierte Mal Konsul war, aufgestellt.

Der zweite Meilenstein ist nicht ganz leserlich. Er wurde von den Nachfolgern Konstantius des I. aufgestellt. Weil die Entfernung auf den Meilensteinen der Entfernung des Fundortes bis Celje entspricht, können wir annehmen, dass die Meilensteine nicht weit von ihrer primären Stelle versetzt wurden.

NEKAJ PRIPOMB K MILJNIKU CIL III 5737

Alojzij Bolta

V Mestni muzej v Celju smo leta 1953 pripeljali miljnik, ki je rabil kot ščitni kamen pri vogalu kovačnice v Vojniku (sl. št. 1).

Po Mucharju je miljnik iz Lindeka.¹ To najdišče navajata kot izvor tudi Mommsen² in Saria.³ Ko pa smo miljnik odkopali od hišnega vogala, je bil čitljiv še preostali del napisa, ki se glasi:

I M P C A E S
A V R E L I O
A N T O N I N O P I
O T O
O N I I
V E R I
C O S I I
M P
I X

IMP CAES
AVRELIO
ANTONINO PI
.....OTOX
.....ON II
.....ERI
.....S II
.....M P
IX

Od tretje vrste naprej je vidna samo skrajna desna stran, medtem ko so ves ostali del uničili mimoidoči vozovi, ki so zadevali vanj.

Prvi dve vrsti sta popolnoma čitljivi. V tretji vrsti so ohranjene samo prve in zadnje tri črke. Od tretje vrste dalje so pa ohranjena znamenja samo na skrajni desni strani. V četrti vrsti OTO in spodnji del X ali št. 10, v peti vrsti ON II, v šesti ERI, kar lahko beremo morda SEVERI, v sedmi vrsti S II, to je verjetno COS II, v osmi vrsti pa beremo M P, to je okrajšava za milia passuum. V deveti vrsti v sredini je število milj IX. Napis bi se torej glasil:

¹ Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, Bd. I, str. 377.

² CIL III, št. 5737.

³ Saria-Klemenc, Blatt Rogatec, str. 74.

IMP(eratori) CAES(ari)

AVRELIO

ANTONINO PI(o)

.....OTO X

.....ON II

...Se/VERI

...CO(n)/S(ul) II

...M(ilia) P(assuum)

IX

Višina miljnika je 1,50 m, od tega je ca. 50 cm v zemlji. Premer znaša 35 cm. Višina črk je zelo različna. V prvi vrsti je 9 cm, v drugi vrsti 7,5 do 6 cm, v tretji 6 cm, v četrti 5 cm, v peti in šesti 4,5 cm, v sedmi zopet 5 cm in v osmi vrsti 3,5 cm. Milje so označene s 6 cm visokimi znamenji.

Razdalja 9 milj na miljniku je mišljena od Celeiae. To izključuje možnost, da bi bil miljnik res postavljen na Lindeku. Lindek leži v nedostopni soteski pod strmo Stenico in Malo goro na severu in Kiselico na jugozahodu. Ta smer je odmaknjena od smeri ceste Celeia—Poetovio, kot tudi od ceste Celeia—Upelle. Drugi dokaz, ki govori proti temu, da je miljnik iz Lindeka, je pa razdalja. Lindek je oddaljen iz Celja 17 do 22 km, 9 milj pa znaša komaj 13,338 km. Ta razdalja pa ustreza razdalji Celje—Frankolovo. Zakaj Muchar trdi, da je miljnik iz Lindeka, je težko reči. Morda zato, ker je bila tudi graščina na Frankolovem last grofov Lindeških. Morda so že lindeški grofje prepeljali miljnik v svoj matični kraj na grad Lindek in je bil od tam prepeljan na Vojnik že na svoje tretje mesto. Miljnik je bil postavljen za časa skupne vlade cesarjev Septimija Severa in njegovega sina Karakale (morda okrog leta 207).

S tem miljnikom imamo nov prepričljiv dokaz za rimsko cesto Celeia—Poetovio, ki je od Celja do Križevca pri Slovenskih Konjicah kar posuta z miljniki: Škofja vas,⁴ Ivenca,⁵ Frankolovo, Križevce.⁶

ZUSAMMENFASSUNG

Bemerkungen zu dem Meilenstein CIL. III. 5737

Der Meilenstein CIL. III. 5737 stand an der Strasse Celeia-Poetovio und war IX. M. P., das ganz der Entfernung Celeia-Frankolovo entsprach. Die Grafen von Lindek waren auch Besitzer von Frankolovo, woher dieser Meilenstein nach Lindek gebracht wurde. Aufgestellt wurde er zur Zeit der gemeinsamen Regierung des Kaisers Sept. Severus und seines Sohnes Caracalla (vielleicht im Jahre 207 n. Chr.).

⁴ Bolta, Rimska miljnika iz Škofje vasi pri Celju (glej str. 316—319).

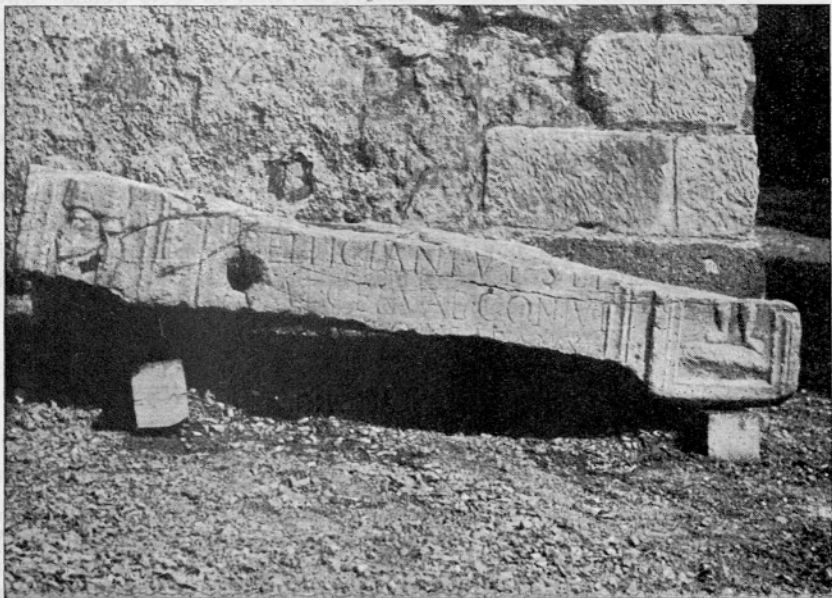
⁵ CIL III, št. 5732—5736.

⁶ CIL III, št. 5743.

RIMSKI SARKOFAG IZ OKOLICE VOJNIKA

Alojzij Bolta

Leta 1947 so v Mestni muzej pripeljali od Majdičevega mlina v Celju rimski sarkofag, ki je delno ohranjen. Preden je bil pripeljan v muzej, je rabil kot korito za vodo. Na enem mestu ohranjenega dela je odprtina za odtok vode. Njegovo pravo najdišče je v okolici Vojnika ob glavni cesti Vojnik—Frankelovo.¹ Napis smo opazili šele v preteklem letu, ko smo sarkofag premestili na bolj primeren kraj. Velikost sarkofaga: dolžina 1,77 m, širina 1 m in ohranjena višina 24 cm. Notranja luč meri $1,28 \times 0,58$ m. Sarkofag, pepelnica je iz pohorskega marmora.

Ohranjeni napis se glasi:

BELLICIANI V F S ET
...AT CAERVAE CONIVGI
.....OBITAE AN XL.

¹ Za podatke o najdišču sarkofaga se na tem mestu zahvaljujem tov. Martinu Percu iz Celja.

Višina črk v prvi vrsti je 6,5 cm, v drugi pa 6 cm. Prva vrsta manjka. Prva vrsta ohranjenega napisa je pa lahko čitljiva. Glasi se: BELLICIANI V(ivus) F(ecit) S(ibi) ET. V drugi vrsti nam je odprtina za odtok vode poškodovala ime pokojne žene. Ostane nam samo ... AT CERVAE CONIVGI. Pred AT pride še ena črka. Tako bi mogli to brati MATTAE ali CATTAE. Prva beseda v zadnji vrsti se sploh ne vidi, od naslednje besede OBITAE se vidijo samo gornji robovi črk. Do polovice je vidna potem še beseda AN(norum) in letnica XL. Pred OBITAE sodi verjetno še CARISSIMAE ali nekaj podobnega. Celoten napis bi se torej glasil:

BELLICIANI V(ivus) F(ecit) S(ibi) ET
M/AT(tae) ali C/AT(tae) CERVAE CONIVGI
carissimae/ OBITAE AN(norum) XL.

Napisno polje je vokvirjeno s trikrat profiliranim robom. Na vsaki strani napisa je v dvakrat profiliranem rizalitu upodobljena reliefna figura; na levi strani moža, na desni žene? (Sl. št. 1.)

Če primerjamo velikost našega sarkofaga, sta mu najbolj sorodna sarkofaga iz Velike Nedelje² in iz Trbovelj.³ Sarkofag iz Velike Nedelje je dolg 1,73 m, visok pa 0,70 m. Ta ima sedem vrst napisa. Črke so pri tem podobno kot pri našem velike 6 do 4 cm. Sarkofag iz Trbovelj je nekoliko manjši, meri 1,46 × 0,57 m. Ima pet vrst napisa.

Višina našega sarkofaga po teh primerjavah ni mogla presegati 70 cm. Če računamo, da ima ohranjena višina v celoti dve vrsti napisa, ni mogel imeti sarkofag vsega preko šest vrst. Manjkata torej dve, ali največ tri vrste, ki jih pa žal ne moremo rekonstruirati.

Sarkofag sodi verjetno v 2. stoletje n. e.

ZUSAMMENFASSUNG

Römischer Sarkophag aus der Umgebung von Vojnik

In das Stadtmuseum in Celje hat man im Jahre 1947 einen Teil des Sarkophages aus der Umgebung von Vojnik transportiert, wo man ihn als Viehtränke benutzt hat. Die Inschrift lautet:

BELLICIANI V(ivus) F(ecit) S(ibi) ET
M/AT(tae) oder C/AT(tae) CERVAE CONIVGI
carissimae/ OBITAE AN(norum) XL

Der Sarkophag stammt aus dem 2. Jahrh. n. Chr.

² Antike Inschriften aus Jugoslavien št. 446.

³ AIJ št. 21.

STAROSLOVENSKI GROBOVI V BREZJU PRI ZREČAH

Stanko Pahič

V povojnih letih so pri posestniku Francu Gorenjaku v Brezju št. 13 nad Zrečami pred hišo postavljali ograjo za novourejeni vrt in pri kopanju jam za kole naleteli na nekaj krajišnih na človeške kosti, ki so jih nato zavrgli. Da bi preverila stvar, je delovna ekipa Pokrajinskega muzeja v Mariboru, ki je izkopavala ostanke ilirske naselbine na bližnji Brinjevi gori, septembra 1954 potegnila ob južni ograji izven vrta poskusni jarek v dolžini 7 m in v njem naletela na štiri skeletne grobove z različno orientacijo (priloga 1). Tako je bilo ob upoštevanju poprejšnjih naključnih najdb dokazano, da gre na tem kraju za grobišče iz staroslovanskega obdobja, ki leži na vzhodnem delu pobočja enega izmed jugovzhodnih pohorskih grebenov v višini 540 m. Ker je prostor na vse strani močno omejen, grobišče ne more biti velikega obsega, ampak se širi le na ozki terasi med pobočjem in krajevno cesto, pri tem pa zavzema področje pred stanovanjsko hišo in morebiti še delno pod njo. Tanka plast prsti leži tod neposredno na apnenčastem grušču, ki v debelini do 30 cm pokriva apnenčasto skalnato podlago. Kakor kažejo preiskani grobovi, so bile grobne jame pravokotne oblike, vkopane v ta grušč do skalnih tal, tako da so bile ob odkopu 0,5 do 0,7 m pod površino umetno izravnane terase. Vanje položena trupla so bila bolj ali manj dosledno ob straneh obložena s kamni, v grobu št. 1 pa je kamnitna obloga prekrivala celotno oglavje. Izmed štirih grobov sta bila dva usmerjena od zahoda proti vzhodu, preostala dva pa od juga proti severu, pri čemer je bil pri vseh opažen manjši odklon od navedenih smeri. Trije grobovi so bili poškodovani od kopanja jam za kole vrtno ograje, od njih pa je bil grob št. 4 v gornji polovici uničen od kasnejšega pokopa edinega v celoti ohranjenega groba št. 3. Kostni ostanki teh grobov so bili v glavnem slabše ohranjeni, pomembne pridevke pa je imel le grob št. 3, medtem ko je bil v grobu št. 1 najden izlizan novc, v grobu št. 4 pa raztresene črepinje različnih posod. Antropološka preiskava okostij, ki jo je v Antropološkem inštitutu univerze v Ljubljani izvršila sodelavka tega inštituta Vida Brodar, je pokazala, da pripadajo trije grobovi odraslim osebam, med katerimi je bilo okostje groba št. 3 žensko, medtem ko je bil v grobu št. 2 pokopan otrok.

Grob št. 1

Grobna jama precej pravilne pravokotne oblike je bila 2,2 m dolga, 0,6 m široka in vkopana večinoma 0,5 m globoko v apnenčast grušč pod danes do 0,3 m debelo plastjo prsti. Izravnana skalna osnova je ustvarjala dokaj ravno dno. Do 1,6 m dolgo okostje je bilo položeno v jamo v smeri od zahoda proti vzhodu

z odklonom 3° proti jugu. Imelo je precej trhle kosti in je bilo v sredini delno uničeno pri kopanju jame za soho vrtno ograje, tako da sta bili stegenici v zgornji polovici odsekani, uničena pa je bila tudi medenica, zaključek hrbtenice in spodnji del leve roke. Glava je morala biti pri pokopu privzdignjena, ker je lobanja ležala na tanki plasti grušča. Bila je za 90° obrnjena na levo in po

Sl. 1. Pogled na grob št. 1 od jugovzhoda med odkopom

sredini počena, tako da je bila stisnjena v ovalno lečo in je imela docela uničen obrazni del. Pač pa je bila spodnja čeljust za 180° preveznjena naprej in je ležala 10 cm oddaljena od lobanje v obrnjeni legi na slabo ohranjenih kosteh gornjega prsnega dela trupla. Na njej je bil ohranjen le en sam zob. Hrbtenica je bila v zelo slabem stanju in skoraj prilepljena ob skalna tla. Od ostalih kosti oprsja je bila cela le še leva ključnica. Členki prstov desne roke so bili večinoma raztreseni, prav tako močno preperele pa so bile kosti spodnjega dela nog.

Okostje na hrbtu ležečega mrtveca z rokami, iztegnjenimi ob telesu, je pripadalo odraslemu moškemu. Bilo je ob straneh jame obloženo z apnenčastimi lomljenci, ki so bili pri vzglavju in ob južnem robu tudi do 30 cm veliki. Ta obloga je bila posebno skrbna v zglavju, kjer so kamni skrajšali jamo za 0,2 m in so segali strnjeno ob južni steni proti nogam. Severna stena je bila uničena. Pri nogah ni bilo kamnov, pač pa so ležali lomljenci v zasipu groba po vsej površini, v strnjeni legi predvsem nad lobanjo. V jami ni bilo opaženih nobenih sledov deske ali krste, v vsem nepoškodovanem delu jame pa je bil najden le en pridevek — močno izlizan zelo tanek bronast novc premera 2 cm. Bil je fragmentarno ohranjen in izredno tanek. Na prednji strani so bili vidni sledovi glave s trnatim diademom, medtem ko je na zadnji strani bilo še videti sledove stoječe osebe. Na eni strani je imel novc dvomljivo luknjico s premerom 1 mm. Inv. št. A 1645 (sl. 1—2, T. I, 3).

Grob št. 2

Grobna jama je bila ohranjena le v dolžini 1,2 m, v severnem delu pa je bila uničena od jame za soho. Širina jame je merila 0,55 m, globoka pa je bila večinoma 0,6 m, le pri vzglavju na jugu je bila nekoliko globlja, tako da je tam sicer golo skalno dno pokrivala tanka plast grušča. Ker znaša današnja debelina prsti 0,4 m, je bil grob nekoč razmeroma plitek. Okostje je ležalo iztegnjeno v hrbtni legi v smeri od juga proti severu z odklonom 15° proti vzhodu. Lobanja je bila nekoliko privzdignjena, vzravnana in v celoti ohranjena. Prelomljene, a do zapestij ohranjene kosti rok so ležale iztegnjeno ob truplu. Ostale kosti so bile razen hrbtenice in zadnjih delov reber dokaj dobro ohranjene v humozno-gruščnatem zasipu, preraslem s koreninicami. Dolžina okostja spričo delno uničenega groba ni mogla biti ugotovljena, pripadalo pa je otroku 8—9 let starosti. Ob robovih jame so manjši apnenčasti lomljenci sestavljali nevezano oblogo, ki pri vzglavju ni bila posebej prirejena. V ohranjenem delu grobne jame ni bilo nobenih pridevkov (sl. 3).

Grob št. 3

Pravokotna grobna jama je bila 2 m dolga in 0,6 m široka. Izkopana je bila 0,78 m globoko, in sicer pod današnjo 0,35 m debelo plast prsti v apnenčast grušč. Skalna podlaga groba je bila pokrita s 3 cm debelo plastjo grušča, na katerem je ležalo okostje v iztegnjeni hrbtni legi v smeri od zahoda proti vzhodu z odklonom 11° proti jugu. Pri vzglavju je bila stena jame površno obložena z apnenčastimi lomljenci do 10 cm velikosti, ki so posamič ležali tudi ob ostalih stenah. Večji kamni pri vzhodu, ki so ležali na vrhnjem robu gruščne osnove, so morebiti pripadali še grobni jami porušenega groba št. 4. V celoti ohranjeno okostje je bilo v zelo slabem stanju in do 1,7 m dolgo. Pripadalo je ženski osebi preko 40 let. Rahlo privzdignjena in naprej nagnjena lobanja je bila zaradi korenin razpokana, močnejše pa so bile poškodovane tudi čeljusti, ki so jim zobje večinoma izpadli. Kostni rok so imele različno lego. Tako je desna roka ležala iztegnjena ob truplu, leva pa je bila v komolcu zapognjena v krilo. Kostni nog so bile do stopal vzporedno iztegnjene. Sledov deske ali krste ni bilo. Ob okostju je bilo več pridevkov. Ob steni jame pri desni roki so ležali večji kosi sten grobega lonca, ostale črepinje iste posode pa so bile raztresene med zasipom, največ pri glavi, a tudi v spodnjem delu groba. Ob desnem boku je ležal železen nožič, ki

je bil nekoč verjetno pritrjen ob pas. Ob kosteh leve roke, tik nad komolcem, je bil najden bikoničen vijček. Blizu njega je bil na levi strani trebuha v zasipu nekako v višini medeničnih kosti najden do 3 cm velik kos oglja (sl. 4, 6, 7).

1. Razbit, a v celoti ohranjen in rekonstruiran jajčastoovalen lonec iz črno pečene, z grobim apnenčastim peskom mešane gline. Izdelan je bil prostoročno in precej neskrbno. Notranja površina je grobo izglajena, črnosivkaste barve in ima v spodnjem delu plitve navpične brazde od modelirajočih prstov, medtem

Sl. 2. Pogled od juga na vzglavje groba št. 1 po odstranitvi kamnov

ko kažejo vodoravne praske v gornjem delu posode in ob ustju sledove modeliranja z nekim mehaničnim predmetom. Grobo oblikovano dno je ravno in neznatno vbočeno, v sredini pa ima znamenje — tri žigu podobne, približno okrogle ploske odtise, ki se delno prekrivajo. Ovalen trup nesimetrično delanega lonca ima 2,2 cm širok rahlo izvihan neprofiliran in pošev odrezan rob. Zunanja površina je črnosivkaste in nekod rdečerjavkaste barve, dokaj groba in ima pod obodom sledove neenakomerne izgladitve. Pretežni del te površine je okrašen z grobo vrisanimi valovnicami, ki so plitvo vrezane s slabo priostrenim črtalom in potekajo v štirih neenakomernih pasovih od desne proti levi, tako da se v vsakem pasu po dve črti prepletata. Najvišji pas poteka po zunanjem robu in vratu, najnižji in hkrati najširši pa po spodnjem delu večinoma 6 cm nad dnom. Višina lonca 21 cm, premer oboda 20,5, ustja 19 in dna 13 cm. Debelina dna do 1 cm, sten od 0,8 spodaj do 0,5 cm na obodu, vendar je zelo neenakomerna in tu pa tam na obodu tudi le 0,3 cm debela. Inv. št. A 1646 (T. I, 1; II, 1—2).

2. Močno od rje načet železen nožič, dolg 10,3 cm, z ravnim hrbtom in 3,5 cm dolgim trnom, ki poudarjeno prehaja v odebeljen hrbet in oblo, proti konici

potekajoče rezilo. Debelina hrbta 0,3, širina rezila 1,5 in trna 0,7 cm. Inv. št. A 1647 (T. I, 2).

3. Bikoničen vijček iz dobro prečiščene gline s temnosivo, dobro izglajeno zunanostjo. Konca sta sploščena. Premer vijčka 2,8, višina 2, premer luknjice 0,9 cm. Inv. št. A 1648 (T. I, 4).

Sl. 3. Pogled na grob št. 2 od severozahoda

Grob št. 4

Grobna jama je bila vkopana 0,66 m globoko v apnenčast grušč. Bila je pravokotne oblike, dolga 2,1 in široka 0,8 m. Dno je sestavljala s tanko plastjo grušča posuta skalna osnova. Uporabna širina jame je merila le 0,5 m, ker je bila na obeh straneh obložena z do 30 cm velikimi kamni, med katerimi niso bili le apnenčasti lomljenci, temveč tudi prodniki pohorskih kamenin. Večji del teh kamnov je ležal do 20 cm nad okostjem, ki je bilo iztegnjeno v smeri od juga proti severu z odklonom 8° proti zahodu. Južna polovica jame je bila uničena pri pripravljanju groba št. 3, ki leži pravokotno nanjo in je za 10 cm globlji. Tako je bilo okostje odraslega človeka ohranjeno le od medenice nizdol in je imelo od gornjega dela le začetke hrbtenice in konce rok. Kostni nog so se približevale do kolen, od tam pa so bile vzporedne do stopal. Od ostalega je bilo v zasipu spodnjega dela grobne jame št. 3 najdeno le nekaj koscev kosti rok in dvoje koscev lobanje v višjem delu zasipa. V zasipni plasti groba pod današnjo prstjo je po vsej dolžini groba in v različnih globinah bilo najdenih 20 črepinj različnih posod. Sicer v ohranjenem delu groba ni bilo drugih pridevkov (sl. 5, 6).

Črepinje so pripadale naslednjim posodam: a) loncu iz črno pečene, s peskom mešane gline z žlebičkasto površino črne barve, b) skodeli iz rdečečrno-rdeče pečene prečiščene gline z uvihanim robom in izglajeno površino rdečkaste barve, c) manjši skodeli enakega profila iz črno pečene, s peskom mešane gline in črnkasto površino, d) vrteni posodi iz rdeče pečene prečiščene gline z rdečo izglajeno površino, e) vrteni posodi neznane oblike iz sivo pečene prečiščene gline z izglajeno površino enake barve in f) neznani posodi iz črno pečene, s peskom mešane gline z ravnim dnom in porozno površino sivkaste barve.

Dokler ne bo preiskan ostali del grobišča in pridobljenih več novih najdb, je mogoče o doslej raziskanih štirih grobovih izreči le začasne zaključke. Po načinu pokopa in najdbah v grobu št. 3 je upravičeno sklepati, da pripada grobišče staroslovanskemu obdobju. Zahodno-vzhodna smer je lastna vsem staroslovanskim grobiščem, isto pa velja tudi za obliko grobnih jam. Glede na sestavo tal nudijo najbližjo primerjavo enako plitvo vkopani grobovi na Bledu, med katerimi so opisanim najsorodnejši »grobovi na terciarni skali«, to je grobovi, ki imajo dno na skalni podlagi.¹ Očitno je, da so bile tudi v Brezju grobne jame vkopane le tako globoko v preperevajoča gruščnata tla, dokler ni skalna osnova ustvarila trdne ovire. Zelo verjetno je bila pri tem površina skale grobo izravnana, a tako nepopolno, da je služila tenka plast grušča nad njo najverjetneje za namerno izravnavo. Stene grobnih jam so bile precej skrbno navpično izkopane in so imele večinoma izrazito oblikovane kote. Pri vseh grobovih je bilo ugotovljeno bolj ali manj skrbno oblaganje sten s kamni. Ta pojav je znan tudi iz grobišča na Bledu, kjer pri skupini »grobov v morenski plasti« ta obloga prav tako ne obdaja vseh grobnih sten, temveč je omejena prvenstveno na vzglavja.² Podobne obloge iz prodnikov so bile odkrite tudi v grobišču na Turnišču³ in v nekaterih grobovih na Ptujskem gradu,⁴ Panorami⁵ in v Ljubljani.⁶ Po dose-danjih grobovih še ni moči ugotoviti kakšnega morebitnega pravila pri tem oblaganju. V grobovih št. 2 in 3 je bilo kamenje naloženo na nekaterih krajih ob stenah zelo neenakomerno, pri vzglavjih pa ni bilo nikakih posebnosti. V grobu št. 3 so ležali večji kamni zlasti na desni strani vzočja, manjši pa so bili v vseh grobovih raztreseni tudi med zasipom. Oblaganje mrtvecev s kamni je pogost pojav tudi na grobiščih izven Slovenije in je na obravnavanem grobišču prav tako izraz nekega danes še ne popolnoma ugotovljenega hotenja.⁷ Najbolj izpri-čuje to grob št. 4 s svojimi velikimi kamni, izmed katerih je bilo treba prodnike pohorskih kamenin prinesiti na grobišče od drugod, kolikor niso bili ob času pokopa že tam zaradi morebitne poprejšnje rabe. Na staroslovanskih grobiščih običajno oblaganje glave s kamni ima grob št. 1, pri katerem ni bilo mogoče

¹ Jože Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Dela SAZU 2, Ljubljana 1950, str. 15.

² Prav tam, str. 14–15.

³ Josip Korošec-Paola Korošec, Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptuja, Razprave SAZU III, Ljubljana 1953, str. 196.

⁴ Josip Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Dela SAZU 1, Ljubljana 1950, str. 18–20.

⁵ Paola Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj, Dela SAZU 3, Ljubljana 1950, str. 80–81.

⁶ Paola Korošec, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani, Arheološki vestnik II/2, Ljubljana 1951, str. 158.

⁷ Josip Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, str. 81.

govoriti že o neke vrste groblji, kakor so znane iz nekaterih grobov na Bledu.⁸ Temu kamenju nad glavo pokopanega mrtveca smemo pripisati izpremembo lege lobanje in nenavadni premik spodnje čeljusti, kot je bilo to v podobnih in celo izrazitejših oblikah opaženo na Ptujskem gradu.⁹

Od običajnih grobov s smerjo zahod—vzhod se v Brezju razločujeta grobova št. 2 in 4. Usmerjena sta od juga proti severu, pri čemer je bil prvi rahlo odklonjen proti vzhodu, drugi pa proti zahodu. Na sosednjih grobiščih so znani grobovi s tako smerjo le v redkih primerih, en grob iz Ljubljane s kostmi ptice,¹⁰ en delno uničen grob brez pridevkov s Panorame,¹¹ dvoje grobov dvomljivega izvora iz Absdorfa v Nižji Avstriji¹² in nekateri grobovi na Bledu.¹³ Da pri taki smeri grobov ni šlo vselej za posamezne primere, dokazujejo ravno enako usmerjeni blejski grobovi, ki so razporejeni v dveh vrstah in sestavljajo v tem pogledu lastno skupino. Grobova v Brezju seveda ne moreta pojasniti te sicer nenavadne smeri, ki jo nekateri razlagajo kot neslovansko ali vsaj kot tuj vpliv.¹⁴ Ker je bil otroški grob št. 2 brez pridevkov in tudi v delno uničenem grobu št. 4 ni bilo zanesljivih najdb, ni mogoče docela razjasniti njihove pripadnosti. Nekatere antične črepinje v poslednjem grobu ne povedo mnogo, ker je očitno, da so prišle v grob z zasipom, antični predmeti pa so v staroslovanskih grobovih tudi drugod, zlasti tam, kjer so bila grobišča na antičnih naseljih¹⁵ ali v njih bližini. Enaka oblika in isti način izdelave grobnih jam govorita za to, da med grobovi obeh smeri ni občutnih časovnih ali drugih razločkov. Grobišče je preskromno in kraj premalo ugoden, da bi bilo moči govoriti o možnosti dvojne naselitve, ob katerih bi staroslovenski grobovi nasledili starejše. Tudi ni mogoče govoriti o vplivu terenske oblike tal, saj je mogla biti na dokaj zravnani terasi lega groba docela svobodno izbrana. V poštev bi torej prišli morebitni zunanji vplivi ali pa morebiti celo posledice neznanih notranjih odnosov, kolikor ne gre za neugotovljiva naključja.

Mrtvi so bili položeni v grob v docela preprosti hrbtni legi, pri čemer so bili opaženi nepomembni razločki v legi nog. V otroškem grobu št. 2 sta bili roki iztegnjeni ob telesu, v grobu št. 1 se je dalo to ugotoviti le za desno roko, v grobu št. 4 pa ta del groba ni bil ohranjen. Pri ženskem skeletu v grobu št. 3 je ležala desna roka ob telesu, leva pa je bila v komolcu zapognjena na krilo, kar je znan pojav tudi na drugih grobiščih.¹⁶

Poleg črepinj v grobu št. 4 imata le dva grobova pridevne najdbe. Izlizan rimski novc T. I, 3 pri zapestju desne roke v grobu št. 1 je bil najverjetneje kot privesek uporabljen za okras. Podobno je bilo ugotovljeno v grobu št. 255 na

⁸ J. Kastelic, Bled, str. 15—16.

⁹ J. Korošec, Ptujski grad, str. 24—25.

¹⁰ P. Korošec, Ljubljana, str. 160, skelet št. 5.

¹¹ P. Korošec, Panorama, str. 95, skelet št. 11.

¹² Richard Pittioni, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Wien 1945, str. 25—26.

¹³ J. Kastelic, Bled, str. 27 in floris grobišča.

¹⁴ J. Korošec, Uvod, str. 100.

¹⁵ Na primer: J. Kastelic, Bled, str. 39; J. Korošec, Ptujski grad, str. 107. Za Laško vas pri Celju prim. Schmid, Südsteiermark im Altertum, v Hausmann, Südsteiermark, Graz 1925, str. 24.

¹⁶ J. Korošec, Ptujski grad, str. 27. Prim. tudi J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947, str. 51.

Sl. 4. Pogled na grob št. 3 od vzhoda

Sl. 5. Pogled na delno uničeni grob št. 4
in del groba št. 3 od juga

Ptujskem gradu,¹⁷ rimski novci pa so služili kot okras tudi na Bledu¹⁸ in v Gajinah pri Splitu,¹⁹ medtem ko so znani tudi iz drugih grobišč.²⁰ Sama po sebi ta najdba ničesar ne prispeva k časovni in kulturni opredelitvi grobišča. V tem pogledu se je mogoče delno opreti edino na najdbe v grobu št. 3. Med njimi je je vijček T. I, 4 prav tako docela atipičen in v grobiščih redek predmet.²¹ Tudi nožič T. I, 2 z ostro oddeljenim trnom, ravnim odebeljenim hrbtom in pri konici zapognjenim rezilom ne daje zadovoljivega odgovora. Najdbe podobnih nožev

Sl. 6. Pogled od severovzhoda na gornji del groba št. 3
s položenimi črepinjami lonca

so znane zlasti iz grobišč na Turnišču, Ptujskem gradu, Puščavi nad Slovenjim Gradcem, v Ljubljani, na Bledu in v Bohinju.²² Lega teh nožev je v grobovih različna,²³ nožič iz groba št. 3 pa se tudi po obliki ne loči mnogo od podobnih najdb. Po obliki, velikosti in pripadnosti ženskemu grobu v tem primeru njegov pomen kot orodje ni dvomljiv.

¹⁷ J. Korošec, Ptujski grad, str. 189; prim. tudi str. 107.

¹⁸ J. Kastelic, Bled, str. 36.

¹⁹ Ljubo Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, RAD Jugoslavenske akademije, knjiga 268, Zagreb 1940, str. 31, sl. 30.

²⁰ J. Korošec, Uvod, str. 304.

²¹ Prav tam, str. 220.

²² J.-P. Korošec, Turnišče, str. 205, r. 15. — J. Korošec, Ptujski grad, str. 103. — Puščava = K. Dinklage, Die frühdeutschen Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark, Germanen-Erbe 1941, Leipzig, str. 79. — P. Korošec, Ljubljana, str. 162. — J. Kastelic, Bled, str. 43. — Bohinj = W. Schmid: Altslowenische Gräber Krains, Carniola I, 1908, str. 32.

²³ J. Korošec, Ptujski grad, str. 104, kjer so navedene primerjave.

Lonec T. I, 1 na drugih staroslovenskih grobiščih nima istovetnih primerjav. Izdelan je bil prostoročno brez vsakršne uporabe lončarskega kolovrata. Groba in površna izdelava je očitna v liniji profila, ki kaže na različnih straneh različne klekaste prehode, v neizglajeni grobi površini in v zelo površno izvedeni ornamentiki. Pošev izvihan rob kaže na notranji strani sledove šibkega vodornega glajenja, ki pa ni izravnilo neravnih sten posode. Po izdelavi bi ga lahko vzporejali s slabo pečenim in grobo izdelanim loncem iz groba št. 15 na

Sl. 7. Pogled na grobove št. 2—4 od jugovzhoda

Turnišču,²⁴ morebiti pa tudi z nekaterimi keramičnimi najdbami na Puščavi nad Slovenjim Gradcem in na Bledu.²⁵ Po obliki, ki jo označuje neenakomeren jajčastoovalni profil s širokim, a neizrazitim obodom, nekoliko zoženim dnom in neposredno iz ostenja izhajajočim, pošev izvihanim neprofiliranim robom, bi ga bilo mogoče primerjati z nekaterimi lonci na Turnišču, Ptujskem gradu, Puščavi nad Slovenjim Gradcem in na Bledu.²⁶ Vendar pa te primerjave bolj ustrezajo splošnemu vtisu grobe izvedbe kakor pa istovetnim oblikam, saj v navedenih primerih izhajajo poševni robovi ustij iz bolj ali manj nakazanega in močnejše zoženega vratu. Redko so mogoče tudi primerjave ornamentike, ki je na loncu groba št. 3 izvedena izredno neskrbno in z enojnim črtalom. Težišče okrasa je v primeri z ostalimi najdbami na Slovenskem pomaknjeno nekoliko nizdol na obod

²⁴ J.-P. Korošec, Turnišče, str. 224, r. 14.

²⁵ J. Korošec, Staroslovenska grobišča, str. 45, sl. 44. — Bled = W. Schmid, Altslovenische Gräber, str. 26.

²⁶ J.-P. Korošec, Turnišče, T. XV, 23; XVI, 25; XXI, 36; XXIII, 33. — J. Korošec, Ptujski grad, T. sl. 7, 19. Puščava in Bled — glej opombo 25.

in vrhnjo polovico spodnjega dela lonca, s sledovi valovnice na zunanji strani roba pa zajema večji del celotnega ostenja. Neskrbna izvedba, neenakomernost in prepletanje sta seveda lahko prej znamenje površnega dela kot morebitnih kronološko oprijemljivih značilnosti. Na podoben način, le z enojno ali dvojno valovnico okrašeni lonci so bili najdeni na Turnišču, Ptujskem gradu in Bledu, vendar se oblikovno ne ujemajo vselej z obravnavanim primerom.²⁷ Skupno z vodoravnimi črtami po večjem delu ostenja razširjeni okras valovnice je na staroslovanskih grobiščih mnogo pogostejši. Primerjave oblike in okrasja bi bilo mogoče razširiti tudi na podobne najdbe iz moravskih in slovaških najdišč, koder je keramika obilneje zastopana in bolje preučena. Vendar to časovni opredelitvi lonca iz groba št. 1 ne bi mnogo koristilo, ker je kaj lahko le znamenje površne izdelave in konservativnosti oblik. Njegovo krajevno omejeno značilnost poudarja tudi znamenje na dnu, sestojече iz treh delno se prekrivajočih ploskih okroglih vdolbinic. Po ostrih robovih, ploskovitosti in pravilni okroglini je očitno, da niso bile narejene s prstom, temveč z nekim drugim predmetom. Znamenja te oblike imajo tudi nekatere posode na Ptujskem gradu, vendar vselej enojno in v drugačni izvedbi.²⁸ To namerno izdelano znamenje ima za sedaj — kakor druga znamenja na posodah ostalih najdišč — še neznan pomen.

Zanimivost groba št. 3 je v tem, da je prispel lonec v grob že razbit, pri čemer so bili nekateri večji kosi sten položeni pri desni roki mrtveca tesno ob steno jame, drugi manjši pa so bili raztreseni okrog glave in po ostalem delu grobne jame. To dokazuje, da v tem primeru ni bila dana v grob posoda s hrano, temveč je bila ta morebiti uporabljena na kakršenkoli način pri pogrebem obredu, ali pa je bil lonec brez tega namerno razbit in tak položen v grob. Med sicer redkimi keramičnimi pridevki v ostalih staroslovenskih grobovih bi temu najbolj ustrezala najdba na približno istem mestu odkritih črepinj razbitega lonca v grobu št. 22 na Turnišču.²⁹ V drugih primerih so bile najdene v grobovih le posamezne črepinje ali pa pri nogah mrtveca položene cele posode, za kar je Turnišče spet najboljši primer.

Obravnavani grobovi v Brezju nad Zrečami skromno dopolnjujejo za sedaj še borno število te vrste najdb v Podravju. Poleg doslej znanih grobišč neposredno ob Dravi (Središče, Ptujski grad, Panorama, Hajdina, Turnišče) ali Muri (Veržej) se tako pomika naše poznavanje staroslovenske naselitve na pohorska pobočja. Po višini in naslonitvi na prej poseljene kraje jim je najbolj sorodno grobišče na Puščavi nad Slovenjim Gradcem. Medtem ko leže tam grobovi neposredno na ostankih prazgodovinske naselbine, tudi tu do pozne antike naseljena Brinjeva gora ni oddaljena več kot 800 m. Rodovitna, verjetno že v predslovenski dobi izkoriščana pohorska pobočja so tod neposredno ob apnenčastem čoku Brinjeve gore zelo zgodaj privabila nove prebivalce Slovenije. O njihovi številnosti, kulturni pripadnosti in času obstoja dosedanje najdbe ne dajejo zadovoljivih podatkov. Zaradi pomanjkanja značilnejših kovinskih najdb se še ne da ugotoviti, ali pripada grobišče köttlaški ali belobrdski kulturni skupini. Opirajoč se na dvomljivo kronološko vrednost edinega lonca, je mogoče reči le, da je grobišče verjetno prej starejše kot mlajše. Če bi tako prisodil

²⁷ J.-P. Korošec, Turnišče, risba 16 in 22. — J. Korošec, Ptujski grad, sl. 3, 21 in 24. — Bled = W. Schmid, Altslowenische Gräber, str. 26.

²⁸ J. Korošec, Ptujski grad, str. 270, T. sl. 179, 181, 182, 183.

²⁹ J.-P. Korošec, Turnišče, str. 208.

lonec po izključno prostoročni izdelavi, neenakomernem profilu z neprofiliranim robom in po večini ostenja razširjeni grobo izvedeni valovnici spričo odsotnosti vodoravnih črt v srednjo gradiščansko dobo (Eisner: 800—950), potem bi se glasilo začasen zaključek, da pripada bržčas prej zgodnjim kot kasnim časom te dobe in datira grobišče v 9. stoletje.

ZUSAMMENFASSUNG

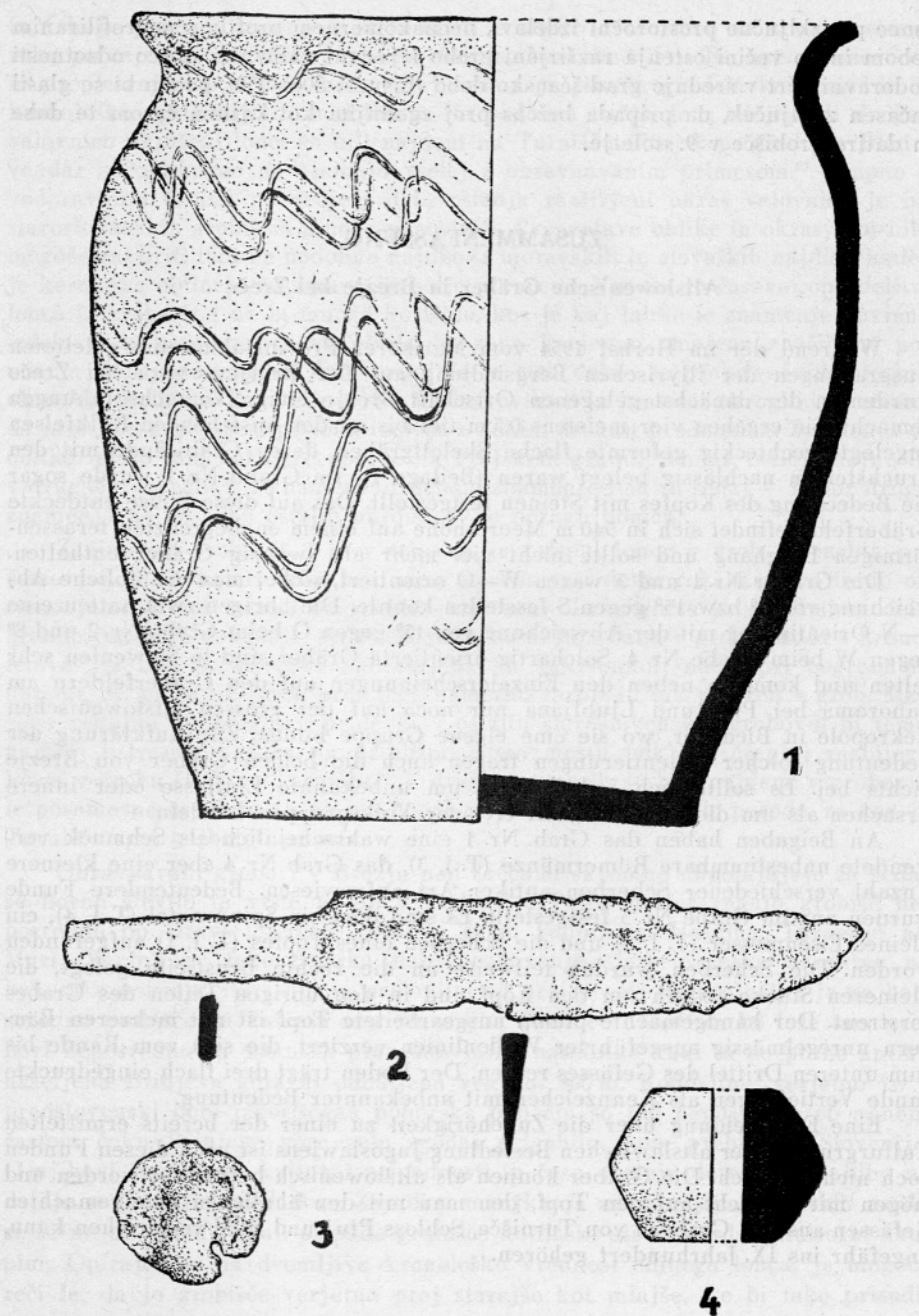
Altslowenische Gräber in Brezje bei Zreče

Während der im Herbst 1954 vom Mariborer Provinzialmuseum geleiteten Ausgrabungen der illyrischen Bergsiedlung auf der Brinjeva gora bei Zreče wurden in der danächst gelegenen Ortschaft Brezje einige Versuchsgrabungen gemacht. Sie ergaben vier meistens 0,5 m tief bis an den anstehenden Kalkfelsen angelegte rechteckig geformte flache Skelettgräber, deren Grabwände mit den Bruchsteinen nachlässig belegt waren (Beilage 1). Im Grabe Nr. 1 wurde sogar die Bedeckung des Kopfes mit Steinen festgestellt. Das auf diese Weise entdeckte Gräberfeld befindet sich in 540 m Meereshöhe auf einem engbegrenzten terrassenförmigen Berghang und sollte nicht viel mehr als zwanzig Gräber enthalten.

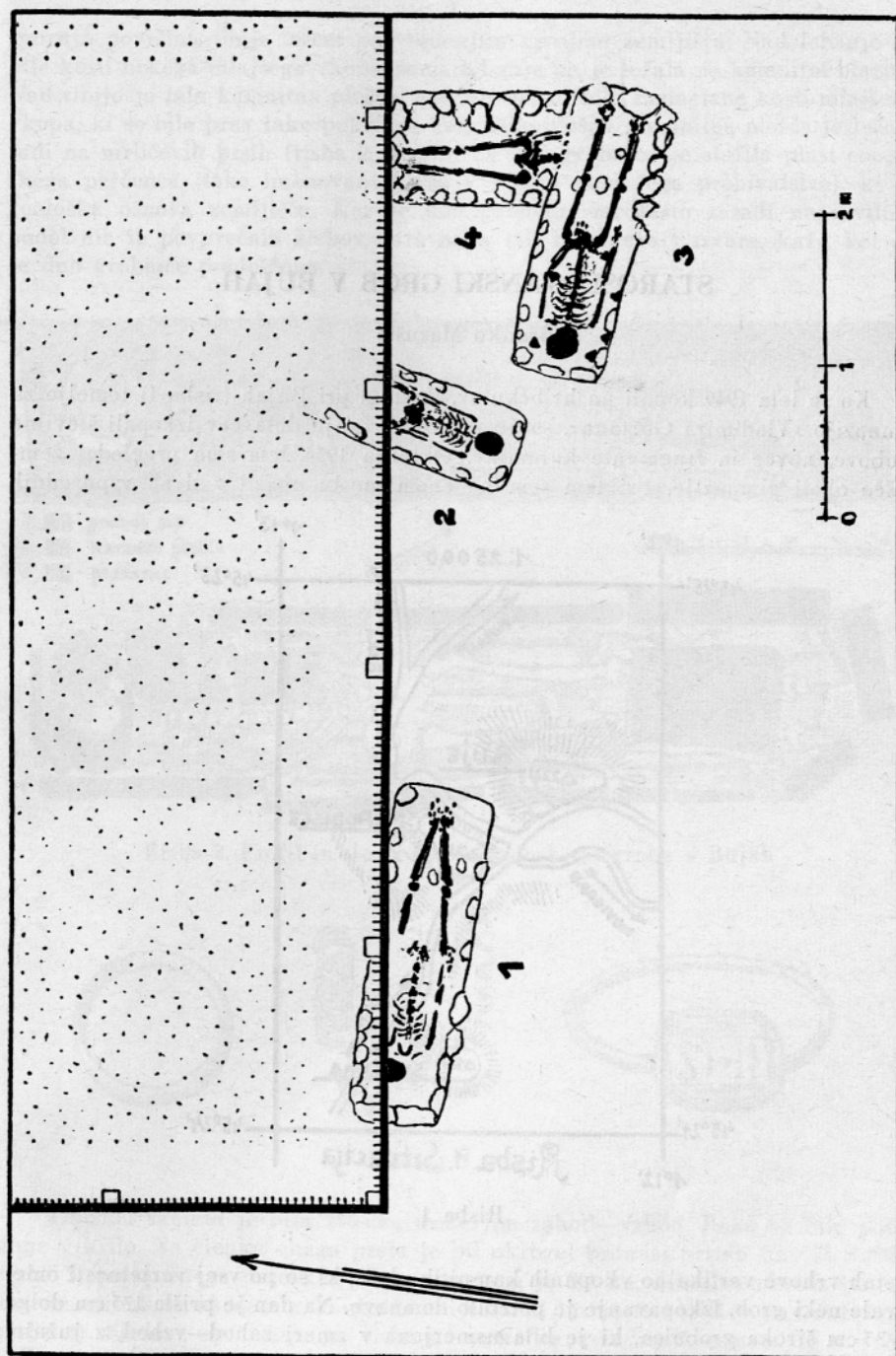
Die Gräber Nr. 1 und 3 waren W—O orientiert, wobei man die übliche Abweichung von 5° bzw. 15° gegen S feststellen konnte. Die übrigen zwei hatten eine S—N Orientierung mit der Abweichung von 15° gegen O beim Grabe Nr. 2 und 8° gegen W beim Grabe Nr. 4. Solchartig orientierte Gräber sind in Slowenien sehr selten und kommen neben den Einzellerscheinungen auf den Gräberfeldern am Panorama bei Ptuj und Ljubljana nur noch auf der grossen altslowenischen Nekropole in Bled vor, wo sie eine eigene Gruppe bilden. Zur Aufklärung der Bedeutung solcher Orientierungen tragen auch die beiden Gräber von Brezje nichts bei. Es sollte sich jedoch eher um unbekannte Einflüsse oder innere Ursachen als um die Zugehörigkeit fremder Volksgruppen handeln.

An Beigaben haben das Grab Nr. 1 eine wahrscheinlich als Schmuck verwendete unbestimmbare Römermünze (T. I, 5), das Grab Nr. 4 aber eine kleinere Anzahl verschiedener Scherben antiker Art aufgewiesen. Bedeutendere Funde wurden nur im Grabe Nr. 3 festgestellt. Es sind dort ein Spinnwirtel (T. I, 4), ein kleines Eisenmesser (T. I, 2) und die Scherben eines Topfes (T. I, 1) aufgefunden worden. Die Scherben wurden teilweise an die rechte Brustseite gelegt, die kleineren Stücke jedoch um den Kopf und in den übrigen Teilen des Grabes zerstreut. Der handgemachte plump ausgearbeitete Topf ist mit mehreren Bändern unregelmässig ausgeführter Wellenlinien verziert, die sich vom Rande bis zum unteren Drittel des Gefässes reihen. Der Boden trägt drei flach eingedruckte runde Vertiefungen als Kennzeichen mit unbekannter Bedeutung.

Eine Entscheidung über die Zugehörigkeit zu einer der bereits ermittelten Kulturgruppen der altslawischen Besiedlung Jugoslawiens ist nach diesen Funden noch nicht möglich. Die Gräber können als altslowenisch betrachtet werden und mögen mit Hinsicht auf den Topf, den man mit den ähnlichen handgemachten Gefässen aus den Gräbern von Turnišče, Schloss Ptuj und Bled vergleichen kann, ungefähr ins IX. Jahrhundert gehören.

1: $\frac{1}{2}$; 2-4: $\frac{1}{4}$ naravne velikosti

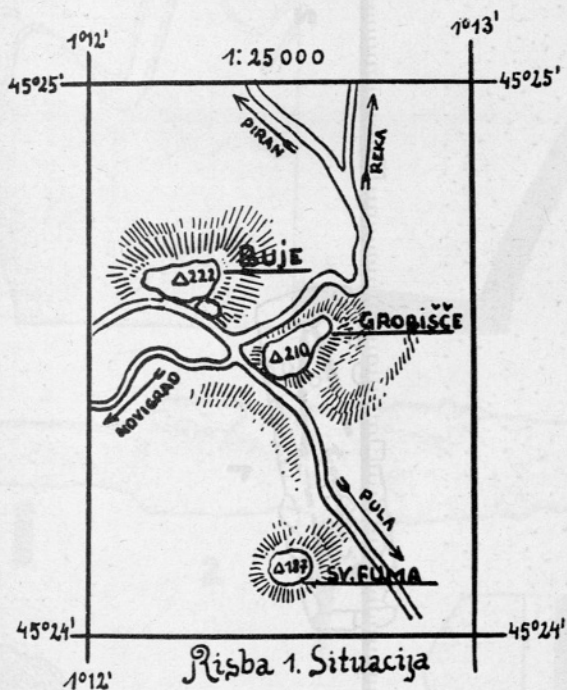

Brezje št. 13 nad Zrečami. Ob vrtni ograji pred hišo Gorenjak Alojzije izkopani staroslovenski grobovi pri sondiranju leta 1954

STAROSLOVANSKI GROB V BUJAH

Branko Marušič

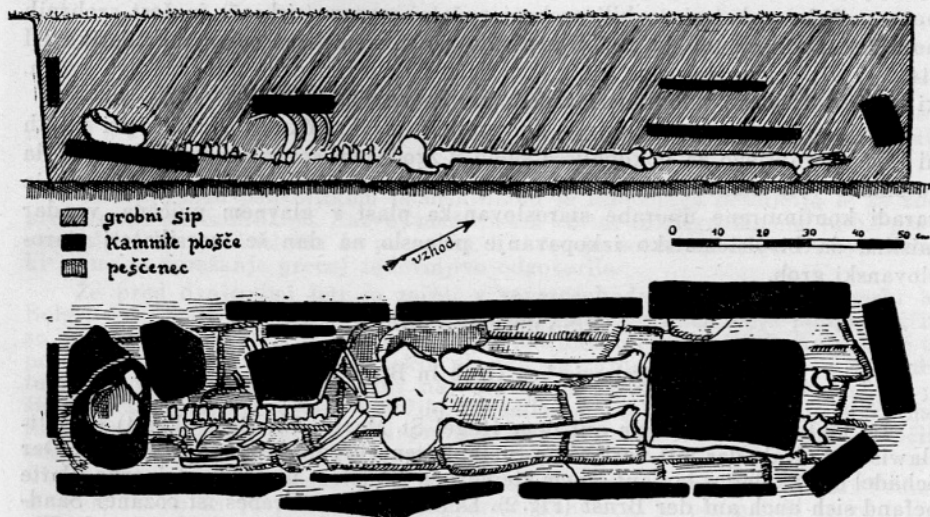
Ko so leta 1949 kopali na hribčku sv. Martina pri Bujah (risba 1) temelje za gimnazijo »Vladimira Gortana«, so po pripovedovanju delavcev izkopali številne grobove, novce in fragmente keramike. Oktobra 1954. leta sem pregledal zemljišče okoli gimnazije. Pri tem sem na enem mestu opazil v dveh vzporednih

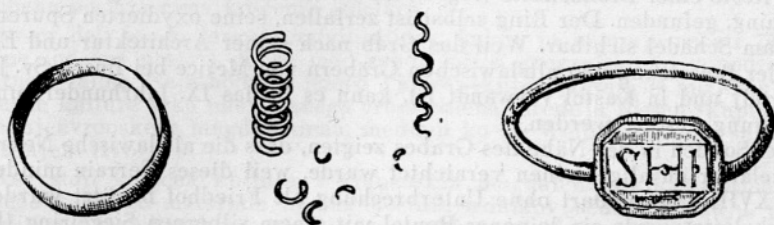
Risba 1

vrstah vrhove vertikalno vkopanih kamnitih plošč, ki so po vsej verjetnosti omejevale neki grob. Izkopavanje je potrdilo domnevo. Na dan je prišla 173 cm dolga in 35 cm široka grobnica, ki je bila usmerjena v smeri zahod—vzhod, z južnim odklonom 22° na vzhodni strani. Grobnica je bila obložena z vertikalno položenimi kamnitimi ploščami. Tri plošče so bile na severni, štiri na južni, ena na zahodni in dve na vzhodni strani groba (risba 2, tloris). Vrh lobanje je bil 18 cm,

zgornja površina tibije 28 cm pod sedanjim nivojem zemljišča. Nad lobanjo so bile kosti nekega mlajšega vkopa, sama lobanja pa je ležala na kamnitni blazini. Nad tibijo je bila kamnitna plošča, nad njo pa so bile razmetane kosti mlajšega vkopa, ki so bile prav tako pokrite s kamnitno ploščo. Kamnitna plošča je ležala tudi na mrličevih prsih (risba 2, profil). Za dno grobnice je služila plast eocenskega peščenca (tako imenovani korso v jeziku domačega prebivalstva), ki je geološka osnova zemljišča. Ker je dno grobnice mrežasto zaradi nepravilnih podolžnih in povprečnih žlebov naravnega (ali umetnega?) izvora, kaže, kot da je dno grobnice poploščeno.

Risba 2. Profil in tloris staroslovanskega groba v Bujah

Risbe 3, 4, 5

Dolžina skeleta je bila 150 cm, usmerjen zahod—vzhod. Roke so bile položene v krilo. Na členku enega prsta je bil okrogel bronast prstan (inv. št. S 2860, risba 3) polkrožnega preseka. Premer prstana je 2,1 cm, debelina obroča 0,1 cm. Pri mandibuli so najdeni zelo oksidirani ostanki bronaste verižice (inv. št. S 2859, risba 4). Sledovi oksidacije so vidni ne samo na mandibuli, temveč še v večji meri na levi strani lobanje. Ostanki verižice in omenjeni sledovi oksidacije kažejo, da je bil pokojnik okrašen z obsenčnim obročkom köttlaškega tipa s petljami, na katerih so visele verižice.

Po grobni arhitekturi je izkopani grob soroden staroslovanskim grobovom iz Mejice pri Buzetu, Sv. Jelene pri Oprtlju in v Kaštelu.¹ Tudi v podrobnostih prihajajo sorodnosti do izraza; tu in tam so položili pokojniku pod glavo kamnitno blazino, na prsi pa kamnitno ploščo. Grob v Bujah pripada torej istemu valu slovanskega naseljevanja kot že omenjena grobišča, pa ga zato lahko stavimo v 9. stoletje n. š.

V bližini groba sem sondiral še na treh krajih. Povsod so bili najdeni nepravilno vkopani skeleti, ki so bili položeni v lesene krste. Podoba je, da grobovi niso bili na zunaj označeni, saj drugače ne bi moglo priti do večkratnih vkopavanj v isto ali v skoraj isto grobno jamo. Pri enem skeletu je najdena platnena mošnja, v kateri so bili srebrni pečatni prstan (risba 5) in šest srebrnih novčičev. Eden od teh je graški groš, kovan za nemškega cesarja Friderika III (1440—1493).² Samo na enem kraju sem naletel na ostanke staroslovanskega groba, ki pa je bil skoraj popolnoma uničen po kasnejših vkopih.

Najdbe v sondah dokazujejo, da zemljišče na hribčku sv. Martina pri Bujah ni bilo uporabljeno za pokopališče samo v zgodnjem srednjem veku, temveč da je služilo v ta namen kontinuirano vsaj do 18. stoletja n. š.³ Verjetno je, da je zaradi kontinuirane uporabe staroslovanska plast v glavnem uničena, vendar mislim, da bi sistematsko izkopavanje prineslo na dan še marsikateri staroslovanski grob.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein altslawisches Grab in Buje (Istrien)

Im Oktober 1954 wurde auf dem Hügel St. Martin bei Buje (Fig. 1) ein altslawisches Grab, das mit vertikalen Steinplatten ausgelegt war, ausgehoben. Der Schädel des Skelettes lag auf einem steinernen »Polster« und eine steinerne Platte befand sich auch auf der Brust (Fig. 2). Der Boden des Grabes ist coazäner Sandstein. Der Tote wurde so ins Grab gelegt, dass der Kopf nach Osten sah. Ein Fingerknöchel trug einen Bronzering (Fig. 3), beim Unterkiefer wurden die oxydierten Reste einer Bronzekette (Fig. 4), die an einem Schläfenring des Köttlicher Typus hing, gefunden. Der Ring selbst ist zerfallen, seine oxydierten Spuren sind jedoch am Schädel sichtbar. Weil das Grab nach seiner Architektur und Einzelheiten der Beisetzung den altslawischen Gräbern von Mejice bei Buzet, Sv. Jelena bei Oprtlj und in Kaštel verwandt ist, kann es in das IX. Jahrhundert unserer Zeitrechnung gesetzt werden.

Drei Sonden in der Nähe des Grabes zeigten, dass die altslawische Nekropole im Mittelalter im allgemeinen vernichtet wurde, weil dieses Terrain mindestens bis ins XVIII. Jahrhundert ohne Unterbrechung als Friedhof benützt wurde. Bei einem Skelette wurde ein leinener Beutel mit einem silbernen Siegelring (Fig. 5) und sechs silbernen Geldstücken gefunden. Unter diesen befindet sich auch ein Grazer Groschen des deutschen Kaisers Friedrich III. (1440—1493).

¹ B. Marušič, Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri, AV VI/1, Ljubljana 1955.

² Graški groš Friderika III (1440—1493) je najden še na polotoku Muzil pri Puli (B. Schiavuzzi, Ripostiglio di monete del. sec. XV rinvenute presso Pola, Rivista italiana di numismatica, fasc. IV, 1906, separat, str. 4, št. 15) in v Mariću izpod Peroja (neobjavljeno).

³ G. F. Tommasini (1595—1654), škof v Novemgradu, piše v svojih zgodovinsko-geografskih komentarjih o pokrajini Istri, da je pri Bujah malo izven mestnega obzidja cerkev sv. Martina s pokopališčem (Archeografo Triestino, vol. IV, Trst 1837, str. 501).

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA

Hermann Schwabedissen: Die Federmesser-Gruppe des nordwesteuropäischen Flachlandes (Zur Ausbreitung des Spät-Magdalénien). Neumünster 1954, str. 104, sl. 23, T. 106.

Obdobje med paleolitikom in neolitikom je bilo dolga desetletja le za silo premosteno z mezolitikom. Razvoj mezolitskih kultur iz magdaléniena ni bil prav razumljiv, ker so razločki le preveliki. Tokrat je severozahodna Evropa tista, ki je na to vprašanje precej zadovoljivo odgovorila.

Že pred dvajsetimi leti so začeli v severozahodni Nemčiji, Nizozemski in Belgiji odkrivati postaje, katerih kulturni inventar je imel svoje posebnosti in so ga s težavo vrivali v aurignacien, v magdalénien ali v mezolitik. Ker so vse te postaje na planem in v površinskih plasteh, je zaradi tega bila in je še danes tudi njihova časovna opredelitev največkrat nemogoča. Toda v teku let se je število teh postaj neprestano množilo. Do sedaj so jih odkrili že okrog 50. Z analizo cvetnega prahu in drugimi preiskavami so mogli nekaterim tudi določiti starost. Vse to je omogočilo avtorju, da je opravil novo klasifikacijo.

Značilen tip, ki nastopa v teh postajah, je predvsem tako imenovani Federmesser. Po obliki je podoben Chatelperron-konicam, je pa manjši in ožji. Po obdelavi se približuje konicam tipa Gravette, nima pa konice v simetri, ampak ob strani v podaljšku rezila. Druga značilnost kamenega inventarja teh postaj je skoraj popolni izostanek svedrov. Težave v klasifikaciji pa povzroča dejstvo, da nobena postaja nima košenih izdelkov.

Avtor deli to »Federmesserzivilisation«, kakor jo imenuje na str. 78, na tri skupine (od tod naslov), ki se med seboj ločijo geografsko in v podrobnostih kulturne ostaline. Najzahodnejše ležečo Tjonger-skupino izvaja iz angleške magdalénienne kulture tako imenovanega creswelliena. Srednja Rissen-skupina izhaja iz srednjeevropskega magdaléniena, medtem ko za Wehlen-skupino še ni jasno, kje so njeni izvori.

Ker stoji kamena kultura v francoskih magdalénienskih postajah zaradi bogatega kostnega materiala in umetnostnih izdelkov vedno v ozadju, je težko presoditi, ali je bil in koliko je bil francoski magdalénien udeležen pri razvoju teh skupin. Avtor trdi le, da ima Rissen-skupina korenine preko srednjeevropske Probstfels-skupine v francoskem magdalénienu. Še bolj nejasen je vpliv périgordiena, čeprav je tipološko mogoč. Po drugi strani pa avtor odločno zavrača vsako zvezo s kulturami Hamburg, Ahrensburg in z vzhodnoevropskim swedienom.

Kronološko postavlja avtor vse postaje Federmesser-kulture prav na konec zadnjega glaciala. V glavnem spadajo vse v allerödski topli presledek, le nekatere so lahko tudi nekaj mlajše.

Tako je novo ugotovljena kulturna skupina mnogo bolj osvetlila tudi izvor severnih (nordijskih) mezolitskih kultur. Že staro mnenje o njihovi genetični zvezi z magdalénienom je z novim vmesnim členom postalo verjetnejše.

M. Brodar

Heinrich L. Werneck: *Ur- und frühgeschichtliche Kultur- und Nutzpflanzen in den Ostalpen und am Rande des Böhmerwaldes*, Schriftenreihe der o.ö. Landesbaudirektion Nr. 6, Wels 1949, 288 strani, 8 strani ilustracij.

Kot šesti zvezek knjižnice gornjeavstrijske deželne gradbene direkcije je pred leti izšla doslej pri nas nezapažena knjiga o kulturnih in uporabnih rastlinah vzhodnoalpskega področja. Avtor, inženir agronomije in specializiran ekolog, je izdal to deset let pripravljano delo za stoletnico paleobotaničnih raziskav na področju Avstrije. Namenjena je kot priročnik in opozorilo vsem tistim, ki se na kakršenkoli način ukvarjajo z zemeljskimi deli in pri tem nevede uničujejo dragocene botanične zgodovinske vire. Ker obsega kot prva knjiga iz širše zajetih rastlinskih in gozdnih obravnav gornjeavstrijske dežele časovno in delovno področje prazgodovinske vede, je dober informator, zlasti s seznamom najdišč, tudi za arheologe.

V poglavju Uvod in osnovni pojmi avtor najprej našteva kot zgodovinski vir uporabne rastlinske ostaline. Med kulturnimi rastlinami so botanično ugotovljivi: samostojna in v hrani uporabljena semena, jedra in sadeži, različni deli rastlin in izdelki iz njih. Kemično ugotovljivi so posredni ostanki: maščobe, olja, skorje, odpadki itd. Pri uporabnih rastlinah sodijo v prvo skupino deli dreves ali izdelki in orodja, semena, sadeži, smole, maščobe, olja in cvetni prah, v drugo pa alge, gobe, mahovi itd. Taki ostanki so raziskovalcem dostopni v zgozelenem, mineraliziranem, humificiranem, infiltriranem ali predelanem stanju. Med glavnimi metodami opredeljevanja teh ostankov našteva avtor: 1. botanične obravnave: a) morfologijo in sistematiko, b) histologijo in anatomijo; 2. kemične obravnave; 3. pelodno analizo in 4. pomožne tehnične obravnave ter sredstva, kakor tudi različne preparatorske in konservatorske metode, vse brez opisov. Za kronološko opredeljevanje sta reproducirani dve tabeli: prva* za Nižjo Avstrijo je povzeta po O. Menghinu (1924), druga za Vzhodne Alpe pa po Pittionju (1947).

Med temeljnimi pojmi o barski stratigrafiji in pelodni analizi je skiciran splošen razvoj pleistocena po Gams-Nordhagenu (1923), v tabelarni obliki zlasti zadnje poledenitvene faze s prehodom v postglacialno toplo dobo. Skopemu opisu zaporedja barskih plasti sledi oris pomena posameznih plasti za ugotavljanje klimatičnih in vegetacijskih razmer v času njihovega nastanka. Po istih avtorjih povzeta tabela popleistocenske dobe nakazuje razvoj klime do poznega latenskega časa, tabela sovisnosti in časovne istosti na podlagi raziskav solnograških barij in prazgodovinskega rudarstva pa kaže potek klimatskih, vegetacijskih in kulturnih obdobij od magdaléniena do zadnjih stoletij. Zelo na kratko je orisano vrednotenje pelodnih analiz in po njih dognani štirje tipi razvoja gozdov v Vzhodnih Alpah: a) pred- in severoalpski tip, b) tip notranjega iglastega pasu, c) gornjeitalski (južnoalpski) tip in d) ilirski tip (po ugotovitvah z Ljubljanskega barja). Poslednji, ki zadeva slovensko ozemlje, je delno soroden s severnoitalskim tipom; obema so blizu nekdanja ledenodobna pribežališča gozdov, zato sodelujejo zlasti pri ilirskem tipu vsa drevesa: sprva smreka-bor-jelka, nato nekaj časa bukev in jelša, ki jih med visoko toplo dobo nekaj časa prežene hrastov mešan gozd z lesko. Kulturne ostaline v takih barskih plasteh omogočajo dvojno dopolnjevanje se datiranje kulturnega in vegetacijskega razvoja. Kot najzanesljivejši način datiranja omenja avtor kombinacijo absolutne datacije po sončnem izžarevanju (Milanković) in relativne datacije barske stratigrafije ter pelodne analize, katerih osnove oriše na kratko z objavo praktičnega primera iz Pfrungškega barja. Opis razvoja gozdov in tabelarični pregled dosedanjih raziskav rastlinskih ostalin (do leta 1949 proučenih 19–20 najdišč) zaključujeta to jedrnato informativno poglavje.

Večino knjige izpolnjuje kataloški prikaz najdišč s paleobotaničnimi ostanki, ki zajema 112 najdišč s 152 najdbami, med katerimi je 84 takih s poljedelsko in približno enako število z gozdno floro. Seznam je razdeljen na avstrijske pokrajine, h katerim so pritegnjene tudi južna Moravska, slovenska Štajerska in nekdanja Kranjska. Vsako najdišče vsebuje naslednje podatke: A. poročilo o najdbi, B. datacija, C. botanično opredelitev rastlinskih najdb, D. kraj hranjenj najdb in E. literaturo in druge vire. Te podatke je avtor večinoma povzel po dosedanjih pisih, neobjavljene pa po lastnem preučevanju. Tako nudi ta seznam

dovolj dobro začasno podlago za podrobnejše preučevanje, ki je še naloga bodočnosti.

V eno pokrajinsko enoto združene dežele Nižja Avstrija, Gradiščanska in Južna Morava so najbolj raziskane in obsegajo 45 najdišč, ki so precej enakomerno porazdeljena na vsa prazgodovinska obdobja. Medtem ko je najdba drobne pšenice (*triticum compactum*) za magdalensko dobo zelo važna, a dvomljiva, se v neolitski dobi pokažejo rž, troje vrst pšenice, ječmen, proso, konoplja in dren kot divje sadje, ki se jim v bronzasti dobi pridružijo še bob, grah, leča in mak. Po tem razcvetu pšenice so najdbe iz starejše železne dobe skromnejše, a z izjemo repice, divje trte in plevla precej enake. Pač pa ni iz te in predhodnih dob znanih ostankov »tekstilnih« rastlin, dasi so bili ostanki tkanin čisto najdeni. Prav tako neznano je divje in kultivirano sadje, ki se s češnjami, slivami, jabolki in kultivirano trto po sterilni mlajši železni dobi v teh krajih pokaže šele z antiko. Po malo znani dobi selitve je zvečine iz urbarskih zapiskov dognana podoba srednjega veka dokaj podobna starejši železni dobi. Divja trta je v teh krajih, zlasti okrog Dunaja, po avtorjevem mnenju avtohtona, kultivirali pa naj bi jo bili vsaj že Kelti.

Gornja Avstrija je z 22 najdišči (med njimi 7 kolišč in Hallstatt) razmeroma slabo znana, saj so bila kolišča kopana prezgodaj, najdbe iz Hallstatta pa so bile raztresene po svetu. Poleg žitaric se tu v neolitu pokaže sadje (češnje, jabolka, slive), ki pa v Hallstattu oziroma starejši železni dobi ni več izpričano. Iz sosednje Solnograške so znana le 4 najdišča iz poznobronasto-zgodnježelezne dobe (bakreni in solni rudniki), ki dokazujejo le proso in ječmen, med lesenim orodjem pa vse listavce in iglavce, ki še danes ustvarjajo mešan alpski gozd.

Iz Štajerske je znanih 12 najdišč, zvečine iz neolitske, latenske in rimske dobe, ki dajejo borne podatke le za latensko (proso, pšenica, rž) in rimsko dobo (breskve, češplje, češnje, vinska trta). Med najdišča sta vključeni tudi Poštela in Hajdina. Na Koroškem izpričuje 11 najdišč proso, ječmen in rž za poznobronasto-zgodnježelezno dobo, ki se jim v antiki in selitveni dobi pridružijo še pšenica, oves, grah in oreh. Kranjsko predstavlja Ljubljansko barje z dvema vrstama orehov, češnjami, drenom, jablanami in črnim trnom; med trinajstimi vrstami dreves pa so jesen, brest, jelša, hrast, breza, topol, leska, lesnika, črni trn, dren, beli trn, tisa in rdeča bukev. Razvoj vegetacije Ljubljanskega barja spremlja tudi Firbasov diagram.

Alpski deželi Tirolska in Vorarlberška imata 10 najdišč iz vseh obdobj, med katerimi pa izvirajo botanične ostaline le iz poznobronaste-zgodnježelezne dobe in dokazujejo borno prehrano njunih prazgodovinskih prebivalcev (ječmen, oves in proso). Iz konca starejše železne dobe je znana divja trta, ki ima kot v Nižji Avstriji morebiti kakšno zvezo z Iliri. Rž se pokaže na Tirolskem šele v poznem latenu. Iz antike sta pomembna predvsem pira in oves.

Po tem seznamu najdišč, ki je za vsako pokrajinsko področje opremljen s kronološkim prikazom razvoja kulturnih in gozdnih rastlin, kakor tudi poteka dosedanjih raziskav, sledi v tretjem poglavju seznam 130 do leta 1949 ugotovljenih rastlin z navedbo najdišč in datacijo. Priključen mu je povzetek iz Pittionijevega dela »Urgeschichtlicher Siedlungsraum in Österreich (1947), ki vsklaja kulturne in uporabne rastline z naselitvenimi področji v posameznih prazgodovinskih dobah. S pripombami o pozornosti botaničnim ostalinam pri zemeljskih kopih in stanju hranjevanja takih najdb v muzejih zaključuje avtor svojo »prvo temeljno knjigo obstoječega gradiva rastlinskih ostankov«, ki naj bi v prihodnosti pomagala pri ustvarjanju kulturne in gospodarske zgodovine.

Tekst dopolnjuje 8 strani risb različnih semen, kakor tudi bibliografija in seznam krajev. Tako predstavlja splošen informativni priročnik za laike in ogródje za izdelavo monografije o prazgodovinski flori Avstrije, kot je to bilo istočasno izdelano tudi za živalstvo (J. Wolfgang Amschler: *Ur- und frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich, Archaeologia Austriaca, Heft 3, Wien 1949*).

Stanko Pahič

Památky archeologické, št. 1—2, letnik XLV 1954 (Československá akademie věd), Praha 1954, 388 strani s številnimi risbami, fotografijami, načrti in tabelami.

Stoletnici izhajanja te revije posvečena številka je izšla v enem razširjenem zvezku, v katerem sodeluje 21 arheoloških delavcev z najrazličnejšimi razpravami iz področja prazgodovine Češkoslovaške, prvenstveno Češke. V daljšem uvodnem članku J. Böhma »Sto let Arheoloških spomenikov«, prebranim na septembrski Deveti delovni konferenci Arheološkega inštituta v Pragi, obravnava pisec zgodovino te revije skupno s prikazi vloge njenih urednikov in njihovih zaslug pri razvoju češkoslovaške arheologije. Med dobe razcveta prišteva v tem smislu uredniške dobe J. Smolika in J. L. Piča, a tudi čas po prvi svetovni vojski, medtem ko na koncu označuje naloge revije v državi, izgrajeni v na novi ideologije.

F. Prošek in V. Ložek sta prispevala daljšo razpravo »Stratigrafska vprašanja češkoslovaškega paleolitika«, v kateri objavljata, po uvodnem poudarjanju pomena geoloških metod pri opredeljevanju paleolitskih artefaktov in stratigrafski razdelitvi češkoslovaškega paleolita na tri stopnje, kronološki pregled paleolitskih najdb. Prvo stopnjo obsega doba pred riško-würmskim časom s pomembnim mindel-riškim interglacialnom, drugo stratigrafsko dobro razpoznaven riško-würmski interglacial in tretjo s tremi štadiji razčlenjena würmska ledena doba. Vendar pa je med češkoslovaškim gradivom le malo najdb, ki jih je mogoče stratigrafsko opredeliti, saj je bila večina najdb pobranih s površja ali slabo raziskanih. Poleg obeh pomembnih zgodnjepaleolitskih puhličnih najdišč Letky in Sedlec je znano večje število kronološko opredeljivih moustierskih najdb (jame Šipka, Prepošt itd.). Začetek mlajšega paleolita predstavlja v karpatskem območju posebno razširjeni szeletien. Rani aurignacien je znan le iz vzhodne Slovaške, razširjenost poznega aurignaciena pa obsega že vso državo. Obravnavano je vprašanje nastanka te kulture, pri čemer sta navedeni dve mnenji: dotok novega prebivalstva z vzhoda ali preobrat v kulturi, ki naj bi bil nastal zaradi spremembe naravnih pogojev, gospodarstva in družbe v drugi polovici würmske ledene dobe. Z najdbami sta izpričana tudi magdalénien in mezolitik. V zaključku navajata avtorja tvorce paleolitskih kultur v posameznih obdobjih (pithecanthropoidne vrste, neandertalski ljudje in homo sapiens fossilis) in opozarjata na važnost naravnega okolja, ki je odločalo pri gospodarskih oblikah in družbenem razvoju človeštva paleolitske dobe v občutni meri.

B. Soudský v razpravi »K metodiki delitve linearne keramike« objavlja v dosedanjem češkoslovaškem raziskovanju že četrti poskus delitve linearne keramike na posamezne razvojne faze, medtem ko je bila dosedaj večina opredeljena kot mlajša. Na podlagi tretjine ustreznega gradiva se opira predvsem na ugotovljene profile najdišč v Tetinu in Srbskem, kjer je bilo mogoče ugotoviti razvojne faze od temeljnih oblik neokrašenih skodel do hruškasto oblikovanih posod in menjavanje ornamentike od vrezanih do vbodenih motivov. Medtem ko so tu bile najlaže opredeljive mlajše stopnje, se avtor pri ugotavljanju srednje stopnje opira na svoja raziskovanja neolitske naselbine v Postoloprtyh. Iz najdišč keramike s ploščatimi buncicami (Notenkopf), ki v vzhodni Češki izključno prevladujejo, sklepa, da je ta keramika obstajala že od vsega začetka razvoja, kar naj bi veljalo tudi za Moravsko. V zaključkih opozarja na pomembnost študija genetičnih zvez v neolitski periodizaciji, kadar ni na razpolago zadostnih stratigrafskih podatkov.

V poročilu »Koča iz mlajše kamene dobe v Klučovu« objavlja J. Kudrnáč izsledke izkopavanja dvoprostorne koče brez ognjišča, ki jo redke keramične in kamnitne najdbe opredeljujejo k češki skupini nebarvane keramike moravskega tipa. Temu sledi daljši prispevek »Južna Češka v starejši bronzasti dobi«, ki ga je napisal L. Hájek. Na podlagi kart in precejšnjega števila tudi celostranskih reprodukcij arheološkega gradiva, kakor tudi njegove tipološke analize vzpostavlja avtor novo južnočeško kulturno skupino, ki jo imenuje »južnočeška unjetiška kultura«. Žanjo so značilni pokopi v gomilah, igle s pošev preluknjano kroglasto glavico, italške oblike bronzastih sekir in straubske spiralne cevčice. Ta skupina je obstajala na geografsko dokaj zaključenem prostoru, dokazani pa so njeni stiki s srednjo Češko na severu in Podonavjem na jugu. Na Bavarskem kažejo najdbe igel s pošev preluknjano kroglasto glavico, da je

obstajala v času neposredno pred prehodom v srednjo bronasto dobo. Kot razlog za naselitev tega za poljedelstvo neprikladnega področja navaja avtor trgovanje z bakrom in pridobivanje zlata, pri čemer se opira na ustrezne najdbe. Po njegovem mnenju predstavlja »južnočeška unjetiška kultura« do neke mere pradomovino gomilne kulture srednje bronzaste dobe, ki pa pod vplivi določenih nemirov, izpričanih v depojskih najdbah, ni nadaljevala tradicionalnega razvoja, temveč se je preusmerila proti jugovzhodu.

I. Hnízdová obravnava v razpravi »Vprašanje veteřovskih oblik v češki unjetiški kulturi« tiste keramične najdbe na čeških unjetiških najdiščih, ki tipološko pripadajo tipu Veteřov na Moravskem. To so predvsem sodčasti lončki, skodele z ročajem pod robom, amfore, shrambene posode, obročki iz rogov itd., ki spričo svoje raztresenosti niso prispeli na Češko z etnično ekspanzijo, temveč le z medsebojnimi kulturnimi stiki. K. Tihelka ugotavlja v članku »Najstarejše upodobitve koles s štirimi prečkami na ozemlju Češkoslovaške« zveze med glinastimi kolesi te vrste na najdiščih madžarovske kulture na Slovaškem in veteřovske na Moravskem in reliefnimi upodobitvami takih voz na mikenskih nagrobnikih in tirynških freskah. Iz tega sklepa, da gre pri teh najdbah res za upodobitve koles in s tem za potrditev Childove teorije, po kateri naj bi bil voz severno od Alp v rabi že v polovici 2. tisočletja pred n. št. Dovolj nazorno potrjuje to tudi nekoliko mlajša najdba na kolesih iz Kánye na Madžarskem.

E. Plesl objavlja prispevek »K naselitvi severozahodne Češke v srednji bronasti dobi«. Poleg prikaza dosedanjih naziranj o kulturnem in družbenem razvoju tega področja priobčuje avtor nekaj še neobjavljenih najdb, ki delno nakazujejo pričetek stapljanja ljudstva gomil z domačim unjetiškim prebivalstvom. Te najdbe pripadajo večinoma stopnjam B in C (Reinecke). Šele z novim in sistematično preučenim gradivom pa bo mogoče razjasniti kompliciran proces kulturnega in etničnega mešanja ob pojavu žarnogrobiščnih ljudstev.

V poročilu »Gomilsko grobišče v Háju pri Hořovicah« objavljata E. Jílková in J. Malíček izsledke pri izkopavanju petih gomil, ki skupno z ostalimi dvajsetimi sestavljajo to grobišče. V nizkih, a do 20 m širokih gomilah s kamnitimi konstrukcijami so bili izključno žgani grobovi, ki kažejo različne načine pokopa pepelnih ostankov mrtvecev, v vseh primerih pokrite s kamnitimi plašči. Slabo ohranjena keramika, ki je tvorila grobne pridevke, ne kaže velikih časovnih razločkov, kar omogoča avtorjema, da datirata preiskane grobove v bližino obdobja med stopnjo B₂ in C bronzaste dobe po Reinecku. Kulturno se najdbe navezujejo na različne kulturne tokove srednje bronzaste dobe, med katerimi prevladujejo češko-pfalška skupina z močnimi vplivi srednjedonavskih gomilnih grobišč. Skupno z ostalimi, v zadnjem času odkritimi najdbami je tako poudarjena gostejša naselitev na ožjem prostoru okrog Hořovic, ki v kulturnem pogledu predstavlja zvezo med obema navedenima kulturnima skupinama.

V izvlečku še neobjavljenega dela »Nastanek šleske kulture na Moravskem« obravnava J. Kvíčala probleme nastanka in razvoja šleske stopnje žarnogrobiščne kulture na Moravskem, ki so ob dosedanjih raziskovanjih ostali nerešeni ali sporni. Avtor oporeka dosedanjemu precej splošnemu naziranju, da je nastanek šleske kulture zvezan s prihodom novega ljudstva, in na podlagi v glavnem keramičnih najdb dokazuje kontinuirani razvoj lužiške v šlesko in plateniško kulturo. Tako deli keramiko tega obdobja v tri skupine, med katerimi izpričuje ena dediščino srednjepodonavske gomilne kulture, druga specifičnost nove šleske stopnje in tretja največja oblike, ki so skupne starejši lužiški in mlajši šleski fazi. Med poslednjo spadajo dvoročajne žare s spočetka strnjeno, nato pa razločeno zlebičasto ornamentiko, bikonične in amforaste, po S-liniji oblikovane žare in vrči, kakor tudi druge manj karakteristične posode. Šleski fazi pripadajo pokrovi, ropotuljice in amorfne posode kot vplivi iz hallstattskega področja. Bronaste najdbe so večidel značilne za vse faze. O kontinuiteti kulture sklepa avtor po uporabi lužiških grobišč tudi v poznejšem času, kakor tudi po tem, da najstarejši tipi šleske keramike niso ugotovljeni. Spričo tega ima kot novost označena šleska keramika svoj vir že v lužiški fazi. Enoten in kontinuiran razvoj žarnogrobiščne kulture na Moravskem naj bi po avtorjevem mnenju tudi dobil svoj pravi odsev v enotnem poimenovanju kulture žarnogrobiščnega ljudstva z lužiško, šlesko in plateniško stopnjo.

A. Knor objavlja v članku »Najdbe s hmeljnih polj na severozahodnem Češkem« tiste najdbe tega področja, ki so prišle na dan pri rigolanju in pripadajo najrazličnejšim dobam od neolita do staroslovanske dobe. Tehnično bogato dokumentirano je poročilo J. Rataja »Židani unjetiški grobovi v Brodcih nad Jizerou«, ki obravnava štiri izkopane grobove, med katerimi sta bila dva preprosti grobni jami, dva pa iz ilovke in kamenja sezidani grobnici ovalnega tlorisa. Poročilo so namreč priključeni izsledki antropoloških (J. Chochol), kemičnih (J. B. Pelikán), astronomskih (E. Procházka) in bioloških (Z. Dohnal, E. Komárková) raziskav, ki tu potem presegajo obravnavano najdišče.

V. Čtrnáct je prispeval razpravo »Koča in seliščni objekti kulture gomil na področju Plzna«, v kateri objavlja izsledke izkopavanj gomile v Volchovu pri Plznu, ki se je izkazala za seliščno najdbo. To poročilo nato razširja ob preučevanju keramike v študijo o izvoru keramike kulture gomil. Izvaja jo iz eneolitских kultur karpatskega področja, od koder naj bi jo na zahodno Češko prinesli novi priseljenci. Tam se je v stikih s še obstoječo unjetiško kulturo izoblikovala posebna zahodnočeška kultura gomil z srednjepodonavskimi značilnostmi.

Sorodno časovno obdobje obravnava tudi V. Spurný v razpravi »Presoja naselitve Hradiska pri Kroměřížu v srednji bronasti dobi«. Gre za preučevanje najdb gradišča v tem kraju, ki ima stratigrafsko dobro dokumentirano dobo trajanja, primerno za študij razmerja med véteřovsko in sledečimi kulturnimi skupinami. Pri izkopavanjih Arheološkega inštituta sta bili ugotovljeni plasti A in B, od katerih pripadajo najdbe plasti A tipu Věteřov, številnejše najdbe plasti B pa prehodu od teh oblik k mlajšim tipom, a se od njih že močno ločijo (vrči, amfore z buncicami, skodele na nogi, profilirane skodele in skodelice). Avtor sklepa, da predstavljajo najdbe te plasti mešano skupino, nastalo na podlagi tipa Věteřov, v kateri pa prevladuje delež kulture gomil srednjega Podonavja. Še nepreučena plast C kaže nadaljevanje tega razvoja. Antropološko poročilo J. Jelineka dopolnjuje razpravo.

Slavnostno število zaključuje članek B. Dubskega »Južna Češka v mlajši bronasti dobi«, ki obravnava najdbe dveh novoraziskanih najdišč pri Oldřichovu in Dobevu. Keramika stopnje Štítary predstavlja glavne najdbe in prisoja najdišči k južnočeški kulturi planih žganih grobišč obdobja Ha A—B.

Stanko Pahič

Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs, Heft 14, 15 (Verlag Franz Deuticke), Wien 1954, 96 + 100 strani z ilustracijami in prilogami.

V letu 1954 izišli številki časopisa *Archaeologia Austriaca*, ki ga od leta 1948 izdajata Antropološki in Prazgodovinski inštitut dunajske univerze dvakrat letno, prinašata vrsto prispevkov iz področja avstrijske prazgodovine in utrjuje ta sloves revije kot pglavitnega glasnika arheološke raziskovalne dejavnosti v današnji Avstriji. Posebne omembe je vredno, da na straneh te revije najdemo svoj prostor tudi različne razprave iz področja pomožnih arheoloških ved in tako prikazujejo sodobno tehnično izpopolnjevanje raziskovalnih metod v arheologiji. Tako je v 14. zvezku na prvem mestu objavljena razprava R. J. Mayrhoferja »Mineraloška opazovanja paleolita ilnatih platojev na višinah ob gornji Taffi, zahodno od Horna v Nižji Avstriji«, v kateri sporoča avtor svoja dognanja pri preučevanju tistih kamenin na obravnavanem področju, ki so služila za izdelovanje paleo- in neolitских kamnitih predmetov. V pošteve prihaja kamnitno gradivo iz rumenkaste kamenine, čigar izvor so že doslej domnevali v razkrojnih produktih lokalnih ležišč serpentina, ki pa po avtorjevih ugotovitvah doslej še niso odkrita. Zaradi tega nakazuje potrebo nadaljnjih raziskav okrog sedmih doslej znanih najdišč, ki povečini pripadajo tako imenovanemu »paleolitu ilnatih platojev«, a tudi »lengyelški kulturi«.

Eden najplodovitejših sodelavcev revije, Martin Hell, je prispeval razpravo »Solnograška na višku neolitske dobe«. V njej obravnava gradivo iz šestih solnograških najdišč tako imenovane »münchshöferske kulture«, med katerimi je poleg posamičnih najdb keramičnih fragmentov najpomembnejše selišče v Maxglanu, od katerega so doslej znane tri stanovanjske jame. Odkrite so bile do 1,4 m globoko, največja med njimi z ognjiščno jamo pa je merila 12 × 3,5 m in

je tudi obsegala največ gradiva — 1240 črepinj in 70 sileksov. Sileksi obsegajo v glavnem rezila in pušične osti tistih oblik, ki kažejo značaj mezolitske dediščine. Keramične oblike (lonci, čaše, skodele) z linearno ornamentiko (vrezani in pikčasti motivi) so tipično gradivo »münchshöferske« kulturne skupine, kot zahodna veja »lengyelske« kulture pa imajo tudi nekaj elementov potiške kulture. Razen tega navaja avtor vplive še nekaterih drugih obrobnih kultur. Tako bi ta in ostale najdbe bile dokaz naselitve solnograške pokrajine okrog leta 2500 pred n. št., ki je po avtorjevem mnenju prišla z vzhoda in se tod združila z elementi s severa in zahoda.

Najdbo iz istega obdobja objavlja F. Stroh v poročilu »Münchshöferski grob v Uferu pri Ebelsbergu v Gornji Avstriji«, pri čemer gre v glavnem za ostanke uničenega groba z 2,6 m globokim dvojnimi pokopom skrčencev, ki je vseboval tudi dvojce za »münchshöfersko« kulturo značilnih posod. Antropološki opis Ae. Kloiberja dopolnjuje poročilo.

V daljši razpravi »K predzgodovini markomanskih vojn« zavrača R. Noll tista dosedanja naziranja, po katerih naj bi pričetek vojn z markomanskimi plemeni za Rimljane bil nepričakovan dogodek. Pri tem se opira na ustrezne citate iz življenjepisov cesarjev Marka Avrela in Antonina Pia, na epigrafsko gradivo (gradbeni napis in trije miljniki iz leta 143 po n. št.), kakor tudi na druga opazovanja, iz česar ugotavlja, da se je brččas že Antoninus Pius bojeval z Germani ob srednji Donavi in spričo grozeče nevarnosti utrjeval postojanke. Kot dokaz za rastočo napetost na podonavskih mejah rimskega cesarstva uporablja avtor sesterec Antonina Pia iz let 140–144 po n. št., ki kaže ustoličenje kvadskega kralja kot rimskemu cesarju enakovrednega partnerja in s tem dokazuje zaostrene odnose. Kot dokazno gradivo pa objavlja tudi zakladne najdbe novcev iz časa obeh cesarjev, dokumentirane s pregledno karto (objavljene so tudi slovenske in hrvatske najdbe), po katerih presoja, da pomeni razpored najdb iz dobe Marka Avrela nasproti najdbam iz dobe njegovega predhodnika obstoj manjših germanskih vpadov, ki so ljudem v podonavski provinci vzeli »občutje varnosti« že precej časa pred pravi začetkom markomanskih vojn.

V rubriki »Arhiv za pra- in ranozgodovinsko raziskovanje rudarstva« objavlja O. Kleemann iz Bonna »Novo karto razširjenosti Spangenberg«, in tako izpopolnjuje z novimi podatki in dognanji pred 25 leti sestavljen podobni pregled. Bronasti dobi A₂ in B₁ pripadajoče najdbe, ki so bile izjemoma odkrite tudi v nekaterih zgodnje hallstattskih založnih najdbah, se zgoščajo v južni Nemčiji in Avstriji (kjer so tudi najboljše), segajo pa še v srednjenemška, madžarska in francoska področja. Dasi kaže kovinska analiza izvor rude v srednji Nemčiji, čemur pa avtor oporeka, je treba iskati izvor teh predmetov v bližini ležišč rude, ki so na severnem obrobju Alp tudi najštevilnejša.

R. Pittioni opredeljuje v sestavku »Prazgodovina in narodoslovje« pojme in področja obeh znanstvenih disciplin. Če raziskuje prazgodovina brezpisemne kulture preteklosti, narodoslovje pa brezpisemne kulture sedanjosti, potem obstaja med njima celotna pisana zgodovina človeštva. Medtem ko more prazgodovinska veda obdelovati svoje področje v celovitosti kronološko zanesljivo v zgodovinskem pomenu in se terminološko in metodično loči od ostalih zgodovinskih disciplin, se narodoslovje mora omejevati na obrobne zaostale kulture, kjer je kronološko urejanje izredno oteženo, sestavljanje kulturne celote iz posameznih individualnih pojavov pa zelo tvegano. Pri tem poudarja avtor mnogo težje stališče narodoslovja med dvema problemoma: posamično zgodovino določenega objekta in celotno zgodovinsko podobo današnjih brezpisemenih ljudstev. Glede razmejitve med obema vedama omenja, da spada paleolitsko obdobje še pred to mejo, sicer pa obravnavata obe vedi svoje kronološko si sledeče dobe človeške zgodovine in izven tega iz metodskih vzrokov ne moreta imeti izenačenih katerikoli raziskovalnih področij.

Med drobnimi novicami objavlja M. Hell »Barvane steklene obročkaste bisere iz Gornje Avstrije in Solnograške«, H. Mitscha-Märcheim pa »Dve neobjavljeni langobardski posodi iz Baumgartna v Nižji Avstriji«. Zvezek tokrat prvič zaključujejo knjižne ocene, ki jih je napisal zvečine R. Pittioni.

Petnajsti zvezek obsega poleg knjižnih ocen pod zaglavjem »Arhiv za pra- in ranozgodovinsko raziskovanje rudarstva« širše poročilo »Raziskave v rudarskem področju Kelchalm pri Kitzbühlu na Tirolskem«, ki sta ga kot tretje po-

ročilo o delih v letih 1946—1953 napisala E. Preuschen in R. Pittioni. Dopolnjuje ga J. W. Amschlerjeva analiza kosti domačih živali. S številnimi fotografijami najdišča in gradiva, kakor tudi prilogami tločrtov in profilov opremljena obravnavna nazorno prikazuje najdišče bronastodobnih rudarskih odkopov na strmih pobočjih planine Kelch.

V uvodu sta poleg zgodovine izkopavanj navedeni tudi dve ob tej priliki prvič uspešno uporabljeni novi metodi konserviranja lesa. Sledi stratigrafski opis plasti pri pridobivanju rude odpadlega in na kupe nasutega materiala (Scheidehalden) z njihovimi kulturnimi plastmi, ki skrivajo v sebi keramiko, živalske kosti in ostanke delovnih orodij iz kovin in lesa. Stratigrafski pregled plasti kaže tu rezultat delovnih procesov (grobega odbiranja, trenja, mokrega izpiranja gradiva, ki vsebuje rudo), kulturne plasti med njimi pa ilustrirajo ta delovni postopek. Med najpomembnejše najdbe tega obdobja sodita dve leseni koriti za izpiranje, od katerih je bilo eno mogoče s preparatorskimi posegi utrditi in ohraniti za lokalni muzej. Ognjišča za praženje in mlake z usedlinami so bila v tem času poleg kamnitnih temeljev in ostankov lesenih konstrukcij bivališč glavni predmet raziskav. Med najdbami je bilo največ keramike, ki se je delno dala rekonstruirati v prvotne tipe posod, odkrita pa je bila tudi vrsta lesenih predmetov (korita, dna veder, igle, lopate, žlice, dleta, klini, želji, koli itd.), bronaste igle in srpi, bakrene talilne pogače, žindra in kamnitno drobilno orodje. Opisu tega gradiva sledi kulturnozgodovinski oris najdiščnih objektov — odpadne jame, ognjišč, temeljev, vodne jame, nato pa tipološka obdelava najdenih predmetov. Pisca poudarjata ozko sorodnost najdb z gradivom severnotirolskih žarnih grobišč iz začetka zadnjega tisočletja pred n. št. K poročilu priložena analiza kosti domačih živali, ki so bile vse namerno močno zdrobljene (izkoriščanje mozga), kaže, da so rudarski prebivalci gojili pritikavo govedo, svinje, ovce in koze. Poročilo zaključuje na podlagi analize najdiščnih ostalin sestavljen opis delovnega procesa bronastodobnih rudarjev.

Stanko Pahič

Schild von Steier, Beiträge zur steierischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde, Heft 2, Graz 1953, 198 strani s številnimi ilustracijami v tekstu in eno prilogo.

Oddelek za pred- in rano zgodovino in numizmatiko štajerskega deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu izdaja po vojni v samozaložbi lastno glasilo, od katerega so doslej izšli štirje zvezki (2 arheološka in 2 numizmatična). V naslednjem obravnavani drugi zvezek je posvečen spominu leta 1951 umrlega univ. prof. dr. Walterja Schmidu. Uredil ga je njegov naslednik v Joanneumu dr. Walter Modrijan, ki je poleg objavljenega žalnega govora dr. Illiga napisal tudi kratko biografsko posvetilo. Spominskemu značaju tega zvezka daje veliko ceno tudi bibliografija Schmidovih del (sestavil B. Sutter), kar je bila spričo velikega, a po najrazličnejših časopisih in dnevnikih raztresenega publicističnega gradiva te markantne arheološke osebnosti dokaj težavna naloga in je zato neprecenljivo koristna. Vendar navedenih 578 razprav, poročil, člankov, recenzij itd. ne predstavlja celotne Schmidove literarne zapuščine, ker se je ta po eni strani daleč oddaljevala od strokovnih objav (n. pr.: vremenske napovedi, čebelarstvo, vrtnarstvo itd.), po drugi strani pa slovensko pisani članki v naših dnevnikih bibliografu niso bili v celoti dosegljivi. Objavljena bibliografija je razdeljena po teritorialnem in tematičnem vidiku na sledeča poglavja: I. Razno, II. Notranja Avstrija, III. Kranjska, IV. Gornja Avstrija, V. Štajerska (tu so vključene tudi objave gradiva in najdišč iz slovenske Štajerske), VI. Raziskovanje gradišč, VII. Numizmatika, VIII. Narodopisje, IX. Biografije, X. Dela v samozaložbi, XI. Poročila o izkopavanjih v Jugoslaviji, XII. Objave o W. Schmidu, XIII. Knjižne ocene. Bilo bi koristno, kot pripominja sam avtor, če bi slej ko prej kdo preveril in dopolnil podatke tudi iz slovenskega tiska in dal tako temu delu zaključeno podobo.

Z razpravami sodeluje v časopisu devet avtorjev, ki obravnavajo najrazličnejša vprašanja, opirajoč se pri tem po večini na gradivo, ki ga je odkril, a ne obdelal že W. Schmid. Tako objavlja R. Pittioni v »Prispevkih k poznemu keramikumu Štajerske« začasno poročilo o neolitskih seliščnih najdbah na Pölshalsu pri Judenburgu in v Waltra jami pri Jammu, ki zajema po W. Schmidu pridob-

ljeno gradivo. V prvem primeru gre za še neraziskano višinsko naselbino (W. Schmid je izkopal le eno stavbo), ki jo bakrena sekira in borni keramični ostanki datirajo v pozno neolitsko obdobje. Primerjave fragmentov skodel z uvihanim in okrašenim robom navajajo avtorja k naziranju, da spadajo najdbe med tiste štajersko-koroške posebne oblike, ki kažejo sorodnost z badensko kulturo, deloma pa tudi z nekaterimi vplivi kulturne skupine Mondsee—Ljubljansko barje—Vučedol. S tem spreminja poprej (1937) ugotovljeno štajersko-koroško »Lengyel-kulturo« v ožje zajeti, z badensko kulturo genetično sorodni »Tip Pölsals-Strappenkogel«. Druga najdba z vzhodnega Štajerskega obsega v polzasuti votlini najdene keramične fragmente, ki so poleg nekaj živalskih kosti do sedaj edina sled naselitve. Nizka polkroglasta skodela s širokim traka-stim ročajem in v brazdozeu izvedeno ornamentiko uvršča po avtorjevem mnenju to najdišče v tisto skupino nordijsko-megalitne keramike, ki je z drugimi tipi v severni Avstriji predhodnik badenske in Mondsee kulturne skupine, na Štajerskem pa predstavlja s prejšnjimi obravnavanimi nekoliko mlajšimi najdbami končno fazo neolitskega razdobja.

W. Modrijan posega v razpravi »Grobne najdbe iz dobe žarnih grobišč v Wörschachu ob Anizi in štajerski meči stopnje Hallstatt A« v problematiko pozne bronaste in prehodne dobe v vzhodnih Alpah. Keramika teh grobov, zlasti žare s cilindričnimi vratovi, kaže najbližjo sorodnost s tisto vrsto južnonemških žarnih grobišč, ki so v Avstriji združene v severnotirolsko (Höttingško) skupino, bogati pridevki namerno onesposobljenega orožja pa jih bližajo sorodnim najdbam na solnograškem področju. To potrjujejo tudi nekatere bronaste najdbe (skodela itd.), medtem ko sodijo v Wörschachu in drugih štajerskih najdiščih (Mitterdorf, Judenburg, Wildon) odkriti meči z jezičastimi in polnimi ročaji k prehodnim oblikam med severnimi in vzhodnimi »madžarskimi« vplivi. Najdbe datira avtor v starejšo žarnogrobiščno stopnjo Hallstatt A.

G. Kossack iz Münchena objavlja »Hallstattskodobno konjsko opravo iz Flavie Solve«. Med najdbami nestrokovno razkopanih hallstattskih gomil na obrobju poznejše rimske mestne naselbine je bilo tudi dvoje bronzastih ploščic (phaler) in dvoje iz obročkov in ploščic kombiniranih okrasnih delov konjske oprave. Medtem ko prisoja plošče v dokaj dobro znani oblikovni krog poznega 8. in 7. stoletja (prim.: Vrhpolje pri Stični), obravnava avtor enako stare okrasne dele na podlagi bavarskih najdb nekoliko obširneje in z njihovo pomočjo opisno in slikovno rekonstruira to opravo. Razširjenost take konjske oprave, ki je časovno ozko omejena na stopnjo Hallstatt C, sega od Kranjske do severne Nemčije, vendar je avtor ne skuša razložiti, pač pa jo izkorišča za razglabljanja kronoloških razmerij med južnonemškimi in vzhodnoalpskimi najdišči, ki jih bo mogoče trdno urediti šele po kataloški objavi vzhodnoalpskih hallstattskih grobišč.

Pomembno kratko monografijo predstavlja razprava K. Zeilingerja »Latensko grobišče v Frohnleithnu in najdbe latenske kulture na Štajerskem«. Dasi kažejo najdbe na slovenskem (Poštela) in avstrijskem Štajerskem le počasno uveljavljanje keltske kulture, segajo nekatera iz jugovzhodnih področij izhajajoča najdišča ob Rabi in Muri le nekoliko globlje v osrednjo Štajersko. V osmih žganih in enem skeletnem grobu v Frohnleithnu najdeno tipično srednjelatensko gradivo (na roko izdelane žare in skodele, meči, noži, škarje, britve, pasne verižice, sulične osti, fibule itd.) je kulturno istovetno z najdbami v Sloveniji, zahodni Madžarski, Gradiščanski in Nižji Avstriji, manj pa z istočasnimi koroškimi najdbami. Časovno opredeljuje avtor obravnavano gradivo v latensko stopnjo C₂, to je 2. stoletje pred našim štetjem. Ostale posamične keramične in kovinske najdbe iz desetih najdišč iz Pomurja in delno tudi zahodne Štajerske pripadajo z izjemo ranolatenske fibule pri Lipnici srednje- in poznolatenski dobi. Manjše število keltskih srebrnikov in zlatnikov kaže na smeri širjenja z juga, vzhoda in severa, med katerimi vplivi iz Slovenije močno prevladujejo. Ranolatenska kultura tudi na avstrijskem Štajerskem ni obstajala, avtor pa poudarja ozko sorodnost mokronoških, forminskih in frohnleitskih najdb stopnje C. V naslednji stopnji D pa že kaže prevladujoč hallstattski vpliv na novo formirano mešano ilirsko-keltsko (po W. Schmidu »vzhodno-noriško«) kulturo.

M. Grubinger obravnava v razpravi »Rimskodobna gomilna grobišča v dolini srednje Bistrice na Štajerskem« troje najdišč provincialnorimske kulture. Gomile iz

ilnate prsti so nastajale tako, da so na pepel na kraju sežganega mrtveca nasuli plast zemlje, večinoma brez kamnitne obloge. Med najdbami se prikazujejo noriškopanonske krilate fibule, iz podonavskih središč importirana fina in domača (oficina v Gleisdorfu) uporabna keramika. Najčeste so trinožne skodele, a tudi stekleno posodje. Avtorica prisoja najdišča drugi polovici 1. in 2. stoletju, njihov konec pa veže z vpadom Markomanov.

R. Noll objavlja žaro iz Flavie Solve, ki izvira po njegovem mnenju iz časa okrog leta 100 po n. št. in ima na vratu vrezano znamenje T P III S kot oznako teže 3½ funta, kar je za 31,3 g več, kot tehta posoda danes. Posode s podobnimi oznakami so doslej znane predvsem iz Porenja.

V historično-filološki skici osebnih imen na treh rimskih nagrobnikih iz »St. Margarethen na Gleini pri Knittenfeldu« posega J. Roeger v zamotana vprašanja romanizacije domačega prebivalstva na prehodu iz 1. v 2. stoletje po n. št. Med dvanajstimi obravnavanimi imeni je le eno zanesljivo rimsko (Elius Paratus), štiri so čisto keltska (Ressimarus, Senicus, Vindo, ... Novelus), med ostalimi vidi avtor ilirske (Buccio, Cassus), iberske (Taparu, Togia) in germanske (Prope) osnove, medtem ko označuje imeni Otto in Trebonia kot germanski oziroma etruščanski.

V razpravi »Librariji na noriških reliefnih kamnih« obravnava Erna Diez nekatere antične spomenike z reliefi pisarjev, ki predstavljajo pretežno protipol prav tako čestih reliefov ženskih služabnic. Običajno oblačilo te vrste služabnikov iz vrst sužnjev je tunika, na reliefih pa so zastopane vse vrste antičnih knjig in drugo pisalno orodje. Izmed reliefov izstopa vrhnji del nagrobnika s tremi pisarji, čigar pomen je spričo pomanjkanja primerjav v Noriku še nejasen. Med posebnosti sodi medaljon z oprsjem piščočega mladeniča iz Flavie Solve, ki predstavlja ob ostalih na nagrobnike njihovih gospodarjev vklesanih reliefov pisarjev, nagrobnik librarija samega. Po avtoričinem mnenju je bil za življenja pomembnejši librarius consularis. Česti reliefi pisarjev na nagrobnikih so po njenem mnenju izraz bogastva in ponosa določenega dela noriškega prebivalstva.

Razprave zaključuje poročilo Ae. Kloiberja »Karolinškodobni grobovi iz Stainacha ob Anizi na Stajerskem«, ki zajema tri skeletne grobove z bornimi keramičnimi in drugimi pridevki (črepinje z vodoravnimi vrezi in valovnico, železni noži in pasne sponi, bronast prstan, biseri iz modrega stekla). Glede etnične pripadnosti se avtor ne opredeljuje niti po pridevkih niti po antropoloških izsledkih in dopušča možnost, da pripadajo grobovi ranonemškimi in staroslovanskim prebivalcem ob Anizi.

Stanko Pahič

Richard Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 854 str., 12 kart in 536 slik.

V založbi Franz Deuticke je izšla nova publikacija Richarda Pittionija: Predzgodovina avstrijskega območja (cena 65 DM), ki je v resnici razširjena izdaja podobnega dela istega avtorja, objavljena že 1937. leta.

Kritično pregledati to zelo obširno Pittionijevo delo je danes še nemogoče. Avtor je podal stanje avstrijske predzgodovinske arheologije in iz tega izvajal sklepe, ki se nanašajo na dogajanje v predzgodovini Avstrije. Pri tem je upošteval tudi vso literaturo in podal razna tolmačenja ter mnenja, ki so jih izrazili in ki jih zavzemajo še danes drugi predzgodovinarji. Vendar pa zavzema avtor k predzgodovinski problematiki in njenim vprašanjem tudi svoje gledišče. Pri tem pa skuša opozoriti predvsem na tista vprašanja, ki so doslej še malo razjasnjena. Poleg tega je bila avtorjeva želja tudi, da bi avstrijsko predzgodovino uvrstil v širši okvir, to je v evropsko predzgodovino, kar mu je po načinu podajanja tudi popolnoma uspelo.

Pri delitvi gradiva se drži avtor tudi v tem delu svoje posebne delitve in nomenklature, kakršno zastopa v vseh ostalih novejših razpravah. Vso predzgodovino deli namreč na litikum, keramikum in metalikum, pri čemer v litikum prišteva dosedanj paleolitik in mezolitik, v keramikum dosedanj neolitik, v metalikum pa vse kovinske periode. To delitev je Pittioni razložil in skušal z argumenti podkrepiti v drugih razpravah. Toda kljub takšni delitvi ne obstajajo nikakršni bistveni razločki glede na starejšo, tako rekoč doslej že ustaljeno delitev in nomenklaturu. Prilagoditi se je potrebno tozadevno le novi nomenklaturi, ki ima v bistvu tudi precej upravičenosti za uporabo, posebno pri širokem gledanju na predzgodovino in dogajanju v njej ter glede na kontinuitetni razvoj v okviru širših period,

v katerih se uporablja ena ali pa druga tvarina kot material za izdelavo potrebnega orodja, v našem primeru kamen, keramika in nato kovina. Odveč bi bilo naštevati vse kulturne skupine, ki se kažejo v neki časovni periodi na področju Avstrije, in opisovati način avtorjevega podajanja njegovega gledišča. Vsekakor je avtor uporabil vse ugotovitve raznih avtorjev kakor tudi njihova mnenja. Iz tega vzroka upošteva tudi vsak posamezen specialen tip ali podvrsto, ki se kaže v okviru neke kulturne skupine ali v neki časovni periodi na področju Avstrije. Prav tako upošteva pri svojih izvajanjih tudi vse vplive, ki se kažejo bodisi samostojno ali pa v okviru kakšne kulturne skupine. Vendar pa se avtor opira le na avstrijsko gradivo in skuša ugotoviti izvor tako posameznih skupin kakor tudi raznih vplivov na področju Avstrije. Izpustil je pa vse hipoteze o nastanku ali izvoru posameznih kulturnih skupin, ki so sicer zapustile svojo sled tudi v Avstriji, niso pa tu domorodne. Zadevno se je avtor strogo držal načela, da se ne vmešava v problematiko, katere ne more reševati na temelju domačega gradiva, zaradi česar bi se na drugi strani tudi preveč razblinil, kar nikakor ne bi bilo v korist niti njegovemu delu niti avstrijski predzgodovini. Z drugimi besedami se je avtor strogo postavil na stališče avstrijske predzgodovine oziroma prezgodovine avstrijskih dežel in njene problematike, ki jo skuša reševati ali pa vsaj nakazovati na osnovi domačega gradiva. Izvenavstrijske predzgodovine in njene problematike se pa ne dotika, kar je v takšnem delu samo pozitivno.

V uvodu podaja avtor kratko sintetično sliko življenja človeka na avstrijskih tleh od njegovega prvega pojava pa do prihoda Rimljanov. To sliko pa v mnogočem razčlenjuje in izpopolnjuje v nadaljnjih poglavjih pri obravnavi posameznih časovnih obdobj in kulturnih skupin. Pri tem pa skuša kritično reševati razne aktualne probleme ali pa jih vsaj nakazovati v okviru domače avstrijske predzgodovine. Kakor drugod v predzgodovini je tudi v Avstriji takšnih problemov veliko število. Da bi pa mogel čim bolj uspešno reševati razne probleme in podati čim jasnejšo sliko, pa avtor ne uporablja le arheološke objekte in njih kulturno in časovno klasifikacijo, temveč se naslanja tudi na vse druge pomožne vede, ki morejo karkoli nuditi arheologiji pri njenem raziskovanju.

Delo Pittionija je nadvse dragoceno in bo zelo koristilo predzgodovinski arheologiji pri njenem raziskovanju. Obilica ilustracij vseh pomembnejših najdb je toliko bolj dragocena, ker danes pač niso vse specialne študije in časopisi, kjer se obravnavajo posamezna najdišča, vsakomur na razpolago. Ne glede na kritično gledišče, ki ga bo ta ali oni zavzel nasproti posameznim avtorjevim sklepom, je to delo veliko boljše in veliko nazornejše, kakor so pa bila posamezna podobna dela in prikazovanja v drugih deželah, kakor je n. pr. bilo s F. Tompo za Ogrsko, z Nestorjem za Romunijo, s Schránilom za Češkoslovaško in Moravsko itd. Tukaj ni vprašanje le večjega obsega, kjer se morejo razna gledišča podati vsekakor bolj detaljno, temveč je tudi dokumentacijsko gradivo podano v takšni meri, da si more vsak ustvariti ustrezno sliko. Pri tem pa ni vezan le na posamezne momente, ki so mogoče služili avtorju kot temelj in mu tudi šli v prid pri njegovem dokazovanju, medtem ko so mogoče ostale najdbe govorile tudi proti. S tem seveda ne nameravam omalovaževati drugih avtorjev in njih gledišča, temveč želim le poudariti večji pomen Pittionijeve objave gradiva in njegove obdelave. Lahko sicer trdimo, da to delo ni prvo takšne vrste, vendar je pa glede na ilustracijsko gradivo, način obdelave, množino uporabljene literature in tudi glede na način podajanja danes prvo te vrste v Evropi. Nesporno ima pri tem zaslugo tudi založništvo Fr. Deuticke, ki je omogočilo objavo takšnega dela. Zeleti bi pa bilo, da bi tudi druge dežele podale podobna sintetična dela, dokumentirana na podoben način z materialnim gradivom. Ne samo, da bi bil študij posameznih pokrajin na ta način veliko lažji, temveč bi tudi prej prišli do neke končne slike predzgodovinskega življenja v Evropi, ki je doslej kljub raznim poskusom še vendar zastrta.

Josip Korošec

Helmut Preidel, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*, Band I (Adalbert-Stifter-Verein, E. V., München, Veröffentlichungen der Wissenschaftlicher Abteilung 1, Edmund Gans Verlag, Gräfelfing bei München), 1954, 122 str., 11 slik in 2 tabli.

Med zanimivimi vprašanji, ki že dolgo časa mikajo tako zgodovinarje kakor tudi arheologe, je vprašanje prihoda Slovanov na področje današnje Češkoslovaške

in Moravske. Razprav in člankov iz časa pred vojno kakor tudi iz novejšega časa o tem privlačnem vprašanju je skoraj že brezštevilo, bodisi da so se tega problema lotevali zgodovinarji ali pa lingvisti in arheologi. Preidel se je sedaj zopet lotil tega nadvse zanimivega vprašanja, ki je še do nedavna, kakor pravi sam, mnogim pomenilo čisto politiko.

Razprava je v celoti bolj zgodovinska kakor arheološka, čeprav avtor v veliki meri uporablja vse znane arheološke najdbe, kakor tudi vso zadevno literaturo s področja arheologije.

V prvem poglavju se avtor dotika vprašanja indoevropske rase in njenega jezika. Zanikuje možnost reševanja tega problema, kakor ga rešujejo jezikoslovci. V naslednjem poglavju se dotika vprašanja izvora Slovanov. Pri tem zanikuje gledišča, kakršna so na eni strani zavzemali jezikoslovci, kot so Lehr Splawinski, na drugi pa tudi arheologi, kot so Kostrzewski, Filip in drugi, ki kakor Kossina uporabljajo isto metodo, čeprav si prizadevajo za raznimi cilji. Njihova dogma je: da se kulturne province, ki so trdno omejene, vedno ujemajo z določenimi narodi in plemeni. Tretje poglavje obravnava domovino Praslavjanov. Pri tem prihaja do sklepa, da Slovanov od selitve narodov še ni bilo mogoče arheološko zajeti. Vzrok pa vidi v tem, da Slovani tedaj ne predstavljajo še velikega naroda v današnjem pomenu besede. V četrtem poglavju obravnava vprašanje širjenja Slovanov v jugovzhodno Evropo. Sodi, da se je slovanska ekspanzija začela proti jugovzhodu že z ustanovitvijo hunske države v 5. stoletju. Peto poglavje je posvečeno širjenju Slovanov v srednjo Evropo. Avtor je mnenja, da se širjenje Slovanov ni začelo šele s selitvijo narodov. Stoji namreč delno na gledišču avtohtonizma, po katerem so Slovani že poprej prihajali v srednjo Evropo v glavnem kot sužnji in poljedelci, po odhodu gospodarjev pa dali tudi jezik pokrajini, ki so ji zavladali. V šestem poglavju se ukvarja avtor z vprašanjem prihoda Slovanov na Češko in Moravsko. Tudi v tem pogledu zavzema isto gledišče kakor v prejšnjem poglavju. V naslednjem poglavju razpravlja o razvoju slovanske keramike. Osmo poglavje je posvečeno langobardski državi ob Donavi. Langobardom pa pripisuje avtor tudi znane grobove v Zuraňu. V devetem poglavju obravnava problematiko Sama in njegove države. V zadnjem pa podaja svoja sklepna gledišča.

Ceprav bi o mnogih avtorjevih glediščih mogli še razpravljati, so vendar marsikatera njegova izvajanja in gledišča, ki jih zastopa, izredno zanimiva in se bodo marsikatera morala upoštevati pri nadaljnjem raziskovanju. Pomembna je pa tudi njegova želja, da bi se znanost končno otresla romantike pri podobnih vprašanjih. Ravno tako je pomembna tudi njegova sodba, da so zgodovinski dogodki podvrženi zakonitim vzrokom. Tako sodi, da v selitvi narodov ne moremo gledati herojsko germansko dobo kot nekakšen višek germanske zgodovine, temveč je to obupen boj sveta, ki se ruši in v katerem so se neproduktivne sile, do katerih je prišlo zaradi germanskega pojmovanja življenja, same izrabljale. Iz teh vzrokov meni, da skoraj nenadna prikazen Slovanov v vzhodnem delu Srednje Evrope ni posledica nekakšne urejene doselitve slovanskih plemen, temveč posledica socialne spremembe, ki se pa izkaže tudi kot sprememba prebivalstva, zato ker so produktivne sile zvečine govorile slovanske idiome.

Ne spuščajoč se v posamezna avtorjeva izvajanja, je mogoče po njegovem gledišču soditi, da so bili Slovani na Češkem in Moravskem že pred selitvijo narodov, vendar podrejeni tujim gospodarjem. Šele s selitvijo narodov pa prihajajo zaradi propada enih in odselitve drugih tudi Slovani na površje, ker so že tako predstavljali večino prebivalstva. Avtor tudi meni, da Slovanov tedaj ne moremo imeti za zaključen velik narod, podobno kakor Germane. Za to se tudi niso mogle od takega naroda odcepiti posamezne veje, ki bi naseljevale iz kakršnih koli vzrokov druge pokrajine. Iz teh vzrokov bi se dalo tudi sklepati po avtorjevih besedah, da v bolj zgodnjih časih ni mogoče najti slovanske materialne kulture. Poleg tega je pa morala biti ta kultura odvisna tudi od raznih pokrajin in gospodujočih plasti, katerim so bili slovanski prebivalci, oziroma prebivalci, ki so govorili slovanske idiome, podvrženi. V poštev bi bilo potrebno vzeti vsekakor tudi socialno stanje teh prebivalcev, v zvezi s tem pa tudi njihovo revščino.

Izredno zanimivo je tudi Preidlovo gledanje na vprašanje Sama in njegove države, ki sloni le na zgodovinskih podatkih in ima mnogo verjetnih razlag.

Josip Korošec

Grosser historischer Weltatlas, Erster Teil, Vorgeschichte und Altertum (44 strani zemljevidov, 15 strani registra, format 24 × 34, DM 6,50). — Hermann Bengtson und Vladimir Milojčić, Erläuterungen (strani 64, format 24 × 34, DM 4,80), Bayerischer Schulbuch-Verlag, München 1953.

Za šolske namene je Bavarska založba šolskih knjig izdala prvi del svojega zgodovinskega atlasa, ki sta ga izdelala Hermann Bengtson in Vladimir Milojčić s sodelovanjem drugih znanstvenikov. Atlas ima predvsem namen, da izpolni — glede na zastarelost posameznih podobnih drugih atlasov — vrzel med učbeniki tako za srednje kakor tudi za visoke šole. Izišli prvi del obravnava predzgodovino in stari vek, medtem ko bo drugi del obravnaval srednji vek in izvenevropsko zgodovino do novega veka, tretji del pa nove čase. Atlas zajema poleg politične tudi dosti gospodarske in kulturne zgodovine. Novost je pri novem atlasu tudi poseben zvezek razlag in pojasnil, v katerem je v splošnih obrisih podana celotna predzgodovina in zgodovina starega veka, ki se nanaša na posamezne zemljevide. Pojasnila so podana tudi glede na kronologijo in glede na kulturni razvoj, a pri zgodovini starega veka glede na posamezne politične momente. V glavnih obrisih je pa naznačena tudi glavna znanstvena literatura. Ni mogoče, da bi se spuščali v kritičen pregled vsakega posameznega zemljevida ter na ustrezna pojasnila in razlage. V tem primeru bi bilo nujno potrebno analizirati ne samo vsak zemljevid in pojasnila, temveč ravno tako tudi splošno avtorjevo gledanje na posamezne probleme, ki je zelo pogosto hipotetično in subjektivno. Res je podajanje takšnega zemljevida vedno problematično, ker mora avtor podati ali svoje gledišče ali pa neko splošno, kolikor toliko ustaljeno mnenje. Kakor v prvem, tako so tudi v drugem primeru vedno mogoči kakšni ugovori. V prvem primeru podaja avtor le svoja osebna gledišča, ki velikokrat niso niti dokazana ali pa, ako so kolikor toliko dokazana, niso še priznana in splošno sprejeta. V drugem primeru je ravno tako mogočih dokaj ugovorov, čeprav je neko gledišče že ustaljeno, česar pa del znanstvenikov, ki zastopajo neko drugo, mogoče novejšo gledišče, ne bo hotel sprejeti. Zato je pri izdelavi takšnih zemljevidov, ki so predvideni kot šolski, potrebno dobro pretehtati vse momente in vse poglede, da bi tako podali neko objektivnejšo sliko.

Posebno težko stališče v tej problematiki so imeli avtor in njegovi pomočniki pri izdelavi predzgodovinskega dela atlasa. Predlog za kartografsko podajanje predzgodovinskega obdobja niso imeli, temveč so jih v glavnem morali šele ustvariti. Tako seveda ni bilo mogoče napraviti nikakršnih korektur že obstoječih zemljevidov. Ako pa upoštevamo poleg tega tudi, da je sintetično podana predzgodovina kot celota za sedaj tudi še zelo skromna in da imamo danes o tem komaj skromne poskuse ali pa samo fragmente, je razumljivo, da so se avtorji morali držati le nekega splošnega vtisa, ki so ga dobili na podlagi literature o posameznih periodah in kulturnih stopnjah ter razširjenosti posameznih kulturnih skupin. Poleg tega je pa predzgodovini in zemljepisnim kartam tega časa preskopo odmerjen prostor, zaradi česar je zopet bilo mogoče podati le splošen oris brez detaljnějšíh zemljevidov. Saj ima ves paleolitik le dva zemljevida, mezolitik enega, neolitik dva, bakrena doba enega, bronasta tri, starejša železna doba dva, mlajša pa zopet le enega. Poleg tega so pa tudi ti zemljevidi precej omejeni in zajemajo navadno le del Evrope. Kljub tem splošnim pomanjkljivostim pa nam tudi ti zemljevidi nudijo vsaj sumarično podobo življenja v raznih predzgodovinskih periodah, posebno glede na pojasnila. Milojčić je skušal tudi v pojasnilih podati čim bolj popolno sliko, kar mu je v veliki meri tudi popolnoma uspelo. Tako so v glavnih obrisih zajeti tudi naši kraji. Marsikakšna gledišča, ki jih zastopa avtor tako glede naših krajev, kakor tudi včasih glede drugih dežel, je pa mogoče sprejeti le z rezervo, čeprav s tem pomen celotnega dela ni zmanjšan.

Obširnejši je zgodovinski del atlasa, ki obravnava stari vek. Ta je napravljen bolj na zgodovinski podlagi, vendar pa upošteva marsikakšne arheološke momente. Tako je tem bolj koristen tudi čisti arheologiji. Izredno pazljivo so n. pr. izdelani posamezni načrti mest, kot Aten in Rima. Ravno tako so izredno koristni razni zemljevidi z označbo raznih lokalitet na kronolški bazi (n. pr. stare kulture v Mezopotamiji, glavne kulture iz predgrškega časa in glavna mitološka mesta v Grčiji in v Mali Aziji, pomembnejša arheološka najdišča starega veka, severnogermski-retski limes, itd.).

Avtorji so se sicer trudili, da podajo sedanja imena mest in pokrajin tako, kakor se uporabljajo, vendar so pa marsikaka imena mest še iz službenega imenovanja nekdanje Avstro-Ogrske. Tako je pač Ljubljana še vedno ostala »Lai-bach«, Ptuj »Pettau« a Celje »Cilli«. Nasprotno se pa ostala imena izven Slovenije pravilno označujejo.

Kljub raznim ugovorom pa je vendar ta atlas edinstven, ker doslej nimamo nobenega podobnega, ki bi obravnaval tudi arheološke in predzgodovinske probleme. Zaradi teh vzrokov je dragocen pripomoček pri študiju ne samo zgodovine, temveč ravno tako ali pa še veliko bolj za študij arheologije. Josip Korošec

Oscar Paret, *Das neue Bild der Vorgeschichte*, Stuttgart 1948, 232 str.

Skoraj neznana je pri nas knjiga Oscarja Pareta, ki je prvič izšla že leta 1946, ponatis pa nespremenjen leta 1948. Knjiga je pa izredno pomembna predvsem za mnoga vprašanja v predzgodovini in za njihovo tolmačenje. Avtor se je teh vprašanj dotaknil na eni strani kot predzgodovinar, na drugi pa tudi s čisto strokovnega tehničnega gledišča, kar mu je bilo kot inženirju toliko laže.

Razprava obsega šest različnih problemov, ki so pa med seboj povezani, čeprav se v vsakem obravnava nekaj drugega, kar nima na oko nič skupnega z drugimi. Kot dodatek je avtor v sedmem poglavju dodal še oris predzgodovine Švabske. Glede na terenska raziskovanja in problematiko v zvezi z njimi so za nas karakteristični: problem kolišč, ki jih avtor obravnava v prvem poglavju, dalje problem predzgodovinskih stanovanjskih jam, ravno tako pa tudi problem neolitičnih utrd in vprašanje svetovne zgodovine in klime. Za nas sta pomembni tudi ostali dve vprašanji: pradomovina Indoevropcev in raziskovanje predzgodovine ter raziskovanje ras. Vendar pa ne prihajata toliko v poštev pri čisto terenskih delih in raziskovanjih, kolikor pri splošni predzgodovinski problematiki. Zajemata pa poleg tega tudi še vrsto drugih kompleksnih problemov. Ni mogoče, da bi se tu spustili v detajlno analizo vseh avtorjevih dokazovanj in izvajanj. Nakazal bom nekaj njegovih najbolj karakterističnih gledišč, ki morajo zanimati tudi nas in ki jih pač moramo upoštevati. Tako n. pr. Paret sploh zanikuje obstoj kolišč v evropski predzgodovini. Po njegovem mnenju so t. i. kolišča bila v resnici stavbe, ki so stale na suhi zemlji in ki se niso vzdigovale nad tlemi. To pa tolmači tako, da je namreč v posameznih obdobjih bila klima izredno suha in da se je zaradi tega obseg jezer kakor tudi močvirij v tem času zelo zmanjšal, tako da so se popolnoma izsušili nekdanji zamočvirjeni predeli kakor tudi velik del nekdanji preplavljenih krajev. S spremembo klime so se pa takšni suhi kraji kasneje zopet zamočvirili, kakor se je povečal tudi obseg jezer, ki so preplavila že osušene kraje. Paret navaja tudi 12 čisto tehničnih ugovorov proti obstoju kolišč. Kakor je Paretovo gledišče zanimivo in delno tudi podkrepljeno, pa nastaja vprašanje, ali moremo vse to res posplošiti in vključiti sem vso Evropo. Vsekakor moramo pri nadaljnjem raziskovanju kolišč ali kakor koli naj jih imenujemo, njegova mnenja upoštevati, dalje pa raziskovati z vsemi razpoložljivimi sredstvi in pomožnimi vedami, da bi dobili realno sliko nekdanjega življenja in načina postavljanja naselbin na danes močvirnatih krajih ali pa na jezerskih obrežjih.

Kakor zanikuje Paret obstoj kolišč, zanikuje tudi obstoj stanovanjskih jam v neolitiku. Razlaga si jih delno kot jame, v katerih so kopali glino, ki so jo uporabljali predvsem pri ometavanju hiš, delno pa jih šteje k jamam, v katerih so redili svinje, t. j. nekakšnim svinjakom. Čeprav tudi tega gledanja ne smemo kar posplošiti, saj se stanovanjske jame, zemljenice, kot trenutno bivališče uporabljajo tudi še danes, vendar je v avtorjevi razlagi zelo veliko resnice, tako da bo potrebno mnoga doslej že ustaljena mnenja in tolmačenja znova prekontrolirati in popraviti.

Paret zanikuje dalje tudi obstoj utrd v neolitičnem času in sicer v južni Nemčiji, kjer je mogel kontrolirati razne take objekte. Priznava pa, da so obstajala razna utrjena mesta, obdana z jarki in nasipi iz zemlje, kakor tudi obdana s palisadami ali z ograjo. Tolmači pa takšna mesta kot obore, v katerih se je varovala živina.

Velik pomen pripisuje Paret tudi spremembam klime, ki naj bi imele odločujoč pomen pri mnogih pomembnejših zgodovinskih dogajanjih in predzgodovini.

vini. Tako predpostavlja spremembo klime okoli leta 2000 in okoli leta 1200 pred novo ero, ko je nastala splošna dalj časa trajajoča suša. V tej spremembi ali v tej sušni periodi pa išče tudi vzrok nemirnih časov, ki se tedaj kažejo in ki se izražajo s selitvijo mnogih plemen. Iz tega izvaja avtor, da niso bile nove civilizacijske pridobitve ali družbeno razvojne stopnje, temveč glad vzrok, ki je nagnal prebivalstvo, da je začelo zapuščati svoja tedanja bivališča in iskati novih za življenje ugodnejših zemljišč za naselitev.

Svoje posebno gledišče ima Paret tudi na vprašanje pradomovine Indoevropecev in na njihov izvor, ki ga pa ne vidi, kakor mnogi drugi, v nosilcih vrvičaste keramike in bojnih sekir, temveč v nosilcih poljedelskih kultur t. i. trakaste keramike. Meni pa, da ne obstaja niti enotna indoevropska prarasa, kakor ne obstaja niti enoten indoevropski prajezik. Po njem so to bili živi organizmi, ki so bili deljeni na organe. Kraj formiranja te indoevropske rase in indoevropskega jezika naj bi pa obsegalo celo področje trakaste keramike tako v Evropi kakor v Aziji. S tem meni avtor, da je dokončno rešeno vprašanje, ali je t. i. pradomovina Azija ali Evropa. Ker se poljedelske kulture trakaste keramike širijo postopno iz Azije v Evropo, sodi, da je upravičeno gledišče tistih, ki zastopajo hipotezo »ex oriente lux«.

Paret razpravlja tudi o raziskovanju ras. Pri tem pa prihaja do sklepa, da ne obstaja nikakršna čista rasa in da za to antropologija ne more nuditi nikakih pozitivnih temeljev. Zaradi tega sodi, da se raziskovanje predzgodovine ne more in tudi ne sme naslanjati na rasno vprašanje, ker je rasa ne samo antropološki, temveč tudi časovni pojem in se sčasoma menja.

Marsikako avtorjevo gledišče bo sčasoma treba in bo tudi mogoče korigirati. Vendar so pa v jedru mnoga gledišča kakor tudi izvajanja verjetna, čeprav niso še popolnoma dokazana.

Josip Korošec

Origines, Raccolta di scritti in onore di Mons. Giovanni Baserga (Società Archeologica Comense), Como 1954, 469 str., večje število tabel, slik in risb med tekstem.

Società Archeologica (Arheološko društvo) iz Coma je v čast mons. dr. Giovannija Baserge izdala zbornik razprav, v katerem sodeluje dvanajst italijanskih in tujih znanstvenikov.

Namesto uvoda je Aristide Calderini podal izčrpno bibliografijo pokojnega Giovannija Baserge, katerega glavna zasluga je v tem, da je bil eden od osnovateljev »Riviste della Società Archeologica« kakor tudi samega Arheološkega društva v Comu. — Antonio Beltran je v članku »Questiones sobre el alfabeto y lengua de los Iberos« skušal na temelju lingvistike in arheologije dognati jezik in abecedo naroda predrimske dobe na Pirinejskem polotoku, t. j. Iberov, v drugi epohi železne dobe. Za temelj raziskovanja je vzel med ostalim materialom posodo iz Liria (Valencia), na kateri je upodobljen friz, predstavljač boj; pod frizom pa je tudi napis, ki ga je prebral in raztolmačil Gómez Moreno. Avtor sklepa, da je bil prajezik Iberov v drugi epohi železne dobe podoben današnjemu baskijskem jeziku. — V članku »Tombe galliche a Esino Lario« opisuje Mario Bertolone tri grobove, ki jih datira v latensko dobo III (1. stoletje pr. n. e.), etnično pa pripisuje Galom. — A. Fernandez de Aviles v članku »Acondicionamiento de las cuevas con arte rupestre, para efectos de conservacion« obravnava vprašanje, kako zaščititi jame, v katerih so spomeniki paleolitične upodabljačice umetnosti. V kratkih potezih pretresa vse možnosti, ki se morajo pri tem upoštevati. Poleg tega sodi, da morajo te jame biti živi muzeji ne samo za znanstvenike, temveč tudi za široko publiko, ki vse bolj prihaja v španske jame. — Zanimivo razpravo je napisal Gero v. Merhart. V svoji »Panzer-Studie« meni, da oklepi ne izhajajo iz Male Azije niti iz Egipta, temveč da so evropska ustvaritev. Deli jih na štiri skupine: grške, italške, kolikor niso grški import ali pa njihova kopija, ter na vzhodno in zahodnoalpske. Za obe alpski skupini išče avtor izvor v srednjem Podonavju, čeprav doslej nimamo še nobenega najdišča v teh krajih. Časovno jih deli na oklepe, ki so nastali pred 5. stoletjem pr. n. e., kamor stavlja grško in obe alpski skupini, medtem ko stavlja italško in južno bolgarsko skupino, ki jo drugače ne opredeljuje, v dobo po 5. stoletju. Zahodno alpsko skupino veže s kulturo kolišč okoli 750 leta, medtem ko meni, da sodi vzhodno-

alpska skupina v čisto halštatsko dobo okoli konca 7. in začetka 6. stoletja. — Louis Mèroc govori v razpravi »La station micouquienne de Saint-Plancart« o najdišču v Saint Plancartu, ki je izrazito mikokiensko, ki pa kaže v plasteh naselitev človeka že v ašejeju v mindel-riški interglacialni epohi. Po mikokienu sledi zopet naselitev na koncu poznega paleolitika, vendar za kratek čas, ko človek ni več prebival v jami. Za tem je tudi še neolitična plast. Material, povečini mikokienski (okoli 499 artefaktov), je iz kvarcita, kvarca, sileksa in neznatnega dela lidiena. — O slučajno najdeni čeladi iz Oppeana razpravlja Antonio Minto v članku »L'elmo di bronzo di Oppeano nella irradiazione occidentale dell'arte atestina«. Po obširnem uvodu in opisu čelade prihaja avtor do sklepa, da je ta čelada nordijskega izvora. Tip »a pileus«, čeprav je redek, nahajamo vendar v Istri ter vzhodno (Ogrska) in severno (Mecklenburg) od Alp. Tip ornamentike in predstave vzporeja avtor s transpadansko kulturo, ki je istočasno z atestina III in Golasecca II, ter s pozno halštatsko dobo. Eksotična predstava krilatega konja, sodi, da je orientalskega izvora (sirsko-hetitski), ki je pa mogel dospeti v padsko Etrurijo samo direktno po Jadranskem morju. — R. Pittioni razpravlja v članku »Stazione arginate-praebenacci: Ein Beitrag zum Problem der Biomodifikation« o vprašanju datacije postaj t. i. arginate-praebenacci glede na žarna odnosa in kulture gomil v srednji Evropi z biomodifikacijo zadnjih dveh omenjenih kultur. Po avtorju se je ta proces moral začeti že v bronasti, Reinecke »D« periodi, medtem ko se je formiral v hallstatt »A₁« fazi, utrdil pa v hallstatt »A₂« in hallstatt »B« periodi. Center je bil v srednji Evropi. Kolikor se je tak proces dogajal tudi dalje od tega centra, je bil pa toliko kasnejši. — V razpravi »Le Isole Pontine e il commercio di ossidiana nel continente durante il neo-eneolitico« obravnava A. M. Radmilli vprašanje trgovine obsidiana v neo-eneolitiku med italiskim kopnom in pontinskimi otoki. Obsidian, ki je bil zelo uporabljan v neolitiku-eneolitiku, katerih kamnolomi so bili za ta del Italije samo na otoku Palmarola, je bil predelavan tudi na ostalih pontinskih otokih. Po najdenem materialu sodi avtor, da so bili ti otoki neprenehoma naseljeni v tej periodi in sicer od plemen, ki so se industrijsko ukvarjala s predelovanjem teh surovin. Doslej niso najdene nikakršne naselbine, zaradi česar sodi avtor, da so te imele obliko stanovanjskih jam, zemljenic (villaggi di capanne). Kakšen je v trgovini tega časa odnos med italiskim polotokom in med temi otoki, za katere se ve, da so surovine kakor tudi izdelke iz obsidiana pošiljali na kopno, se danes še ne more dognati. — Ferrante Rittatore obravnava v članku »Contributi di recenti ricerche paleontologiche in Italia« v treh poglavjih tri različne teme. V prvi poroča o najdbah na kolišču Bande di Cavriana, v drugem poskuša ugotoviti izvor vaze, ki je danes v muzeju Sforzesco v Milanu, v tretjem pa obravnava amforo iz Morloga, za katero meni, da sodi v predrimsko dobo. — Tehnološki značaj ima članek Constantina Storti in Enrica Mariani »Esame tecnologico della spada tipo la Tène III di Esino Lario«. Avtorja sta ugotovila, da je meč iz Esina Lario izdelan iz enega kosa železa, ki je zelo podobno današnjemu jeklu. Oblikovan je bil pa s kovanjem ob visoki temperaturi. Na meču ni bil uporabljen nikakšen termični postopek. Tehnološka analiza je pokazala, da je ročaj iste trdote kakor rezilo. Temperaturna analiza je pa pokazala, da je jeklo 500° Brinell, iste trdosti kakor današnje jeklo, ki se uporablja za orožje. Avtorja sodita, da bi se z nadaljnjimi analizami podobnih objektov mogel ugotoviti izvor norijskega jekla. — V članku »Fibeln aus Aquileia« obravnava Joachim Werner tri fibule, od katerih sta dve iz 1. stoletja in pripadata tipu ločnih fibul z živalskimi glavami na loku s prebito nogo in peresovino. Te fibule naj bi imele izvor v Ogleju, od koder so se širile proti severu, kjer so bile celo imitirane. Tretja fibula, ki pripada samostrelnim fibulam, časovno s konca 4. stoletja, je pa severnega izvora, ker so podobne najdene v severnih pokrajinah Rena in ob Labi. Glede na nielo in ornamentiko meni avtor, da je ta fibula importirana v Oglej nekje z levega brega Rena, to je iz neke severnogalske delavnice. — Izredno zanimiva je razprava Pije Laviosa-Zambotti »I Balcani e l'Italia nella preistoria«. Avtorica deli svojo razpravo v tri poglavja, v katerih pa vedno zasleduje isti cilj. Želi namreč dognati ob podpori paleoetnologije in etnologije ter arheologije izvor in širjenje predzgodovinskih kultur. Avtorica meni, da so po procesu gravitiranja kентum narodov k pokrajinam, kjer so se formirali satem narodi, nastale nove ekspanzije čez Malo Azijo, čez Sredozemske otoke in čez Balkanski polotok. Ugodno zemljišče za takšno

širjenje predstavlja po avtorici vardarsko-moravska dolina, od koder prihajajo vse predzgodovinske kulture v Panonsko nižino. Glavni ključ naj bi predstavljal beograjski bazen in to Starčevo—Vinča; od tam naj bi se te kulture, prerrojene, radialno širile na vse strani. Z oddaljevanjem od svojega zadnjega centra se pa menjajo (osirote), pod vplivom časovnega intervala in pa pod vplivom novih geografskih momentov. Avtorica skuša izločiti vse, kar je prerodilo te kulture na poti od njihovega novega centra do kraja njihovega sekundarnega razvoja, da bi tako dobila povezavo z izhodiščnimi kulturami. Ona sklepa, da se pôzna stopnja vinčanske kulture širi celo proti ligurskim jamam, medtem ko se bogati donavski tok badenskega tipa očrtuje v kulturi Pollade kot postranski in že osirotel. Ravno tako sklepa, da je statueta iz Lazia analogna statuetam iz Ripča, itd. Iz vsega je moči sklepati, da ima avtorica kulture Italije za odsev balkanskih kultur. Avtorica je v svoji razpravi uporabila izredno veliko število risb in fotografij našega materiala, s katerimi je skušala potrditi svoje domneve. Priznati moramo, da je izčrpala vso našo domačo literaturo, na katero se tudi stalno sklicuje. Ne glede na njene domneve, ki imajo dokaj pozitivnih momentov, ji moramo biti hvaležni, da se ni ustavila le ob posameznih razpravah in člankih, ki bi ji govorili v prid, temveč da je upoštevala vse, kar ji je bilo dosegljivo. Avtorica tudi podčrtava, da je ta njena razprava nadaljevanje njenih del »Iberia e Italia antes de los Romanos« in »Il Mediterraneo, l'Europa, l'Italia nella Preistoria«.

Paola Korošec

Draga Arandjelović-Garašanin: Starčevačka kultura, Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1954, 167 strani, 17 tabel med njimi 6 barvanih, 11 slik v tekstu, 1 karta najdišč in francoski povzetek.

Kot četrta disertacija je v Arheološkem seminarju Univerze v Ljubljani izšla razprava Drage Arandjelović-Garašanin »Starčevačka kultura«. Razprava je pomembna predvsem zato, ker je z delom avtorice podana nova slika dela na področju predzgodovine Jugoslavije in sicer iz starejše neolitske dobe. Kot temelj svoji razpravi in svojim raziskovanjem je avtorica vzela že 1932. leta odkopano gradivo v Starčevu, ki pa doslej ni bilo ne objavljeno ne raziskano. Na to svojo raziskavo pa navezuje še celo področje, ki ga je zavzemala ta kulturna skupina.

Avtorica deli svojo razpravo na več glavnih problemov. Prvi se tiče naselbine in grobov. V okviru tega posebej obravnava naselbino, posebej stanovanja in posebej grobove ter način pokopavanja. Temu odstavku tudi dodaja najdišča starčevačke kulture. Drugi problemi so razni izdelki. Tukaj obravnava posamezne skupine posamično, tako orodje, potem plastiko ter keramiko, ki jo deli glede na tehnično izdelavo na grobo, finejšo in slikano. Tretji problem je kronologija, četrti pa, s čim se je ukvarjalo prebivalstvo te kulturne skupine.

Kakor vidimo po razpravi in po podanem gradivu, so se prebivalci ukvarjali predvsem z lovom in ribolovom, vendar pa sta imela precejšen pomen tudi primitivno poljedelstvo in živinoreja. Prebivalci so pa v stanovanjskih jamah po načinu, ki je karakterističen za starejši neolitik.

Med izdelki, ki so že na visoki stopnji tehničnega izdelovanja, je karakteristična posebno slikana keramika. Pri tem so ohranjeni fragmenti z bi- in polihromijo; uporabljali so belo in črno barvo, osnovna je pa po navadi rdeča. Ornamenti so pravočrtni in krivočrtni. Z obširno analizo, ki jo je podala avtorica, smo tako dobili dokaj jasno sliko o slikani keramiki najstarejših neolitičnih faz v Jugoslaviji, ki se dajo povezati z raznimi pokrajinami izven Jugoslavije.

Posebno poglavje obsega tipološka obdelava raznih keramičnih oblik, ki so izredno pisane. Posebno pomembno pa je, da je avtorica tu podala tudi celotno sliko materiala, razdeljenega po posameznih kulturnih jamah. Tako bomo lahko s časom dobili tudi neko sliko o nastajanju posameznih takšnih objektov.

Tatjana Bregant

Forschungen in Lauriacum, Bd.I. Linz 1953. 80 str., tabel XXXV in 7 prilog.

Raziskovanja v Lauriacu (Lorch) so v prvi vrsti arheološkega značaja, služijo pa za to, da izpopolnjujejo zgodovinske podatke o antičnem Lauriacu.

Glavna delavca sta dr. W. A. Jenny iz Gornjeavstrijskega deželnega muzeja in H. Vettters, član avstrijskega Arheološkega inštituta na Dunaju. V Lauriacu so kopali že l. 1935. V jeseni l. 1951 je mesto hotelo to zemljišče zazidati, pa so morala biti zemljišča prej preiskana. Raziskovalci so kopali od 24. septembra do 30. novembra. Knjigi je priložen zemljevid, iz katerega se jasno vidi, da so najprej izkopali veliko število poizkusnih jarkov, dolgih od 50–300 m, v smeri NE–SW. Poleg tega so ugotovili več antičnih cestišč, nakar jim je uspelo, da so sestavili cestni sistem starega Lauriac. Pri tem so ugotovili v profilu pet plasti, od katerih je posebno jasnih trije gradbenih razdobj. Najdbe v zadnjih treh plasteh so zelo skromne in dokazujejo veliko propadanje naselbine. Tudi mnogo hišnega ometa dokazuje siromaštvo tega kraja v zadnjem razdobju. Prva gradbena perioda je iz časa okrog 200 po n. št. Drugo razdobje je okrog Gallienovega ali Aurelianovega časa. Zelo mnogo sigillate in denarjev je omogočilo natančno datiranje posameznih plasti.

Nato sledi opis posameznih jarkov. Največji je bil jarek I, ki so ga izkopali po vsem ozemlju v dolžini 370 m po terenu, kjer so slutili razvaline antične naselbine. V stenah tega profila so našli ceste, dele hiš, kleti, skladišča itd. Tako so našli n. pr. med 361–365 m temelj iz litega cementa, ki je izvrstno datiran z denarjem cesarja Gete (v čas od 201 do 209 po n. št.). V neposredni bližini so našli majhen kip boginje Diane, pa je verjetno, da je bila njej na tem mestu posvečena kapelica. Jarek št. II. gre v pravokotni smeri na prvega in sicer ga preseka v njegovem severovzhodnem delu. Dolg je 150 m. Njegov profil dokazuje zelo močno kulturno plast v smeri proti jugu. Med metri 82 in 94 so ugotovili pet tlakov. Jasno je, da vseh pet ni nastalo zaradi uničenja mesta, ampak zaradi pregraditve ali obnovitve hiše. Iz tukaj najdene številne keramike in novcev so zopet ugotovili, da je najstarejši čas konec II. ali pričetek III. stoletja. Jarek št. III. vodi v isti smeri kot jarek I. in je dolg 256,80 m. Na najglobljih mestih je globok 2,60 m. V tem jarku so našli med 9 in 15 metrom na napravo za gretje prostorov s kanali v obliki (ležečega) T. Značilni za to kurjavo so navpično postavljeni tubuli med dvema stenama za lažji odvod dima. Pri 30 m so presekali pol metra širok kanal za odtok vode. Med 107 in 112 metrom so ugotovili 3,90 do 4,20 m široko, lahko izbočeno cesto, ki je v sredini 35 cm visoka. Sestavljena je iz drobnega rečnega peska, oblic, zdrobljene opeke in malte v trdo maso. Cestišče je posebno v sredini zelo dobro ohranjeno. Med 115 in 122 metrom so ugotovili tri plasti in razdobja. Najnižja plast je 1,20 m pod površino in je debela 60 cm. Nad to leži 40 cm debela plast iz sežgane ilovice in zelo veliko hišnega lepa. Iz tega je upravičen zaključek, da so po izravnanju prve plasti na nji zidali hišo, oblepljeno z ilovico. Med 118 in 120 in 145 metrom pod površino leži na žgalnini druge plasti zid, sestavljen iz samih oblic. Na južni strani tega jarka so ležali med 203,5 do 209 metrom trije skeleti brez vsakih predmetov. Peti jarek je važnejši kot četrti in je dolg 85 m. Ta gre v pravokotni smeri na drugi jarek. V tem jarku so ostanki velikega javnega poslopja iz časa največjega blagostanja. Sip iz prve periode datirajo sigillate v čas cesarja Karakale. V tem sipu so našli tudi opeko s pečatom II. Italske legije. Med 10 in 25 metrom so ugotovili tri rimske gradbene plasti, a nad njimi še eno razdobje, značilno po jamah za temelje in luknjah za kole.

Vettters obravnava tudi posamezne važne najdbe, n. pr. eno moško in eno žensko portretno glavo iz apnenca, ki so ju našli v drugem jarku pri 104 metru, 50–60 cm globoko. Glavi sta individualna portreta, ki ju pisatelj datira v tretje stoletje. Vettters opisuje dalje na str. 42–48 stavbo z dvema apsidama iz civilne naselbine v Lauriacu. Popis izpopolnjujejo mnogi načrti in prerezi na tab. XIII. Tu gre za veliko kopališče, ki je bilo dvakrat izboljšano, toda sodi v tri gradbene periode. Kasneje so stavbo še zmanjšali. Med gradbenim materialom so našli tudi nekaj kosov opeke, signirane z Leg. II. IT. To kopališče je zelo podobno legijskemu kopališču v Lauriacu, ki ga pisatelj obravnava v naslednjem poglavju. Kje je stalo to kopališče, je bilo že davno znano. Izkopal ga je polkovnik Groller, toda manjkajo vsi profili in prerezi. Pisatelj ugotavlja na temelju načrtov tri gradbena razdobja.

L. Eckhart, ki je obdelal tudi tretji jarek, obravnava še posebno najdbe, ki so jih našli pri kopanju za gnojnično jamo zahodno od opatove pristave v Ennsu. Ugotoviti ni bilo mogoče nič določnega, razen mnogih majhnih najdb.

Pač pa so našli v neposredni bližini dva oltarja, posvečena kapitolinski Triadi. Ker niso bili odkriti »in situ«, ne morejo služiti pri definiciji prve najdbe.

P. Karnitsch raziskuje izkopane predmete, predvsem majhne najdbe in sigillato iz Ennsa. Jeseni leta 1951 so našli pri izkopavanju civilnega Lauriaca 1583 kosov raznih predmetov in 1500 kg razne keramike. Za sigillato je naredil pisatelj štiri pregledne tabele, kjer je navedeno poleg kronoloških podatkov in tipov tudi, kje je predmet izkopen. Za denar so pa tri priloge, kjer so sistematično vneseni vsi njihovi podatki, seveda tudi številke Cohena (1930). Velik del opisanih predmetov je tudi podanih v značilnih risbah na priloženih tablah 16–19. Karnitsch dodaja še poseben popis sigillate, ki so jo našli v Ennsu, ko so zidali stanovanjske hiše med Mauthausensko in taboriško cesto. Ravno sigillata je dala nove kronološke podatke za rimsko naselje na tleh nekdanjega Ennsa. Podatke izpopolnjujejo table XVI–XX.

Nove pridobitve muzeja v Ennsu pa ugotavlja H. Deringer. Rimskih kamnitih spomenikov našteje 9 (tab. XXI–XXII). Pečate na opekah pa daje risba št. 36. Celotno poročilo o terenskih delih, razen že posebej omenjenih odstavkov, je pa delo H. Vettera. Ta del izpopolnjujejo mnoge table z načrti, profili, slikami situacij, najdenimi predmeti itd. Temu prvemu zvezku bo sledilo še več naslednjih, ker se delo še nadaljuje v večjem ali manjšem obsegu.

Josip Klemenc

Kurt Gerhardt: *Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland*, Stuttgart 1953, str. 212, 234 slik, 13 razpredelnic, 8 tabel in 2 priloge.

V knjigi obravnava avtor srednje in zahodnonemške skelete pripadnikov kulture zvončastih čaš iz neolitske in zgodnje bronzaste dobe. Predzgodovinsko antropološko gradivo je obdelal po modernih znanstvenih metodah, s čimer je pripomogel k utrditvi temeljev tipologije predzgodovinskega človeka.

V prvem poglavju navaja način pokopa posameznega skeleta, pojasnjuje njegovo oznako ter našteva kulturne pridatke. Pretežna večina okostij so skrčenci, ležeči na levem ali desnem boku; nekaj skrčencev je pokopanih v sedeči legi. Mnogo grobov ima tudi po dva skrčenca. Nekateri so v običajnih kamnitih skrinjah, drugi v skrinjah iz kamenih plošč ali v peščenih jamah. Od kulturnih pridatkov je največ različno ornamentiranih ali neornamentiranih zvončastih čaš (Glockenbecher, Glockensonnenbecher, Henkelglockenbecher), posodice z nogami, ščitkov za varovanje leve roke lokostrelcev (Sehnenschutzplatte) in drugih za to kulturo značilnih predmetov.

V naslednjem poglavju je podan morfološki opis posameznih skeletov: ohranjenost lobanj, natančen popis glede na normo lateralis, n. frontalis in n. verticalis, ter kratek pregled postkranialnega skeleta. Poglavje se zaključuje s tabelo, ki podaja označbo spola, telesno višino in starost. Avtor poudarja, da se pri determinaciji spola ni oziral na vrsto in število pridatkov ali lego okostij. Schirmeisen je ugotovil, da naj bi moški ležali pravilno na levi, ženske pa na desni strani in naj bi že lega sama pomagala pri diagnozi spola. Gerhardt je medtem pri svojih okostjih spoznal, da to ni zanesljivo. Drži sicer pri nekaterih starejših posameznih grobovih, ne pa pri pokopih z dvema skrčencema, ki kažeta vedno skupno enostransko lego, ki pa se iz neznanih vzrokov menjava. Ena sama velika razpredelnica obsega glavne mere in indekse vseh razpoložljivih lobanj.

Po tem antropometričnem pregledu preide avtor na tipološko delitev in analizo vsega gradiva, ki obsega tretje poglavje te knjige. Obe geografski skupini obravnava skupno. Za obdelavo ima na razpolago 84 okostij iz grobov z inventarjem kulture zvončastih čaš. Od teh pripada 62 lobanj, kalvarij ali kalot odraslim individuom, trije so infantilni in štirje juvenilni. Lobanje 12 okostij so ohranjene samo v fragmentih. Te in otroške obravnava posebej.

V uvodu k tipološki analizi opozarja avtor na dva osnovno važna momenta: 1. človeška lobanja ni preprosto neka stavba, narejena po logičnih matematičnih pravilih, ampak je tvorba živega organizma, katerega obliko in oblikovne elemente moramo razumeti kot žive plastične tvorbe. Konstruktivni momenti se sicer kažejo, vendar jih organski prevladajo. Zato pridejo metrične metode samo sekundarno v poštev in so povečini celo neuporabne pri tipološkem dolo-

čevanju, ker ne morejo zajeti tipološko naznačenih oblikovnih prizadevanj. To lahko naredi samo morfotipološka metoda na podlagi slike, splošnega in podrobnega opisa, s primerjavo oblik in z opisom posameznih oblikovnih značilnosti celote in podrobnosti. Zato se ne morejo opredeljevati posamezni tipi z metrično (statistično) metodo, ampak je treba upoštevati oblikovne značilnosti, ki jih kaže obravnavani material. 2. Po izsledkih genetike je variabilnost lobanjske oblike vsakega rasnega tipa znatno večja, kot bi ustrezalo normirani sistemati. Zato bi bilo potrebno, da bi se razširile meje plastične spremenljivosti lobanjskega tipa vsaj do mej vizuelnega razločevanja. Paziti je treba, ker se bodo pogosto pokazali konvergenčni pojavi tam, kjer se variacijski širini dveh posameznih tipov dotikata ali prekrivata. Potreben je pač dober čut, da se spozna najprej prava oblika izhodnega tipa.

Tako izbran način dela ustreza bistvu morfotipološke metode, ki določa obravnavo po materialu samem in ne uporablja vedno istega obdelovalnega sistema. Avtor je zbral in določil tipe, tako da je poiskal iz materiala nekaj dobrih (ne idealnih) zastopnikov določenega rasnega tipa, ki ne nakazujejo oblik drugega karakterja — to je čiste tipološke primere. Okoli teh vodilnih lobanj je potem grupiral lobanje, med katerimi so sicer nekatere kazale precejšnje oblikovne kakor tudi metrične odklone, vendar so imele isti tipološki videz. V vsem kostnem materialu prevladujejo v glavnem alpski, nordijski, gracilno-dolihomorfni (varianta grac. mediteranskega) in tip, ki ga avtor označuje kot »Planoccipitaler Steilkopf«, ki bi mogel biti po naši terminologiji dinarski tip. Okoli vodilnih lobanj niza avtor vse lobanje, ki sodijo v to območje v ožjem in širšem pomenu. Seveda se vedno ozira na metrične ugotovitve in upošteva spolni dimorfizem. Dalje ugotavlja mešance med temi tipi. Pri tem delu je opredeljeval le tiste, ki so kazali izrazita znamenja enega ali več tipov. Kjer pa ta znamenja niso bila dovolj jasno izražena, se ni spuščal v podrobno analizo ranje. K previdnosti ga je navajalo danes še nezadostno znanje o vplivanju genov.

Ker v osnovi ne moremo pričakovati, da bi morfotipološka analiza lahko sleherno lobanjo tipološko opredelila, nakazuje avtor v tej zvezi problem, ki se je pokazal ob posebnih oblikovanih lobanjah, ki so morda slučajne, izolirane variante nepoznatih tipov. Za te ne podaja nobene zanesljive določitve, ker bodo ta problem rešile šele specialne študije. V enem samem primeru je našel kromanjonjski tip, eni lobanji je pustil možnost atlanto-mediteranida ali kromanjonida-mediteranida ter eni nizkoglavega mediteranida(?). Tipološko opredeljevanje otroških skeletov je bilo zaradi slabe ohranjenosti nekoliko oteženo. Večina starejših otrok nakazuje znamenja tipa označenega kot »Planocc. Steilk.«, medtem ko med mlajšimi prevladujejo dolgoglavci. Tudi pri lobanjah, ohranjenih v fragmentih, je lahko opravil zadovoljive opredelitve.

Končno je povezal morfološke in tipološke izsledke še z višino in tako dobil pravo sliko posameznega individua in tipa. Skeleti alpskega tipa obeh spolov in oni z alpskim vplivom izkazujejo srednje višine. Dolge kosti so srednje močne, pri ženskem spolu gracilne. Nasadišča mišic so tudi pri moških skeletih slabo markirana. Moški pripadniki nordijskega tipa obeh spolov so visokorasli, vendar drobnejših kosti; pač pa so ženske, čeravno manjše od moških, visokorasle z močnimi kostmi. Od gracilno-dolihomorfnih, ki predstavljajo manjšo, pretežno žensko skupino, sta ohranjena samo dva postkranialna skeleta. Oba sta izrazito gracilna in imata majhno višino. Moški pripadniki tipa »Planocc. St.« se nagibajo k visokoraslosti, ženske pa padajo v območje srednje višine. V primerjavi z nordijci so slednji višji, kar velja za oba spola. Medtem kažejo planokeip. strmoglavci moškega spola mnogo večjo robustnost v zgradbi skeleta, ženske pa so gracilnejše od njihovih nordijskih sovrstnic. Tipološka analiza je prinesla tudi nekaj važnih zaključkov: 1. izkazalo se je, da sestavlja to populacijo veliko večje število posameznih rasnih tipov, kakor je mešancev med temi. V tem se kaže nasprotje s srednjenemškimi pripadniki vrvičaste keramike, pri katerih sta oba izhodna tipa še komaj zastopana. 2. Prevladovanje tipa »Planocc. St.« nad ostalimi. Njegov izjemen položaj nasproti ostalim pokažejo tele ugotovitve: v grobovih z najbolj značilnimi in najbolj pogostnimi pridatki te kulture, n. pr. s ščitkom za varovanje roke lokostrelca, se je našel vedno skelet tega tipa. Če se sedaj še predpostavlja, da je navedeni pridatek pripadal

vedno moškemu okostju (morda velja to celo za skodelice s štirimi nogami), potem bi lahko to dejstvo pomagalo poudariti pomen moških pripadnikov imenovanega tipa za kulturo zvončastih čaš. Na vprašanje, odkod izvira najpogostnejši tip te populacije, lahko antropologija popolnoma potrdi mnenje arheologije, da ga doslej še ni bilo moči dokazati pred pojavom kulture zvončastih čaš na ozemlju severno od Alp. Medtem je alpski tip poznan že od mezolitika dalje, vendar je še v neolitiku silno redek. Vse lobanje te dobe so enotne podolgovate oblike in kot take prevladujejo popolnoma v najdbah ob koncu neolitika. Zato je tembolj značilno, da se v tej populaciji pokaže alpski tip nenadoma kot drugi najmočnejši element; to dá slutiti, da je vsaj njegov glavni del prišel skupno s prvim in se z njim marsikje v severnih krajih tega področja tudi prvič pokazal. Indirektno potrjujeta to tudi skoraj dve tretjini spoznanih mešancev med obema, kot dokaz daljšega medsebojnega sožitja. Čeravno je upoštevana možnost, da je prišel vsaj del nordijskega tipa skupno z ostalimi pripadniki te kulture, izvira vendar njegov pretežni del, vsaj mlajših ženskih pripadnikov, iz domačega ljudstva. Avtor se nagiba k mišljenju, da so prišli pripadniki gracilno-dolihomorfnege tipa skupno z ostalimi iz zahodne Evrope ali iz mediteranskega področja, medtem ko je mogoče, da izvirajo mediteranci tudi iz avtohtonih skupin.

Geografsko se lahko vsi tipi porazdelijo zaradi zamotanih in tudi v arheološkem pogledu nejasnih odnosov le v zahodno in srednje razširjevalno središče, ki sta identični srednjerenski in srednjenemški skupini zvončastih čaš. Alpski in nordijski tip sta enakovredno zastopana v obeh skupinah, medtem ko je pretežna večina mediteranskega tipa zastopana v vzhodni skupini ter nazadnje še »Planocc. St.«, ki je seveda značilen za obe skupini. Tipološka slika je torej v obeh skupinah pisana.

Avtor je opustil poskus, da bi določil časovno zaporednost tipov na podlagi kulturnega inventarja, ker nastopajo skoraj hkrati vse njegove razvojne oblike. Iz nekaterih primerov je lahko samo ugotovil, da sta zastopana alpski tip in »Pl. St.« že od vsega začetka v obeh geografskih skupinah in navzoča do konca kulture zvončastih čaš. Glede na to ugotovitev sklepa na možnost večkratne naselitve nosilcev te kulture v omenjeno geografsko področje.

Eden izmed glavnih problemov, ki se postavljajo v zvezi s to populacijo, je izvor in tipološka pripadnost najznačilnejšega tipa, ki predstavlja jedro te populacije, t. j. tipa »Pl. St.«. Med neolitskimi lobanjami Francije, Severne Italije in severnega balkanskega področja do danes še ni bilo mogoče odkriti tega tipa. Morda balkanske najdbe še niso dovolj številne, da bi to dejstvo potrdile, medtem ko je za českoslovaško in avstrijsko področje to že skoraj gotovo. Pokaže se šele v pozno neolitskih in bakrenodobnih grobovih Lombardije, to je že za časa prodiranja kulture zvončastih čaš proti srednji Evropi. Dalje v zvezi s temi kulturnimi elementi na Sardiniji, Siciliji, v Španiji in Portugalski ter šele v pozni bronasti dobi na Balkanu. Danes znanemu dejstvu bi torej ustrežal sklep, da je bil Pirenejski polotok tisto ozemlje, kamor je z vzhoda najprej prispel obravnavani tipološki predstavnik in od koder je opravljal svoje pohode proti središču Evrope.

Nazadnje rešuje avtor vprašanje, kateremu rasnemu tipu pravzaprav pripada za sedaj imenovani »Pl. St.«. Za njegovo značilno obliko bi prišla v poštev dinarski in armenski tip, kolikor antropologija ta dva ločeno priznava. Že mnogi avtorji, ki so študirali omenjeno gradivo, praktično niso našli večjih razločkov med njima. Zato so predlagali za obe »sestrski« rasi ime tavrjska rasa, ki se lahko prav gotovo ujema z opisom tega tipa. Za odločitev »armenid« ali »dinarid« je potrebno v primeru te populacije upoštevati še zgodovinsko arheološka dejstva. Dokler ne bodo nove najdbe ovrgle mnenja, da so bili dinarci razširjeni na zahodnem Balkanu šele za časa starejše železne dobe, je treba upoštevati mnenje, da je prispela njihova glavna masa iz Zakarpatja šele s Slovani. Ker izkazujejo od neolitskih kultur samo pripadniki tripolske kulture dinarcem podobne tipe, je torej mogoče sklepati, da dinarci v tej dobi še niso mogli doseči Balkanskega polotoka in bi bilo torej komaj verjetno, da bi naleteli pripadniki kulture zvončastih čaš nanje v Vzhodnih Alpah. Prav tako ni nobenega arheološkega dokaza za kakršnekoli zahodno usmerjene zveze med dinarci na tem področju in Pirenejskim polotokom pred pojavom kulture zvončastih čaš. Tudi

če bi vsi ti pogledi, delno potrjeni z antropološkimi in arheološkimi izsledki, ne bili zadostna podlaga za končni zaključek, zahteva že sama navzočnost tega tipa v poznoneolitskih grobovih v Španiji pretres arheoloških indicij, preden mu prisodimo ime dinarski tip.

Arheološke raziskave so že dovolj jasno pokazale, da kultura zvončastih čaš ni nastala neodvisno iz avtohtonih, kulturno in tipološko osamljenih skupin na Pirenejskem polotoku, ampak da je kot zahodno sredozemska kulturna varianta tesno povezana s Sredozemljem (Kreta, Egipt) in Orientom. Tip in ornament španske zvončaste čaše se najde n.pr. tudi v materialni kulturi Orienta. Zato je brez dvoma bolj verjetno, da so dospeli z Bližnjega vzhoda (zahodne pokrajine Kavkaza, Armenije, Sirije in Mezopotamije) v Španijo po morju ali po kopnem preko severne Afrike Armenci, kakor pa po kateri koli nepoznani poti balkanski ali zahodnodonavski dinaridi. Nazadnje je še ena teoretična možnost, da obravnavani rasni tip populacije zvončastih čaš ni niti armenid niti dinarid. Najbolj razširjeno mnenje glede diferenciacije v sami tavrjski rasi je, da se je ena skupina te specializirala v vzhodno armensko raso, ena v zahodno dinarsko in tretja v turansko raso. Mogoča je misel, da je kot ostanek prvotne tavrjske rase preostala v marsikaterem oziru še neizdiferencirana skupina, ki ni še nobena od navedenih specializiranih. Morda kavkazijska rasa predstavlja neko vrsto materinske rase, od katere so se odločile druge v svoje sekundarne plemenske prostore. Morda so tavridi, pripadniki zvončastih čaš, takšni kavkazidi ali bolje nasledniki nekoč vsem skupne prvotne rase. Ker ni danes še nobenih stvarnih dokazov, so to več ali manj še samo teoretiziranja in hipoteze.

Avtor navaja še nekaj podatkov o umetnih in patoloških spremembah na skeletih. Razen navadnih, skoraj za vsa tedanja in tudi poznejša grobišča znanih sprememb na zobovju in kosteh, je omembe vredno samo bolj pozno datirano grobišče, ki izdaja naselitev te populacije in pomeni pravo zbirališče bolnih. Kako bi sicer potujoče skupine, ki so prečkale skoraj ves kontinent, vodile s seboj bolnike? Šele naselitev jih je lahko rešila pred trdimi življenjskimi razmerami in jim omogočila obstoj.

Ob zaključku je avtor opisal še nekaj skeletov iz grobišč s pridatki končne faze kulture zvončastih čaš do zgodnje unjetiške oziroma zgodnje bronaste dobe. V glavnem poznejši pripadniki te kulture ne kažejo večjih odstopanj: tu in tam je še tavrjski element najštevilnejši, lokalno pa prevladuje enkrat en, drugič drug tip. To kaže, kako dolgo je trajal dedni vpliv te populacije, predvsem pa, da tavrjski tip ni izginil pred kulturnimi oblikami te dobe.

Vida Brodar

J. Nemeskéri-P. Lipták-B. Szöke: *Le cimetière du XIe siècle de Képuszta*. Acta archaeologica Academiae scientiarum hungaricae, Budapest 1954, str. 205—370, 16 slik, 34 tabel in 1 priloga.

V pričajučem delu najdemo opis in geografski položaj grobišča južno od Blatenskega jezera, nadalje opis grobov in okostij, opis in interpretacijo pridatkov v grobovih ter tipološko analizo populacije Képuszte v srednjem veku. Ne bomo se ozirali na arheološki del knjige; ne nameravamo presojati niti opisa niti tolmačenja arheoloških najdb. Po obsežnosti največje je poglavje z opisom grobov in okostij. Obsega 388 grobov z ostanki 385 oseb, posamezno opisanih z omembo globine, dolžine okostja in situ, medsebojnega položaja posameznih kosti skeleta, starosti spola in pridatkov. Bolje ohranjena okostja so že na tem mestu podrobno obdelana. Ne manjka vsestranski opis lobanj, karakteristika glede na vse mogoče indekse ter opis postkranialnega skeleta. Opis grobov in okostij nam je posebno pomemben pri primerjavi z našimi grobnimi zapiski na primer pri izkopavanju grobišča na Bledu, prav tako za primerjavo z načinom obdelave kostnega materiala pri nas. Madžarski avtorji so uporabljali podobno metodo kot mi.

Čas uporabe grobišča je bilo mogoče natanko določiti po pridatkih in posebej po novcih. Na tem kraju so pokopavali od konca X. do začetka XII. stoletja. Grobišče prištevajo tako imenovanemu »devinskemu tipu«, vendar z madžarskim vplivom in odsevom slavonske civilizacije, po izvoru z Belega Brda. Ljudje so bili slovanskega izvora s kulturnimi vplivi Madžarov. V kulturi kot

morfologiji okostij se najdejo podobnosti med grobiščem iz Képuszte in grobišči v Slavoniji, v morfologiji sami pa še s slovanskimi okostji iz Slovenije.

Morda najskrbneje obdelano in najvažnejše je poglavje o tipološki analizi prebivalcev Képuszte v srednjem veku. Poudarjena je heterogenost prebivalstva v merilnih kot opisnih znamenjih. Objavljene so variacijske širine merilnih znamenj, srednje vrednosti, standardni odkloni, odstotna udeležba po kategorizaciji indeksov in možganskih kapacitet. Telesna višina, določena po metodi Manouvriera po dolžinah dolgih kosti, priča o nizki in srednji rasti moških (164 cm) in žensk (153 cm). Ob presoji opisnih in merilnih znamenj ima avtor tega poglavja P. Lipták vedno v vidu spolni dimorfizem, s katerim pa ne more razložiti prav vseh razločkov med moškimi in ženskami.

Za opredeljevanje v tipe uvršča avtor poleg oblike lobanje, telesne višine, oblike obraza še obliko zatilnice. S kombinacijo omenjenih znamenj razločuje šest skupin:

- a) doliho-mezokrana, nizke rasti (mediteranidi);
- b) doliho-mezokrana, višje ali visoke rasti (nordijska, atlanto-mediteranidna?);
- c) nagnjenje k mezokraniji, evriprozopna, višja ali visoka rast (kromanjonid-A);
- d) nagnjenje k brahikraniji, evriprozopna, nizka rast (kromanjonid-B);
- e) brahikrani z ravno oblikovano zatilnico (planoccipitalna), visoke rasti (dinarska);
- f) brahikrana, zaobljena zatilnica, nizke rasti (alpska).

Te skupine služijo avtorju kot osnova; za posamezna okostja često določuje odstotno udeležbo enega in drugega tipa. Največ jih je v seriji mediteranidov; pogostejši so med moškimi okostji kot med ženskimi. Sledijo kromanjonidi A, več moških kot žensk, kromanjonidi B (vzhodnobaltski ali vzhodnoevropski tip po v. Eickstedtu; mi smo jih imenovali tudi evrazide), ki so približno enako močno zastopani pri obeh spolih. Dinaridov ali alpidov je avtor našel znatno manj od zgoraj omenjenih, pač pa med njimi dvakrat več moških kot žensk. Nordijski elementi niso številni; ostali omenjeni, kot laponoidi in mongoloidi, se najdejo le v sledovih in ne vplivajo na sestav prebivalstva. Avtor sam omenja (str. 337) podobnost okostij z blejskimi »1948«. Na Bledu »1948« imamo le obrnjen red po pogostnosti udeležbe posameznih tipov, to je kromanjonidi in šele nato mediteranidi. Pogostnost manj zastopanih tipoloških elementov, kot so dinaridi, mongoloidi, ima v tem kot onem grobišču približno enak pomen.

Zl. Dolinar-Osole

BIBLIOGRAFSKI PRISPEVKI K JUGOSLOVANSKI ARHEOLOGIJI 1954

Kratice časopisov in institucij, omenjenih v bibliografiji:

Glasnik, Sarajevo	= Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu
Glasnik, Skopje	= Izdanija na Muzejsko-konzervatorskoto društvo na NR Makedonija, Skopje
Godišnjak, Beograd	= Godišnjak Muzeja grada Beograda
Ljetopis, Zagreb	= Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
Poročevalec, Ljubljana	= Slovenski poročevalec, dnevnik, Ljubljana
Pravica-Borba, Ljubljana	= Ljudska pravica-Borba, dnevnik, Ljubljana
SAN, Beograd	= Srpska akademija nauka, Beograd
SAZU, Ljubljana	= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Vesnik, Beograd	= Vesnik Vojnog muzeja JNA, Beograd
Vesnik, Skopje	= Vesnik na Muzejsko-konzervatorskoto društvo na NR Makedonija, Skopje
Vijesti, Zagreb	= Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, Zagreb
Vjesnik, Split	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, organ Arheološkog muzeja u Splitu
Zbornik, Zagreb	= Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
br.	= broj
C.	= pisano v cirilici
Nr.	= Nummer
sl.	= slika
str.	= stran
sv.	= svezak
št.	= številka
T.	= Tabela
Vol.	= Volumen

- Abramić Mihovil: Reljef Dioskura iz Naroni — Ein neues Dioskurenrelief aus Vid (Naroni). Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 120—126, sl. 1, T. VI.
- Aleksova B.: Arheološki ispitivanja u Demir Kapija. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 1, str. 3—4. C.
- Aleksova Blaga: Arheološki naogališta po dolniot tek na rekata Topolka. — Terrains archéologiques sur la cours inférieur de la rivière Topolka. Glasnik, Skopje, 1954, Vol. 1, nr. 4, str. 51—68, sl. 1—31, 1 zemljevid. C.
- Andonovski Hristo G.: Beleški za neolitot vo Makedonija. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 2—5. C.

- Andonovski-Poljansko H. G.: **Dr. Josip Korošec, Nekoliko pitanja oko nekropole u Trebeništu.** Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 406—408. C.
- Arandjelović-Garašanin Draga: **Starčevačka kultura — Résumé.** Univerza v Ljubljani — Arheološki seminar, Ljubljana, 1954, str. 1—167, T. I—XVII, sl. 1—11, 1 zemljevid.
- Bach dr. Ivan: **Prof. dr. Viktor Hoffiller.** Vijesti, Zagreb, 1954, III, br. 2, str. 38—39, 1 slika.
- Balabanov Kosta: »**Prilog kon bibliografijata po arheologijata na Makedonija**« od Hristo G. Andonovski. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 29. C.
- Barada Miho: **Hrvatska dijaspora i Avari — La diaspora Croate et les Avars.** Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 7—17.
- Barada Miho: **Notae epigraphicae.** Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 179—182.
- Basler Djuro: **Konzervatorski zahvat na Mogorjelu. Kratak osvrt na problematiku radova — Travaux de conservation à Mogorjelo.** Naše starine, Sarajevo, 1953, I, str. 145—150, 5 slik.
- Basler Djuro: **Kreševo—Kiseljak—Fojnica.** Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 299—306, 1 zemljevid.
- Basler Djuro: **Prethistorijske gradine i njihova zaštita — Die prähistorischen Burgen und das Problem ihrer Erhaltung.** Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 87—98, sl. 1—11.
- Benac dr. Alojz: **Novi prethistorijski nalazi iz Bosne i Hercegovine — Petites trouvailles préhistoriques en Bosnie et Herzégovine.** Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 163—171, sl. 1—2, T. I.
- Benac dr. Alojz: **Prethodna istraživanja na neolitskom naselju u Lisičićima — Recherches préliminaires dans la station néolithique de Lisičići.** Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 137—150, plan I, sl. a—b, 2 profila, T. I—VI.
- Benac Alojz: **Quelques éléments nouveaux sur les vases du type de Butmir.** Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 7—14, sl. 1—10.
- Benac dr. A.: **Richard Pittioni, Vom geistigen Menschenbild der Urzeit.** Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 317—319.
- Bešlagić Šefik: **Proučavanje i zaštita stećaka — Recherches sur les »stećci« et protection des ces monuments.** Naše starine, Sarajevo, 1953, I, str. 167—175, 10 slik.
- Bešlagić Šefik: **Stećci u dolini Neretve (S područja Jablaničkog jezera) — Les »stetchak (pierres funéraires) dela vallée de Narenta (entre Konjic et Rama).** Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 181—212, 4 skice, sl. 1—35.
- Bolta Alojz: **Slovansko gradišće pri Mozirju. Arheološka izkopavanja na Štrueljevem gradišću.** Poročevalec, Ljubljana, 1954, XV, št. 210, str. 4.
- Boško vić Djurdje: **L'église de Sainte-Sophie à Salonique et son reflet dans deux monuments postérieurs en Macédoine et en Serbie.** Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 109—115, sl. 1—11.
- Bratanič R.: **Nove najdbe iz Ptuja — Neue Funde aus Ptuj.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 361—377, sl. 1—8, skica 1—2.
- Bregant Tatjana: **Keltski grob iz Brežice — Ein keltisches Grab von Brežice.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 378—381, risba 1, T. I.
- Bregant Tatjana: **Staroslovenska doba. Arheološka podoba Mengša. 800 let Mengša.** Mengeški zbornik 1154—1954, Mengeš, 1954, I. del, str. 17—19, T. II, (sl. 3—11).
- Bregant Tatjana: **Razprave III.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 403—405.
- Brodar Mitja: **Izkopavanja v Parski golobini — Ausgrabungen in Parska golobina.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 92—94, sl. 1.
- Brodar M.: **Stara kamena doba na Krasu. Naši razgledi,** Ljubljana, 1954, III, št. 8, str. 15.
- Brodar M.: **Alfred Rust, Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien).** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 398—401.
- Brodar M. - Jesse S.: **I. speleološki kongres Jugoslavije.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 401—403.

- Brodar S.: Historičen in kritičen pregled domnevnih paleolitskih najdišč na jugu Jugoslavije — Ein historischer und kritischer Überblick angeblicher paläolithischer Fundstellen im Süden Jugoslawiens. Razprave SAZU, Ljubljana, 1954, II, str. 397—424.
- Brodar S.: IV. mednarodni kongres INQA. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 171—175.
- B. N.: Arheološki vestnik III/2. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 4, str. 551—552.
- B. S.: Klemenc Josip, Teodozijevo pohod proti Maximusu iz Siscije do Petovija. Südost-Forschungen, München, 1954, XIII, str. 349.
- Cermanović Aleksandra: Značenje i objašnjenje jednog tipa figura u vinčinoj plastici — Bedeutung und Erklärung eines Figurentypus in der Plastik von Vinča. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 369—372. C.
- Cicarelli Ksenija: Dva mala figuralna reljefa od kosti iz Solina — Deux petites plaques en os, sculptées, provenant de Salone. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 138—142, sl. 1, T. VII.
- Čanadjija Stjepan: Što znamo o krapinskom pračovjeku. Biblioteka: Mladi biolog, Zagreb, 1954, br. 6, str. 1—119, sl. 1—12.
- Černjakovski Dimče: Arheološki iskopavanja. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 9. C.
- Černjakovski D.: Stuberion ili Deriopolis. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 9—10, 1 slika. C.
- Čmelik Stjepan-Grmek Mirko Dražen: Kemijski sastav antikne pilule iz Nina — The chemical composition of the ancient pill from Nin. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 127—137, sl. 1—2.
- Čorović-Ljubinković Mirjana: L'encensier des environs de Kuršumlija. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 83—89, sl. 1—5.
- Čremošnik dr. Irma: Izveštaj o iskopavanjima na Crkvini u Lisičićima kod Konjice — Compte rendu sur les fouilles de Crkvina à Lisičići près de Konjic. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 211—226, 1 plan, sl. 1—6, T. I—VII.
- Čremošnik dr. Irma: Nešto o antičkim naseljima u okolini Konjice — Quelques choses sur les stations antiques aux environs de Konjic. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 179—188, sl. 1—4, T. I—II.
- Degmedžić Ivica: Egipatska figurica nadjena u Osijeku — Le Šanapti de Mursa. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 147—148, 1 slika.
- Dolinar-Osoletova Z.: Nova najdba neandertalca v Africi. Proteus, Ljubljana, XVI, 1953/54, zv. 6, str. 160—162, sl. 1—2.
- Dolinar-Osoletova Zlata: Staroslovanska okostja iz Dobrače pri Kragujevcu — Altslawische Skelete aus Dobrača (Bez. Kragujevac). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 63—91, T. 1—15, 2 sliki, risba 1—8.
- Dolinar-Osoletova Z.: Telanthropus. Proteus, Ljubljana, XVI, 1953/54, zv. 6, str. 160.
- Dujmović Frano: Neolitska obredna posuda iz Danila u Dalmaciji — Vase rituel néolithique provenant de Danilo (Dalmatie). Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 73—75, sl. 1, T. III.
- D. T.: Srednjevjekovni nadgrobni spomenici Bosne i Hercegovine. Sveska I—IV. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 273—274.
- D. V.: Varstvo spomenikov. IV 1951—52. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 270 do 271.
- D. V. - M. M.: Sumer, A Journal of Archaeology in Iraq. Vol. IX, No. 1. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 278—279.
- Dj. B.: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Dresden. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 278.
- Firinger dr. K.: Ponovno otkriće rimske ceste preko baranjskih dravskih močvara kod Osijeka. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 148—152, 1 slika.
- Firinger dr. Kamilo: Ruševine Murse početkom 19. stoljeća — Die Ruinen des römischen Mursa am Anfang des 19. Jahrhunderts. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 41—50.

- Fisković Cvito: *Fragments du style roman à Dubrovnik*. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 117—137, sl. 1—27.
- Fisković Cvito: *Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru — Résumé. Maisons romanes à Split et à Trogir*. *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 129—178, sl. 1—71, 2 plana.
- Frel.: *E. Dyggve, History of Salonitan Christianity*. *Archeologické rozhledy*, Praha, 1954, VI, sešit 1, str. 102.
- Fučić Mladen: *Godišnjak »Naše starine«*. Muzeji, Zagreb, 1953, 8, str. 193 do 194.
- F. M.: *Raskopavanje grobišta od ponovo vreme*. *Vesnik*, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 5. C.
- Gabričević Branimir: *Elementi mazdejskog vjerovanja na jednom natpisu iz Solina — Éléments mazdéens dans une inscription de Salone*. *Vjesnik*, Split, 1954, LIV (1952), str. 51—54.
- Gabričević Branimir: *Iconographie de Mithra tauroctone dans la province romaine de Dalmatie*. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 37—52, sl. 1—11.
- Gabričević dr. Branimir: *Sarajevski medaljon s prikazom tračkog konjanika — Le médaillon de Sarajevo représentant un cavalier thrace*. *Glasnik*, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 41—46.
- Gabrovec Stane: *Arheološka dela v Škofji Loki*. *Ljubljanski dnevnik*, Ljubljana, 1954, IV, št. 201, str. 4, 1 slika.
- Gabrovec Stane: *Bela krajina do naselitve Slovencev*. *Dolenjski list*, Novo mesto, 1954, V, št.: 43, 44, 45, 47, 48, 49.
- Gabrovec Stane: *Najstarejša zgodovina Dolenjske*. *Zapiski ob ogledu Arheološkega oddelka Dolenjskega muzeja v Novem mestu*. *Dolenjski list*, Novo mesto, 1954, V, št.: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28—29, 30.
- Gabrovec Stane: *Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji — Bericht über einige Zufallsfunde in Slowenien*. *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1954, V/1, str. 132—153, sl. 1—9, risba 1—7, 1 plan, T. I—III.
- Gabrovec Stane: *Prazgodovinska doba*. *Arheološka podoba Mengša*. 800 let Mengša, Mengeški zbornik 1154—1954, Mengeš, 1954, I. del, str. 7—13, 1 zemljevid, T. I (sl. 1—6).
- Galović Radoslav: *Milutin Garašanin i Draga Garašanin*, *Arheološka nalazišta u Srbiji*. *Istoriski glasnik*, Beograd, 1953, br. 1—2, str. 140—141.
- Garašanin Draga: *Arheološki spomenici u Beogradu i okolini — Beograd à la lumière des monuments archéologiques*. *Godišnjak*, Beograd, 1954, knjiga 1, str. 45—98, sl. 1—75. C.
- Garašanin dr. Draga: *Katalog metala — Katalog der vorgeschichtlichen Metalle*. *Narodni muzej*, Beograd, 1954, Praistorija I, str. 1—88, T. I—LXV, 1 zemljevid. C.
- Garašanin Draga: *Nalaz iz Celja i njegov položaj prema ostavama od skupocenih metala u Panoniji — Der Fund von Celje und sein Verhältnis zu den Edelmetallfunden Pannoniens*. *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1954, V/2, str. 277—283, sl. 1—5 b.
- Garašanin Draga: *Quelques éléments datant la civilisation de Bubanj—Hum*. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 19—24, sl. 1—4.
- Garašanin Draga-Garašanin Milutin: *Priručnik za arheološka iskopavanja*. Beograd, 1953, str. 1—80, 31 risb. C.
- Garašanin dr. Milutin: *Bakarna sekira iz Resna u Arheološkom muzeju u Skoplju — Eine kupferne Schaftlochaxt aus Resen — Mazedonien*. *Glasnik*, Skopje, 1954, Vol. 1, nr. 7, str. 83—87, 2 sliki. C.
- Garašanin dr. Milutin: *Iz istorije mlađeg neolita u Srbiji i Bosni — Sur quelques problèmes d'histoire du néolithique récent en Serbie et en Bosnie*. *Glasnik*, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 5—39, T. I—III.
- Garašanin Milutin V.: *Ostava iz Kladova i problem stepskih uticaja u kasnom neolitu Donjeg Podunavlja — Le dépôt de Kladovo et le problème des influences des steppes au néolithique récent du Bas-Danube*. *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1954, V/2, str. 225—238, sl. 1.
- Garašanin Milutin V.: *Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča-Kultur*. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 1—6, sl. 1—3, 1 tabela.

- Garašanin Milutin-Garašanin Draga: **Priručnik za arheološka iskopavanja**. Beograd, 1953, str. 1—80, 31 risb. C.
- Gavrilović Slavko: **Rad Vojvodjanskih muzeja (Broj 2, Novi Sad, 1953)**. Letopis Matice Srpske, Novi Sad, 1954, knjiga 373, sv. 4, str. 329—330. C.
- Gjiwoje Marinko: **Prilog topografiji arheoloških nalaza na otoku Korčuli — Contribution à la topographie des trouvailles archéologiques dans l'île de Korčula**. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 204—206.
- Gockova P.: **Arheološki ispitivanja**. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 1, str. 2—3. C.
- Gockova P.: **Iskopavanje na lokalitetot Slatina — Fouilles dans la localité Slatina**. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 19. C.
- Gockova P.: **Na lokalitetot »Vršnik« probno iskopavanje — Fouilles expérimentales dans la localité »Vršnik«**. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 19 do 21. C.
- Grbić Miodrag: **A Neolithic Statuette from Bečej in Banat**. Archaeologia Jugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 15—18, sl. 1—4.
- Grbić Miodrag: **Arheološki naogališta vo Makedonija — Archäologische Recognoszierungen in Mazedonien**. Glasnik, Skopje, 1954, Vol. I, nr. 9, str. 99—142, 1 zemljevid.
- Grafenauer Bogo: **Zgodovina slovenskega naroda. I. Zvezek: Od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda**. Kmečka knjiga, Ljubljana, 1954, str. 1—176, sl. 1—27, zemljevid I—XIII.
- Grafenauer Bogo: **M. Barada, Hrvatska diaspora i Avari**. Historijski zbornik, Zagreb, 1953, VI, br. 1—4, str. 71—83.
- Grimšičar T.: **Sledovi protolitske kostne kulture na Gorjušah (Bohinj)**. Pro-teus, Ljubljana, XVI, 1953/54, zv. 2, str. 55.
- Grmek Mirko Dražen-Čmelik Stjepan: **Kemijski sastav antikne pilule iz Nina — The chemical composition of the ancient pill from Nin**. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 127—137, sl. 1—2.
- Gunjača Stipe: **Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje — Résumé. A propos de la quatrième église vielle-croate de Biskupija, près de Knin, et du cimetière qui l'entoure**. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 57—79, sl. 1—27.
- Gunjača Stipe: **Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas**. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 221—232, sl. 1—24.
- Gunjača Stipe: **Nécessité d'une revision des fouilles d'époque croate ancienne**. Archaeologia Jugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 97—107, sl. 1—2.
- Gunjača Stipe: **Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1951**. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 185—194, sl. 1—28.
- Gunjača Stipe: **Starohrvatska crkva i groblje na Lopuskoj glavici u Biskupiji kod Knina — Résumé**. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 7—29, sl. 1—2, sl. 1—32, 1 tlocrt, 1 plan, sl. 1—54.
- Horvat Andjela: **O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza — Sisak in the Time of old Croatia — Based on Written Sources and Archaeological Finds**. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 93—104, sl. 1—12.
- Hrala J.: **H. Müller-Karpe, Zum Beginn der Kahnfibel mit profiliertem Fuss**. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 5, str. 706.
- H. P.: **Korošec J.: Neki elementi slovenske materijalne kulture VI i VII veka**. Südost-Forschungen, München, 1954, XIII, str. 349.
- Janković J.: **Arheološki iskopavanja**. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 9. C.
- Jesse Staško: **Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani — Rapport sur les sondages faits à Ig près Ljubljana**. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 95—111, risba 1—4, priloga 1—3, T. I—VII.
- Jesse S.-Brodar M.: **I. speleološki kongres Jugoslavije**. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 401—403.
- Josifovska Borka: **Depo na rimski moneti od Petralica**. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 1, str. 4—6. C.
- Josifovska Borka: **Eden nov natpis od Scupi — Une nouvelle inscription de Scupi**. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 366—368, 1 slika. C.

- Josifovska Borka: Tri nepublicirani latinski natpisi od Makedonija — Trois inscriptions latines inédites de Macédoine. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv.1, str.194—199, sl.1—5, C.
- Josifovska B.: Za pronajdeniot natpis vo s.Vodovrati — Pour inscription trouvée à Vodovrati. Vesnik, Skopje, 1954, II, br.1—2, str.28—29, C.
- Jf.: B. B. Gavela, Keltski oppidum Židovar. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 5, str.678.
- Jf.: M. M. Vasić, Opuscula archaeologica. Ornamentalne tehnike i motivi na keramici iz Vinče. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 5, str.685.
- Jf.: M. V. Garašanin, Jedna skica hronologije metalnog doba Srbije. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 2, str.267.
- Jf.: M. V. Garašanin, Problemi podunavskog i ukrajinskog neolita u svetlosti novih arheoloških rezultata. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 2, str.267.
- Jf.: Narodni muzej Beograd. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 1, str.106—107.
- J.T.: Našli so dolgo iskano sled rimske ceste. Pravica-Borba, Ljubljana, 1954, XIX, št.99, str.12.
- Kapidžić Hamdija-Kreševljaković Hamdija: Stari hercegovački gradovi — Les anciennes villes d'Herzégovine. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str.9—22, 12 slik.
- Karaman Ljubo: A propos de l'église de Pribina à Blatograd — Ville de Balaton. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1954, I, str.91—96.
- Karaman Ljubo: Glose nekojim pitanjima slavenske arheologije — Gloses sur quelques questions d'archéologie slave. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str.55—71.
- Karaman Ljubo: O bosanskim srednjovjekovnim stećcima (povodom publikacija A.Benca o nekropolama u Radimlju i okolici Olova). Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv.3, str.171—182.
- Karaman Ljubo: Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti — Remarques sur quelques problèmes d'archéologie et d'histoire d'art. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv.2, (1952), str.81—104.
- Kastelic Jože: Izkopanine odkrivajo našo zgodovino. Koledar Prešernove družbe 1954, Ljubljana, 1953, str.77—79, 3 slike.
- Kastelic Jože: Nova pomembna odkritja. Tovariš, Ljubljana, 1954, X, št.51, priloga: Rast in lepote naše domovine, str.14—15.
- Katić Lovre: Malo groblje na Grebenu kod Klisa — Le petit cimetière sur le Greben près de Klis. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str.197—198.
- Katić Lovre: Novi nalaz starokršćanskog pluteja u Solinu — Au sujet d'un nouveau parapet (pluteus) paleochrétien de Salone. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str.143—146, sl.1.
- Katić Lovre: Solinski mlinovi u prošlosti — Résumé. Les moulins de Solin dans la passé. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. II. serija, sv.2, (1952), str.201—219, sl.1—2.
- Katić Lovre: Starohrvatska crkvice Sv.Petra na Čiovu — Résumé. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv.3, str.183—184.
- Katić Lovre: Stećci u Imotskoj Krajini — Résumé (Imotska Krajina). Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv.3, str.131—169, sl.1—64, 1 zemljevid, 1 plan.
- Katičić R.: Jedno pitanje Tukididove hronologije — Eine Frage der Thukydideischen Chronologie. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv.1, str.78—89.
- Klemenc Josip: Arheološko bogastvo na naših tleh. Pravica-Borba, Ljubljana, 1954, XIX, št.179, str.6, 1 slika.
- Klemenc Josip: In memoriam — Dr.Viktor Hoffiller umrl. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str.406—407.
- Klemenc Josip: Kaj nam govore šempetrski nadgrobniki? Kronika, Ljubljana, 1954, II, zv.3, str.167—171, sl.1—5.
- Klemenc Josip: Le recenti scoperte di Sempeter presso Celje (Celeia) e l'influsso culturale di Aquileia. Studi Aquileiesi, Aquileia, 1954, str.131—139, sl.1—4.

- Klemenč Josip: Nekaj kronoloških podatkov rimskega pokopališča v Šempetru v Savinjski dolini — Chronologische Ergebnisse der römischen Nekropole Šempeter. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 284—304, sl. 1—15.
- Klemenč Josip: Festschrift für Rudolf Egger, Beiträge zur älteren Europäischen Kulturgeschichte, Band II. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 191—198.
- Koco Dimče: Nekolku novi podatoci za srednevekovnite spomenici vo Makedonija — Quelques nouvelles données sur les églises médiévales en Macédoine. Glasnik, Skopje, 1954, Vol. I, nr. 2, str. 7—22, sl. 1—16. C.
- Korošec Josip: Ali smo upravičeni na temelju predzgodovinskih statuet rasno in etnično opredeljevati prebivalstvo neolitičnega časa — Ist man berechtigt, auf Grund der vorgeschichtlichen Statuetten die Bewohner der neolithischen Zeit rassenkundlich und ethnisch zu bestimmen. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 213—224.
- Korošec Josip: Datacija in etnična opredelitev grobišča v Sieghartskirchenu — Datierung und ethnische Bestimmung der Grabstätte in Sieghartskirchen. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 382—386.
- Korošec Josip: Ein interessanter Rhytonfund in Ljubljana. Archaeologia Jugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 25—28, sl. 1—4.
- Korošec Josip: Nekoliko primjera preistoriske plastike iz Makedonije — Quelques exemples de la plastique préhistorique de Macédoine. Glasnik, Skopje, 1954, Vol. I, nr. 8, str. 89—98, sl. 1—12. C.
- Korošec Josip: Nova neolitska kulturna grupa na području Dalmacije — Nouveau groupe de culture néolithique sur le territoire dalmate. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 91—120, sl. 1. T. IV—V.
- Korošec Josip: Novi stratigrafski podatki kolišč na Ljubljanskem barju — Neue stratigraphische Pfahlbautenergebnisse am Laibacher Moor. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 5—21, sl. 1—6.
- Korošec dr. Josip: Podela naušnica sa zvezdolikim priveskom u slavenskim kulturama Jugoslavije — Classification des boucles d'oreilles à appendice en forme étoilée dans les civilisations slaves de la Yougoslavie. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 77—86, sl. 1—4.
- Korošec Josip: Pomembne staroslovanske najdbe v Bački. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 395—397.
- Korošec Josip: Pomen nekaterih nakitnih predmetov, najdenih v Detti v Banatu — Die Bedeutung einige zu Detti im Banat gefundenen Schmuckgegenstände. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 50—62, risba 1—9.
- Korošec Josip: Scavi e ricerche preistoriche in Jugoslavia dal 1950—1953. Rivista di scienze preistoriche, Firenze, 1953, Volumen VIII, Fasc. 3—4, str. 138—151. Résumé. Summary.
- Korošec Josip: Staroslovanski grobovi na Selah pri Dobovi — Altslawische Gräber in Sela bei Dobova. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 167 do 170, sl. 1.
- Korošec Josip: Friedrich Holste, Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 177—181.
- Korošec Josip: Hans-Jürgen Hundt, Die spätrömischen eisernen Dosenortbänder. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 181—182.
- Korošec Josip: Hans-Jürgen Hundt, Ein tauschiertes römisches Ringknaufschwert aus Straubing (Sorviodorum). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 182.
- Korošec Josip: Jan Eisner, Devínska Nová ves, Slovanské pohřebiště. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 185—188.
- Korošec Josip: Joachim Werner, Das alamannische Gräberfeld von Bülach. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 189—191.
- Korošec Josip: Joachim Werner, Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 183.
- Korošec Josip: Kurt Bittel-Adolf Rieth, Die Heuneburg an der oberen Donau ein frühkeltischen Fürstentz. — Wolfgang Dehn, Die Ausgrabungen beim Talhof (Donau). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 388—389.
- Korošec Josip: Lubor Niederle, Rukověť slovanských starožitností. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 387—388.

- Korošec Josip: Milutin Garašanin-Draga Garašanin, Priručnik za arheološka iskopavanja. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 392—394.
- Korošec Josip: Miodrag Grbić, Osnovi istraživanja arheoloških nalazišta. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 394—395.
- Korošec Josip: Rad Vojvodjanskih muzeja, 2. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 389—392.
- Korošec Josip: Vladimir Miložić, Die frühesten Ackerbauer in Mitteleuropa. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 184—185.
- Kreševljaković Hamdija - Kapidžić Hamdija: Stari hercegovački gradovi — Les anciennes villes d'Herzégovine. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 9—22, 12 slik.
- Krušić dr. Valter: Karies pri Starih Slovanih. (Študija na osnovi gradiva staroslovanskih grobišč od 9. do 11. stoletja na Bledu, v Ptuj u v Turnišču). — Die Karies bei den Altslawen. Eine Studie des Materials altslawischer Grabstätten aus dem 10.—12. Jahrhundert auf dem Boden des Volksrepublik Slowenien. SAZU, Ljubljana, 1954, Dela 6/1, str. 1—105, sl. 1—22, sl. 1—5, sl. 1—6, 2 tabeli, T. I—VIII, T. I—VIII, T. I—VIII, T. I—VIII.
- Lisičar dr. Petar: Našata makedonska antika. Sovremenost, Skopje, 1954, IV, br. 7—8, str. 583—621, 2 tabeli, 2 risbi, sl. 1—10. C.
- Lorber Vlado-Pahić Stanko: Arheološka najdišča pri Cerkvenjaku v Slovenskih gorah. Topografski ogledi 1954 — Die archäologischen Fundstellen in Slovenske gorice (Windisch Büchel). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 320—360, sl. 1—18, T. I—III, priloga 1—9.
- L. F.: Arheološka izkopavanja v Šempetru. Večer (Mariborski), Maribor, 1954, X, št. 229, str. 6, 1 slika.
- Mano-Zisi Djordje: Antika u Narodnom muzeju u Beogradu. »Jugoslavija«, Beograd, 1954, str. 1—23, 18 slik, T. I—VII.
- Marić dr. Rastislav: Jedan pripovedni motiv u natpisima iz Epidaura — Ein Märchenmotiv in den Inschriften aus Epidauros. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 1, str. 90—92. C.
- Marić R.: Statio Mons (Montes) Dardanorum — Résumé. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 364—365. C.
- Marković Miroslav: Epitaf Petra Crnog — Das Epitaph Petrus des Schwarzen. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 31—51.
- Marović Ivan: Nalaz prethistorijske keramike u Biskupiji kod Knina — Trouvaille de céramique préhistorique à Biskupija près de Knin. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 85—90, sl. I—II.
- Marović Ivan: Neobjavljeni prethistorijski nalazi sa Danila — Au sujet de quelques trouvailles préhistoriques, inédites, provenant de Danilo. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 76—83, sl. I—II.
- Marović Ivan: Novi i neobjavljeni nalazi iz Narone — Trouvailles nouvelles ou inédites de Narona. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 153—173, sl. 1—13, T. IX—XI.
- Mazalić Dj.: Visoki, bosanski grad srednjeg vijeka — Visoki - forteresse bosniaque du Moyen-âge. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 227—253, sl. 1—5. C.
- Mazalić Dj.: Zbornik zaštite spomenika kulture. Knjiga III, sv. I. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 269—270.
- Mažuran prof. Ivan: Rimski novci, nadjeni u Osijeku — Zusammenfassung. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 32—40, 2 tabli.
- Mayer Antun: Catarensia — Zusammenfassung. Zbornik, Zagreb, 1954, Vol. 1, str. 95—109.
- Mehmedovski M. H.: Prvo sovetovanje na makedonskite arheolozi vo Skopje. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 30. C.
- Milenović Roksanda Maria: Zum Problem der »basilica discoperta«. Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes, Wien, 1954, Band XLI, str. 130—158, sl. 60—66.
- Mohorović Andre: Prikaz nekih karakterističnih elemenata u razvoju urbanističke strukture naselja na području sjeverozapadne Istre. Ljetopis, Zagreb, 1954, knjiga 59, str. 227—232.

- Mohorovičić Andre: Prilog analizi razvoja historijske arhitekture na otocima Lošinju i Cresu. Ljetopis, Zagreb, 1954, knjiga 59, str. 211—226, T. 1—6.
- M. V.: Glasnik Zemaljskog muzeja. Sv. VIII, str. 455. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 271—275.
- Nikolanci Mladen: Novi antikni nalazi u Visu i Splitu — Nouvelles découvertes d'antiquités à Vis et à Split. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 189—196, sl. 1—2.
- Novak Grga: Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru. Ljetopis, Zagreb, 1954, knjiga 59, str. 41—56, 13 prilog, 4 slike.
- Novak Grga: Issa i issejska država — Issa et son empire. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 5—40, sl. 1—14, T. I.
- Novak Grga: Otok Vis u srednjem vijeku — L'île de Vis au moyen-âge. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 105—130.
- Pahič Stanko: Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru — Einige Funde aus dem Urnenfeld in Pobrežje bei Maribor. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 239—276, T. I—X.
- Pahič Stanko-Lorber Vlado: Arheološka najdišča pri Cerkvenjaku v Slovenskih goricah. Topografski ogledi 1954 — Die archäologischen Fundstellen bei Cerkvenjak in Slovenske gorice (Windisch Büchel). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 320—360, sl. 1—18, T. I—III, priloga 1—9.
- Papazoglu Fanula: Herakleja i Pelagonija — Héraclée et Pélagonie. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 308—345.
- Pašalić Esad: O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini — L'exploitation des mines dans l'Antiquité en Bosnie-Herzégovine. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 47—75. T. I, 1 zemljevid.
- Pašalić Esad: Tragom rimske ceste od Mliništa preko Podrašnice do Banjaluke — En suivant la trace de l'ancienne voie romaine allant de Mlinište par Podrašnica jusqu'à Banjaluka. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 307—316, 1 skica.
- Petricioli Ivo: Nalaz kasnoantiknih grobova u Zadru — Mise au jour, à Zadar, de tombeaux de la basse époque romaine. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 199—201, sl. 1—2.
- Petricioli Ivo: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku — Résumé. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 53—63, 1 zemljevid, 9 slik.
- Petricioli Ivo: Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu. Zaznjenja pri topografskom rekognosciranju — Monuments de l'architecture médiévale dans l'île de Pag. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 105—128, 10 risb, sl. 1—11.
- Petrov Konstantin: Prilog kon srednjovekovnata arheološka karta. Tipsko, hronološko i geografsko grupiranje na srednjovekovnite spomenici vo Makedonija. — Contribution à la carte archéologique médiévale. Groupement typique, chronologique et géographique des monuments médiévaux en Macédoine. Glasnik, Skopje, 1954, Vol. 1, nr. 1, str. 1—6, T. I—VI, zemljevid I—IV. C.
- Petrovski K.: II sovetovanje na jugoslovenskite arheolozi vo Pula. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 12. C.
- Petru Peter: Starodavne lepote iz Sempetra. Tedenska tribuna, Ljubljana, 1954, II, št. 34, str. 7, 6 slik.
- Petru Peter: Zgodovinska najdba. O najdbi antičnih spomenikov v Sempetru. Delavska enotnost, Ljubljana, 1954, XIII, št. 34, str. 6, 1 slika.
- Piletić Dragoslav: O rimskim mačevima — Des glaives romaines. Vesnik, Beograd, 1954, I, str. 9—17, sl. 1—4.
- Pinterović D.: Iskapanja i arheološki nalazi na terenu Osijek i njegove okolice od 16. X. 1948. do kraja 1954. g. (iz muzejskog dnevnika). Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 169—173.
- Pinterović dr. Danica: Najnoviji nalazi iz Dalja, značajnog arheološkog nalazišta — Die neuesten römischen Funde aus Dalj bei Osijek. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 19—31, sl. 1—3.

- Pinterović dr. Danica: Povijest Našica (povodom iskapanja 1953 i 1954 godine) — *Geschichtsübersicht des Ortes Našice*. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 51—68, skica 1—2, 2 slike.
- Popović Cv. Dj.: Naše starine — I, 1953. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 319—321. C.
- Posedel Josip: Predromanički spomenici otoka Šipana — *Monuments pré-romaniques de l'île de Šipan*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 113—128, 10 risb, sl. 1—11.
- Preidel Helmut: Benac A., Način stanovanja u prehistoriskim periodima Bosne i Hercegovine. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 349.
- Preidel Helmut: Benac A., Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 348—349.
- Preidel H.: Muzeji. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 342—343.
- Prijatelj Kruno: Einige hellenistische Elemente in der Skulptur des antiken Salona. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 29—35, sl. 1—4.
- Prijatelj Kruno: Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba — *Sculptures de l'époque vieille croate représentant la figure humaine*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 65—91, sl. 1—32.
- Radman Marija: Novootkriveni starohrvatski grobovi u Biogradu N/M i njegovoj okolini — *Tombeaux récemment mis au jour à Biograd sur Mer et dans ses environs*. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 202—203.
- Rendić-Miočević Duje: Druzov boravak u Dalmaciji u svijetlu novog viškog natpisa — *Drusi Caesaris commoratio Delmatica titulo, Issac reperto, comprobatur (Summarium)*. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 41—50, T. II.
- Rendić-Miočević Duje: Glinena statueta Minerve (Atene) iz Solina — *Statuette en argile de Salone, représentant Athena*. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 147—152, sl. 1, T. VIII.
- Rendić-Miočević Duje: Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastirine in Salona. *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1954, I, str. 53—70, T. I, sl. 1—19.
- Saria B.: Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji. I. Zapadna Srbija. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 348.
- Saria B.: Numizmatika. Vjesnik Numizmatičkog društva u Zagrebu. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 346—347.
- Saria B.: Starinar. Organ Arheološkog Instituta. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 338.
- Saria B.: Zbornik radova. Knj. XXI. Vizantološki Institut, knj. 1. *Südost-Forschungen*, München, 1954, XIII, str. 338—339.
- Sergejevski Dimitrije: Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku — *Altchristliche Basilika in Klobuk*. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 189—210, 1 plan, sl. a—d, sl. 1—6, T. I—XV.
- Sergejevski Dimitrije: Stećak kod sela Tekije — *Ein mittelalterliches Grabdenkmal aus Tekija*. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 273—274, T. I. C.
- Simić-Milovanović Zora: Beograd kroz muzejski materijal — *Beograd à travers les collection des musées*. Godišnjak, Beograd, 1954, knjiga 1, str. 9—44, sl. 1—29. C.
- Spajić Emil: Nalazište mladjeg željeznog doba s terena Osijeka — *Funde aus der jüngeren Eisenzeit aus Osijek*. Osječki zbornik, Osijek, 1954, br. IV, str. 7—18, T. I—VII.
- Spuler Bertold: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. *Historia*, Wiesbaden, 1954, II, Heft 4, str. 497—498.
- Starè France: Dva ilirska grobova iz Kranja — *Zwei illyrische Gräber aus Kranj*. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 112—122, risba 1, 1 skica, T. I—IV.
- Starè France: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani — *Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana*. Dela SAZU, Ljubljana, 1954, 6/7, str. 1—135, sl. 1—8, T. I—LXXXV, plan 1—2, priloga 1—2.
- Starè France: K problemu najstarejših čolničastih fibul iz Slovenije — *Zu dem Problem der ältesten Kahnfibeln aus Slowenien*. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 22—49, risba 1—3, T. I—VII.

- Starè France: Prazgodovinske Vače -- Das urgeschichtliche Vače (Watsch). Univerza v Ljubljani -- Arheološki seminar, Ljubljana, 1954, str. 1—191, sl. 1—27, priloga 1—3.
- Starè France: Topografsko raziskovanje v okolici Dobove -- Topographische Forschungen in der Umgebung von Dobova. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 125—131, risba 1, plan 1—2, T. I—II.
- Stričević Dj.: A. Benac, Olovo. Istoriski glasnik, Beograd, 1953, br. 1—2, str. 113—114.
- Suić Mate: Iskapanja rimske vile u Maloj Proversi -- Exploration d'une villa romaine à Mala Proversa. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 174—188, sl. 1—10, T. XII—XIII.
- Suić Mate: Neobjelodanjeni rimski natpisi iz Sjeverne Dalmacije -- Inscriptiones Dalmatiae Septemtrionalis nondum editae. Vjesnik, Split, 1954, LIV (1952), str. 207—214.
- Suić dr. M.: Sv. Donat i Arheološki muzej u Zadru. Vijesti, Zagreb, 1954, III, br. 1, str. 6—7.
- Šašel Ančka: O rimskem obdobju na Slovenskem. Kronika, Ljubljana, 1954, II, zv. 1, str. 21—24, sl. 1—3.
- Šašel J.: Add. ad CIL III 11675 Atrans, Nor. -- Zusammenfassung. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 1, str. 200—208, 1 slika.
- Šašel J.: Arheologija Mežiške doline. Svoboda, Celovec, 1954, št. 5, str. 67—70, 1 zemljevid.
- Šašel J.: Arheološko-topografske novosti s področja Colatia in Atransa -- Einige archäologische-topographische Novitäten im Bereiche von Colatio und Atrans. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 154—166, sl. 1—3 b, T. I.
- Šašel J.: C. Iulius Vepo. (CIL III 5232 Celeia, Nor.) -- Zusammenfassung. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 346—363, risba 1—3.
- Šašel Jaro: Rimska doba. Arheološka podoba Mengša. 800 let Mengša, Mengeški zbornik 1154—1954, Mengeš, 1954, I. del, str. 13—17, T. I (sl. 7), T. II (sl. 1—2).
- Šeper Mirko: Jedan nalaz keramike iz Siska -- Ein römischer keramischer Fund aus Sisak (Siscia). Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/2, str. 303 do 319, T. I—IV.
- Škaler Stanko: Prazgodovinska raziskovanja na Libni pri Krškem. Posavski tednik, Brežice, 1954, VII, št. 36, str. 4—5.
- Škalar S.: Prazgodovinska raziskovanja na Libni pri Krškem. Pravica-Borba, Ljubljana, 1954, XX, št. 200, str. 10, 2 sliki.
- Škerlj B.: Novosti iz evolucije človeka -- News in Human Evolution. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1954, V/1, str. 173—177, 1 slika.
- Škerlj B.: »Razcep« eoantropa. Proteus, Ljubljana, XVI, 1953/54, zv. 4—5, str. 131—132.
- Šolle M.: J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. Archeologické rozhledy, Praha, 1954, VI, sešit 5, str. 680—681.
- Šribar Vinko: Z arheologom po avtostradi Ljubljana—Zagreb. Tedenska tribuna, Ljubljana, 1954, II, št. 48, str. 6, 5 slik.
- Schmidichen Nella: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu -- Arheologija sv. IX. Vijesti, Zagreb, 1954, III, br. 6, str. 157—158.
- Tomovski Krum: Osvrt na organizacijata na arheološkite iskopavanja na lokalitetot »Crkviste« vo Demir Kapija -- 1953 godina. Vesnik, Skopje, 1953, I, br. 2, str. 4, 1 slika. C.
- Tomovski Krumo: Restavracija in konzervacija na arhitektonskoto nasledstvo vo Grcija. Vesnik, Skopje, 1954, II, br. 1—2, str. 11—13, sl. 1—3. C.
- Unverzagt Wilhelm: Die Burganlage über dem Kloster Sv. Erasmo am Ochridasee. Germania, Frankfurt am Main, 1954, Jahrgang 32, Heft 1/2, str. 19—21, T. 9—10, priloga 1.
- Vasić M. M.: Analiza duplajskih kolica. Živa antika, Skopje, 1954, IV, sv. 2, str. 376—380. C.
- Vasić Miloje M.: Argonavti na Dunavu -- Les Argonautes sur le Danube. Glas SAN, Beograd, 1953, CCXII, N. S. 2, str. 67—96, sl. 1—13. C.
- Vasić Miloje M.: Crepundia i Symbola -- Crepundia et Symbola (Résumé). Glas SAN, Beograd, 1954, CCXIV, N. S. 3, str. 165—172, sl. 1—7 b. C.

- Vasić Miloje M.: *Dionisos i naš folklor — Dionysos et notre folklore*. Glas SAN, Beograd, 1954, CCXIV, N. S. 3, str. 129—164, sl. 1—9. C.
- Vasić Miloje M.: *Opuscula archaeologica. — Résumé*. Glas SAN, Beograd, 1953, CCXII, N. S. 2, str. 23—65, sl. 1—22 b, sl. 1—5, sl. 1—9. C.
- Vasić Miloje M.: *Tenedos i Vinča — Ténédos et Vinča*. Glas SAN, Beograd, 1954, CCXIV, N. S. 3, str. 111—118, sl. 1—5. C.
- Vego Marko: *Statueta iz Studenaca — Die Statuette von Studenci*. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 175—178, T. I.
- Vidović Drago: *Pretstave kola na stećcima i njihovo značenje — La figuration du kolo sur les stećaks et sa signification*. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 275—279.
- Vidović Drago: *Simbolične predstave na stećcima — Les symboles sur les monuments funéraires médiévaux de Bosnie et Herzégovine*. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 119—156, sl. 1—15 b, T. I—V.
- Vikić Branka: *Arheološka istraživanja u Varaždinskim toplicama*. Vijesti, Zagreb, 1954, III, br. 5, str. 228—229, 2 slike.
- Vinski Zdenko: *Ein Spangenhelmsfund aus dem östlichen Syrmien*. Germania, Frankfurt am Main, 1954, Jahrgang 32, Heft 3, str. 176—182, T. 21—22, sl. 1—2.
- Vinski Zdenko: *Ein völkerwanderungszeitlicher Goldschmuck aus der Herzegovina*. Germania, Frankfurt am Main, 1954, Jahrgang 32, Heft 4, str. 307 do 315, sl. 1—2.
- Vinski Zdenko: *Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme*. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1954, I, str. 71—82, 20 slik.
- Vinski Zdenko: *Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim ozirom na nosioce srebrnog nakita Čadjavica — Ohrgehänge mit sternförmigem Ansatzstück und ihre Beziehung zu den Trägern des Silberfundes von Čadjavica in Kroatien*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 29—56, sl. 1—26, 1 slika.
- Vinski-Gasparini Ksenija: *Ranosrednjovjekovan slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu. — Résumé*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1953, III. serija, sv. 2, (1952), str. 19—28, T. I—IV, 1 slika.
- Vuković Stjepan: *Istraživanja prepečinskog terena Vindije. — Resumo en esperanto*. Speleolog, Zagreb, 1954, II, br. 1, str. 23—29, 1 skica.
- Vuković S.: *Pečina Vindija kao prethistorijska stanica. — Resumo*. Speleolog, Zagreb, 1953, br. 1, str. 15—23, sl. 1—5.
- V. Š.: *Nova pomembna arheološka odkritja v Novem mestu*. Dolenjski list, Novo mesto, 1954, V, št. 49, str. 4, 3 slike.
- Walser Gerold: *Die Ursachen des ersten römisch-illyrischen Krieges*. Historia, Wiesbaden, 1954, II, Heft 3, str. 308—318.
- Werner Joachim: *Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin, 1953, Jahrgang 1952, Nr. 2, str. 1—8, T. 1—6.
- Zajc Drago: *Križevci*. Vijesti, Zagreb, 1954, III, br. 5, str. 234, 1 slika.
- Izveštaj o radu Arheološkog odjelenja. Glasnik, Sarajevo, 1954, N. S. IX-Arheologija, str. 323—324.
- Nove arheološke najdbe. Pravica-Borba, Ljubljana, 1954, XIX, št. 165, str. 8.
- Rad Zavoda u 1953 godini. Arheološki poslovi. Naše starine, Sarajevo, 1954, II, str. 260—261.
- Zaštita spomenika kulture u Bosni i Hercegovini. — Arheološki poslovi. Naše starine, Sarajevo, 1953, I, str. 203.

ZAMENJAVA

Arheološka sekcija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti zamenjava akademijske izdaje arheološke vsebine s spodaj navedenimi ustanovami in je doslej prejela naslednje publikacije:

The Archaeological Section of the Slovene Academy of Sciences and Arts exchanges its archaeological publications with the following Institutions and as far as this received the following publications:

- Aarhus.** Staatsbiblioteket:
Kuml. Årbog for Jysk Arkaeologisk Selskab: 1953, 1954.
- Amsterdam.** Archaeologisch-historisch Instituut der Universiteit van Amsterdam:
Haspels C.H.E.: A Fragmentary Onos in the Allard Pierson Museum. 1954.
Nederlandsche Genootschap voor Anthropologie:
Juritzky Antonin: Prehistoric Man as an Artist. 1953.
- Athènes.** American School of Classical Studies at Athens:
Hesperia. Vol. XXIV, Nr. 1, 2, 1955.
British School at Athens:
The Annual of the British School at Athens. No.: XLVIII, 1953; XLIX, 1954.
Société archéologique:
Arhaiologike efemeris. 1948—49, 1951; 1950-51, 1951.
Praktika. 1945—48, 1949; 1949, 1951; 1950, 1951; 1951, 1952.
- Bad Godesberg.** Deutsche Forschungsgemeinschaft:
Gnomon. Band 26, Heft 8, 1954; Band 27, Heft 1, 2, 3, 4, 1955.
- Bad Homburg.** Staatliches Saalburgmuseum:
Saalburg Jahrbuch. XIV, 1955.
- Bagdad.** The Direktorat-General of Antiquities:
Sumer. Journal of Archaeology in Iraq. Vol. X, No. 2, 1954.
- Barcelona.** Museo arqueologico:
Ampurias. Nr. XIV, 1952; XV—XVI, 1954.
- Basel.** Institut für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz:
Ur-Schweiz. Jahrgang: XVIII, 1954, Nr. 4; XIX, 1955, Nr. 1.

- Beograd.** **Muzej grada Beograda:**
 Godišnjak Muzeja grada Beograda. Knjiga 1, 1954.
Savezni institut za zaštitu spomenika kulture:
 Zbornik zaštite spomenika kulture. Knjiga IV—V, 1953—1954, 1955.
Vojni muzej JNA:
 Vesnik. Br.: 1, 1954; 2, 1955.
- Bergen.** **Universitetsbiblioteket:**
 Arbok. Historisk-antikvarisk rekke. (1952), 1954.
- Berkeley.** **University of California:**
 Publications in American Archaeology and Ethnology. Vol. 46, No. 1, 1954.
 Publications in Classical Archaeology. Vol. 3, No. 2, 1954.
- Berlin.** **Deutsche Akademie der Wissenschaften:**
 Abhandlungen. Klasse für Gesellschaftswissenschaften. Jahrgang 1952, Nr. 2, 1953.
 Abhandlungen. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jahrgang: 1950, Nr. 1, 1950; 1952, Nr. 1, 1952, Nr. 9, 1953; 1953, Nr. 4, 6, 1954.
Institut für Ur- und Frühgeschichte der Humboldt-Universität:
 Ethnographisch-archäologische Forschungen. Band: 1, 1953; 2, 1954.
- Besançon.** **Université de Besançon:**
 Annales littéraires de l'Université de Besançon. 2me serie — Archéologie. Tom I/1, 1954.
- Bonn.** **Institut für Ur- und Frühgeschichte:**
 Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Band 38, 1954.
 Register für Bände 1—32, 1954.
 Rheinische Vierteljahrsblätter. Jahrgang 19, Heft 1/2, 1954.
Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande:
 Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseum in Bonn. Heft 154, 1954.
- Bordighera.** **Istituto Internazionale di Studi Liguri:**
 Rivista ingauna e intemelina. N. S. Anno: IX, Nr. 4, 1954; X, Nr. 1, 1955.
 Rivista di Studi Liguri. Anno: XX, Nr. 3, 1954; XXI, Nr. 1, 1955.
- Brno.** **Moravské Museum v Brně:**
 Časopis Moravského musea v Brně. Svazek XXXIX, 1954.
- Bruxelles.** **Service des Fouilles:**
 Archaeologia Belgica. Nr.: 20, 21, 22, 1954.
- Budapest.** **Országos Magyar Történeti Museum:**
 Folia archaeologica. Kötet VI, 1954.
- Cambridge.** **University Library (Anglija):**
 Piggot Stuart: Neolithic Cultures of the British Isles. 1954.

- Cambridge, Mass. American School of Prehistoric Research:**
Old World Bibliography. No. 8, 1955.
- Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology,
Harvard University:**
Papers of the Peabody Museum of Amer. Archaeol. and Ethnol.
Vol.: XLI, No. 3, 1954; XLII, No. 1, 2, 3, 1954; XLIII, No. 1, 1954;
XLIX, No. 3, 1954.
87-Report on the Peabody Museum of Amer. Archaeol. and Ethnol.,
1952—53, 1954.
- Cardiff.** **National Museum of Wales, Department of Archaeology:**
Savory H.N.: The Excavation of a Neolithic Dwelling and a
Bronze Age Cairn at Mount Pleasant Farm, Nottage (Glam.).
1955.
- Columbia.** **Redakcija revije Archaeology:**
Archaeology. Vol. 8, Nr. 1, 2, 1955.
- Columbus.** **Ohio State Museum:**
Museum echoes. Vol. 28, No. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 1955.
- Dublin.** **Royal Irish Academy:**
Proceedings. Section C. Vol. 56, No. 7, 1954.
The Royal Society of Antiquities of Ireland:
The Journal. Vol. LXXXIV, Part 2, 1954.
- Eisenstadt.** **Burgenländisches Landesmuseum:**
Burgenländische Heimatblätter. 17. Jahrgang, Heft 1, 2, 1955.
- Firenze.** **Redakcija Rivista di scienze preistoriche:**
Rivista di scienze preistoriche. Vol.: VIII, fasc. 3—4, 1953; IX,
fasc. 1—2, 1954.
- Frankfurt am Main.** **Deutsches Archäologisches Institut:**
Germania. Jahrgang 33, Heft 1/2, 1955.
- Genève.** **Archives Suisses d'Anthropologie Générale:**
Archives. Tome: XIX, No. 2, 1954.
Musée d'art et d'histoire:
Genava. N. S. Tome: III, fasc. 1, 1955.
- Halle/Saale.** **Landesmuseum für Vorgeschichte:**
Vorgeschichtliche Museumsarbeit und Bodendenkmalpflege. Nr. 1,
1955.
- Hallstatt.** **Museum in Hallstatt:**
Hoernes Dr. Moritz: Das Gräberfeld von Hallstatt. 1921.
Mitteilungen aus dem Museum in Hallstatt. A. Vorgeschichtliche
Reihe. Nr. 29, 1955.
- Heidelberg.** **Universitätsbibliothek:**
Sitzungsberichte. Jahrgang 55, Nr. 1, 1955.

- Karachi.** **Government of Pakistan, Department of Archaeology:**
A Guide. 1, 2, 1952.
Marshall John: Conservation Manual. 1923.
Wheeler R. E. M.: Five Thousand Years of Pakistan. 1950.
- København.** **Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab:**
Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1953, 1954.
- Krefeld.** **Verein Linker Niederrhein:**
Der Niederrhein. 22. Jahrgang, Nr. 1, 2, 1955.
- Leiden.** **Rijksmuseum van oudheden te Leiden:**
Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van oudheden.
Nieuwe reeks. XXXV, Suppl., 1954.
- Ljubljana.** **Narodni muzej:**
Arheološki katalogi Slovenije. Zvezek 1, 1955.
- Łódź.** **Łódzkie Towarzystwo Naukowe:**
Acta Archaeologica (Praehistorica). Nr. 3, 1954.
Polskie muzeum archeologiczne:
Biblioteka Muzeum archeologicznego w Łodzi. Nr. 4, 1954.
- London.** **British Institute of Archaeology at Ankara:**
Anatolian Studies. Vol.: I, 1951; II, 1952.
The Royal Anthropological Institute:
Man. Vol.: LIV, Nr. 261—286, 287—308, 1954; LV, Nr. 1—28, 1955.
University of London, Institute of Archaeology:
Eleventh Annual Report 1955.
- Los Angeles.** **Southwest Museum:**
The Masterkey. Vol. XXIX, No. 1, 1955.
- Lublin.** **Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej:**
Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Vol. V,
1950, 1954/55.
- Madrid.** **Comisaria general de excavaciones arqueológicas:**
Informes y memorias. No. 29, 1954.
Noticiario Arqueológico Hispánico. Vol. I, cuadernos 1—3, 1955.
Instituto de arqueología y prehistoria »Rodrigo Caro«:
Archivo español de arqueología. Vol.: XXI, No. 71, 72, 73, 1948;
XXII, No. 74, 75, 76, 77, 1949; XXIII, No. 78, 79, 80, 81, 1950, 82,
1951; XXIV, No. 83 y 84, 1951; XXV, No. 85, 86, 1952; XXVI,
No. 87, 88, 1953; XXVII, No. 89 y 90, 1954.
Hispania antiqua epigraphica. Suplemento anual de Archivo
español de arqueología. 4—5 (1953—1954), 1954.
- Maribor.** **Pokrajinski muzej:**
Časopis za zgodovino in narodopisje. XXIX, snopič 1—2, 3—4, 1954.
31. Bericht der Römisch-germanischen Kommission, 1942.
Germania. Jahrgang: 26, Heft 1—4, 1942; 27, Heft 1, 2, 1943.
Schmid Walter: Die Ringwälle des Bachergebietes (Erster Teil).
1915.

- Moskva.** **Fundamental'naja biblioteka obšč. nauk — Akademija nauk SSSR:**
 Kratkie soobščeniya o dokladah i polevyh issledovaniyah Instituta istorii material'noi kultury. 54, 55, 56, 1954; 57, 58, 1955.
 Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR. No.: 33, 1954; 34, 35, 1953; 36, 1954; 37, 1953; 39, 40, 1953; 41, 42, 1954.
- Gosudarstvennaja biblioteka SSSR, imeni V. I. Lenina:**
 Lomtadize G. A.: Arheologičeskie raskopki v Mcheta. 1955.
 Po sledam drevnih kultur od Volgi do Tihogo okeana. 1954.
 Vestnik drevnei istorii. 2, 1953; 1, 1955.
 Voprosy istorii. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 1955.
 Voprosy skifo-sarmatskoj arheologii. 1952.
- München.** **Universitäts-Institut für Vor- und Frühgeschichte:**
 Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege. Band IV, 1954.
- New Haven.** **Yale University, Library:**
 Yale University Publications in Anthropology. Nr. 51, 1954.
- New York.** **The American Museum of Natural History:**
 Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. Vol. 43, 1954; Vol. 45, Part 1, 1955.
- Nitra-Hrad.** **Slovenská akadémia vied a umení — Archeologický ústav:**
 Historica Slovaca. I—II, 1942.
 Slovenská archeologia. Časopis Slovenskej akadémie vied. Ročník I, 1953.
- Osijek.** **Muzej Slavonije:**
 Osječki zbornik. Broj IV, 1954.
- Oxford.** **Ashmolean Museum (University of Oxford):**
 Report of the Visitors. 1954.
- Pamplona.** **Diputacion Foral de Navarra:**
 Excavaciones en Navarra. Vol. 3, 4, 1954.
 Principe de Viana. Organó oficial de la Institución. Año: IX, Num. 30, 31, 32, 33, 1948; X, Num. 34, 35—36, 37, 1949; XI, Num. 38—39, 40—41, 1950; XII, Num. 42—43, 44—45, 1951; XIII, Num. 46—47, 48—49, 1952; XIV, Num. 50—51, 52—53, 1953; XV, Num. 54—55, 56—57, 1954; XVI, Num. 58, 1955.
- Philadelphia.** **University Museum:**
 Bulletin. Vol. 19, Nr. 1, 2, 1955.
- Poznań.** **Muzeum Archeologiczne:**
 Fontes Praehistorici. Vol. IV, (1953), 1954.
- Praha.** **Československá akademie věd — Archeologický ústav:**
 Archeologické rozhledy. Ročník: VII, sešit 1, 2, 3, 1955.
Československá akademie věd — Slovanský ústav:
 Slavia. Ročník: XXIII, sešit 4, 1954; XXIV, sešit 1, 1954.
Československá akademie věd — Základní knihovna:
 Archeologické rozhledy. Ročník: VII, sešit 1, 2, 3, 1955.
Slovenská knihovna:
 Slovenská archeologia. Časopis Slovenskej akadémie vied. Ročník I, 1953.

- Princeton.** **Princeton University:**
American Journal of Archaeology. Vol. 59, Nr. 2, 3, 1955.
- Rabat.** **Inspection des antiquités du Maroc:**
Publications du Service des antiquités du Maroc. Fasc.: 10, 11, 1954.
- Rennes.** **Ogam — Tradition Celtique:**
Ogam. Tradition celtique. Bulletin des amis de la tradition celtique. Tom VII, fasc. 1, 1955.
- Roma.** **Istituto di archeologia dell' Università:**
Archeologia classica. Vol. VI, fasc. 2, 1954.
- Salamanca.** **Seminario de arqueologia:**
Excavaciones en Navarra. Vol.: 1, 1947; 4, 1954.
Maluquer de Motes Juan: Pueblos Celtas. 1954.
Maluquer de Motes Juan: Pueblos Ibéricos. 1954.
Zephyrus. Fasc.: I, 1950; II, 1951; III, 1952; IV, 1953; V, 1954; VI, 1955.
- Split.** **Muzej hrvatskih starina u Splitu:**
Starohrvatska prosvjeta III/3, 1954.
- Stuttgart.** **Württembergisches Landesmuseum:**
Fund-Berichte aus Schwaben. Jahrgang XIII, 1955.
- Tokyo.** **Anthropological Institute, Tokyo University:**
Zinruigaku Zassi. Vol. LXIII, No. 702, 703, 1954, 705, 1955.
- Valencia.** **Servicio de investigacion de prehistoria:**
Archivo de Prehistoria Levantina. Vol.: IV, 1953; V, 1954.
- Warszawa.** **Państwowe Muzeum Archeologiczne:**
Wiadomości archeologiczne. Tom XXII, livr. 1, 1955.
Polska akademia nauk:
Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. V, 1952—53, 1955.
Studia wczesnośredniowieczne. Tom III, 1955.
Światowit. Tom XXI, 1955.
Polskie Towarzystwo Archeologiczne:
Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. V, 1952—1953, 1955.
- Weimar.** **Museum für Ur-und Frühgeschichte Thüringens:**
Alt-Thüringen. Band I, 1955.
- Wien.** **Anthropologisches und Urgeschichtliches Institut der Universität:**
Archaeologia Austriaca. Heft 16, 1954; 17, 1955.
- Wrocław.** **Polskie Towarzystwo Archeologiczne:**
Dawna kultura. 4, rok 1954; 1, 2, rok 1955.
Polskie Towarzystwo Naukowe:
Prace wrocławskiego towarzystwa naukowego. Seria B. Nr. 23, 1954.

Zagreb.

Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske:Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske.
God. III, br. 6, 1954; IV, br. 1, 2, 3, 1955.**Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti:**Starinar. God.: X, knjiga 3 i 4, 1895 (1900), XII, knjiga 1—4, 1895;
Starinar, N. r. god. I, 1906; Starinar, treća serija, knjiga druga,
1925.Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, God.: XLIV, 1921;
XLV, 1923; XLVI, 1924; XLVII—XLVIII, 1926; XLIX, 1928; L,
1932; LI, 1940.Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije. Vol. I,
1954.**Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti:**Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine
1951—1952. Knjiga 59, 1954.

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

VI/2

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Natisnila

Triglavska tiskarna v Ljubljani
v oktobru 1955

Naklada 1000 izvodov

OBVESTILO REDAKCIJE

Z novim VII. letnikom bo Arheološki vestnik izhajal štirikrat letno.

Objavljali bomo tudi dalje originalne razprave, strokovna poročila in knjižna ter druga poročila. Obseg originalnih razprav in poročil naj po možnosti ne presega 20 tipkanih strani, medtem ko naj knjižna in druga poročila ne presegajo 5 tipkanih strani. Povzetki v angleškem, francoskem, italijanskem ali nemškem jeziku naj praviloma ne presegajo 15 % originala.

Prispevki za prvi zvezek se sprejemajo do vključno 15. oktobra, za drugi zvezek do vključno 15. januarja, za tretji do vključno 15. aprila in za četrti zvezek do vključno 15. julija.

Rokopisi naj se dostavljajo na naslov: Redakcija Arheološkega vestnika, Arheološka sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, Novi trg.

Redakcija

**ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED
BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

- Josip Korošec: Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946. Ljubljana 1947. 62 pp. + XVII tables. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1948. 76 pp. + III tables + 32 phot. + 18 drawings. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950. 368 pp. + LXXXIX tables + 1 app. 8°.
- Jože Kastelic-Božo Škerlj: The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948. Ljubljana 1950. 103 pp. + 21 drawings + X tables + 1 app. 8°.
- Archaeological Reports, Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and on the Panorama of Ptuj. Ljubljana 1950. 112 pp. + XXXIX tables + 3 app. 8°.
- Josip Klemenč: Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine. Ljubljana 1950. 100 pp. + XLVIII tables + 2 app. 8°.
- Franjo Ivaniček: Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches. Ljubljana 1951. 234 pp. 4°.
- Josip Korošec: A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1951. 273 pp. + LV tables + 6 maps. 8°.
- Srečko Brodar: The Otoška Cave — a Paleolithic Station. Ljubljana 1951. 40 pp. + IX tables. 8°.
- Srečko Brodar: On Paleolithic Traces in the Postojna Cavern. Ljubljana 1951. 42 pp. + I tab. 8°.
- Dissertationes III. Ljubljana 1953. 335 + XIX pp. + IX app. 8°.
- France Starè: Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana. Ljubljana 1954. 135 pp. + LXXXV tables + 2 app. + 2 maps. 8°.
- Acta Archaeologica II/1. Ljubljana 1951. 87 pp. 8°.
- Acta Archaeologica II/2. Ljubljana 1951. 191 pp. 8°.
- Acta Archaeologica III/1. Ljubljana 1952. 168 pp. 8°.
- Acta Archaeologica III/2. Ljubljana 1952. 192 pp. 8°.
- Acta Archaeologica IV/1. Ljubljana 1953. 192 pp. 8°.
- Acta Archaeologica IV/2. Ljubljana 1953. 176 pp. 8°.
- Acta Archaeologica V/1. Ljubljana 1954. 205 pp. 8°.
- Acta Archaeologica V/2. Ljubljana 1954. 215 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VI/1. Ljubljana 1955. 176 pp. 8°.

Address for exchange of publications: The Library of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Poštni predal 323, Ljubljana, Yugoslavia.